

ความจน

ความหมายและปฏิบัติการ

กรณีศึกษาจังหวัดอำนาจเจริญ

โดย ทนทวรรณ มะโนรัมย์ และคณะ
มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

สนับสนุนโดย

หน่วยบริหารจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.)

โครงการพัฒนาระบบสนับสนุนการทำงานเชิงพื้นที่
เพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำ

หนังสือรวมบทความจากงานวิจัย ชุดที่ 1

ความจน: ความหมายและปฏิบัติการ

บรรณาธิการ
กนกวรรณ มะโนรมย์
ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ
ปารีชาติ ภิญโญศรี

มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
เมษายน 2565

โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่และแก้ไขปัญหาความยากจน
แบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำ จังหวัดอำนาจเจริญ

ความจน: ความหมายและปฏิบัติการ
กรณีศึกษาจังหวัดอำนาจเจริญ

กนกวรรณ มะโนรัมย์ และคณะ
เมษายน 2565

บรรณาธิการ

กนกวรรณ มะโนรัมย์
ปาริชาติ ภิญโญศรี
ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ

จัดพิมพ์โดย

มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

สนับสนุนโดย

หน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.)
สำนักงานสภานโยบายการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรมแห่งชาติ

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

/National Library of Thailand Cataloging in Publication data

ความจน: ความหมายและปฏิบัติการ กรณีศึกษาจังหวัดอำนาจเจริญ.-- อุบลราชธานี:
มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 2565.

236 หน้า.

1. ความจน. I. รัชช มณีพ่อง. II. ชื่อเรื่อง.

362.5

ISBN 978-974-523-415-4

กิตติกรรมประกาศ

หนังสือรวบรวมบทความวิจัยนี้ชุดนี้สำเร็จลงได้ด้วยการสนับสนุนจากผู้เกี่ยวข้องทุกท่าน คณะนักวิจัยขอขอบคุณบุคคลและองค์กรที่ทำให้คณะผู้เขียนได้มีโอกาสผลิตผลงานวิชาการเกี่ยวกับความยากจนที่มาจากประสบการณ์ตรงจากภาคสนาม จากการทำงานวิจัยภายใต้โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่และแก้ไขปัญหาความยากจนแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำ อำนาจเจริญ ระยะ 1 ปี คือช่วงกลางปี 2563 ถึงกลางปี 2564 คณะผู้เขียนขอขอบคุณผู้ว่าราชการจังหวัดอำนาจเจริญและหน่วยงานทุกหน่วย ของจังหวัดทั้งระดับอำเภอ ตำบลและหมู่บ้านที่ให้ความร่วมมือในการทำงานในครั้งนี้ รวมทั้งหน่วยงาน อปท. หอการค้า และขบวนการองค์กรชุมชน อำนาจเจริญ ที่ให้การสนับสนุนแนวคิดการทำงานระดับพื้นที่ ขอขอบคุณ อธิการบดี และคณบดีคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานีที่อำนวยความสะดวกในการทำงานในพื้นที่

ขอขอบคุณ หน่วยบริหารและจัดการทุนวิจัยและนวัตกรรมด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.) ที่ได้จัดสรรทุนวิจัยและนวัตกรรมเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่ให้กับคณะนักวิจัย ขอขอบคุณ ดร.สีลาภรณ์ บัวสาย คณะกรรมการขับเคลื่อนการปฏิรูปการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม ดร.กิตติ สัจจาวัฒนา ผู้อำนวยการ บพท. ดร.แมน บุโรทดานนท์ หัวหน้าชุดโครงการ และ คุณจันทนา เบญจทรัพย์ ผู้ช่วยผู้อำนวยการสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ที่ให้คำปรึกษาด้านต่างๆ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ รวมทั้งและประสานทรัพยากรและเชื่อมโยงคณะผู้วิจัยกับหน่วยงานระดับต่างๆ ขอขอบคุณที่ปรึกษาโครงการทุกท่านที่ตั้งคำถามและชี้แนะการทำงานระดับพื้นที่ ขอขอบคุณ คุณเฉลิมศรี ระตะกุล ผู้อำนวยการภาค สำนักงานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พอช. ที่ทำงานเชื่อมโยงกับคณะนักวิจัยมาโดยตลอด

ขอขอบคุณ ศ.ดร.นิติ ภาวิครพันธ์ ศ.ดร.ยศ.สันตสมบัติ และ ศ.ดร. อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ ที่ให้ข้อคิดเห็น ที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการพัฒนา องค์ความรู้ในหนังสือเล่มนี้

คณะนักวิจัยขอขอบคุณ คุณชาติวัฒน์ ร่วมสุข อาจารย์วชิราภรณ์ บุตรี และคณะกรรมการขบวนองค์กรชุมชนทุกท่าน รวมทั้งเยาวชนของขบวน องค์กรชุมชนที่เสริมหนุนและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การทำงานในพื้นที่ มาอย่างต่อเนื่อง และที่สำคัญที่สุดที่คณะนักวิจัยต้องขอขอบคุณกลุ่มคน เป้าหมายทุกคนจาก 3,663 ครัวเรือน ของจังหวัดอำนาจเจริญ ทุกท่าน คือทรัพยากรบุคคลที่สำคัญยิ่งต่อการเรียนรู้เกี่ยวกับความยากจนและปฏิบัติ การแก้ไขปัญหาความยากจน และทำให้คณะนักวิจัยได้เรียนรู้ความยากจน จากพื้นที่เป็นต้นตัง

คณะนักวิจัย

คำนำ

หนังสือ “ความจน: ความหมายและปฏิบัติการ” เล่มนี้เป็นหนังสือเล่มแรกที่มาจากการถอดบทเรียนทางวิชาการของคณะผู้วิจัยภายใต้โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่และแก้ไขปัญหาความยากจนแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำจังหวัดอำนาจเจริญในปีแรกของโครงการ เนื้อหาประกอบด้วยส่วนที่เป็นแนวคิดว่าด้วยความยากจน วิถีวิทยา และภาคปฏิบัติการการแก้ไขปัญหาความยากจน คณะผู้วิจัยต้องการที่จะสื่อสารและร่วมแลกเปลี่ยนถกเถียงประเด็นเกี่ยวกับความยากจนและแนวทางการแก้จน เพราะที่จริงแล้วหากจะพูดถึงความยากจนก็แทบจะเรียกได้ว่าการพัฒนาระดับโลก ประเทศและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจการเมืองและสิ่งแวดล้อม ล้วนเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับความยากจนทั้งสิ้น

เราจะไม่สามารถมองปัญหาความยากจนแยกออกจากบริบทการเมืองสังคมและเศรษฐกิจของชาติและระดับโลกได้เลย เพราะผลพวงของการพัฒนามากกว่า 60 ทศวรรษในประเทศไทยนี้ได้เกิดทั้งความก้าวหน้าพร้อมกับความยากจนอย่างควบคู่กันเสมือนหนึ่งเหรียญที่มีสองด้าน ความยากจนดังกล่าวมีรากเหง้ามาจากความซับซ้อนของสังคมและโครงสร้างการพัฒนาที่สร้างความไม่เป็นธรรมจนนำมาสู่ความเหลื่อมล้ำระหว่างกลุ่มคนในสังคมเดียวกันและระหว่างสังคม

แม้ว่าภาครัฐ ภาคเอกชน ภาควิชาการ ภาคประชาสังคมและองค์กรพัฒนาระดับนานาชาติ ต่างก็พยายามริเริ่มโครงการแก้ไขปัญหาคความยากจนที่ปรากฏในสังคมไทยมายาวนาน ทว่าปัญหาคความยากจนก็ยังคงปรากฏอยู่เสมอมา แม้ว่าในเชิงปริมาณจะพบว่าจำนวนคนจนยากไร้จะลดลงตลอดห้วง 30 กว่าปีที่ผ่านมา แต่กลับพบว่าความยากจนในกลุ่มคนอยู่ระดับฐาน

ล่างสุดของปริมาตรกับเต็มไปด้วยความซับซ้อนหลากหลายมิติและพบอีกว่า ความยากจนก็ได้ดำรงอยู่อย่างตายตัวอีกต่อไป กลุ่มคนในสังคมระดับล่างๆ หรือระดับกลางๆ ก็สามารถกลีบกลายหรือขยับเป็นคนยากจนได้เมื่อเผชิญกับภาวะความผันผวนทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจและภัยพิบัติต่างๆ ที่เกิดขึ้นมากระทบกันหรือที่สะสมมา เช่น ภัยแล้ง น้ำท่วม โรคระบาด การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและภาวะความหดตัวทางเศรษฐกิจ รวมถึงอาจเป็นผลจากปัจจัยด้านการบริหารงบประมาณและทรัพยากรของภาครัฐที่ไม่มีประสิทธิภาพ

ดังนั้น หนังสือเล่มนี้ต้องการเปิดพื้นที่ของการเรียนรู้และถกเถียงเรียนรู้ประเด็นความรู้เกี่ยวกับความยากจน และแนวทางการแก้ไขปัญหาความยากจนจากผู้ที่สนใจในระดับต่างๆ ทั้งนักวิชาการ นักวางนโยบาย และแผนักพัฒนา นักศึกษาและประชาชน ขอขอบคุณที่มนักวิจัยทุกท่านที่ได้ถอดบทเรียนสำคัญจากการทำงานภายใต้โครงการวิจัยนี้ ในช่วงหนึ่งปีที่ผ่านมา คาดหวังว่าบทเรียนเหล่านี้จะเป็นประโยชน์ต่อการทำงานด้านความยากจนทั้งเชิงแนวคิดและปฏิบัติการต่อไป

รองศาสตราจารย์ชวลิต ถิ่นวงศ์พิทักษ์

รองอธิการบดีฝ่ายวิจัย นวัตกรรม และบริการวิชาการ

มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

ผู้อำนวยการโครงการวิจัย

คำนิยม

หน่วยบริหารและจัดการทุนระดับพื้นที่ ได้ริเริ่มโครงการแก้ปัญหาความยากจนแบบเบ็ดเสร็จแม่นยำ อันเป็นโครงการขนาดใหญ่ที่มีพื้นที่ครอบคลุมการทำงานใน 10 จังหวัดในปี 2563 และเพิ่มอีก 10 จังหวัดในปี 2564 โดยจังหวัดอำนาจเจริญเป็นหนึ่งในจังหวัดเป้าหมาย และมีทีมวิจัยจากมหาวิทยาลัยอุบลราชธานีดูแลการขับเคลื่อนงานในจังหวัดนี้ โครงการดังกล่าว มีองค์ประกอบของงานทั้งในด้านการสอบถามและค้นหาคนจนที่แท้จริง การเชื่อมโยงเพื่อส่งต่อคนจนที่พบสู่ระบบการให้ความช่วยเหลือโดยหน่วยงานต่างๆ ในพื้นที่ และการสร้างโมเดลนวัตกรรมการแก้ปัญหาให้คนจนกลุ่มเป้าหมายหลุดพ้นจากสภาวะความยากลำบาก

บทความในหนังสือเล่มนี้ กลับมาจากประสบการณ์ของทีมวิจัยมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ที่ได้ลงพื้นที่ปฏิบัติการจริงในการเข้าไปค้นหาครัวเรือนยากจน รับฟังเสียงแห่งความทุกข์ยากของเจ้าของปัญหา ทำความเข้าใจกับกลไกภาครัฐในการให้ความช่วยเหลือ มีประเด็นที่สำคัญหลายเรื่อง ตั้งแต่นิยามความหมายของความยากจน วิธีวิทยาในการทำวิจัยแบบใหม่ในการเข้าถึงและออกแบบการแก้ปัญหา การรับฟังเสียงของคนจนที่ไร้พลัง ข้อค้นพบเกี่ยวกับสภาวะความยากจน ผ่านปฏิบัติการเคาะประตูบ้าน ความสำคัญของข้อมูลที่แม่นยำและข้อมูลเชิงลึก การมองหาทุนศักยภาพเพื่อแก้ปัญหา นวัตกรรมแก้จนด้วยกองทุน ไปจนถึงการสร้างคนรุ่นใหม่ที่เกิดสำนึกต่อปัญหาสังคมผ่านการเรียนรู้ในโครงการวิจัย ดิฉันอ่านจนจบทุกบทความด้วยความเพลิดเพลิน พร้อมกับความคิด 2 อย่างที่ผุดขึ้นมาในหัวเมื่อได้อ่านงานชิ้นนี้

ประการแรก โลกของนักวิชาการคือโลกของการเรียนรู้ มีนักวิชาการจำนวนมากที่ทำวิจัยและเรียนรู้เพื่อค้นพบความรู้ใหม่บางอย่าง ความรู้เหล่านั้นบ้างก็เป็นประโยชน์เฉพาะตน คือทำให้เข้าใจตัวเองมากขึ้น หรือเพื่อนำไปสร้างผลงานวิชาการขอตำแหน่ง บ้างก็เป็นประโยชน์ต่อหน่วยงาน คือทำให้แก้ปัญหาได้ตรงจุด บ้างก็เป็นประโยชน์ต่อวงวิชาการ เช่น ทำให้นักวิชาการอื่นได้เรียนรู้วิธีการใหม่ๆ ในการทำงานวิจัย บ้างก็เป็นประโยชน์ต่อชุมชน ท้องถิ่น เช่น ทำให้คนในพื้นที่ได้ความรู้มุมมองวิสัยทัศน์ในการแก้ปัญหาของตัวเองหรือเสริมพลังให้กับคนในการแก้ปัญหา แต่คงจะหาได้ยากที่มีโครงการวิจัยเดียวที่ทำให้เกิดประโยชน์ได้ทุกรูปแบบ ทีมวิจัยมหาวิทยาลัยอุบลราชธานีได้สะท้อนข้อเรียนรู้และประสบการณ์จากการร่วมทำงานในโครงการออกมาได้ชัดเจน มากกว่าการทำงานในโครงการวิจัยนี้ได้สร้างทั้งผลงานเชิงวิชาการ และผลงานเชิงพัฒนา ผ่านปฏิบัติการแก้จนที่จังหวัดอำนาจเจริญ

ประการที่สอง พื้นที่ปฏิบัติการของโครงการวิจัยเป็นพื้นที่วิกฤตที่สามารถสร้างการเรียนรู้ที่นำไปสู่การเปลี่ยนความคิด พฤติกรรม ท่าทีความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนที่เกี่ยวข้อง หากนักวิจัยจัดกระบวนการได้ดี จะเห็นการเปลี่ยนแปลงทั้งที่ตัวกลุ่มเป้าหมายคนจน หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ชุมชน ตลอดไปจนถึงตัวนักวิจัยเอง ดิฉันมีความเห็นว่ากระบวนการวิจัยที่มีปฏิบัติการเช่นนี้ เป็น humanization process ที่ทำให้ความเป็นมนุษย์ของทุกฝ่ายเพิ่มขึ้น มีความเข้าใจเขา-เข้าใจเรามากขึ้น อันนำไปสู่การยอมรับความแตกต่างและเห็นคุณค่าของความแตกต่างมากขึ้น ทีมวิจัยมหาวิทยาลัยอุบลราชธานีได้แสดงให้เห็นว่าสามารถจัดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันบนพื้นที่ปฏิบัติการของโครงการวิจัยได้เป็นอย่างดี ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงท่าทีและความสัมพันธ์ของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง จนอยากทำทนาย

ให้ทีมวิจัยนี้ศึกษาประเด็นการจัดการความสัมพันธ์ใหม่ว่ามีลักษณะอย่างไร และมีอะไรเป็นปัจจัยเงื่อนไข เพราะประเด็นการจัดการกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความสัมพันธ์นี้ นับเป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้งานวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่แตกต่างจากงานวิจัยทั่วไป

ดร.สีลาภรณ์ บัวสาย

คณะกรรมการขับเคลื่อนการปฏิรูป
การอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

คำนิยาม

ปัญหาความยากจนเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมไทยที่มีมาช้านาน และการที่คนจนจะสามารถหลุดพ้นจากความจน ต้องอยู่ในวัฏจักรความยากจน ดักดาน 20 ปี ซึ่งปัญหาดังกล่าวเป็นอุปสรรคต่อความยั่งยืนของการพัฒนาประเทศในอนาคต ดังนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการแก้ไขปัญหาให้เกิดผลสำเร็จในระยะยาว โดยให้คนจนได้รับโอกาสด้านการศึกษาเพื่อเป็นการยกระดับคุณภาพชีวิตให้หลุดพ้นจากความยากจนได้อย่างยั่งยืน หน่วย บพท. จึงได้พัฒนาแพลตฟอร์มการแก้ไขปัญหาความยากจน เพื่อให้เข้าถึงสาเหตุที่แท้จริงของปัญหาและความครบถ้วนของข้อมูลเชิงลึกที่ว่า คนจนที่แท้จริงในพื้นที่เป็นใครอยู่ที่ไหน จนด้วยสาเหตุอะไรและมีทุนอะไร จะเข้าไปช่วยเหลือให้หายจนอย่างเบ็ดเสร็จและยั่งยืนได้อย่างไร โดยอาศัยความร่วมมือจากสถาบันอุดมศึกษา ภาคประชาสังคม หน่วยงานภาคเอกชน ภาครัฐทั้งในระดับพื้นที่ จังหวัด และกระทรวง รวมถึงการขับเคลื่อนเชิงนโยบายของภาครัฐ ซึ่งเป็นกลไกสำคัญในการสร้างบทบาทของการแก้ไขปัญหาความยากจนอย่างยั่งยืนในพื้นที่

หน่วย บพท. จึงได้ร่วมกับมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี โดยมีรองศาสตราจารย์ ดร.กนกวรรณ มะโนรัมย์ และคณะนักวิจัย ซึ่งเป็นผู้ที่มีประสบการณ์การทำงานกับชุมชน ได้ดำเนินการค้นหาและสอบถามคนจนในจังหวัดอำนาจเจริญว่าคนจนอยู่ที่ไหนด้วยการเคาะประตูบ้าน ผ่านวิธีการเข้าถึงและการทำงานกับคนจน โดยการรับฟังเสียงจากภายในคนจน คำนึงถึงสิทธิมนุษยชนและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ และทำการวิเคราะห์ข้อมูลว่าทำไมถึงจนเพื่อเข้าใจประเด็นปัญหาของคนจน รวมถึงเข้าใจบริบทและวัฒนธรรมของพื้นที่ และข้อค้นพบที่สำคัญของการทำงานนี้คือการออกแบบโมเดลแก้จนที่ประสบความสำเร็จอย่างเป็นรูปธรรมของจังหวัดอำนาจเจริญ

แบบวัดตัว (Tailor made) มิใช่แบบตัดเสื้อโหล (One size fits all) อาทินวัตกรรมกระบวนการทำงานกับคนจนเมืองผ่านโมเดล 1:5 คือโมเดลการทำงานของอาสาสมัครที่เป็นคนในชุมชน 1 คนทำงานกับครัวเรือนคนจน 5 ครัวเรือน และกิจกรรม “กองทุนข้าวปันสุข” ที่มีฐานมาจากวัฒนธรรมอีสานคือบุญกุ่มข้าวใหญ่และการพึ่งพาอาศัยกัน ซึ่งเป็นกิจกรรมที่พัฒนาจากธนาคารข้าวสู่การเป็นกองทุนข้าว ที่มีการต่อยอดด้วยการเป็นหุ้นส่วนกับวิสาหกิจชุมชน (โรงสีชุมชน) เพื่อสร้างสวัสดิการให้กับคนจนที่สะท้อนให้เห็นภาพการทำงานร่วมกันระหว่างภาคีเครือข่ายในพื้นที่ อาทิจ ชุมชนภาคประชาสังคม หน่วยงานรัฐและภาควิชาการที่จะเป็นกลไกขับเคลื่อนสำคัญในการทำงาน ขณะเดียวกันหากภาคนโยบายสามารถจัดสมดุลอำนาจของหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ (Admin boundary) จะสามารถทำให้การลงทุนในการแก้ปัญหาของภาครัฐลงไปปลูกฝักถักตัว ส่งผลให้ขยายวงความช่วยเหลือให้คนจนหลุดพ้นจากความยากจน มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นในระยะยาว

หนังสือ “ความจน: ความหมายและปฏิบัติการ กรณีศึกษาจังหวัดอำนาจเจริญ” เล่มนี้เรียบเรียงขึ้นจากการ “กลั่น” ประสบการณ์การทำงานวิจัยเชิงพื้นที่ของคุณะนักรวิชัยมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ในการแก้ปัญหาความยากจนอย่างเบ็ดเสร็จและแม่นยำ จึงเป็นหนังสืออีกเล่มที่เกิดจากการใช้ชุดประสบการณ์ของตนเองมาจับ เพื่อหาข้อเรียนรู้จากการทำงานแก้ไขความยากจนในพื้นที่อย่างแท้จริง และขยายผลไปยังพื้นที่อื่นๆ อีก 76 จังหวัดทั่วประเทศ นำไปสู่การพัฒนาประเทศชาติบ้านเมืองให้หลุดพ้นจากกับดักของความยากจนต่อไป

ดร.กิตติ สัจจาวัฒนา

ผู้อำนวยการ
หน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.)

คำนิยาม

ไม่ว่าจะมีคำอธิบาย การให้ความเข้าใจหรือมีมุมมองอย่างไรกับความยากจน /คนจน ไม่ว่าคำอธิบายเหล่านั้นจะมาจากนักปฏิบัติการ นักทฤษฎี หรือนักออกแบบนโยบายหรือแม้กระทั่งนักเศรษฐศาสตร์ ที่ต่างให้คำอธิบายที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับมุมมองหรือจุดยืนที่เขาเหล่านั้นเลือกเพื่อสะท้อนความคิด ความเชื่อของตนผ่าน “จุดยืน” ที่เขาได้เลือกเอาไว้แล้ว แต่โดยรวม ความจนเป็น “ภาวะการณ์อันไม่พึงประสงค์” ทั้งในฐานะที่เกิดขึ้นกับกลุ่มคน ชุมชน หรือกระทั่งสังคมก็ตาม โดยเฉพาะถ้าเป็นเหตุและผลของความยากจนที่เกิดขึ้นกับปัจเจกชนแล้ว ความยากจนนั้นอาจนำมาซึ่งผลพวงที่เป็นได้แม้กระทั่งโศกนาฏกรรมของชีวิตเลยทีเดียว โดยเฉพาะเมื่อความจนที่เกิดขึ้นนั้นไม่สามารถขจัดปัดเป่า ลดทอนบรรเทาให้ลุล่วงไปได้เพราะอาจกล่าวได้ว่าเหตุและผลของวงจรของความยาก...จนนั้นเป็นมูลเหตุอันสำคัญที่จะไปลดทอน-ศักยภาพ-ขีดความสามารถและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของคนเหล่านั้น อย่างแน่นอน

กลุ่มนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ที่ดำเนินโครงการฯ มีความสนใจศึกษาหาความรู้และความหมายของคนจน ความยากจนอย่างเอาจริง เอาจังด้วยวิธีวิทยา เครื่องมือต่างต่างนานา ทั้งการศึกษาสัมภาษณ์ การสำรวจภาคสนาม ฯลฯ โดยสาระหลักใหญ่ใจความอยู่ที่การเข้าไปเรียนรู้คนจน ความยากจน ของกลุ่มคนที่จังหวัดอำนาจเจริญ ตามที่ถูกระบุจากหน่วยงานรับผิดชอบทั้งหลาย ด้วยการเปิดให้คนจน...เหล่านั้น ได้แสดงความเป็นตัวตนของเขาเอง เปิดใจรับรู้มุมมองของเขา คราวเรือนของพวกเขาว่า ความยากจนนั้นมีลักษณะเป็นอย่างไร ภาวะความจนที่แบกบนบ่าสองข้างของเขาเหล่านั้นหนักเพียงไร... รวมทั้งการนำพนักศึกษาคณรุ่นใหม่ไปเข้าใจ

เรียนรู้สภาพการณ์เหล่านี้ อย่างลึกซึ้ง คำถามที่สำคัญคือ เราจะช่วยกันแก้ไข
สภาวะการณ์ที่ไม่พึงประสงค์ของชีวิตปัจเจกและครัวเรือนคนจน... เหล่านี้
อย่างไร จึงเหมาะสมทั้งหมดทั้งหมดนี้เพื่อให้การดำเนินงานที่พยายาม
ผลักดันเหล่านี้มีมีอัตลักษณ์ มีลักษณะเฉพาะตน

หากการศึกษาความยากจน คนจนในประเทศนี้ที่ผ่านมาหลาย
ทศวรรษเปรียบดังภูมิประเทศที่เป็นป่าเขา ลำเนาไพรที่กว้างขวางและ
รกชัฏ เอกสารบันทึกการเรียนรู้เรื่องความจน คนจน... ฉบับนี้ ก็เสมือนเป็น
องค์ประกอบสำคัญหนึ่งที่แสดงตัวอย่างโดดเด่นอยู่ท่ามกลางไม้ป่า นานาพรรณ
โดยเข้าร่วมขบวนอย่างแนบแน่นในภูมินิเวศอันน่าพิศวงนี้ด้วย ในฐานะ
“ไม้เบิกนำ”

ดร.แมน บุโรทกานนท์

ผู้อำนวยการโครงการ

โครงการพัฒนาระบบสนับสนุนการทำงาน

เชิงพื้นที่เพื่อการแก้ไขปัญหาความยากจน

แบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำ

คำนิยาม

จากการเข้าร่วมสนับสนุนการดำเนินงานโครงการวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่ และแก้ไขปัญหาความยากจนแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำจังหวัดอำนาจเจริญ ร่วมกับคณะนักวิจัยจากมหาวิทยาลัยอุบลราชธานีตลอดระยะเวลาโครงการ ที่ผ่านมา นับเป็นช่วงเวลาที่สำคัญอีกครั้งหนึ่งในชีวิตของดิฉันที่ได้มีโอกาสได้เข้าร่วมเรียนรู้เรื่องราว ของคนจน ได้สัมผัส และรับฟังเสียงสะท้อนของคนจนซึ่งอาจไม่เคยมีตัวตนในชุมชน การวิจัยครั้งนี้ได้เปิดพื้นที่ ให้คนจนได้บอกเล่าถึงความยากจน ความทุกข์ยากที่กำลังเผชิญอยู่ ได้นึกทบทวนถึงสาเหตุทำให้พวกเขาต้องตกอยู่ในสภาวะความยากจน ได้แลกเปลี่ยนความทุกข์ระหว่างคนจนด้วยกันเอง จนนำไปสู่ความรู้สึกเห็นใจซึ่งกันและกัน ก่อนที่จะคิดว่า อะไรน่าจะเป็นทางเลือกหรือทางรอดที่จะทำให้พวกเขาหลุดพ้นจากสภาวะความยากจน ความยากลำบาก และสามารถดำรงชีพอยู่ได้ เป็นการเสริมพลัง (Empower) ทั้งพลังทางความคิดและพลังใจ ให้แก่คนจนที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง

นอกจากการได้มีโอกาสรับฟังและสัมผัสกับคนจนดังกล่าว ยังมีเรื่องราวที่ดิฉันได้เรียนรู้และรู้สึกประทับใจในระหว่างการเดินทางเข้าร่วมการวิจัยครั้งนี้ ไม่ว่าจะเป็นการได้พบปะ พูดคุยแลกเปลี่ยนกับผู้นำชุมชน ท้องถิ่น ท้องที่ องค์กร หน่วยงาน ผ่านพื้นที่ปฏิบัติการร่วมในการแก้ไขปัญหาความยากจน (Practical Poverty Platform) อย่างเป็นทางการ การได้รับฟังเสียงสะท้อนมุมมอง ความรู้สึกจากการลงสัมผัส และรับฟังปัญหา จากคนจนโดยตรงของกลุ่มนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี รวมถึงเยาวชนในชุมชนที่ได้เข้าร่วมเป็นทีมวิจัย นับเป็นการปลูกฝังความคิด (Mindset) ความเข้าใจคนจนและความยากจนแก่กลุ่มคนรุ่นใหม่ ซึ่งจะเติบโตเป็นกำลัง

สำคัญในการพัฒนาชุมชนและประเทศในอนาคต การพัฒนาความรู้เรื่อง “ความยากจน” “คนจน” “วิธีเข้าถึงและทำงานกับคนจน” รวมถึง “การแก้ไขปัญหาความยากจน” จากการปฏิบัติการจริง (Practical Knowledge) ของคณะนักวิจัยที่มีชีวิต ผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมและมาจากเสียงของคนจนอย่างแท้จริง จนนำมาสู่หนังสือ “ความจน: ความหมายและปฏิบัติการกรณีศึกษาจังหวัดอำนาจเจริญ” ฉบับนี้

สุดท้ายนี้ ดิฉันต้องขอชื่นชมคณะนักวิจัยทั้งจากชุมชน และมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ที่ได้มุ่งมั่น ตั้งใจ และทุ่มเทในการดำเนินงานวิจัยอย่างเต็มกำลังความสามารถ และขอขอบคุณจากใจที่ได้ให้เกียรติในการร่วมเขียนคำนิยมในหนังสือฉบับนี้ ขอขอบคุณทุกหน่วยงานที่ได้เข้าร่วมแบ่งปันทั้งความคิด แรงกาย แรงใจบน “เส้นทางงานวิจัยเพื่อคนจน” ครั้งนี้ รวมถึงขอบคุณหน่วยบริหารและจัดการทุนวิจัยและนวัตกรรมด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.) ซึ่งช่วยสนับสนุนให้เกิดงานวิจัยที่ตีงามและมีคุณค่า ทำให้ทุกคนได้มีโอกาส “เข้าใจและเข้าถึงคนจน” ผ่านกระบวนการวิจัยและการพัฒนานวัตกรรม หวังเป็นอย่างยิ่งว่า “กัลยาณมิตร” ที่ได้เข้าร่วมบนเส้นทางงานวิจัยเพื่อคนจน จะได้ร่วมมือ ร่วมใจกันในการสร้างสรรค์แบ่งปันการดูแลช่วยเหลือ สนับสนุนให้คนจนได้มีพื้นที่ รวมถึงได้รับโอกาสในการพัฒนาอย่างเท่าเทียมและเพียงพอ เพื่อที่ความยากจนที่กำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบันจะไม่เป็นมรดกตกทอดสู่รุ่นลูกหลานอีกต่อไป

จันทนา เบญจทรัพย์

ผู้ช่วยผู้อำนวยการ

สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.)

สารบัญ

	หน้า
บทบรรณาธิการว่าด้วยความจน	1
ส่วนที่หนึ่ง แนวคิดว่าด้วย “ความยากจน”	
1. “ความยากจน” คืออะไร จากมุมมองคนนอกและคนจน	13
2. “พลังของข้อมูล” การชี้เป้าคนจน ด้วยข้อมูลขนาดใหญ่และข้อมูลขนาดจิ๋ว	41
3. วิธีวิทยาอันหลากหลายเพื่อเข้าถึงคนจน	70
ส่วนที่สอง วิธีการทำความเข้าใจความยากจนและทำงานกับคนจน	
4. วิธีวิทยาไยแมงมุมเพื่อเข้าใจการดำรงชีพของคนจน	99
5. การแก้ไขปัญหาคความยากจนบนหน่วยความสัมพันธ์ ที่เรียกว่า “เครือข่าย”	120
6. เมื่อความจนเปล่งเสียง: กระบวนการรับฟังเสียง และเสริมพลังคนจน	135
7. ปฏิบัติการเคาะประตูบ้านคนจน	154
8. “การเสริมพลัง” การทำงานกับคนจนของคนรุ่นใหม่	172
ส่วนที่สาม นวัตกรรมทางสังคมเพื่อแก้ไขความยากจน	
9. “กองทุนข้าวปุ้นสุข” จากธนาคารข้าวสู่หุ้นส่วน ผู้ประกอบการเพื่อสวัสดิการคนจน	189
10. นวัตกรรมกระบวนการทำงานกับคนจนเมืองผ่านโมเดล 1:5	208
บทส่งท้าย	
คนจนจะต้องไม่ถูกทิ้งข้างหลัง: ความท้าทาย โอกาส และความยั่งยืน	227
เกี่ยวกับผู้เขียน	235

“มุมมองคนจน”

มองคนจนบนฐานศักยภาพ
ศึกษาทราบความหมายในนอกร่าง
หากเหมารวมดีขลุ่ยตกลุ่ยพราง
ตั้งตาบอดคล้ำข้างอ้างอิงคล้ำ

ไม่เหมารวมหมุดวิชัยหมายแม่นยำ
ตามตำราตำรังสีพอย่างยั่งยืน
ชนบ้าย่านชุมชนไม่ฝ่าฝืน
เกี่ยวกลมกลืนกลไกภาศิมพลัง

เยาวชนคนรุ่นใหม่ได้ปลูกฝัง
น้อมรับฟังเสียงคนจนบนฐานงาน
เคาะประตูบ้านลุงป่าหาข้อมูล
หนุนเกื้อกูลด้วยกอบบุญข้าวปั้นสุข

ผ่อนคลายทุกข์ลดเหลื่อมล้ำนำวิถี
เพิ่มทุน เพิ่มเครือข่าย เพิ่มมิติ
ณ บัดนี้ สานพลังทำ นำพันจน
คลายกังวล ความลำเค็ญ เห็นแสงงาม

จิรिका นุตาลัย

บทบรรณาธิการว่าด้วยความจน

กนกวรรณ มะโนรมย์

ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ

ปาริชาติ ภิญโญศรี

“ความยากจน” “คนจน” “วิธีเข้าถึงและทำงานกับคนจน” และ “การแก้ไขปัญหาความยากจน” คำเหล่านี้ล้วนมีความหมายที่ซับซ้อน มีความเป็นพลวัต มีต้นตอความเป็นมา และ ดำรงอยู่เสมอมาภายใต้บริบททางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมที่ครอบงำและอำนาจนำของรัฐและทุน อีกทั้งยังเต็มไปด้วยความเปลี่ยนแปลง ความไม่ต่อเนื่อง และไม่แน่นอนต่างๆ เช่น ภัยพิบัติด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ ดังกรณีการระบาดของโรคโควิด-19 รวมทั้งความผันผวนทางการเมือง ที่ล้วนส่งผลให้คนจนมีอาจมีความอิสระ และสามารถหลุดพ้นไปจากความยากจนได้โดยง่ายหรือตามลำพัง

แนวคิดความยากจนและปฏิบัติการของความยากจนถูกนิยามโดยกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องอย่างหลากหลาย การนิยามรวมทั้งภาคปฏิบัติการก็มีได้ตรงไปตรงมาขึ้นกับบริบทการเมืองและโครงสร้างทางสังคมที่เปิดหรือไม่เปิดโอกาสให้เกิดการมีส่วนร่วม บริบทเหล่านี้ล้วนส่งผลต่อการเข้าถึงคนจนว่าเขาเป็นใคร อยู่ที่ไหน กำลังทำอะไร ทำมาหากินอย่างไร อยู่รอดหรือไม่ เขารู้สึกอย่างไรกับตัวเขาและคนอื่นๆ เขาได้รับความเป็นธรรมเท่าเทียมหรือไม่ อะไรที่ทำให้เขาอับจนหนทางจนมีอาจก้าวพ้นจากความยากจนได้ จนทำให้คนจนจำนวนมากหลายๆล้านคนกลายเป็นคนจนเรื้อรังหรือคนจนตกดานและคนจนข้ามรุ่นภายใต้การพัฒนาตลอดเวลาหลายทศวรรษที่ผ่านมา

หนังสือเล่มนี้มีกรอบคิดสำคัญคือ การมองเห็น “คนจน” ในฐานะ “ผู้กระทำการ” (Actor) ที่มีได้มีอิสระเสรีและมีความสามารถที่จะปลดปล่อย

ตัวตนนอกจากความยากจนได้โดยง่ายตามลำพังเพราะคนจนตกอยู่ภายใต้เงื่อนไขและข้อจำกัดต่างๆ ทางสังคม วัฒนธรรมและการเมืองอันมากมายในสังคมด้วยอำนาจครอบงำที่เหนือกว่า อย่างไรก็ตาม ภายใต้ข้อจำกัดเหล่านี้พวกเขาก็ได้พยายามดิ้นรนหาวิธีการหรือยุทธศาสตร์ต่างๆ เพื่อชนะการแข่งขันกับคนอื่นๆ ในสังคมภายใต้พื้นที่ทางสังคมการเมืองและวัฒนธรรมอันจำกัดอยู่ตลอดเวลา ดังที่นักมานุษยวิทยาชื่อออร์เนอร์ (Ortner, 2006) ได้ชี้ว่าผู้กระทำการในสังคมถูกกำกับด้วยข้อจำกัดทางวัฒนธรรมที่มีอำนาจและอิทธิพลที่เหนือกว่า (Dominant constraints) ที่ผลิตซ้ำความเหนือกว่าอยู่อย่างต่อเนื่องทำให้ผู้กระทำการมิได้มีอิสระอย่างสมบูรณ์ท่ามกลางความพยายามที่จะแหวกวงล้อมของอำนาจผ่านปฏิบัติการทางสังคมหลายรูปแบบ ได้แก่ การต่อต้านขัดขืนและการปรับเปลี่ยน (Resistance and transformation) การสะท้อนย้อนทวน (Reflexive) ตัวตน การพยายามทำความเข้าใจลำดับชั้นในสังคมที่กดทับ การสร้างตัวตน (Subjectivity) ทางความคิด ความรู้สึกและปฏิบัติการทางสังคม (Social practice) ซึ่ง Ortner (2005) ชี้อีกว่าการทำความเข้าใจความเป็นตัวตนหรืออัตวิสัยของผู้กระทำการในยุคหลังสมัยใหม่หรือยุคปลายของทุนนิยมที่ความเป็นตัวตนนั้นถูกสร้างขึ้นจากความเฉพาะของบริบทวัฒนธรรมสังคม และการสร้างขึ้นทางประวัติศาสตร์ของจิตสำนึก ตัวตนของผู้กระทำการจึงหมายถึงความเป็นทั้งหมดทั้งมวลของการรับรู้ การเชื่อมโยงกับแบบแผนในสังคมหรือระเบียบสังคม ผลพวงต่างๆ ที่ตามมาจากการกระทำ ความคิด ความปรารถนา หรือ ความกลัวที่สร้างความมีชีวิตชีวาให้กับองค์ประธานผู้กระทำการ (Acting subjects)

กล่าวโดยสรุปคือ ผู้กระทำการในสังคมได้รับอิทธิพลจากแบบแผนและบรรทัดฐานของสังคมที่ผู้กระทำการนั้นอยู่ และปฏิสัมพันธ์ของผู้กระทำการเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของความครอบงำทางสังคมและความสัมพันธ์

เชิงอำนาจที่ฝังตัวในปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน ทำให้ผู้กระทำการบางคน มีบทบาทในสังคมมากกว่าคนอื่นๆ และเต็มไปด้วยการแข่งขัน ดิ้นรน และขัดแย้งกันเพื่อเข้าสู่เส้นชัยเหมือนการเล่นเกมภายใต้กฎเกณฑ์ที่สร้างขึ้น บางคนอาจมีข้อจำกัดมากขึ้นต่างกันภายใต้พื้นที่จำกัดต่างๆ ทำให้แต่ละคน หาค้นหาวิธีการต่างๆ รวมทั้งหายุทธศาสตร์นานาประการสำหรับการต่อสู้ ในชีวิตประจำวันเพื่อสร้างอิสระภาพ

แนวคิดข้างต้นทำให้เห็นประเด็นสำคัญคือเหตุใดคนจนจึงยังไม่สามารถหลุดพ้นความจนได้ รวมทั้งไม่มีอิสระและเสรีภาพในการแสวงหาความเท่าเทียมและการพัฒนาคุณภาพชีวิตได้เท่ากับคนกลุ่มอื่นๆ ประเด็นนี้ จึงเป็นคำถามสำคัญมากต่อนักพัฒนาทั้งจากภาครัฐ ภาคเอกชน นักวิชาการ องค์กรพัฒนาต่างๆ มากมายทั้งในและต่างประเทศผู้ที่กำลังพยายาม จะเข้าไปแก้ปัญหาคความยากจนด้วยความหวังและความปรารถนาดีเพื่อ ช่วยเหลือคนจน อีกทั้งเข้ามาพร้อมกับงบประมาณ ทรัพยากร และ แนวทาง การทำงานมากมาย

คำถามต่อมาคือกลุ่มคนและองค์กรเหล่านี้ได้ตระหนักมากน้อย เพียงใดว่าคนที่ถูกคนนอกเรียกว่า “คนจน” นั้น เขามีศักยภาพ มีความสามารถ มีความรู้ ความรู้สึก ประสบการณ์อะไร กลุ่มคนและองค์กรเหล่านี้ได้พยายาม ค้นหาและค้นเจอหรือไม่ว่าทำไมคนจนจึงพยายามแล้วพยายามอีกทุกทาง ด้วยทรัพยากรที่จำกัดจำเขี่ยเพื่ออยู่รอดมาได้ในแต่ละวัน ชีวิตของคนจน มักเต็มไปด้วยความยากเย็นแสนเข็น ต้องอดมื้อกินมื้อหรือแทบไม่มีจะกิน อยู่บ่อยครั้ง หรือบางคนแม้แต่ไม่มีเงินสักบาทอยู่ในกระเป๋าในแต่ละวัน ก็หาแทบไม่ได้ หรือการมีที่พักอยู่อาศัยที่มีอาจเรียกว่าบ้านได้เลย มีเพียง เฝิงพักเท่านั้น หรือการดิ้นรนท่ามกลางอุปสรรคนานาประการ เช่น ภาวะ ความป่วยไข้ทั้งกายและจิต ความพิกลพิการ การไม่มีที่ดินทำกิน และที่อยู่ อาศัยเป็นของตัวเอง ความแก่ชรา หนี้สินรุงรัง รวมทั้งการต้องดูแลคนเจ็บ

ป่วยหรือวัยฟุ้งฟิงต่างๆมากมายในแต่ละวัน

นักคิดชาวตะวันตกคนสำคัญคือ ปาร์ธา ฉัตเตอร์จี (Partha Chatterjee) Chatterjee (2004) ผู้ศึกษาผู้คนชายขอบหรือกลุ่มคนที่ถูกกดทับ (the Subaltern) ในสังคมในยุคหลังอาณานิคมในประเทศอินเดีย ผ่านมุมมอง “สังคมการเมือง” (Political society) หรือ การเมืองของผู้ถูกปกครอง (Politics of the governed) เขาเสนอว่า การทำให้ผู้ถูกกดทับ หรือถูกปกครองสามารถยืนอยู่ได้จำเป็นต้องสร้างสังคมการเมืองขึ้นมา อันได้แก่ การมีประชาธิปไตยจากเบื้องล่าง กระบวนการสร้างอำนาจต่อรองของประชาชนเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลง รัฐควรตระหนักถึงสิทธิ (Rights) ของประชาชน การทรงสิทธิ์ (Entitlements) ของพลเมือง และ การผนวกเอากลุ่มคนที่ถูกกดทับเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการพัฒนาสังคม การเมืองภายใต้โครงสร้างอำนาจและประชาธิปไตยเพื่อทลายกำแพงและขอบเขตการปกครองโดยการรองรับสิทธิของความเป็นพลเมืองเชิงกฎหมาย เป็นต้น รัฐควรให้ความสำคัญกับความตระหนักด้านความเป็นชาติพันธุ์ ศาสนา ชนชั้นของกลุ่มกดทับทางสังคมหรือกลุ่มคนเปราะบางจากมุมมองของกฎหมายหรือกฎเกณฑ์ทางสังคม เปิดโอกาสให้คนกลุ่มนี้เข้าถึงสวัสดิการ และอำนาจในสังคม กลุ่มคนทุกคนไม่ควรถูกกีดกันออกจากการเมืองของการ ได้รับโอกาสและสิทธิเชิงกฎหมายเพื่อเข้าถึงความเป็นธรรม ยอมรับความหลากหลายของการดำรงชีพประจำวันไม่ว่าจะเป็นรูปแบบใด รวมทั้งการเคลื่อนไหวของภาคประชาชน รัฐต้องไม่ใช่อำนาจแบบชูปบังคับเหมือนเดิม หากเน้นการให้ความสำคัญของการมีส่วนร่วมตามวิถีประชาธิปไตย ภายใต้สังคมหลังสมัยใหม่นี้ รัฐควรยอมรับการเคลื่อนไหวทางสังคมของภาคประชาชน และทำหน้าที่ให้เกิดพื้นที่ของการประนีประนอมมากกว่าที่จะทำหน้าที่แบบบังคับชูปแข็งพลเมือง

แนวคิดสังคมการเมืองของ Chatterjee (2004) มีประโยชน์มาก

เพราะได้เอื้อให้เกิดพื้นที่ทางสังคมกับกลุ่มคน องค์กรภายนอกทั้งรัฐและภาควิชาการสร้างพื้นที่เพื่อเปิดโอกาสให้คนจนได้เข้าถึงการพัฒนาอย่างเท่าเทียมเพื่อให้คนจนมีโอกาสได้ลืมตาอ้าปากได้

ทีมผู้เขียนเนื้อหาของหนังสือได้พยายามชี้ให้เห็นความใหม่ของการแก้ไขปัญหาคความยากจน เนื่องจากโครงการวิจัยได้ออกแบบให้คนจนมีโอกาสร่วมออกแบบทิศทางและโครงการพัฒนาให้เหมาะสมสอดคล้องตามบริบทของกลุ่มคนจนไม่ว่าด้านพื้นที่ ทรัพยากร ปัญหาและความต้องการ ตามลักษณะการพัฒนาตามความต้องการและสอดคล้องกับบริบทหรือการพัฒนาแบบวัดตัวตัด (Tailor-made) ซึ่งถือเป็นทิศทางใหม่ของการแก้ไขปัญหาคความยากจน มิใช่การพัฒนาแบบตัดเสื้อโหลที่เน้นหนึ่งนโยบายใช้กันทุกพื้นที่ (One policy fits all) ซึ่งแนวทางหลังนั้นพบว่าคงไม่เหมาะสมเสมอไปเพราะไม่สอดคล้องกับปรากฏการณ์ความยากจนที่หลากหลายระดับพื้นที่

หนังสือเล่มนี้เป็นความพยายามนำเสนอประเด็นทางวิชาการจากการสรุปบทเรียนการทำงานวิจัยเพื่อการพัฒนาภายใต้โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่และแก้ไขปัญหาคความยากจนแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำอำนาจเจริญ ระยะ 1 ที่มีจุดมุ่งหมายสำคัญเพื่อ (1) มุ่งสำรวจข้อมูลคนจนแบบมุ่งเป้าในระดับพื้นที่ (Area based) ทีมผู้วิจัยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory approach) และเทคนิคการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึก อีกทั้งใช้กลไกการพัฒนาศักยภาพ (Capacity building) ของภาคประชาสังคม เยาวชนในท้องถิ่น และภาคส่วนที่เกี่ยวข้องที่เป็นกลไกการทำงานเดิมอยู่แล้วในพื้นที่ระหว่างดำเนินการวิจัย (2) เพื่อเสริมหนุนกลไกแก้ไขปัญหาคความยากจนของจังหวัดอำนาจเจริญที่มีอยู่แล้ว ฝ่ายปฏิบัติการราชการระดับจังหวัด ภาคเอกชน ชุมชน และภาคส่วนต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง (Supply side) เช่น ภาคประชาสังคม องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

และ หน่วยงานภาคนอก และ (3) เพื่อพัฒนาและจัดทำโมเดลแก้จนเพื่อแก้ไข ปัญหาความยากจนระดับครัวเรือนและระดับชุมชนในชุมชนที่เลือกเป็น พื้นที่ที่ถูกคัดเลือกรายงานจากเงื่อนไขสำคัญคือ มีครัวเรือนคนจนอยู่กระจุกตัวมากที่สุด มีทุน 5 ด้านที่อยู่ระดับต่ำโดยเฉพาะทุนด้านเศรษฐกิจแต่มีทุนทาง สังคมที่สูงเพื่อเป็นฐานการทำโมเดลแก้จนให้เห็นผลได้ในเวลาไม่นานนัก เช่น เครือข่ายเดิม หรือ กิจกรรมการแก้ไขความยากจน และ ผู้นำในพื้นที่ ทั้งเป็นทางการและไม่ทางการที่เข้มแข็งอยู่แล้ว

จังหวัดอำนาจเจริญเป็นจังหวัดที่มีคนยากจนมากที่สุดจังหวัดหนึ่งใน ประเทศไทย แม้ว่าที่ผ่านมาทางจังหวัดได้พยายามแก้ไขปัญหาคความ ยากจน โดยการจัดตั้งกลไกการทำงานที่สอดคล้องกับแนวทางของรัฐบาล ผ่านการดำเนินโครงการหลายอย่างเพื่อลดปัญหาความยากจน เช่น โครงการขับเคลื่อนการพัฒนาหมู่บ้านและชุมชนท้องถิ่นตามหลักปรัชญา ของเศรษฐกิจพอเพียง โครงการเพิ่มพูนทักษะอาชีพแก่ครัวเรือนยากจน เพื่อสร้างความมั่นคงในชีวิตและโครงการสร้างและพัฒนาสัมมาชีพชุมชน ในระดับหมู่บ้าน แต่ความยากจนยังปรากฏให้เห็นและมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้น ภายใต้สถานการณ์ภัยพิบัติด้านสุขภาพ เช่น กรณีการระบาดของโควิด-19

เนื้อหาหนังสือออกเป็น 3 ประเด็นหลัก (Themes) ได้แก่ (หนึ่ง) แนวคิดที่ว่าด้วย “ความยากจน” (2) วิธีการทำความเข้าใจความยากจนและ การทำงานกับคนจน และ (3) นวัตกรรมสังคมเพื่อการแก้ไขความยากจน

ที่ผ่านมาการทำความเข้าใจความยากจนมักมาจากสายตาของคนนอก ได้แก่ องค์กรการพัฒนาระดับนานาชาติ ระดับชาติ นักวิชาการ หรือแม้แต่ นักพัฒนาเอกชน และความหมายความยากจนก็นิยามจากหลากหลายมุมมองและมี การปรับเปลี่ยนความหมายที่แต่เดิมเน้นมุมมองความผิเดเคื่อง ทางเศรษฐกิจเป็นหลัก ระยะเวลาที่ผ่านมาให้ความสนใจความยากจนมิติใหม่ๆ ที่หลากหลายเพิ่มเติมขึ้น เช่น มิติการศึกษา การมีส่วนร่วม คุณภาพชีวิต

สิทธิศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ความเสมอภาค และ ความเท่าเทียม เป็นต้น งานเสนอของทีมนักวิจัยเห็นว่านิยามความยากจนที่ปรับเปลี่ยนมาโดยตลอด เหล่านี้มีแนวโน้มที่ดีขึ้นกว่านิยามในแบบเดิมเพราะเห็นความเป็นผู้กระทำการ (Agency) ของ “คนจน” มากขึ้น เชื่อว่าคนจนคือผู้มีศักยภาพ มีศักดิ์ศรี พร้อมจะพัฒนาหากมีโอกาสภายใต้ข้อจำกัดต่างๆ และหาได้รับสิทธิทั้งทางสังคม การเมืองและกฎหมายในการเข้าถึงสวัสดิการและทรัพยากรอย่างเป็นธรรม

อย่างไรก็ตาม จากการทำงานของคณะผู้เขียนพบว่า การนิยามความยากจนของคนนอกไม่พอที่จะทำความเข้าใจความยากจนได้ทั้งหมด จำเป็นต้องทำความเข้าใจความยากจนจากมุมมอง เสี่ยง ความรู้ ประสบการณ์ของ “คนจน” เพื่อทำให้เห็นว่าแท้ที่จริงแล้วความยากจนมิได้เกิดจากความไม่รู้ของคนจนแต่เกิดจากเงื่อนไขต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกที่ทำให้คนจนไม่อาจหลุดพ้นจากความยากจนได้ การทำความเข้าใจความยากจนจากสายตาของคนจน นำมาสู่การแก้ไขความยากจนได้ตรงจุดมากขึ้น

นอกจากนี้การทำความเข้าใจความยากจนจากฐานข้อมูลขนาดใหญ่ (Big data) ที่เป็นเพียงการประมวลผลข้อมูลเชิงปริมาณนั้นไม่พอเพียงต่อความเข้าใจความยากจนที่มีความหลากหลายและซับซ้อน จำเป็นต้องทำความเข้าใจออกเข้าใจ (Empathize) ความยากจนจากข้อมูลเชิงลึก (Deep data) เพื่อมองเห็นโอกาส (Opportunity) ในการแก้ไขปัญหาจากสายตา “คนจน” ในฐานะกลุ่มเป้าหมายของการพัฒนา

การพึงเสียงความยากจนจาก “คนจน” ทำให้พบว่า “คนจน” คือผู้มีศักยภาพที่จะสามารถพัฒนาตนเองได้หากได้รับโอกาสและทรัพยากรที่เหมาะสมและเป็นธรรม นอกจากนี้การทำความเข้าใจความยากจนและคนจนยังต้องทำความเข้าใจผ่านความเป็นเครือข่าย เนื่องจากเครือข่ายทางสังคมส่งผลต่อการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนแต่ละกลุ่มที่ทำงานเกี่ยวข้องกับความยากจน และจัดเป็นทรัพยากรสำคัญที่จำเป็นต่อกระบวนการ

แก้ปัญหาความยากจนอย่างยั่งยืนด้วย

ในแง่วิธีการทำความเข้าใจความยากจนและทำงานกับคนจนนั้น จำเป็นต้องอาศัยวิธีวิทยาที่หลากหลายเพื่อเข้าถึงและเข้าใจความยากจน และคนจน ได้แก่ วิธีการวิจัยแบบผสมทั้งเชิงปริมาณ ได้แก่การสำรวจด้วยแบบสอบถามจากฐานข้อมูลครัวเรือนคนจนทั้งจังหวัดคือ 3,663 ครัวเรือน เพื่อทำความเข้าใจความยากจนจากแนวคิดทุนห้าด้านหรือที่เรียกว่า “วิธีวิทยาไยแมงมุม” ซึ่งเป็นเครื่องมือการทำความเข้าใจทุนของครัวเรือนคนจนของแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน โดยก่อนที่จะเข้าถึงคนจนเพื่อสัมภาษณ์รายครัวเรือน ทีมผู้สำรวจได้เตรียมแผนการอย่างรัดกุม ก่อนเกิดปฏิบัติการ “เคาะประตูบ้านคนจน”

นอกจากนี้ ยังต้องใช้วิธีการเชิงคุณภาพเพื่อสะท้อนชีวิตคนจนเชิงลึก และรอบด้าน ได้แก่ เส้นประวัติศาสตร์ชีวิต (Historical timeline) ของครัวเรือนคนจนเพื่อเข้าใจจุดหักเห จุดเปลี่ยนแปลงของชีวิตที่ทำให้เกิดหรือเป็นบ่อเกิดความยากจน เทคนิคที่เรียกว่าพฤกษาคอครอบครัว (Family tree) เพื่อทำความเข้าใจความสัมพันธ์ของสมาชิกครัวเรือนการอยู่ร่วมกันและพลวัตการเปลี่ยนแปลงของสมาชิกครัวเรือนเป็นต้น การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) และการสนทนากลุ่มย่อย (Focus Group Discussion) เพื่อได้ข้อมูลความยากจนจากน้ำเสียง ท่าที ท่าทาง อากัปกิริยา แววตา ความรู้ และประสบการณ์ของคนจน อีกทั้งการได้สร้างพื้นที่ให้คนจนได้พูดออกมาอย่างปลอดภัยผ่านการจัดเวทีรับฟังเสียงคนจนหลายครั้ง โดยไม่ต้องกังวลหรือไร้ความมั่นใจขณะที่เขาได้พูดเกี่ยวกับตัวเองและประสบการณ์ความจนจากมุมมองเขาเอง การเข้าร่วมเวทีเหล่านี้ ทำให้คนจนบางคนถึงกับบอกว่า “เป็นครั้งแรกในชีวิตที่เขาได้พูดในเวทีสาธารณะเกี่ยวกับตัวเขาเอง”

การทบทวนหลังจากการทำงาน (AAR: After Action Review) ก็เป็นวิธีการหนึ่งที่ทีมวิจัยใช้เพื่อให้เกิดการเรียนรู้การทำงานร่วมกัน มีการสื่อสาร

ทั้งประเด็นสำคัญ ข้อมูล และกระบวนการ ปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้น สามารถแก้ไขหลังการทำงานได้อย่างทันที่ นอกจากนี้ ทีมวิจัยยังสร้างกระบวนการเรียนรู้ของนักวิจัยรุ่นใหม่ทั้งในและนอกพื้นที่เกี่ยวกับความยากจนและวิธีการทำงานกับคนจน ซึ่งถือได้ว่าเป็นการ “การเสริมพลัง” การทำงานกับคนจนของคนรุ่นใหม่

หนังสือเล่มนี้ได้นำเสนอทดลองปฏิบัติการ (Prototype) แก้ไขความยากจนโดยการนำข้อมูลทั้งจาก Big data มาประสานคร่อมข้ามกับข้อมูล Deep data ระดับครัวเรือน ปฏิบัติการนี้เบื้องต้นมีสองรูปแบบแตกต่างกันตามบริบทของคนจนเมืองและชนบท ซึ่งทีมวิจัยเรียกว่า “นวัตกรรมกระบวนการทำงานกับคนจนเมืองผ่านโมเดล 1:5” คือโมเดลการทำงานของอาสาสมัครที่เป็นคนในชุมชน 1 คนทำงานกับครัวเรือนคนจน 5 ครัวเรือน และกิจกรรม “กองบุญข้าวปันสุข” ที่มีฐานมาจากวัฒนธรรมอีสานคือบุญกุ่มข้าวใหญ่และการพึ่งพาอาศัยกัน ซึ่งเป็นกิจกรรมที่พัฒนาจากธนาคารข้าวสู่การเป็นกองบุญข้าวและต่อยอดด้วยการเป็นหุ้นส่วนกับวิสาหกิจชุมชน (โรงสีชุมชน) เพื่อสร้างสวัสดิการให้กับคนจน ซึ่งนวัตกรรมกระบวนการทั้งสองเป็นเพียงจุดเริ่มต้นของการทำงานกับคนจนโดยใช้ข้อมูลเป็นฐานและการร่วมออกแบบนวัตกรรมร่วมกันกับคนจนและภาคส่วนและภาคีที่เกี่ยวข้องทั้งจากภาครัฐ อหป. ภาคประชาสังคม และภาควิชาการ ซึ่งจะต้องดำเนินให้ต่อเนื่องและยั่งยืนในอนาคตต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- Ortner, S. B. (2006). **Anthropology and Social Theory: Culture, Power, and the Acting Subject**. Durham, N.C.: Duke University Press.
- Ortner, S. B. . (2005). Subjectivity and cultural critique. **Anthropological Theory**. 5(1):31-52. doi:10.1177/1463499605050867
- Chatterjee, P. (2004). **The Politics of the Governed: Reflections on Popular Politics in Most of the World**. Columbia University Press. <http://www.jstor.org/stable/10.7312/chat13062>

ส่วนที่ 1

แนวคิดที่ว่าด้วย “ความยากจน”

“ความยากจน” คืออะไร? จากมุมมองคนนอกและคนจน

กนกวรรณ มะโนรมย์

บทนี้ต้องการนำเสนอให้เห็นพลวัตการเปลี่ยนแปลงความหมายของความยากจนจากนักคิดสำนักต่างๆ การวิพากษ์ความหมายความยากจนผลพวงที่ตามมาในระดับปฏิบัติการจากการนิยามความยากจนดังกล่าว ซึ่งล้วนเป็นการนิยามจากสายตานักคิดจากภายนอกทั้งจากประเทศตะวันตกและประเทศตะวันออก ทั้งจากมิติวัตถุ ตัวเลขและมิติทางสังคมและการเมือง การนิยามความหมายความยากจนเหล่านี้มิได้เปิดพื้นที่ให้กับการนิยามความยากจน ผู้เขียนจึงนำเสนอให้เห็นความต่างระหว่างการนิยามความหมายความยากจนจากคนนอกและคนจน โดยพบว่าความหมายความยากจนที่นิยามโดยคนนอกมักเน้นการนิยามทางเทคนิคไม่ว่าจะเป็นด้านรายได้และเส้นมาตรฐานต่างๆ จากมุมมองทางเศรษฐศาสตร์เชิงสถาบันที่ทำให้ความยากจนถูกลดรูปให้เหลือเพียงจำนวนและเทคนิค ส่วนการนิยามจากมุมมองเสรีนิยมใหม่ผ่านสายตาของมาร์กซิสต์ใหม่เห็นว่าคนจนคือคนที่ไม่ได้ประโยชน์จากเศรษฐกิจแบบเสรีนิยม จนทำให้เกิดความเปราะบางของการดำเนินชีวิตเพิ่มขึ้นไปอีก ส่วนนักคิดสายการพัฒนา เช่น หลังการพัฒนาเห็นว่าความยากจนถูกสร้างขึ้นด้วยวาทกรรมของประเทศตะวันตก เป็นต้น

ทั้งหลายเหล่านี้ล้วนสะท้อนให้เห็นว่าการนิยามความยากจนถูกผูกขาดโดยสถาบันและนักวิชาการทั้งสิ้น ในขณะที่คนจนไม่มีโอกาสได้เล่นนิยามหรือบอกอาการของความยากจนจากมุมมองและตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมของพวกเขาเลยแม้แต่น้อย ซึ่งผู้เขียนจะนำเสนอให้เห็นความหมายของความยากจนจากมุมมองของคนจนหรือที่เรียกว่ากลุ่มคนที่ถูกปกครองหรือกดทับ (the governed/ the subaltern group) ในบทความนี้ ผ่านการ

บอกเล่าความยากจนของเขาด้วยตัวเขาเอง จากการสร้างพื้นที่ให้พวกเขา
ได้สื่อสารด้วยภาษาและน้ำเสียงของเขา

ศาสตราจารย์ ดร. นิติ ภาวครพันธ์ ได้กล่าวว่า “บริบทการเปลี่ยนแปลง
ของโครงสร้างสังคมการเมืองและเศรษฐกิจและภัยพิบัติต่างๆ ไม่ว่าจะเป็
นด้านกายภาพ ชีวภาพและสุขภาพ กรณีโรคระบาดต่างๆ ล้วนแล้วส่งผลต่อ
การเปลี่ยนแปลงความหมายความยากจนทั้งสิ้น ดังนั้น ความหมายของความ
ยากจนจำต้องมีการทบทวนและนิยามใหม่ๆ อยู่ตลอดเวลา”¹

ผู้เขียนเห็นด้วยกับความเห็นข้างต้น ที่ว่าความหมายความยากจน
จึงควรถูกนิยามและทบทวนอยู่เสมอๆ เพื่อสะท้อนและเท่าทันกับการ
เปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจที่กำหนด กรอบคิด
วาระและเป้าหมายเพื่อการลดความยากจนรูปแบบต่างๆ ผ่านนโยบาย
และปฏิบัติการระดับโครงการ และที่สำคัญต้องเปิดพื้นที่ให้กลุ่มคนจน
คนยากได้มีโอกาสได้นิยามความยากจนตามบริบทสังคมพื้นที่ทางเศรษฐกิจ
และวัฒนธรรมของตนเองเพื่อให้การแก้ไขความยากจนสอดคล้องกับความ
ต้องการของคนจนมากขึ้น

นอกจากนี้ “ความยากจน” คือปรากฏการณ์ทางสังคมการเมือง
และเศรษฐกิจที่ดำรงอยู่ในสังคมทุกสังคม และหากไม่ได้รับการแก้ไขความ
ยากจนก็จะกลายเป็นเงื่อนไขกีดกัร่อนความชอบธรรมของผู้ปกครองและ
กลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหาคความยากจนได้

¹ กล่าวในคราวการเสวนาวิชาการเรื่อง “รส กลิ่น เสียง ความยากจน” ภายใต้ชุดเสวนาคความยากจน
อีสานเรื่อง “เป็ง จน ซอด the series” จัดโดยศูนย์วิจัยสังคมอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง คณะศิลปศาสตร์
และ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี วันที่ 29 ตุลาคม 2564

1. เมื่อคนนอกมองคนจน

มาตรวัดความยากจนมิติรายได้ที่ไม่ค่อยจะจริง

ความยากจนมักถูกนิยามจากมุมมองเชิงเศรษฐกิจสถาบันมาโดยตลอด โดยคำนวณด้วยสูตรมาตรฐานและนำตัวเลขที่ได้มาเป็นแนวทางจัดความยากจน (Serajuddin et al., 2015) เช่น ธนาคารโลก หรือ องค์การสหประชาชาติที่ใช้เส้นความยากจน (Poverty line) (คำนวณจากความต้องการขั้นต่ำที่สุดด้านอาหารและอื่นๆ ของคนแต่ละคน) ซึ่งเพิ่มขึ้นในแต่ละปี ตามการพัฒนาเศรษฐกิจและประเทศทั่วโลกต่างก็ใช้มาตรฐานดังกล่าวในประเทศตัวเองและเทียบเคียงกับมาตรฐานโลก เช่น ธนาคารโลกกำหนดเส้นความยากจนปี ค.ศ. 2018 ที่ 3.20 ดอลลาร์สหรัฐต่อคน สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้กำหนดรายได้ขั้นต่ำของคนต่อเดือนด้วยเส้นความยากจนปี พ.ศ. 2561 อยู่ที่ 2,710 บาทต่อเดือน และ ปี พ.ศ. 2562 เพิ่มขึ้นเป็น 2,763 บาท (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2563) หากใครสักคนมีรายได้ต่ำกว่าที่กำหนดก็จะกลายเป็นคนจนทันที การศึกษาภายใต้โครงการวิจัยฯ พบว่ารายได้เพียง 2,710 บาทต่อเดือนต่อคนนั้นมันแสนจะต่ำมากหากพวกเขาจะอยู่ได้ก็ต้องมีเงินไม่ต่ำกว่าเดือนละ 4,000 บาท ลำพังรายได้จากเบี้ยยังชีพเบี้ยผู้สูงอายุ บัตรคนพิการ หรือบัตรสวัสดิการแห่งรัฐรวมกันแล้วก็ยังต่ำกว่าเส้นความยากจนด้วยซ้ำ

อิทธิพลการใช้มาตรวัดความจนของสถาบันระดับโลกดังกล่าว นำมาสู่การให้ความช่วยเหลือบรรเทาความยากจนระดับโลกด้วยมาตรการต่างๆ แม้จะสามารถลดความยากจนได้และพบว่าความเหลื่อมล้ำด้านรายได้โดยรวมลดลง คนจนมีความเป็นอยู่ดีขึ้น โดยพบว่าจำนวนคนจนทั่วโลกลดลงไปนับจากทศวรรษ 1990 ถึงปัจจุบัน เช่น จากปี ค.ศ. 2015 ที่มีคนจนระดับล่างสุดที่อยู่ต่ำกว่าเส้นความยากจนจำนวน 741 ล้านคน ลดลงเป็น 689 ล้านคน

ในปี ค.ศ. 2017 แต่คาดว่าจะคนจนมีเพิ่มขึ้นมาอีกไม่ต่ำกว่า 100 ล้านคนทั่วโลก เนื่องจากการระบาดของโรคโควิด-19 (World Bank, 2020a)

นอกจากนี้ สถาบันข้างต้นยังใช้ดัชนีความเหลื่อมล้ำด้านรายได้ที่เรียกว่าค่าสัมประสิทธิ์ความไม่เสมอภาค (Gini Coefficient) หรือสัมประสิทธิ์จีนิ โดยใช้ตัวเลขระหว่าง 0 - 1 มากำหนด หากคำนวณแล้วพบว่าตัวเลข เข้าใกล้เลข 1 มากเท่าใดความเหลื่อมล้ำด้านรายได้ก็คมีน้อย (World Bank, 2020b) ในประเทศไทยพบว่าภาคอีสานยังเป็นภาคที่มีความเหลื่อมล้ำด้านรายได้มากที่สุดและเป็นอย่างนี้มาแต่ไหนแต่ไร เพราะการสำรวจล่าสุดพบว่าจังหวัดที่ยากจนที่สุด 12 จังหวัดของประเทศ อยู่ในภาคอีสานถึง 5 จังหวัด ได้แก่ กาฬสินธุ์ นครพนม บุรีรัมย์ อำนาจเจริญ และ มุกดาหาร เป็นจังหวัดที่ติดอันดับ 1 ใน 10 จังหวัดที่มีสัดส่วนคนจนสูงที่สุดต่อเนื่องหลายปี จังหวัดที่มีความยากจนรุนแรงในภาคอีสานได้แก่ กาฬสินธุ์ นครพนม และ บุรีรัมย์ (TPMAP, 2562)

สำหรับประเทศไทยพบว่า ปี 2560 ตัวเลขความเหลื่อมล้ำอยู่ที่ 0.453 (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2561) รายงานสถานการณ์ความยากจนและเหลื่อมล้ำในปี พ.ศ. 2562 พบว่าจำนวน 4.3 ล้านคน ลดลงจาก 6.7 ล้านคนในปีก่อนหน้า ทั้งนี้เมื่อพิจารณาแนวโน้มของความยากจน ในระหว่างปี พ.ศ. 2541 ถึงปัจจุบัน สัดส่วนและจำนวนคนจนมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่อง จากจำนวนคนยากจน 25.8 ล้านคน หรือ คิดเป็นร้อยละ 38.63 ในปี พ.ศ. 2541 ลดลงเหลือ 11.6 ล้านคน หรือ ร้อยละ 17.88 ในปี พ.ศ. 2552 และลดลงเหลือ 4.3 ล้านคน หรือร้อยละ 6.24 ในปี พ.ศ. 2562 เนื่องจากการช่วยเหลือของรัฐด้วยมาตรการต่างๆ เช่น บัตรสวัสดิการ (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2563) แต่สถานการณ์การระบาดของโควิด-19 กลับซ้ำเติมครัวเรือนคนจนให้จนลงอีกและคนพออยู่ได้ให้กลายเป็นคนจนหรือเรียกว่าคนจนอ่อนไหว

เพราะขึ้นกับความผันผวนและความไม่แน่นอนและพลิกผันทางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจ (World Bank, 2020a)

เมธี ครองแก้ว (2544) เรียกกลุ่มคนจนระดับล่างสุดหรือกลุ่มที่ยากไร้ที่สุดว่า ผู้ยากจนตกดาน (Ultra poor) ที่เป็นกลุ่มที่ยังปรากฏอยู่เสมอไม่ว่า เศรษฐกิจชาติหรือเศรษฐกิจโลกจะพัฒนาามากเพียงใด มักเป็นครัวเรือน ขยายมีขนาดใหญ่ มีคนพึ่งพิงสูง การศึกษาต่ำ รายได้ต่ำจากภาคเกษตร และนอกภาคเกษตร ยึดอาชีพรับจ้างทั่วไป ไร้ที่ดินหรือมีที่ดินขนาดเล็ก ทำงานหนัก มีจุดหักเหของชีวิต เช่น หัวหน้าครัวเรือนเสียชีวิต ยึดติดกับพื้นที่ มากกว่าขอรับการโยกย้าย เข้าไม่ถึงบริการภาครัฐ เป็นต้น ส่วนอำนาจนันทชนก สกนธวัฒน์ (2555) ได้จัดแบ่งกลุ่มคนยากจนออกเป็น 3 กลุ่มได้แก่ คนจนเร่ร่อน คนจนครึ่งคราว (ทั้งกลุ่มที่สามารถออกจากความจนและกลุ่มที่เข้าสู่ความจน) และคนไม่เคยจน โดยกลุ่มคนจนครึ่งคราวมีสัดส่วนสูงที่สุด

การช่วยเหลือคนจนยังคงไม่ครอบคลุมแถมยังสร้างความเหลื่อมล้ำ ได้ด้วย เพราะล่าสุด สำนักงานสถิติแห่งชาติปี พ.ศ. 2563 ครัวเรือน 2 ใน 3 ที่เป็นครัวเรือนยากจนไม่ได้รับบัตรสวัสดิการแห่งรัฐเพราะตกสำรวจ ซึ่งเดชรินทร์ สุขกำเนิด (2563 อังเน มติชน, 2563) วิเคราะห์ว่าครัวเรือนไทยที่ยากจนที่สุดได้รับบัตรสวัสดิการแห่งรัฐ มีประมาณร้อยละ 20 ของครัวเรือน ทั้งประเทศเท่านั้น ซึ่งเป็นไปตามการอธิบายทางเศรษฐศาสตร์เรื่องการ ตกหล่นของคนจนจากการเข้าไม่ถึงบริการหรือสวัสดิการพื้นฐาน ที่เรียกว่า “คนที่ควรจะได้รับความช่วยเหลือกลับไม่ได้รับความช่วยเหลือ (Exclusion error) ซึ่งเป็นการรั่วไหลหรือกรณีที่คนซึ่งไม่จำเป็นต้องได้รับการช่วยเหลือแต่กลับได้รับความช่วยเหลือ (Inclusion error)” (มติชน, 2563) เพราะการสำรวจภายใต้โครงการวิจัยฯ พบว่า กลุ่มคนที่สมควรจะได้รับบัตรดังกล่าวทุกคน กลับไม่ได้บัตรนี้ แต่กลับตกถึงมือคนที่มีฐานะดี

ความจนเชิงสังคมการเมือง

นับจากทศวรรษ 1980 เป็นต้นมา นักวิชาการต่างมีข้อถกเถียงเกี่ยวกับความหมายความยากจนเพราะเห็นจุดบกพร่องของการนิยามความหมายของความยากจนด้วยมุมมองเพียงด้านวัตถุและรายได้เพราะทำให้มองไม่เห็นความซับซ้อนความยากจนเชิงโครงสร้าง นักวิชาการกลุ่มนี้จึงเสนอให้ทำความเข้าใจความยากจนเชิงสังคมและโครงสร้างการพัฒนาที่กระทบต่อความสามารถ (Capabilities) ของคนที่กำหนดการมีหรือไม่มีโอกาสและเสรีภาพที่แสดงออก กระทำ และเลือกแนวทางเพื่อสามารถดำรงชีพอยู่ได้ (Sen, 1987) นอกจากนี้บริบทการเปลี่ยนแปลงของสังคมที่ได้รับอิทธิพลจากเศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่ (Neoliberalism) ก็ทำให้เห็นความซับซ้อนของความยากจนและมีข้อถกเถียงกันอีก (Feldman, 2019)

อย่างไรก็ตาม ทั้งธนาคารโลกและองค์การสหประชาชาติก็ได้ปรับความหมายความยากจนโดยไม่ได้มีเพียงด้านปัจจัยพื้นฐานเพื่อการดำรงชีพ ได้แก่ อาหาร เสื้อผ้า การศึกษา ยารักษาโรค ไม่มีทุน อดอยากหิวโหยขาดอาหาร แต่ได้เพิ่มเติมมิติความสามารถในการสร้างทางเลือกในชีวิต อีกทั้งยังนำมิติการถูกละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ขาดแคลนความสามารถพื้นฐานในการมีส่วนร่วมในสังคม ขาดอำนาจ ขาดความมั่นคงในชีวิต และ ถูกกีดกัน มีชีวิตที่อยู่บนขอบของสังคมและในพื้นที่ที่มีความเปราะบางของสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ (UNDP, 2009)

องค์การสหประชาชาติได้ตั้งเป้าหมายเพื่อลดความยากจน ภายใต้นโยบายการพัฒนาแห่งสหัสวรรษ (Millennium Development Goals-MDGs) ที่มีกรอบการทำงาน 15 ปี คือระหว่างปี พ.ศ. 2543 - 2558 และต่อมาพัฒนามาเป็นเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals-SDGs) เป็นกรอบการทำงานอีก 15 ปี (พ.ศ. 2559 - 2573) โดยใช้ความยากจนหลายมิติ (Multidimensional Poverty Index- MPI)

ธนาคารโลกได้ปรับมุมมองเกี่ยวกับความยากจนและได้นำเอาแนวทางการพัฒนาแห่งสหประชาชาติและต่อมาพัฒนามาสู่เป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืนขององค์การสหประชาชาติมาเป็นกรอบในการขจัดความยากจนและมุ่งเป้าเพื่อทำให้ความยากจนอย่างรุนแรง (Extreme poverty) หดไป (Ending poverty) โดยมีเป้าหมายให้ความยากจนประเภทนี้หดไปภายในปี ค.ศ. 2030 (World Bank, 2015)

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2561: ข) ก็ได้ปรับนิยามคนยากจนในมิติทางสังคมเพิ่มเติม โดยนิยามคนจนว่าหมายถึง “คนจนมีลักษณะโดยทั่วไปคือส่วนใหญ่มีการศึกษาต่ำ ทำงานในภาคเกษตรกรรม และไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง ลักษณะข้างต้นทำให้คนยากจนมีรายได้ต่ำและขาดสวัสดิการด้านการงานที่เหมาะสม” และพบว่า “ความยากจนยังคงกระจุกตัวหนาแน่นอยู่ในภาคใต้ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคเหนือ และอยู่ในเขตชนบทมากกว่าเขตเมือง โดยในปี 2560 มีสัดส่วนคนจนร้อยละ 11.84 ร้อยละ 11.42 และร้อยละ 9.82 ของประชากรในแต่ละภาคตามลำดับ เมื่อพิจารณาแยกพื้นที่เมืองและชนบท พบว่าคนจนในเมืองและชนบท คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 6.05 และร้อยละ 9.82 ตามลำดับ”

ต่อมาปลายปี 2564 สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2564) ได้สรุปสถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำเชิงวัตถุและชี้ว่าเป็นเหตุของการเกิด “ความยากจนข้ามรุ่น” ว่า “สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำและความยากจนของประเทศไทย ปี 2563 ความเหลื่อมล้ำด้านรายจ่ายมีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้น จากค่าสัมประสิทธิ์จีนิด้านรายจ่ายเพื่อการอุปโภคบริโภค ในปี 2563 อยู่ที่ 0.350 ปรับตัวเพิ่มขึ้นจาก 0.348 ในปี 2562 เป็นผลจากสถานการณ์โควิด-19 ทำให้รายจ่ายเพื่อการอุปโภคบริโภคเพิ่มสูงขึ้น ส่งผลให้ต้นทุนค่าใช้จ่ายในการดำเนินชีวิต

ประจำวันสูงขึ้นด้วย อีกทั้งความเหลื่อมล้ำด้านความมั่งคั่งของไทยอยู่ในระดับสูงและมีลักษณะสะสม/ส่งต่อไปยังคนในรุ่นต่อไป”

นักวิชาการทางสังคมศาสตร์และนักพัฒนาที่พยายามนิยามความหมายของความยากจนจากมุมมองของทุนทางสังคม (Social capital) และการกีดกันทางสังคม (Exclusion) โดยชี้ให้เห็นว่าควรวิเคราะห์ความยากจนให้พ้นไปจากการใช้ทรัพยากรเชิงวัตถุ เช่น รายได้ อาหาร หรือ ที่อยู่อาศัย แต่ให้มองว่าแก่นแท้ของความยากจนเกิดจากกระบวนการกีดกันทางสังคมและการไร้ซึ่งทุนทางสังคม ซึ่งเป็นรากเหง้าหรือเนื้อแท้ของการทำให้เป็นคนจน โดยเฉพาะกลุ่มชายขอบทั้งหลาย เช่น กลุ่มชาติพันธุ์ ชนกลุ่มน้อย ผู้สูงอายุ ผู้พิการ หรือคนไร้ที่ดิน กระบวนการกีดกันสร้างความยากจนและตอกตรึงความยากจน ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำและโอกาสในการเข้าถึงความเท่าเทียมอย่างจำกัด คนจนจึงไม่มีบทบาทและส่วนร่วมในสังคม การบริโภค การเมืองและการสร้างความสัมพันธ์ในสังคม ขาดความช่วยเหลือจากญาติพี่น้องและเครือข่าย (Hills and Stewart, 2005; Morazes and Pintak, 2007; Pemberton et al., 2013) การนิยามความหมายของความยากจนมักขึ้นอยู่กับบริบทของสังคมที่แตกต่างกัน ถูกช่วงชิงและกำกับโดยผู้กำหนดนโยบายที่มักกำหนดตามแนวคิดที่ตนยึดถือออกมาออกแบบมาตรการลดความยากจน (Klugman, 2002; Alcock, 2006) และความหมายของความยากจนได้ปรับเปลี่ยนตามบริบทการเมืองและเศรษฐกิจ

Klugman (2002, น. 2-3) เสนอว่า ความยากจนควรพิจารณาจากมิติที่หลากหลาย ได้แก่ (หนึ่ง) มิติด้านการขาดโอกาส (Lack of opportunity) เช่น การเข้าถึงรายได้และการบริโภค ที่ดิน และโอกาสทางตลาด (สอง) มิติด้านความสามารถระดับต่ำ (Low capabilities) เช่น ไร้การศึกษาและมีความเจ็บป่วย ซึ่งทำให้ยากต่อการพัฒนาศักยภาพ (สาม) มิติด้านความมั่นคงในชีวิตที่ต่ำ (Low level of security) เช่น การเผชิญกับความเสี่ยง

ในการสูญเสียรายได้อย่างกระทันหัน และ (สี่) ไม่มีการเสริมพลังอำนาจ (Empowerment) เช่นการถูกกีดกันจากการเข้าร่วมและต่อรองกับสถาบันต่างๆ การทำความเข้าใจความยากจนหลากหลายมิติ ทำให้เห็นว่าความจนเป็นอุปสรรคขัดขวางมิให้คนได้ใช้ศักยภาพอย่างเต็มที่ในการสร้างการอยู่ดีกินดี ความยากจนเร่งให้เกิดความเปราะบางในการดำรงชีพและจมปลักกับความยากจนแบบถาวรตัวไม่ขึ้น ดังนั้นนโยบายสาธารณะจึงเป็นเครื่องมือสำคัญมากในการขจัดความยากจน ส่วนนักวิชาการไทย เช่น วิทยากร เชียงกุล (2547) วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน (2548) ต่างก็นิยามความยากจนเชิงสังคมและเศรษฐกิจเช่นกัน เช่น การขาดแคลนทุน รายได้และการศึกษาต่ำและเสียเปรียบในระบบทุนนิยมและการพัฒนาภาคเกษตรกรรมที่ล้าหลัง

การนิยามความยากจนยังต้องอาศัยการมีมุมมองด้านมิติทางศีลธรรม โดยถกเถียงว่าการช่วยเหลือหรือการขจัดความยากจนจำเป็นต้องอาศัยความรับผิดชอบทางศีลธรรม ความเสียสละ การมีพันธะสัญญา กับสังคม ในการช่วยเหลือแบ่งปันคนอื่น ๆ ฐานคิดในการกำหนดนโยบาย (Singer 2002; 2015) ผู้มีอิทธิพลต่อการนิยามความหมายความยากจนจากมิติสังคมและการเมือง เห็นต่างไปจากข้อเสนอของ Singer โดย Sen กล่าวว่าความยากจนจะไม่ได้รับการแก้ไขหากสิทธิ ความสามารถ และเสรีภาพของ คนจนในฐานะที่เป็นผู้กระทำทางสังคม (Social agencies) ถูกมองข้าม และไม่ได้รับการเสริมพลังอำนาจ (Sen, 1987)

ความยากจนยังถูกนิยามจากมิติข้อจำกัดด้านเครือข่ายทางสังคม หรือไม่มีทุนทางสังคม ความโดดเดี่ยวจากเพื่อนบ้านหรือกลุ่มคนส่วนใหญ่ ทำให้พวกเขาหวาดหวั่น ไร้ที่พึ่งพิง ไม่มีเครื่องนุ่งห่ม ไม่มีการศึกษา และไม่ได้รับการรักษาเมื่อเจ็บป่วย เผชิญกับความสูญเสียมากที่สุดเมื่อมีภัยคุกคามที่เกิดขึ้นอย่างกะทันหัน (Greig, Hulme & Turner, 2007) และทำให้คนกลุ่มนี้กลายเป็นกลุ่มคนที่มีความยากจนเรื้อรัง (Chronic poverty) ซึ่ง

มาจากหลากหลายสาเหตุ ที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรในการดำรงชีพ ดังนั้น การลดปัญหาความยากจนเรื้อรังจำเป็นต้องอาศัยการปกป้องทางสังคม (Social protection) (Hulme and Shephert, 2003) เพราะความยากจนเรื้อรังเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง (Persistent poverty) สะสมมาเป็นระยะเวลานานข้ามรุ่น (Du Toit, 2005) ซึ่งประเทศไทยให้ความสนใจความยากจนข้ามรุ่นโดยจะบรรจุประเด็นนี้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2566-2570) (ข้าวสาด, 2564)

ยากจนจากการวิ่งตามเสรีนิยมใหม่

นักวิชาการสำนักเสรีนิยมใหม่เห็นว่าการนิยามความหมายของความยากจนมีอาจละเอียดโครงสร้างของตลาดเสรีที่ส่งผลต่อความยากจน เพื่อเข้าใจเงื่อนไขและบริบทความยากจนว่าจะอะไรทำให้คนจนยังอยู่ภายใต้วงเวียนหรือกับดักของความยากจน (Poverty trap) แทบจะไม่มีวันหลุดพ้น มีหน้าซ้ำความยากจนยังถูกส่งผ่านจากพ่อแม่มายังลูกหลาน (Carter & Barrett, 2006) เสรีนิยมใหม่คือเงื่อนไขที่ทำให้เกิดความยากจน กล่าวคือ เสรีนิยมในฐานะที่เป็นแนวคิดการพัฒนาระดับมหภาคที่เน้นการสร้างสังคมแบบเงินตรา จึงปล่อยให้ตลาดมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างทางการเมืองและเศรษฐกิจ (Feldman, 2019) เพราะทุกองค์ภาพทั้งภาครัฐ เอกชน บุคคลแม้แต่องค์กรพัฒนาเอกชนในสังคมต่างวิ่งตามหรือปรับตัวกิจกรรมเพื่อความก้าวหน้าและบรรลุความอยู่ดีและประโยชน์ทางเศรษฐกิจ และกิจกรรมในสังคมก็แทบจะกลายเป็นกิจกรรมเพื่อจุดหมายทางเศรษฐกิจทั้งสิ้น (Mirowski, 2014; Peck, 2010; Brown, 2015; Schram, 2015) ดังนั้นการทำความเข้าใจกับความยากจนในบริบทของสังคมแบบตลาดทำให้เกิดข้อถกเถียงเกี่ยวกับความยากจนสองระดับได้แก่ ระดับที่มองว่าความจนเกิดจากการที่คนในสังคมในฐานะที่เป็นผู้กระทำการที่มีอิสระและ

เสรีภาพไม่สามารถที่จะหนีพ้นจากความยากจนได้โดยการอาศัยตลาด เพราะคนจนคือกลุ่มที่เหมือนกับกลุ่มอื่นๆ ที่ได้พยายามใช้ตลาดให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองให้ได้มากที่สุด แต่พวกเขาก็ไม่สามารถทำได้เหมือนกับคนกลุ่มอื่นๆ เพราะข้อจำกัดของชีวิต (Feldman, 2019)

ระดับที่มองว่าเสรีนิยมเป็นรากเหง้าของความยากจน เพราะเสรีนิยมเปิดโอกาสให้ตลาดมีอิทธิพลและเป็นอิสระจากการควบคุมของรัฐ รัฐไม่มีบทบาทในการกำกับกลไกการตลาดและนโยบายด้านสวัสดิการที่มากพอจนทำให้เกิดความเปราะบางและความไม่เป็นธรรมต่อกลุ่มแรงงานในภาคพัฒนาอุตสาหกรรม ดังนั้นกลุ่มคนจนในฐานะปัจเจกบุคคล จึงไม่สามารถแก้ไขความยากจนตามลำพัง แต่จะต้องอาศัยการปรับเปลี่ยนเชิงโครงสร้าง การพัฒนาระดับนโยบายและการสนับสนุนจากภาคส่วนต่างๆ เพื่อช่วยให้คนจนก้าวออกมาจากความยากจน เช่น การทำให้เป็นผู้ประกอบการเป็นต้น (Gustafson, 2011)

นอกจากนี้ โครงสร้างทางเศรษฐกิจเสรีนิยมที่ปล่อยให้ตลาดและความก้าวหน้าทำงานมากเกินไป ทำให้กลุ่มคนจำนวนมากไม่ได้ประโยชน์จากตลาด เช่น เข้าไม่ถึงการจ้างงาน ไม่มีงานทำ และเข้าไม่ถึงทรัพยากรสาธารณะ (Public good) ดังนั้น เพื่อลดความยากจน รัฐต้องเข้ามามีบทบาทอย่างสำคัญในการแทรกแซงเพื่อลดปัญหาความยากจน และการเข้าถึงทรัพยากรสาธารณะ เช่น การศึกษาต้องเป็นเครื่องมือสำคัญในการแก้ปัญหาความยากจน (Davis and Sanchez-Martinez, 2015)

ชาวบ้านนิยมบริโภคสินค้าจากรถ “ฟุ่มพวง”
ที่รับสินค้าจากตลาดและแบ่งเป็นถุงขาย

จนแล้วประะบาง

ความยากจนส่งผลให้การดำรงชีพมีความเปราะบาง (Precarity) กล่าวคือ ผลกระทบที่รุนแรงของความยากจนเกิดมาจากการเติบโตทางเศรษฐกิจที่ไม่เป็นธรรม นักวิชาการกลุ่มนี้มองว่าการพัฒนาและการเติบโตของตลาดเสรี ก่อให้เกิดความเปราะบางกับกลุ่มคน และวิธีการดำรงชีพของกลุ่มคนเหล่านั้น ซึ่งมีข้อจำกัดภายใต้ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคม จนนำมาสู่ความเปราะบางและความยากจนได้ ทั้งที่อาจไม่เคยยากจนมาก่อน ดังนั้นความยากจนจึงเกิดจากการถูกผนวกเข้ากับเศรษฐกิจเสรีและโลกาภิวัตน์ (Mosse, 2010; Wilson and Yochim, 2015) ความเปราะบางในยุคอุตสาหกรรมและบริการเกิดจากการที่สวัสดิการทางสังคมไม่มีความมั่นคง ไม่ได้เกิดขึ้นจริง ไม่มีหลักประกันให้กับแรงงานโดยเฉพาะในประเทศกำลังพัฒนา (Munck, 2013)

กลุ่มในสังคมที่เข้าถึงสวัสดิการ การจ้างงานที่เป็นธรรมและขาดทรัพยากรในการดำรงชีพจึงกลายเป็นกลุ่มเปราะบางและนำมาสู่ปัญหาต่างๆ ตามมา เช่น ขาดความมั่นคงทางอาหาร ขาดความภาคภูมิใจในตัวเอง และไร้ความสามารถในการทำหน้าที่ในครัวเรือนเพื่อรักษาความมั่นคงของครอบครัว (Allison, 2013) กลุ่มคนจนหรือคนทั่วไปในสังคมสามารถกลายเป็นกลุ่มคนมีความเปราะบางมากขึ้นภายใต้สังคมสมัยใหม่ สังคมตลาด โลกาภิวัตน์ และสังคมล่าสมัย ด้วยอุตสาหกรรมและบริการ เหตุใดเศรษฐกิจแบบอุตสาหกรรมและภาคบริการแทบไม่คำนึงถึงสวัสดิการของแรงงานจนผลักดันให้คนกลายเป็นคนเปราะบางไปในท้ายที่สุด เพราะกระบวนการความเปราะบางเกิดจากเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายของรัฐ และกระบวนการการทำงานของทุนเสรีที่เน้นการสร้างการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและกระบวนการโลกาภิวัตน์ การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ส่งผลให้เกิดชนชั้นใหม่ ๆ (New Classes) ที่เรียกว่ากลุ่มคนชายขอบหรือกลุ่มเปราะบาง (the marginalised or the precariat) (Standing, 2011)

คนกลุ่มนี้ไม่สามารถเข้าถึงประโยชน์จากการพัฒนาอย่างเท่าเทียมและยุติธรรม หรือไม่สามารถและไม่มีศักยภาพเหมือนคนกลุ่มอื่นในการรับมือและปรับตัว คนกลุ่มนี้มักได้แก่ แรงงานข้ามชาติที่ไร้ระบบความปกป้องทางสังคม เช่น ไม่มีสัญญาจ้างที่เป็นทางการและสวัสดิการรองรับ กลุ่มคนสูงอายุ ที่ไม่มีสวัสดิการ ชนกลุ่มน้อยหรือคนพื้นเมืองที่ถูกพรากสิทธิ์ในทรัพยากรในการดำเนินชีวิต เช่น ที่ดิน แหล่งน้ำ ป่าไม้ ผ่านการแย่งยึด (Grabbing process) ที่เกิดขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง ลูกหนี้ที่เกิดจากการขาดทุนและการพึ่งพาเทคโนโลยีราคาสูง หรือ แรงงานที่ถูกจ้างแบบราคาถูก เป็นต้น (Standing, 2011, 2013, Cruz-Del Rosario and Rigg, 2020; Hewison, 2016; Kasir, 2018; Lloyd, 2017) เมื่อเกิดชนชั้นเปราะบางขึ้นในสังคมแล้ว รัฐจะต้องทำหน้าที่รับผิดชอบในการสร้างกลไกการป้องกัน

ทางสังคม (Social protection) ให้กับกลุ่มชนชั้นนี้ เพื่อให้เข้าถึงทรัพยากร หรือประโยชน์ของการพัฒนาอย่างเท่าเทียมกัน (Standing, 2102; 2014)

คนจนต้องต่อสู้ดิ้นรนเพื่อให้มีรายได้เลี้ยงปากเลี้ยงท้องตนเอง
และครอบครัวด้วยการเก็บขยะขาย

ความยากจนจากมุมมองวาทกรรมการพัฒนา

ความคิดเรื่องความยากจนที่เป็นผลพวงของการพัฒนาถูกท้าทายอีกครั้งจากสำนักคิดหลังการพัฒนา (Post development) โดยเฉพาะนักคิดคนสำคัญได้แก่ เออตูโร เอสโคบาร์ (Arturo Escobar) โดย Escobar (1992, 1994, 2012) มองความยากจนผ่านการวิเคราะห์วาทกรรม (Discourse analysis) โดยชี้ว่า การไม่พัฒนาในประเทศโลกที่สามเกิดมาจากการสร้างขึ้นของวาทกรรมการพัฒนาโดยประเทศตะวันตก กล่าวคือ คำว่าการพัฒนาถูกประดิษฐ์ขึ้นจากประเทศตะวันตกและนำเข้ามาใช้และทำงานผ่านภาคปฏิบัติการของการพัฒนา (Developmental practices) ต่างๆ ในประเทศ

อื่นๆ นอกประเทศตะวันตก โดยการสร้างวาทกรรมให้กับประเทศเหล่านั้น ได้แก่ประเทศที่ “ไม่ทันสมัย” “ประเทศโลกที่สาม” “ประเทศกำลังพัฒนา” หรือ “ประเทศซีกโลกใต้” เพื่อสร้างความชอบธรรมให้ประเทศตะวันตก เข้ามาครอบงำทิศทางการพัฒนาได้นับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สอง เช่น ประเทศมหาอำนาจเข้ามากำกับนโยบายรัฐในประเทศต่างๆ การสนับสนุนงบประมาณ ผู้เชี่ยวชาญ ความรู้ และ เทคโนโลยีสมัยใหม่ เพื่อพัฒนา อุตสาหกรรม การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ และ การพัฒนาการศึกษาสมัยใหม่ เป็นต้น

Escobar (1994) วิเคราะห์ว่าวาทกรรมและภาคปฏิบัติการการพัฒนาของประเทศตะวันตกทำงานได้ดีมากในประเทศอื่นๆ เพราะรัฐบาลประเทศต่างๆ ยอมรับโดยแทบมิได้ตั้งคำถามต่อผลพวงของการพัฒนาที่ตามมา เช่น เมื่อพัฒนาไปแล้วทำไมความยากจนกลับยิ่งปรากฏและมีช่องว่างระหว่างคนจนและคนรวยมากขึ้น สิ่งแวดล้อมถูกทำลาย เกิดปัญหา และความขัดแย้งทางสังคม และ การสูญหายไปของเศรษฐกิจดั้งเดิม เป็นต้น วาทกรรมการพัฒนาที่ถูกสร้างโดยชาติตะวันตกมีอิทธิพลครอบงำการพัฒนาทั่วโลกมายาวนานผ่านการแบบทันสมัย ทางออกของการครอบงำที่เสนอโดยสำนักคิดหลังการพัฒนาคือการพัฒนาทางเลือกใหม่ๆ เน้น การทบทวน วาทกรรมการพัฒนา ขบวนการเคลื่อนไหวของภาคประชาชน ภายใต้บริบท และความรู้ของคนท้องถิ่นและกระบวนการสร้างความเข้มแข็งของภาคประชาสังคม

ความยากจนจากมุมมองการเป็นผู้ประกอบการ

ในหนังสือเรื่อง ส้มตาอำปาก จาก “ชานา” สู่อำนาจ “ผู้ประกอบการ” อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (2559) ได้ฝากความหวังว่า การเป็นผู้ประกอบการได้คือการลบภาพความยากจนในหมู่ชานาเพราะชานาใช้ความรู้ ความ

สามารถในการพัฒนาความเป็นอยู่ดีขึ้นจนหลุดพ้นจากวงจรกรรมที่ติดฉลากให้กับชาวนาไทยมายาวนานนั่นคือ “โง่ จน เจ็บ” ซึ่งกระบวนการพัฒนาการก้าวสู่การเป็นผู้ประกอบการคือการที่ชาวนาสามารถเพิ่มอำนาจต่อรองและพัฒนาระบบการมีส่วนร่วมในการพัฒนาตามวิถีประชาธิปไตยได้

อย่างไรก็ตาม งานศึกษาของ Alvarez and Barney (2014) พบว่าการเป็นผู้ประกอบการและการให้คนชั้นล่างในสังคมทำกิจกรรมตามแนวทางของการเป็นผู้ประกอบการเพื่อแก้ปัญหาความยากจนในประเทศต่างๆ ดังที่ผ่านมาใช้ว่าจะประสบผลสำเร็จทั้งหมดตามที่คาดไว้เพราะผลการศึกษาทั่วโลกพบว่า การแก้ไขความยากจนด้วยการทำให้คนจนกลายเป็นผู้ประกอบการผ่านการพัฒนาทุนมนุษย์ การให้ได้รับสิทธิทางปัญญาจากนวัตกรรมที่คนจนผลิตขึ้น รวมทั้งการทำให้คนจนเข้าถึงแหล่งทุนและพัฒนาให้เป็นผู้ประกอบการได้โดยเชื่อว่าการเป็นผู้ประกอบการของคนจนจะช่วยลดความยากจนนั้น กลับได้ผลลัพธ์ไม่เป็นไปตามคาดหมาย โดยพบว่า ผลการส่งเสริมคนจนให้เป็นผู้ประกอบการมีความแตกต่างหลากหลาย ทั้งสำเร็จและไม่สำเร็จ ซึ่งขึ้นกับเงื่อนไขหลายประการ เช่น การถูกเอารัดเอาเปรียบจากระบบตลาด โอกาสในการสร้างงานและสร้างเงินมิได้ราบรื่น หากเต็มไปด้วยการแข่งขันกับคนกลุ่มที่พร้อมกว่า ขาดความต่อเนื่องและไม่ยั่งยืนของกิจกรรมการผลิต ไม่ได้ก่อให้เกิดโอกาสของการจ้างงานอย่างแท้จริง ขาดการสร้างความเท่าเทียมกันในการได้รับโอกาสของการสร้างความมั่งคั่ง การพัฒนาทุนมนุษย์และการเข้าถึงแหล่งเงินทุนของกลุ่มคนจนแต่ละกลุ่มและแต่ละพื้นที่

2. เมื่อคนในมอง “ความยากจน” ผ่านสายตาและน้ำเสียงของตัวเอง

ประเด็นเสนอในช่วงต้นบอกว่าคนนอกทั้ง รัฐ เทคโนโลยี และ นักวิชาการ ต่างอธิบายความหมายความยากจนจากมุมมองและศาสตร์ของตน การทำงานภายใต้โครงการวิจัยฯ กลับได้เปิดพื้นที่ให้คนจนได้เปล่งเสียงด้วยตัวเองว่าความยากจนมันมีหน้าตาและลักษณะอาการอย่างไร เราพบว่า ความจนในสายตาของเขานั้นมันค่อนข้างต่างไปจากเสียงของคนนอกที่พยายามอธิบายตัวเขา คำอธิบายของเขาทำให้เราได้เห็นตัวตน จินตนาการ ความคิดฝัน ความปรารถนา ความเป็นมนุษย์ผู้มีศักดิ์ศรี มีศักยภาพ และมีความพยายามคิดถึงทางเลือกต่างๆภายใต้ทุนที่มีอย่างจำกัด เพื่อให้อยู่รอดและเปลี่ยนแปลงตัวเองให้ดีขึ้นอยู่เสมอๆ แต่ไม่มีโอกาส หรือมีแต่มีแบบบริบทที่ ลองฟังเสียงของคนจนต่อไปนี้

จนแต่ไม่จนปัญญา หาความรู้ และหาวิธีสู้ชีวิตเสมอ

วิไล (ชื่อสมมติ) คือหญิงวัยกลางคนที่เป็นคนจนในเขตเมือง อำนาจเจริญ ได้เล่าถึงวิธีการมากมายที่เธอใช้เพื่ออยู่รอดและรักษาความเป็นอยู่ โดยเล่าถึงสิ่งที่เธอทำในแต่ละวันว่า ไม่ว่าจะเป็นการซุดปูนา การหาหน่อไม้ เก็บเห็ด การเก็บผักขี้เหล็ก และ แหะไข่มดแดง เพื่อนำมากิน และขายเพื่อเป็นรายได้ในการหาเลี้ยงครอบครัว ถ้าวันไหนหาได้มากก็จะนำไปขายเพื่อสร้างรายได้ แต่ถ้าวันไหนหาได้น้อยก็จะนำมาเพื่อบริโภคเท่านั้น แต่ก็ไม่เพียงพอสำหรับครัวเรือนของเธอ และเมื่อหมดฤดูหาจากธรรมชาติ เธอก็ทำขนมไข่หงษ์ไข่เหี้ยเร่ขายตามคิวรถประจำทางในตัวเมือง

วิไลกำลังขุดปูขายเพื่อให้มีรายได้ในแต่ละวัน ซึ่งเฉลี่ยรายได้
วันละประมาณ 40-50 บาท

ความยากจนคือความทุกข์ยากที่มีอยู่ตลอดเวลาไม่สิ้นสุด วิไลเล่าต่อว่า “คำว่าทุกข์ของฉันทันทีคือการที่เพื่อนบ้านได้นอนหลับพักผ่อนตอนกลางคืน แต่ฉันทันทีก็ต้องหากบ หาหอย หาปลา นำมาขาย ทำทุกอย่างที่สามารถเป็นการสร้างรายได้ แต่ก็ยังไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่ายต่างๆ แม้ฉันทันทีจะป่วย หรือร่างกายไม่พร้อม แต่ถ้าอากาศดีขึ้นก็ต้องรีบไปหา เพื่อให้ครอบครัวได้มีกิน”

ต้องสู้อยู่ตลอดเวลาและต้องหาทางระบายความทุกข์ยากเข้าทำนอง “จนแต่มีหัวใจ” คนจนสะท้อนความทุกข์ร่วมกันผ่านการแบ่งปันความทุกข์ ขณะมาร่วมการสนทนากลุ่มย่อย โดยได้มีโอกาสฟังเพื่อนคนจนด้วยกัน เช่น “อยู่ได้กับมัน (ความจน) เพราะทำใจ” “ทุกครั้ง ที่ประสบปัญหาความทุกข์ “ก็ป็นเอา” (พยายามอย่างสุดกำลังเพื่อให้รอด) ซึ่งสะท้อนว่าต้องทนอยู่กับ

ความทุกข์ยาก “เขาไม่สามารถได้กินอะไรดีๆ สิ่งดีๆ เช่น ผลไม้” “หมูขิ้น ที่ไม่ได้ซื้อเป็นกิโล” “ทำสีผมโมเดิร์นเพื่อให้ลืมนความทุกข์” เหล่านี้ ทำให้คนจนเรียนรู้ว่าเขาไม่ได้จนอยู่คนเดียวยังมีคนจนมากมายในโลกนี้ ที่อยู่ในสภาพเดียวกัน

ต้องได้พึ่งพารัฐจึงจะรอดเพราะคนจนมีภาระพึ่งพิงสูงมาก คนจนในพื้นที่ อำเภอสวนงามคนนิคมหญิงคนหนึ่งเล่าว่า คนจนคือการต้องพึ่งพารัฐ เพราะรายได้ไม่พอกับรายจ่าย อยู่รอดด้วยสวัสดิการรัฐ บัตรคนพิการ บัตรผู้สูงอายุ จนเพราะต้องมีภาระรับผิดชอบดูแลลูกหลานทั้งติดเหล้า ยาเสพติด หรือพิการ และไม่มีที่ดินทำกิน พ่อแม่ไม่มีมรดกให้ มีจุดหักเหในชีวิตทำให้จนมากขึ้น เช่น หัวหน้าครอบครัวเสียชีวิต หรือ หย่าร้าง และสิ่งที่รัฐให้มา แทบไม่พอต่อการมีชีวิตอยู่ หรือการแบกรับภาระในการดูแลคนในครอบครัว ที่ไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ (มีคนป่วย/พิการ/เด็กเล็กๆ ในบ้าน)

การประชุมกลุ่มย่อยคนจนเพื่อฟังเสียงสะท้อนความยากจน และกลยุทธ์การดำรงชีพ

เน้นการหากินมากกว่าจะซื้อหรือกรณีซื้อก็ซื้ออาหารได้ที่ละ

น้อยๆ เช่น เมื่อไม่มีเงินซื้ออาหาร ก็ต้องหากินตามธรรมชาติ ถนอมอาหาร ที่กินได้หลายครั้ง เก็บไว้ได้นาน และ ตัดแบ่งอาหารไว้ทำกินในหลายๆ มื้อ ปลอดภัยตัวเอง เช่น เพราะรายได้น้อย ไม่มีที่ทำกิน ไม่มีเงินเพียงพอก็ต้องย้าย กับตัวเองว่า “ไม่พอก็ต้องให้พอ” “กินเท่าที่มี หากไม่พอก็ เชื้อ (ไปเอาของ จากร้านค้า) ไว้ก่อน หยิบยืม เอาบัตรสวัสดิการไปฝากไว้” “ไม่พอก็อดเอา เลือกให้ลูกหลานก่อน” หรือ ยืมข้าว หาเงินไปคืนเมื่อหาได้กรณีที่ยืมเงิน เขามา ขอข้าววัด (บางครั้งก็ไม่ได้ข้าวจากวัด เพราะมีหั่วคว) ลดจำนวน มื้ออาหารลง ซื้อเท่าที่จำเป็น ซื้อเฉพาะข้าว เน้นข้าวเป็นหลัก วัดฤดูบ เชื้อสวัสดิการร้านค้าชุมชน โดยใช้บัตรสวัสดิการ หมุนเงิน กู้หนึ้นนอกระบบ ยืมญาติพี่น้อง เพื่อนบ้านช่วยได้ตามอัตภาพ ช่วยได้ตามวาระและโอกาส

จนจึงไม่มีโอกาสซื้อของแพงกิน บางคนพูดว่า กินมาฆ่า ใช้สิ่งของ ได้รับบริจาคจากคนรวยในพื้นที่ นำสิ่งของมาแลกของกิน กินข้าวกับน้ำปลา ไม่สามารถกินอะไรที่มีราคาแพงได้ เช่น ทูเรียน ไม่สามารถซื้อวัตถุดิบในการทำอาหารเป็นกิโลได้

บางครั้งคนจนต้องใช้วิธีการเดินหาเก็บผักตามริมรั้วในชุมชน เพื่อนำไปขายซื้อข้าวกินแต่ละมื้อ

ความสัมพันธ์กับคนในชุมชนในลักษณะการถูกดูถูกดูแคลนของเพื่อนบ้านและคนอื่นๆ คนจนมักประสบปัญหาเดิม ๆ ที่ไม่สามารถแก้ไขได้ เช่น คนในครอบครัวติดเหล้า ติดยา โรคจิต หรือ โรคประสาท ซึ่งมาจากมีเหตุการณ์หรือจุดหักเหสำคัญๆ ในชีวิตแต่ละช่วงของตนและครอบครัว ทำให้ต้องเข้าไปอยู่ในวงจรเหล่านี้ เพื่อนบ้านหรือข้าราชการบางคนก็ดูถูกคนกลุ่มนี้ เนื่องจากคนกลุ่มนี้มักมองว่าการที่คนนั้นเป็นคนจนเพราะเขาเป็นคนขี้เกียจ ไม่อยากทำงาน ชอบกินแต่เหล้าและเล่นการพนัน

มักจินตนาการไม่ออกว่าเขาจะต้องทำอะไรและไม่รู้ว่าใครบ้างจะมาช่วยเหลือเขาได้บ้าง เขาในฐานะผู้กระทำการ (Agency) นั้นได้พยายามดิ้นรนเอาตัวรอดอยู่เสมอ ท่ามกลางทางเลือกที่มีไม่มากนักหรือน้อยนิดมาก ดังที่พูดว่า “แม้ขยันก็จนตรอก เพราะไม่มีทางทำมาหากิน มีอาชีพเย็บผ้า แต่ว่าคนอื่นก็ไม่อยากจะไปใช้บริการเพราะดูสกปรก” แต่เมื่อถามว่าต้องการให้ใครเข้ามาช่วยบ้างหรือสนับสนุนบ้าง คนจนหลายคนอิงกับคำถามนี้เพราะนึกไม่ถึงว่าจะมีใครมาถามหรือมาช่วยเหลือเขาได้ ซึ่งลำพังต้องหาอาหารและรายได้ให้พอปะทังชีวิตให้ได้แต่ละวันก็ยากลำบากมากแล้ว คนจนหลายคนเลยไม่มีเวลาที่จะคิดหรือจินตนาการอะไรได้มากไปกว่านี้

พยายามพึ่งตนเองมาโดยตลอดและอยากมีนโยบายโครงการมาเสริมหนุน คนจนหลายคนบอกว่าเขาต้องใช้ความสามารถของตนเองเป็นหลัก แต่ก็อยากให้รัฐส่งเสริมให้พวกเขามีโอกาสสิทธิในที่ดินทำกิน การส่งเสริมและการสร้างอาชีพที่มั่นคง เช่น การเลี้ยงโค เลี้ยงปลา ไก่พันธุ์ หรือ เลี้ยงกบ อยากมีแหล่งเงินให้กู้ที่สามารถผ่อนใช้ได้ ดอกเบี้ยน้อย สำหรับคนที่มีความสามารถในการทำงาน แต่ต้องดูแลคนป่วย อยากมีระบบสวัสดิการดูแลผู้ป่วยแทนเพื่อจะทำได้ทำงานเองได้ สำหรับผู้สูงอายุ

อาจจะต้องมีระบบสวัสดิการอื่นๆ การเพิ่มสวัสดิการต่างๆ เนื่องจากบางรายที่มีบัตรสวัสดิการแห่งรัฐ เป็นผู้สูงอายุ ไม่สามารถทำงานได้

การเลี้ยงปลาที่รัฐสนับสนุนไม่สามารถไปต่อได้
เนื่องจากคนจนไม่มีเงินซื้ออาหารเลี้ยงเองได้

ไม่มีเงินออม แทบไม่มีเงินเก็บ แต่อยากออม คนจนยากไร้ไม่มีเงินออมทำให้ไม่สามารถกั๊ยเงินได้เพราะขาดหลักประกันให้กับแหล่งทุน ซึ่งสอดคล้องกับหนังสือ “การเงินคนจน” ที่ริทเทอร์ฟอร์ด สจ๊วต และสุชรินทร์ อาริรา (2563, ปกหลัง) ระบุว่า “แต่พูดถึงการออมเงินกับคนจนซึ่งหมายความว่าไม่มีเงินเพียงน้อยนิด กินยังแทบไม่พอ จะเอาที่ไหนมาเก็บ ก็ชวนให้รู้สึกว่คนจนกับการอมนั้นเหมือนน้ำกับน้ำมัน เป็นอุดมคติที่เป็นไปไม่ได้” แต่กลับพบว่าคนจนอยากออก สนใจที่จะออมและรู้จักที่จะออม แต่ไม่มีเงินหรือช่องทางในการช่วยทำให้เขาได้เก็บออม

นโยบายรัฐหลายอย่างกีดกันคนจน ผู้หญิงคนจนในพื้นที่เล่าว่า เธอไม่มีนา เมื่อรัฐชดเชยด้วยเงินจากปัญหาภัยแล้งหรือน้ำท่วม เธอก็ไม่เคยได้รับโอกาสนี้ทั้งที่เธอก็ต้องหาเงินมาซื้อข้าวกิน ทำให้รัฐไม่เยียวยาคนจน ไม่มีข้าวกินบ้างไม่ว่าจะท่วมหรือแล้ง ทำให้เงินชดเชยจึงให้ได้แต่กับคนมีที่ดิน หรือ กรณีการเข้าร่วมโครงการเลี้ยงวัว ก็เช่นกันการที่คนจนมิได้เข้าร่วมโครงการของรัฐเพราะคนจนไม่มีที่ดินในการปลูกหญ้าและเลี้ยงวัว ทำให้กลุ่มคนจนต้องจนอยู่เช่นนี้ตลอดไป

การจัดกระบวนการเพื่อฟังเสียงคนจนทำให้คนจนมีพื้นที่ และมีโอกาสได้เปล่งเสียงของพวกเขา

สรุป การมองความยากจนและคนจนจากสายตาคนนอกโดยเฉพาะสถาบันทางเศรษฐกิจและสังคมยังเน้นมองเห็นความยากจนและการเป็นคนจนเชิงวัตถุ เช่น รายได้ แต่ต่อมาได้เพิ่มมุมมองความยากจนเชิงมิติสังคม และโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมืองเข้าไปด้วยซึ่งประเด็นเหล่านี้ไม่

ต่างจากคนในเท่าใดนัก แต่สิ่งที่บ่งชี้ต้องการนำเสนอคือการที่ให้คุณจนได้นิยามความยากจนว่าคืออะไรด้วยตัวเอง ได้ทำให้เห็นมิติคุณค่าศักดิ์ศรี และตัวตนของคนจน อีกทั้งเห็นความลุ่มลึก อากา ร ท่วงท่าที่เป็นเหตุแห่งความยากจนได้ชัดเจนมากกว่า นอกจากนี้ยังทำให้เห็นพลังของคนจนที่จะสามารถพัฒนาได้และพร้อมจะพัฒนาหากมีทรัพยากร สิทธิ และโอกาส เพื่อนำพาตัวเองหลุดออกจากการครอบงำและการกดทับทางสังคมได้อีกทั้งได้มีพื้นที่ของการมีส่วนร่วมและมีสิทธิในการการเข้าถึงทรัพยากร และสวัสดิการโดยไม่มีภารกิจกีดกันนโยบาย

เอกสารอ้างอิง

- ข่าวสด. (2564). **สศช.ระดมนักปฏิรูป ยกวางแผนสภาพัฒน์ ร่วมวางหมุดหมาย ความยากจนข้ามรุ่นลดลง**. https://www.khaosod.co.th/monitor-news/news_6454598 วันที่ 28 ธันวาคม 2564.
- มติชน. (2563). **นักวิชาการ จัดผลสำรวจเดือนรัฐ ชี้ บัตรสวัสดิการแห่งรัฐ มีปัญหา ทั้งตกหล่นและรั่วไหล**. https://www.matichon.co.th/politics/news_2372298.
- เมธี ครองแก้ว. (2544). **ชีวิตที่ตัดขาด-ลักษณะทางสังคมเศรษฐกิจของผู้ยากจนตกดาน (Ultra-poor) ในประเทศไทย. เอกสารประกอบการสัมมนาประจำปี 2544. เรื่องยุทธศาสตร์การแก้ปัญหาความยากจน. จัดโดย มูลนิธิชัยพัฒนา สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนและสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนา. 24-25 พฤศจิกายน 2544. โรงแรมแอมบาสเดอร์ซีดี จอมเทียน.**
- รัทเทอร์พอร์ต สจ๊วต และ สุขรินทร์ อาโรรา. (2563). **การเงินคนจน. แปลโดย สฤณี อาชวานันทกุล. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์ Salt.**
- วิทยากร เชียงกุล. (2547). **พัฒนาการแบบยั่งยืนกับการแก้ปัญหาคนจน. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).**
- วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน. (2548). **นโยบายประชานิยมกับการแก้ปัญหาความยากจน ไม่ใช่เรื่องเดียวกัน**. <https://www.gotoknow.org/posts/300878>.
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2561). **ข้อเท็จจริงเรื่อง สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำของประเทศไทย**. https://www.nesdc.go.th/ewt_w3c/ewt_news.php?nid=8490&filename= วันที่ 20 กันยายน 2564
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2563). **การนำเสนอรายงาน สถานการณ์ความยากจนปี2562**. https://www.nesdc.go.th/article_attach/article_file_20201103111407.pdf วันที่ 15 มิถุนายน 2564.
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2564). **ผลการประชุมคณะกรรมการบูรณาการเพื่อพัฒนาความเสมอภาคและความเท่าเทียมทางสังคม**. https://www.nesdc.go.th/ewt_w3c/ewt_news.php?nid=12078&filename= วันที่ 28 ธันวาคม 2564.

- อานันท์ชนก สกนธวัฒน์. (2555). **พลวัตของความยากจน: กรณีศึกษาครัวเรือนชาวนาในพื้นที่เขตชนบท ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลางของไทย**. กรุงเทพฯ: สถาบันคลังสมองของชาติ.
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. 2561. **ลืมหินน้ำจาก “ชาวนา” สู่ “ผู้ประกอบการ”**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- Alcock, P. (2004). **Understanding Poverty**. 3rd ed. London: Palgrave MacMillan.
- Allison, A. (2013). **Precarious Japan**. Durham: Duke University Press.
- Alvarez, S. A, Barney, J. B. (2014). Entrepreneurial Opportunities and Poverty Alleviation. **Entrepreneurship Theory and Practice**. 38(1), 159-184. doi: 10.1111/etap.12078.
- Cruz-Del Rosario, T & Rigg, J. (2019). Living in an Age of Precarity in 21st Century Asia. **Journal of Contemporary Asia**, 49(4), 517-527. DOI: 10.1080/00472336.2019.1581832.
- Brown, W. (2015). **Undoing the Demos: Neoliberalism’s Stealth Revolution**. New York: Zone Books.
- Du Toit, A. (2005). Chronic and structural poverty in South Africa: Challenges for action research. **CPRC working paper 56**. Cape Town: PLAAS & CPRC.
- Escobar, A. (2012) [1995]. **Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World**. Princeton: Princeton University Press.
- Escobar, A. (1994). **Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World**. Princeton: Princeton University Press.
- Escobar, A. (1992). “Imagining a Post-Development Era? Critical Thought, Development and Social Movements”. **Social Text**. 31(32): 20-56.
- Feldman, G. (2019). Neoliberalism and poverty an unbreakable relationship. **Routledge International Handbook of Poverty**. London: Routledge
- Greig, A., Hulme, D. and Turner, M. (2007). **Challenging Global inequality: Development Theory and Practice in the 21st century**. New York: Palgrave.

- Gustafson, K. S. (2011). **Cheating Welfare: Public Assistance and the Criminalization of Poverty**. New York: NYU Press
- Hills, J. and Stewart, K. (2005). **A more equal society? New labour, poverty, inequality and exclusion** (1st edn). Bristol, UK: The Policy Press.
- Hulme, D. & Shephert, A. (2003). 'Conceptualizing Chronic Poverty'. **World Development**, 31(3): 403-424.
- Kasmir, S. (2018). Precarity. In **The Cambridge Encyclopedia of Anthropology**, from <http://doi.org/10.29164/18precarity>, accessed June 15, 2021.
- Klugman, J. (ed). (2002). **A Sourcebook for Poverty Reduction Strategies**. Washington: World Bank.
- Lloyd, M. (2017). **Butler and Ethics**. Edinburgh University Press.
- Mirowski, P. (2014). **Never Let a Serious Crisis Go to Waste: How Neoliberalism Survived the Financial Meltdown**. New York: Verso.
- Morazes, J. and Pintak, I. (2007). 'Theories of Global Poverty Comparing Developed World and Developing World Frameworks'. **Journal of Human Behavior in the Social Environment**, 16(1-2), 105-21.
- Mosse, D. (2010). "A Relational Approach to Durable Poverty, Inequality and Power." **Journal of Development Studies**, 46 (7), 1156-1178.
- Munck, R. (2013). "The Precariat: A View from the South." **Third World Quarterly**, 34(3), 747-762.
- Peck, J. (2010). **Constructions of Neoliberal Reason**. New York: Oxford University Press.
- Davis, P. E and Sanchez-Martinez, M. (2015). **Economic Theories of Poverty**. Joseph Rowntree Foundation (JRF report).
- Schram, S. F. (2015). **The Return of Ordinary Capitalism: Neoliberalism, Precarity, Occupy**. New York: Oxford University Press.
- Sen, A. (1987). Deprivation. **Journal of Social Policy**, 16(2), 125-14.

- Serajuddin, U., Uematsu, H., Wieser, C., Yoshida, N., Dabalen, A. (2015). **Data Deprivation another Deprivation to end**. World Bank Group. Retrieved from <http://documents1.worldbank.org/curated/en/700611468172787967/pdf/WPS7252.pdf>, accessed June 12, 2021.
- Singer, P. (2002). **Famine, affluence, and morality**. In H. Kuhse (Ed.), **Unsanctifying Human Life. Essays on Ethics Peter Singer**. Oxford: Blackwell Publishers.
- Singer, P. (2015). **The most good you can do: How effective altruism is changing ideas about living ethically**. New Haven, London: Yale University Pres.
- Standing, G. (2011). **The Precariat: The New Dangerous Class**. London: Bloomsbury Publishing.
- Standing, G. (2012). The Precariat: From Denizens to Citizens?. **Polity**, **44** (4), 588–608.
- Standing, G. (2013). Defining the Precariat: A Class in the Making. **Eurozine**, April 19.
- Standing, G. (2014). Understanding the Precariat through Labour and Work. **Development and Change**, **45**(5), 963–980.
- TPMAP (Thai People Map and Analytics Platform). (2562). **ภาพรวมคนจนในปี 2562 ประเทศไทย**. <https://www.tpmmap.in.th/> วันที่ 22 กันยายน 2563.
- UNDP. (2009). **Human Development Report 2009**. New York: United Nations Development Programme.
- World Bank. (2020a). **Poverty and Shared Prosperity 2020**. World Bank. Washington D.C. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/34496/211602ov.pdf4.pdf>, accessed September 15, 2021.
- World Bank. (2020b). **Reversals of Fortune**. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/34496/978146481602>., accessed September 5, 2021.

“พลังของข้อมูล”

การชี้เป้าคนจนด้วยข้อมูลขนาดใหญ่และข้อมูลขนาดเล็ก

กนกวรรณ มะโนรมย์
ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ

การขับเคลื่อนการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจด้วยข้อมูลสารสนเทศ ที่ถูกต้องแม่นยำในโลกยุคดิจิทัล เป็นสิ่งสำคัญในการชี้ทิศทางการพัฒนา ให้เกิดความยั่งยืน ข้อมูลเป็นส่วนประกอบสำคัญที่ใช้ในการตัดสินใจ เชิงนโยบายในทุกระดับ ข้อมูลจะช่วยชี้ให้เห็นทิศทางการจัดการของเรื่อง นั้นๆ ฉะนั้นข้อมูลที่รอบด้านถูกต้อง และมีคุณภาพจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นในการ กำหนดนโยบายและดำเนินงานพัฒนา รวมถึงฉายภาพอนาคต (projection) ซึ่งช่วยให้เกิดการวางแผนพัฒนา แก้ไขปัญหา หรือรับมือกับสถานการณ์ต่างๆ ที่อาจเกิดขึ้น รัฐบาลไทยจึงมีการพัฒนาและใช้เทคโนโลยีเพื่อจัดการ สารสนเทศข้อมูลในหลากหลายรูปแบบ องค์กรที่ดี การประมวลผลข้อมูลที่ดี และถูกต้องไม่ได้เกิดเพียงแค่จากระบบการทำงานของเครื่องมือ และการ แสดงผลที่ดีเท่านั้น แต่ระบบป้อนเข้าข้อมูลจะต้องมีความแม่นยำตรงและ ถูกต้องด้วย

ในบทนี้ชี้ให้เห็นความสำคัญและความสัมพันธ์ของการใช้ฐานข้อมูล ขนาดใหญ่ซึ่งเป็นการพัฒนาโดยภาครัฐ และทีมวิจัยได้ทำการสอบทานตรวจสอบ ความแม่นยำตรงของข้อมูลผ่านวิธีการตรวจสอบ (verify) ด้วยการสอบยืนยันความ ถูกต้อง (cross check) กับฐานข้อมูลของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ร่วมกับทำงาน ภาคสนามในพื้นที่เพื่อค้นหาคนจนซึ่งเป็นระบบป้อนเข้าที่สำคัญ ซึ่งทำให้ เชื่อมั่นได้ว่าคนจนที่ถูกระบุตัวตนเป็นข้อมูลที่แม่นยำเชื่อถือได้ โครงการวิจัย พบปัญหาหนึ่งในการจัดระบบสวัสดิการของรัฐคือ คนจนตกหล่น ซึ่งเป็น

กรณีที่คุณที่ควรจะได้รับความช่วยเหลือกลับไม่ได้รับความช่วยเหลือ (exclusion error) และในอีกกรณีคือคนซึ่งไม่จำเป็นต้องได้รับการช่วยเหลือกลับได้รับความช่วยเหลือ (inclusion error) ในกรณีหลังนี้มีไม่มากนัก แต่ปัญหาการที่คนจนตกหล่นซึ่งพบเป็นจำนวนมาก เป็นปัญหาสำคัญที่เราต้องหันกลับมาทบทวนวิธีการทำงานและช่วยให้เห็นปัญหาการทำงานเชิงระบบ ที่อาจนำไปสู่การป้อนข้อมูลตกหล่นและส่งผลกระทบต่อระบบปลายทาง ไม่สามารถชี้เป้าคนจนอย่างแม่นยำได้ทั้งหมด

แม้ว่าข้อมูลขนาดใหญ่ซึ่งเป็นชุดข้อมูลเชิงปริมาณจะมีความสำคัญ และสามารถชี้ให้เห็นภาพรวมของความจนและลักษณะความสัมพันธ์ของข้อมูลได้ง่าย แต่ในอีกทางหนึ่งปัญหาของคนจนที่แท้จริงอาจจะไม่ได้เผยให้เห็นผ่านตัวเลขดังกล่าว การทำงานที่ผ่านของภาครัฐในอดีตมักเป็นการทำงานจากบนล่าง (Top-down policy) โดยผู้กำหนดนโยบายมักใช้มุมมองหรือฐานคิดต่อเรื่องของความจนในเชิงลบ เช่น มายาคติว่าด้วย “โง่จน เจ็บ” คนจนเพราะความขี้เกียจหรือเพราะพาตนเองยุ่งเกี่ยวกับอบายมุข แต่ไม่ได้เข้าไปสัมผัสปัญหาหรือมักใช้วิธีการแก้ไขปัญหาเฉพาะกิจ เสี่ยงของคนจนมักจะไม่ได้รับการรับฟังและถูกตอกกลับด้วยการแก้ไขปัญหาด้วยวิธีการสั่งการ ทำให้แก้ไขปัญหาไม่ตรงจุด และขาดความเข้าใจความยากจนหลากหลายมิติ โดยเฉพาะในเชิงโครงสร้างซึ่งต้องอธิบายด้วยชุดข้อมูลที่หลากหลายประกอบในการแก้ไขปัญหาคความยากจน โครงการเห็นความสำคัญของทำงานบนฐานความรู้ที่ต้องใช้ชุดข้อมูลมาอธิบายให้เห็นสภาพปัญหาในภาพกว้างและข้อมูลเชิงลึก โดยได้ทำการรวบรวมข้อมูลในระดับต่างๆ ทั้งการชี้เป้าคนจนจากฐานข้อมูลของภาครัฐ ซึ่งเป็นชุดข้อมูลขนาดใหญ่และเข้าถึงคนจน และปัญหาความจนด้วยการทำความเข้าใจปัญหาในเชิงลึกในมิติสังคม ชุมชน และมิติครอบครัว และเห็นว่าข้อมูลจะเกิดพลังก็ต่อเมื่อคนจนได้ส่งเสียงและมีผู้รับฟัง

1. ความสำคัญของการพัฒนาและบริหารจัดการข้อมูลขนาดใหญ่ขององค์กรภาครัฐ

Black ชี้ว่าข้อมูลคือพลัง (power) ในฐานะของความรู้ (Knowledge) ซึ่งระบบสารสนเทศ มีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงของโลกยุคสมัยใหม่ และการพัฒนาของประเทศตะวันตก โดยเฉพาะใช้เป็นฐานสำคัญในการขับเคลื่อนและวางนโยบายการพัฒนาของประเทศ (Black, 2014) ภาครัฐหรือองค์กรภาครัฐจำเป็นต้องมีการรวบรวมข้อมูลต่างๆ และนำมาวิเคราะห์ประกอบการตัดสินใจในระดับต่างๆ อย่างไรก็ดี ข้อมูลที่รัฐใช้หากถูกรวมศูนย์และไม่สามารถตรวจสอบได้ก็อาจจะทำให้เกิดการตั้งคำถาม ดังนั้น การเผยแพร่ข้อมูลสารสนเทศของภาครัฐให้เกิดความเข้าใจร่วมกันอย่างเหมาะสมจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่ง

ทั้งนี้ Black (2014) เห็นว่าระบบสารสนเทศมีความสำคัญอย่างยิ่งเนื่องจากข้อมูลถูก “ก่อสร้าง” (constructed) รวบรวม จัดระบบ และถูกนำไปใช้ตามหมวดหมู่ที่กำหนดไว้ล่วงหน้า ดังนั้น “คำอธิบาย” ข้อมูลจึงเป็นส่วนที่ถูกประกอบสร้างเช่นกัน คำว่า “ข้อมูลสารสนเทศ” (information) ครอบคลุมสเปกตรัมตั้งแต่ “ข้อมูลดิบ” ไปจนถึงระบบของ ‘ความรู้’ ซึ่งแต่ละชุดข้อมูลถูกประกอบสร้างแตกต่างกันไปตามแต่ละระบบ นอกจากนี้ ควรพิจารณาความย้อนแย้งที่อาจจะเกิดขึ้นกับชุดข้อมูลต่างๆ เช่น อุดมการณ์และความเชื่อที่อาจขัดแย้งกับข้อมูล การประกอบสร้างของข้อมูล หรือการเข้าถึงข้อมูลที่ไม่สามารถแยกแยะได้ง่ายจากการทับซ้อนกันด้านเงื่อนไขและแนวคิด ซึ่งรวมถึงข้อมูล วิทยาศาสตร์ ความรู้ การโฆษณาชวนเชื่อและข่าวลือ นอกจากนี้ในการอภิปรายเกี่ยวกับเทคโนโลยีสารสนเทศ ก็อาจจะอภิปรายถึงการรวบรวมข้อมูลกับวิธีการสื่อสารที่อาจส่งผลต่อกันด้วย

Devine et al., (2004) กล่าวว่าความสามารถในการวางแผนสำคัญเพื่อทำให้องค์กรอยู่รอดอย่างมีประสิทธิภาพคือการใช้ข้อมูล (Data) เพื่อ

กำหนดทางเลือกต่างๆในการจัดการทรัพยากร การมีข้อมูลที่รอบคอบ ชัดเจน ถูกต้องตามบริบทเหมาะสมกับเวลาจะทำให้นโยบายและแผนงานสร้างความสำเร็จได้ ส่วน Serajuddin et al. (2015) อธิบายว่า “การขาดแคลนข้อมูล” (Data deprivation) ของประเทศกำลังพัฒนาจำนวนมากถึง 77 ประเทศ จาก 155 ประเทศที่ธนาคารโลกได้สำรวจระหว่างปี ค.ศ. 2002-2011 การขาดแคลนฐานข้อมูลเกี่ยวกับความยากจน ได้ส่งผลให้การประเมินเพื่อพัฒนาตัวชี้วัดเพื่อการลดความยากจนทำได้ยากมากหรือแทบไม่ได้เลยในประเทศเหล่านี้ที่แย่ไปกว่านั้นคือ ในพื้นที่วิกฤติด้านความยากจนมากนั้นกลับแทบไม่มีข้อมูลให้กว้างแผนใช้กันเลย โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อมูลระดับปัจเจกบุคคลหรือรายครัวเรือนคนจน เช่น ทรัพย์สิน การบริโภค ทำให้ผู้กำหนดนโยบายไม่สามารถกำหนดแนวทางเชิงนโยบายเพื่อแก้ปัญหาความยากจนได้ตรงจุดได้ เช่น ความยากจนระหว่างเพศหญิงและชาย การเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศที่ส่งผลต่อแหล่งทรัพยากรน้ำ การศึกษา สุขภาพ ความมั่นคงทางอาหาร และการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน จากฐานข้อมูลว่าด้วยการแก้ไขปัญหาความยากจนทั่วโลกพบว่า ครัวเรือนคนจนมักเป็นครัวเรือนที่มีความเป็นชายขอบของสังคม ไม่มีสิทธิ์มีเสียง ดังนั้นการเก็บรวบรวมข้อมูลสำคัญของครัวเรือนคนจนในพื้นที่ต่างๆ ทำให้ผู้กำหนดนโยบายสามารถจัดวางตำแหน่งของพวกเขาในกระบวนการทางนโยบายและจัดสรรทรัพยากรให้กับพวกเขาได้เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมของพวกเขาได้มากขึ้นและในระยะยาวจะสามารถส่งเสริมให้กลุ่มคนจนสามารถหลุดจากความยากไร้ได้

ยกตัวอย่าง การนำฐานข้อมูลมาใช้เพื่อกำหนดแนวคิดและสร้างตัวชี้วัดความยากจนของธนาคารโลก โดยธนาคารโลกได้ใช้ข้อมูลด้านประชากรจากสำรวจครัวเรือนคนจนยากไร้และคนจนระดับพอไปได้ (extreme and moderate poverty) ใน 89 ประเทศกำลังพัฒนาทั่วโลก และนำข้อมูลมานิยามความหมายความยากจนได้แก่คนจนคือคนที่มียรายได้น้อยกว่า \$1.90

and between \$1.90 and \$3.10 ต่อวัน (ปี ค.ศ. 2013) และจากฐานข้อมูลดังกล่าวพบว่าครัวเรือนคนจนส่วนใหญ่ของกลุ่มคนยากไร้ (80%) อาศัยในชนบท ส่วนคนจนระดับพอไปได้มีจำนวนประมาณ 70% ที่อาศัยในชนบท และมากกว่า 45% ของกลุ่มคนยากไร้เป็นคนอายุต่ำกว่า 15 ปี เกือบ 60% ของครัวเรือนมีสมาชิกอาศัยรวมกันในบ้านจำนวนมากกว่า 3 คนหรือมากกว่านั้น ข้อมูลเผยให้เห็นว่าความยากจนแบบยากไร้และพอจะมีอยู่มีกินมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กับเศรษฐกิจสุขภาพ และ การศึกษา (Castañeda et al., 2016) ส่วน Höchtl et al., (2016) ชี้ว่า กระแสทิศทางเชิงนโยบายการเมืองการพัฒนาและเทคโนโลยีเพื่อการเปลี่ยนแปลง และการพัฒนา เช่น การบริการของภาครัฐด้วยระบบออนไลน์ (e-government) แม้จะเป็นที่สนใจและยอมรับกันโดยทั่วไป แต่สิ่งที่ยังล่าช้าและแทบจะไม่มีใครพูดถึง หรือให้ความสำคัญเพื่อนำมาใช้เป็นฐานของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมคือการใช้ฐานข้อมูลขนาดใหญ่ในการขับเคลื่อนสังคม ดังนั้น การขับเคลื่อนนโยบายของภาครัฐเพื่อบริการประชาชนจะต้องให้ความสนใจการนำฐานข้อมูลขนาดใหญ่มาใช้

van Ooijen et al. (2019) เสนอว่าข้อมูลจะสร้างประโยชน์ให้กับภาครัฐและภาคส่วนอื่นๆในการนำมาวางแผนเป็นอย่างมาก หากรัฐบาลและภาคส่วนให้ความสำคัญการพัฒนาระบบดิจิทัลในการทำงาน โดยเสนอแนวคิดการขับเคลื่อนภาครัฐด้วยข้อมูล (A data-driven public sector (DDPS) โดยเน้นย้ำว่า ข้อมูลคือสินทรัพย์สำคัญที่สามารถนำมาบูรณาการกับนโยบายเพื่อการตัดสินใจ การส่งต่อบริการให้กับประชาชน การจัดองค์การและการพัฒนานวัตกรรม กรอบคิดและขั้นตอนในการนำข้อมูลมาขับเคลื่อนการทำงานได้แก่ 1) การตั้งเป้าประสงค์และการวางแผนโดยตระหนักว่าข้อมูลต้องมีบทบาทในการออกแบบนโยบาย การนำนโยบายไปใช้เพื่อการเปลี่ยนแปลง และการคาดการณ์ความต้องการ 2) การส่งต่อข้อมูล

โดยการใช้ข้อมูลเพื่อเป็นฐานและปรับปรุงนโยบายการตอบสนองต่อนโยบาย และการบริการสาธารณะ และ 3) การนำข้อมูลมาใช้ประเมินผลและ ติดตามการทำงาน โดยการนำมาพัฒนาตัวชี้วัดการทำงาน การตรวจสอบ กระบวนการตัดสินใจและผลสำเร็จ

Hogan & Shepherd (2015) ศึกษาประสิทธิภาพของการใช้ข้อมูล กำหนดนโยบายและวางแผนการพัฒนาเมืองในสหรัฐอเมริกาของภาครัฐพบว่า ผู้กำหนดนโยบาย ผู้บริหารระดับต่างๆ และผู้นำในองค์กรต้องการเข้าถึงข้อมูลที่ถูกต้อง ตรงเวลา และเป็นข้อมูลที่ผ่านการวิเคราะห์บนฐานของบริบทพื้นที่ สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนในพื้นที่ เพื่อให้เจ้าหน้าที่สามารถใช้ ข้อมูลประกอบการทำงานอย่างสอดคล้องกับข้อมูล เช่น การริเริ่มโครงการ และแนวทางการบริการภาคประชาชน van Halderen et al., (2021) ชี้ว่า เป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development Goals-SDG) จะทำได้นั้นส่วนสำคัญมาจากการที่แต่ละประเทศใช้ข้อมูลจากการรวบรวม ทั่วโลก ได้แก่ ข้อมูลระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ ข้อมูลด้านประชากร ข้อมูลด้าน เศรษฐกิจ สังคม การเมือง ข้อมูลเกี่ยวกับการสำรวจและสังเกตการณ์การ เปลี่ยนแปลง ประกอบการกำหนดนโยบายและแผนการดำเนินงาน ซึ่งพบว่า ในหลายประเทศ เช่น ฟิลิปปินส์ประสบความสำเร็จในการใช้ข้อมูลสารสนเทศ ทางภูมิศาสตร์ในการวางแผนการพัฒนาเป็นอย่างดี Levinson (2003) เสนอ ว่าแหล่งทุนขนาดใหญ่ เช่น ธนาคารโลกหรือกองทุนการเงินระหว่างประเทศ ที่สนับสนุนทุนการพัฒนาในประเทศโลกที่สามควรกำหนดกลยุทธ์การพัฒนา ด้วยการสร้างเงื่อนไขให้ประเทศเหล่านี้ ให้ความสำคัญกับการใช้ข้อมูล ในการประเมินความสำเร็จของโครงการ เช่น ข้อมูลการพัฒนาตัวชี้วัด การเปลี่ยนแปลงสู่การมีชีวิตที่ดีขึ้นและการระบุงุ่มคนจน

ภายใต้ยุคเทคโนโลยีดิจิทัลที่ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิต ประจำวันของผู้คนอย่างหลากหลาย การใช้ข้อมูลต่างๆ ในชีวิตประจำวันล้วน

ผู้กับข้อมูลส่วนตัวที่อยู่กับระบบอิเล็กทรอนิกส์และหมายเลขโทรศัพท์มือถือ ซึ่งทำให้ผู้คนมีทั้งความยากง่ายในการใช้เครื่องมือเหล่านี้แตกต่างกันไป การเติบโตของข้อมูลต่างๆ ที่สูง ทำให้หลายหน่วยงานมีความพยายามในการผูกเชื่อมโยงข้อมูล (Data) ให้ตอบสนองกับกลไกการทำงานเพื่อให้เกิดการทำงานที่เชื่อมประสานอย่างมีประสิทธิภาพ เหมือนกับประเทศมหาอำนาจหลายประเทศ อย่างไรก็ตาม หน่วยงานภาครัฐของไทยต่างก็ยังมีข้อมูลแบบแยกส่วน ไม่จัดเก็บอยู่ในหน่วยแบบเดียวกัน และไม่สามารถที่เชื่อมข้อมูลของแต่ละหน่วยงานให้เป็นระบบเดียวกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ ข้อดีของการเชื่อมระบบข้อมูลส่วนบุคคลเข้าด้วยกัน และเกิดการประมวลผลวิเคราะห์ข้อมูลอย่างรวดเร็วทัน่วงที จะทำให้ภาครัฐดำเนินการพัฒนาในส่วนงานที่เกี่ยวข้องได้อย่างทัน่วงที

2. การระบุคนจนและพื้นที่ยากจนมักเป็นประเด็นการเมือง

ก้าวแรกของการลดความยากจนคือ ต้องระบุว่าให้ได้ก่อนว่าใครคือคนจน ซึ่งค่อนข้างยุ่งยากและซับซ้อนแต่จำเป็นต้องทำ (Sen, 1976; van Halderen et al., 2021) การรู้ให้ชัดเจนก่อนว่าคนจนจำนวนนับล้านๆ คนอยู่แห่งหนใดในแต่ละประเทศโดยเฉพาะคนที่ยากจนที่สุด และจะต้องทำให้การค้นหาคนจนกลายเป็นประเด็นที่สำคัญมากที่สุด ในกระบวนการแก้ไขปัญหาคความยากจน (Alkire et a., 2014; Collier, 2007) การที่คนจนตกสำรวจถือเป็นประเด็นทางการเมือง มากกว่าประเด็นทางเศรษฐกิจด้วยซ้ำไป เพราะกลุ่มคนเหล่านี้ถูกทำให้สิทธิและโอกาสที่จะต้องได้รับการสนับสนุนและดูแลขั้นพื้นฐานเช่น สวัสดิการต่างๆ จากรัฐสูญหายไป ซึ่งถือเป็นการละเมิดสิทธิของคนจน

เมื่อความยากจนได้กลายเป็นประเด็นทางการเมือง แล้วทำให้คนจนถูกทำให้กลายเป็นอื่น (the Others) หมายความว่าแม้ว่าพวกเขามีตัวตน

แต่รัฐหรือกลุ่มคนที่ทำงานเพื่อลดความยากจนให้กับรัฐ กลับมองไม่เห็น (Invisible) พวกเขา ทั้งนี้อาจเกิดจากอคติ ความลำเอียง ความเป็นและไม่เป็นพวกพ้อง การเลือกเปิดเผยข้อมูลและปกปิดข้อมูลของภาครัฐเพื่อไม่ให้รัฐบาลกลางเห็นว่าตนเองมีความบกพร่องในการทำงานลดความยากจน ทำให้คนจนตกหล่นจากการสำรวจไป เป็นต้น (Alkire and Seth, 2008)

นอกจากนี้ การที่คนจนถูกทำให้เป็นคนอื่นเพราะความยากจนนั้น ถูกนิยามและกำหนดนโยบายลดการแก้ไขปัญหาความยากจนที่ดำเนินผ่านโครงการต่างๆ ล้วนเป็นเรื่องทางการเมืองและมักเกี่ยวข้องกับพรรคการเมืองหรือพื้นที่การทำงานทางการเมือง (Bradshaw, 2007) เช่น แม้กระทั่งการระบุจำนวนคนจนและเลือกพื้นที่ที่จะลดปัญหาความยากจนมักประสบปัญหา มาตลอด เต็มไปด้วยความไม่โปร่งใส ความยุ่งยาก และบางครั้งขาดการตรวจสอบความถูกต้องอย่างตรงไปตรงมา (Alkire and Seth, 2008) หรือ บางครั้ง การจัดกลุ่มคนจนก็มีความไม่ชัดเจน เป็นเรื่องการเมืองของการจัดการความยากจนหรือการต่อรองทางการเมือง จนส่งผลต่อการจัดสรรนโยบายและงบประมาณลงไปในแต่ละพื้นที่ เช่น กลุ่มจนที่อาจถูกจัดอยู่คนจนทั่วไปได้หรือไม่จนก็ได้ และคนบางกลุ่มได้ประโยชน์แต่บางกลุ่มถูกทิ้งไว้ข้างหลัง (Hirway, 2003) กรณี ประเทศอินเดียที่พบว่า คนจนที่สุดกลับตกจากสำรวจ เพราะอยู่ห่างไกลจากชุมชนใหญ่หรืออยู่โดดเดี่ยว อยู่ชายขอบของชุมชน ทั้งเชิงเศรษฐกิจและขาดอำนาจใดๆ ในชุมชน (Motilal and Sahu, 2011)

3. คนจนอยู่ตรงไหน?: ข้อมูลขนาดใหญ่ (Big Data) เพื่อสนับสนุนการวางแผนแก้ไขปัญหาความยากจน

ในปัจจุบัน การทำข้อมูลให้เป็นสารสนเทศที่จะเป็นประโยชน์ต่อการใช้งาน จำเป็นต้องอาศัยเทคโนโลยีเข้ามาช่วยในการดำเนินการ เริ่มตั้งแต่การรวบรวม (Data collection) ตรวจสอบข้อมูล (Data Validation)

การประมวลข้อมูล (Data Processing) การวิเคราะห์ข้อมูล (Data Analysis) ตลอดจนการนำเสนอข้อมูลให้เข้าใจง่ายในรูปแบบต่างๆ โดยปัจจุบันนิยมใช้การนำเสนอการย่อข้อมูลให้เข้าใจง่าย เช่นในรูปแบบของสื่อ Infographic เป็นต้น

การเติบโตของการใช้ข้อมูล ทำให้หลายหน่วยงานมีความพยายามในการผูกเชื่อมโยงข้อมูล (Data) ให้ตอบสนองกับกลไกการทำงานเพื่อให้เกิดการทำงานที่เชื่อมประสานอย่างมีประสิทธิภาพ เหมือนกับประเทศมหาอำนาจหลายประเทศ โดยรัฐบาลไทยได้กำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนารัฐบาลดิจิทัล มุ่งหวังให้นำไปสู่เป้าหมายประเทศในด้าน “การลดความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงบริการและสวัสดิการของประชาชน การเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันให้กับผู้ประกอบการวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อมของไทย การสร้างให้เกิดความโปร่งใสในการทำงานของภาครัฐที่ประชาชนสามารถตรวจสอบได้ และการสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนในการขับเคลื่อนนโยบายสำคัญของประเทศ” (สำนักงานพัฒนารัฐบาลดิจิทัล, 2564)

สำหรับภาครัฐของไทยมีฐานข้อมูลที่สำคัญที่สามารถใช้ทำความเข้าใจปัญหาความจนได้จากหลายแพลตฟอร์ม (platforms) โดยในปี 2561 ได้มีความร่วมมือที่สำคัญด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ เพื่อสนับสนุนการจัดทำข้อมูลขนาดใหญ่ (Big Data) เพื่อใช้กำหนดและติดตามประเมินผลการจัดสวัสดิการภาครัฐ และการนำระบบบริหารจัดการข้อมูลแบบชี้เป้า (TPMAP) ระหว่างกระทรวงและหน่วยงานต่างๆ รวม 11 หน่วยงาน เพื่อยกระดับการให้บริการสวัสดิการภาครัฐให้เข้าสู่ยุค 4.0 ด้วยการนำระบบเทคโนโลยีสารสนเทศเข้ามาใช้บริหารจัดการฐานข้อมูลสวัสดิการภาครัฐอย่างเป็นระบบ เพื่อให้สามารถช่วยเหลือผู้ที่ต้องการความช่วยเหลืออย่างแท้จริงได้ถูกต้อง (ศูนย์เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์และคอมพิวเตอร์แห่งชาติ, 2561)

ข้อมูลคนจนจาก TPMAP

TPMAP เป็นฐานข้อมูลที่น่ามาใช้ช่วยระบุปัญหาที่เกี่ยวกับความยากจนโดยสามารถใช้ตอบคำถาม 3 ข้อได้แก่ คนจนอยู่ที่ไหน? คนจนมีปัญหาอะไร? จะพ้นความยากจนได้อย่างไร? โดยใช้ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ). จากกรมการพัฒนาชุมชน และข้อมูลผู้ลงทะเบียนสวัสดิการแห่งรัฐจากกระทรวงการคลังมายืนยันซึ่งกันและกัน ใช้วิธีการ Multidimensional Poverty Index (MPI) คิดค้นโดย Oxford Poverty & Human Development Initiative และ United Nation Development Programme ซึ่งสศช. ได้นำมาใช้กับประเทศไทย โดย MPI คือ ดัชนีความยากจนหลากหลายมิติ โดยอาศัยหลักการที่ว่าคนจนคือ ผู้ที่มีคุณภาพชีวิตต่ำกว่าเกณฑ์คุณภาพชีวิตที่ดี ซึ่ง TPMAP พิจารณาจาก 5 มิติ ได้แก่ด้านสุขภาพ ด้านการศึกษา ด้านการเงิน ด้านความเป็นอยู่ และด้านการเข้าถึงบริการรัฐ (ศูนย์เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์และคอมพิวเตอร์แห่งชาติ, 2561)

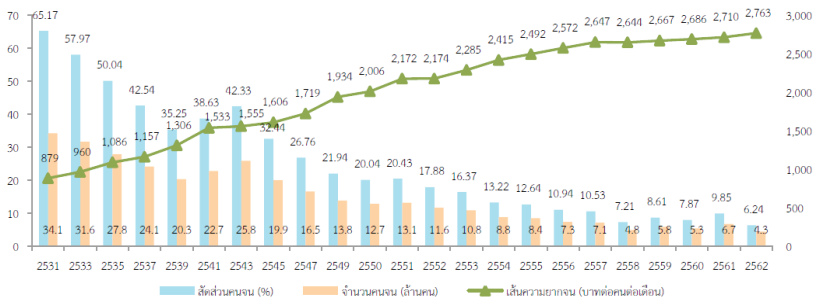
ข้อมูลจาก TPMAP ณ วันที่ 27 สิงหาคม 2562 แสดงข้อมูลภาพรวมคนจนทั้งประเทศในปี 2562 พบว่ามี คนจน 983,316 คน จากประชากรสำรวจ 36,893,084 คน โดยมีครัวเรือนยากจนตามเกณฑ์ จปฐ. จำนวน 925,854 ครัวเรือน รวมทั้งสิ้น 3,259,217 คน คิดเป็นสัดส่วน 8.83% ของประชากรที่สำรวจ โดยมี “คนจนเป้าหมาย” ใน TPMAP ก็คือคนจนใน จปฐ. ที่ลงทะเบียนสวัสดิการแห่งรัฐ 983,316 คิดเป็น 2.67% (TPMAP, 2563) โดยในรายงานสถานการณ์ความยากจนและเหลื่อมล้ำของประเทศไทยปี 2562 ของสำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2563) ชี้ว่ามีครัวเรือนยากจนทั้งสิ้น 1.31 ล้านครัวเรือน (คิดเป็นประชากร 4.3 ล้านคน) หรือคิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 5.04 ของครัวเรือนทั้งหมด สำหรับประเทศไทยพบว่า ภาคอีสานยังเป็นภาคที่มีความเหลื่อมล้ำด้านรายได้มากที่สุดและเป็นอย่างนี้มาแต่ไหนแต่ไร เพราะ

การสำรวจล่าสุดพบว่าจังหวัดที่ยากจนที่สุด 12 จังหวัดของประเทศ อยู่ในภาคอีสานถึง 5 จังหวัด ได้แก่ กาฬสินธุ์ นครพนม บุรีรัมย์ อำนาจเจริญ และมุกดาหาร เป็นจังหวัดที่ติดอันดับ 1 ใน 10 จังหวัดที่มีสัดส่วนคนจนสูงที่สุดต่อเนื่องหลายปี จังหวัดที่มีความยากจนรุนแรงในภาคอีสานได้แก่ กาฬสินธุ์ นครพนม และ บุรีรัมย์ (TPMAP, 2563)

อย่างไรก็ดี การวัดความยากจนมีความสัมพันธ์กับประเด็นเรื่องรายได้สูงกว่าความยากจนในมิติอื่น แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าคนที่ยากจนในมิติอื่นจะยากจนไปด้วยเสมอไป ตัวอย่างเช่น คนที่มีการศึกษาน้อยอาจจะไม่ได้เป็นคนยากจนก็ได้ โดยเกณฑ์ด้านรายได้ที่ใช้เปรียบเทียบกับเป็นคนจนหรือไม่ เช่น

1) เส้นความยากจน (Poverty Line) สะท้อนค่าใช้จ่ายมาตรฐานขั้นต่ำที่คนจะดำรงชีวิตอยู่ได้ (Minimum Requirement) ในสังคม โดยคนที่มีการใช้จ่ายในการดำรงชีพต่ำกว่าเส้นความยากจน จะถือว่าเป็นคนจน ทั้งนี้ ในปี 2562 เส้นความยากจนมีมูลค่า 2,763 บาทต่อคนต่อเดือน (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2563)

เส้นความจน สัดส่วนคนจน และจำนวนคนจน ปี 2531-2562

ที่มา: สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2563)

2) เกณฑ์ จปฐ. ข้อ 22 หมายถึง ผู้ที่ตกเกณฑ์การประเมินหรือไม่ผ่านตัวชี้วัดความจำเป็นขั้นพื้นฐานเรื่องรายได้เฉลี่ยของคนในครัวเรือนต่อปี ซึ่งต้องไม่ต่ำกว่า 38,000 บาท/ครัวเรือน/ปี

3) เกณฑ์ผู้รับบัตรสวัสดิการแห่งรัฐ ประกอบด้วยมีรายได้บุคคลไม่เกิน 1 แสนบาทต่อคน และต้องมีทรัพย์สินทางการเงิน สลากออมทรัพย์ รวมกันไม่เกิน 1 แสนบาท

อย่างไรก็ดี สำหรับคนจนแล้ว ความยากจนก็ไม่ได้มีมิติเชิงรายละเอียดของตัวเลขเพียงอย่างเดียว แต่ความยากจนของคนจนนั้น ให้ความหมายโดยอิงกับคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ ความอยู่ดีกินดีของพวกเขาที่จะสามารถมีชีวิตรอดอย่างพอสุขใจ ดังจะกล่าวถึงในรายละเอียดต่อไป

ข้อมูลคนจนกลุ่มเป้าหมายจังหวัดอำนาจเจริญ

จากฐานข้อมูล TPMAP (2564) ภาพรวมคนจนของจังหวัดอำนาจเจริญ ในปี 2562 อำนาจเจริญ มีครัวเรือนยากจนตามเกณฑ์ จปฐ. จำนวน 1,309 ครัวเรือน รวมประชากรทั้งสิ้น 5,422 คน คิดเป็นสัดส่วน 2.18% ของประชากรที่สำรวจจำนวน 248,534 คน โดยมีจำนวนคนจนเป้าหมาย 1,802 คน คิดเป็น 0.73% แบ่งเป็น คนจนสุขภาพ 87 คน คนจนความเป็นอยู่ 79 คน คนจนการศึกษา 1,110 คน คนจนรายได้ 524 คน และคนจนการเข้าถึงบริการภาครัฐ 19 คน

แม้ว่าฐานข้อมูล TPMAP จะช่วยชี้ให้เห็นทิศทางของคนจนในพื้นที่ อย่างไรก็ตาม สภาพความเป็นจริงในสังคมของคนจนจากประสบการณ์ของทีมนักวิจัยพบว่า ครัวเรือนที่ยากจนต่างประสบกับปัญหาความขาดแคลนในทุกด้านไม่ว่าจะเป็นรายได้ การศึกษา ที่อยู่อาศัย ทรัพยากรในการดำรงชีพ โดยเฉพาะการเข้าถึงบริการภาครัฐซึ่งข้อจำกัดด้านเทคโนโลยีและการย้ายถิ่นที่อยู่เพื่อทำงานในต่างพื้นที่ทำให้เป็นอุปสรรคในการเข้าถึงบริการได้ คนจน

จึงหลุดจากวงจรการพัฒนาของภาครัฐได้ง่าย และมีแนวโน้มหลุดจากฐานข้อมูลที่ภาครัฐมีเป็นจำนวนมาก ดังนั้น การทบทวนนิยามความจนและการชี้เป้าคนจนจึงจำเป็นต้องได้รับการพิจารณาและตรวจสอบเพื่อให้คนได้มีโอกาสได้รับการพัฒนาหรือบริการพื้นฐานของภาครัฐได้มากที่สุด เพื่อเป็นฐานต่อยอดให้เขาได้พัฒนาศักยภาพของตนเอง

เบนเนอร์จี (2563) ชี้ว่า แม้นโยบายที่มีเจตนาที่ดีและคิดมาอย่างถี่ถ้วนที่สุดก็อาจไม่ให้เกิดถ้าไม่ดำเนินการอย่างเหมาะสม เช่นเดียวกับข้อมูลที่ปรากฏแม้ว่าปลายทางของข้อมูลจะมีความชัดเจน แต่กระบวนการนำเข้าข้อมูลที่ไม่ถูกต้องก็อาจจะทำให้เกิดการชี้เป้าคนจนที่ไม่แม่นยำได้ ดังนั้น ในการทำงานของโครงการเพื่อชี้เป้าคนจนกลุ่มเป้าหมายให้แม่นยำ จังหวัดอำนาจเจริญได้มีการสอบถามข้อมูลของภาครัฐ ได้แก่ (1) ฐานข้อมูลจากฐานข้อมูลระบบบริหารจัดการข้อมูลการพัฒนาคนแบบชี้เป้า (Thai People Map and Analytics Platform: TPMAP) (2) ฐานข้อมูลผู้ที่ตกเกณฑ์รายได้เฉลี่ยของคนในครัวเรือนต่อปี (จปฐ.ข้อ 22) (3) ฐานข้อมูลผู้ได้รับการสงเคราะห์จากสำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์อำนาจเจริญ (4) ฐานข้อมูลผู้ที่ถือบัตรสวัสดิการแห่งรัฐ และ (5) ข้อมูลทะเบียนเกษตรกร ซึ่งเมื่อวิเคราะห์ภาพรวมพบว่า ข้อมูลในแพลตฟอร์มเหล่านี้ไม่ได้ชี้เป้าไปที่คนจนทั้งหมด แต่มีเงื่อนไขของการมีชื่อในแต่ละฐานข้อมูลที่แตกต่างกันไป ซึ่งอาจจะยังไม่เพียงพอในการชี้เป้าคนจน ที่มีวิจัยจึงได้มีการสืบค้นข้อมูลเพิ่มเติมจาก (6) ข้อมูลจากองค์กรชุมชนอำนาจเจริญ (7) ข้อมูลคนจนที่ได้ระหว่างการเก็บแบบสอบถามในพื้นที่จากการชี้เป้าเพิ่มเติมของผู้นำชุมชน ฐานข้อมูลเหล่านี้ทำให้ทราบจำนวนครัวเรือนคนจนทั้งหมด 3,663 ครัวเรือน

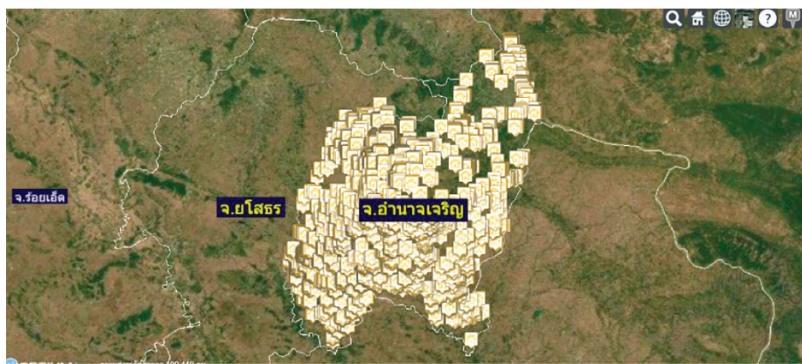
ตารางที่ 1 แสดงจำนวนครัวเรือนคนจนอำนาจเจริญทั้งหมดตามฐานข้อมูล ทุกฐานและนอกฐาน (ปี 2563)

อำเภอ	TPMAP	ตกเกณฑ์ จปฐ. ข้อ 22	พมจ.	ขบวนองค์กร ชุมชนฯ	จำนวนครัวเรือน ทั้งหมดจากการ สำรวจจริง
เมืองอำนาจเจริญ	395	12	195	399	1,139
ชานุมาน	98	8	85	241	359
ปทุมราชวงศา	28	0	50	162	234
พนา	26	23	35	143	199
เสนางคนิคม	154	19	51	84	339
หัวตะพาน	569	33	72	129	836
ลืออำนาจ	39	11	51	346	557
รวม	1,309	106	539	1,504	3,663
<p>หมายเหตุ :</p> <p>ตกเกณฑ์ จปฐ. ข้อ 22 หมายถึง ผู้ที่ตกเกณฑ์การประเมินหรือไม่ผ่านตัวชี้วัดความจำเป็นขั้นพื้นฐานเรื่องรายได้เฉลี่ยของคนในครัวเรือนต่อปี ซึ่งต้องไม่ต่ำกว่า 38,000 บาท/ครัวเรือน/ปี</p> <p>พมจ. หมายถึง ผู้ที่ได้รับความช่วยเหลือจากสำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ จังหวัดอำนาจเจริญ (ข้อมูลจากสำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ จังหวัดอำนาจเจริญ) ในปีงบประมาณ 2562-63</p> <p>ขบวนองค์กรชุมชน หมายถึง ฐานข้อมูลประชาชนในภาวะยากลำบาก กลุ่มเปราะบางทางสังคม และผู้ร่วมโครงการพัฒนาที่อยู่อาศัย ซึ่งได้รับข้อมูลจากขบวนองค์กรชุมชนจังหวัดอำนาจเจริญ</p>					

ในการตรวจสอบข้อมูลและสอบทานข้อมูลเพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์ที่มิวิจัยพบว่า ฐานข้อมูลของภาครัฐหลายส่วนยังคงประสบปัญหาในการเชื่อมข้อมูลให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้อง เช่น ยังมีหน่วยในการจัดเก็บข้อมูลที่แตกต่างกันบางหน่วยงานเก็บรายครัวเรือน บางหน่วยงานเก็บรายคน เป็นต้น แต่ละหน่วยงานมีตัวชี้วัดหรือเกณฑ์ในการจัดเก็บข้อมูล และวิธีการจัดการ

จัดเก็บข้อมูลค่อนข้างแตกต่างกันไป ซึ่งการใช้ฐานข้อมูลขนาดใหญ่นี้จะต้องวิเคราะห์ให้แน่ชัดว่า ฐานข้อมูลที่ใช้มีหน่วยในการจัดเก็บตรงกันหรือไม่ ถ้าไม่ตรงกันจะต้องปรับฐานข้อมูลให้สร้างฐานข้อมูลให้เป็นระบบเดียวกัน ข้อมูลแบบใดเป็นประโยชน์ จำเป็นต้องใช้ หรือไม่จำเป็นต้องใช้ก็ได้ ซึ่งต้องอาศัยประสบการณ์การทำงานของทีมวิจัยมาใช้ในการตัดสินใจในการกำหนดหรือระบุข้อมูลที่ต้องการใช้ด้วย โดยหลังจากการปรับฐานข้อมูลให้เป็นระบบเดียวกัน ทีมนักวิจัยใช้วิธีการตั้งคำถามต่อจำนวนตัวเลขต่างๆ และเพิ่มเติมข้อมูลคนจนให้ถูกต้องมากที่สุด เช่น ความหมายของตัวเลข หน่วยที่ใช้ในการสอบเทียบข้อมูล (ทั้งหน่วยรายคนและครัวเรือน) จำนวนคนและครัวเรือนที่ทับซ้อนและไม่ทับซ้อนกันทั้งทางกายภาพและสังคม ทิศทางหรือรูปแบบของข้อมูล ความเชื่อมโยง หรือแนวโน้มของข้อมูลที่คาดว่าจะใช้เป็นฐานในการกำหนดทิศทางการทำงานในขั้นตอนต่อไป

จากนั้น ทีมวิจัยได้นำข้อมูลขนาดใหญ่จากการจัดเก็บทั้งหมดมา **ปักหมุดครัวเรือนคนจน** โดยผู้ช่วยนักวิจัยและผู้ช่วยเก็บข้อมูลภาคสนามทำหน้าที่ลงพิกัดและช่วยกันตรวจสอบการปักหมุด ให้ถูกต้องตามความเป็นจริงของที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ (ดังภาพ)

แสดงการลงพิกัดครัวเรือนคนจนจังหวัดอำนาจเจริญ

หากดูตัวเลขและจำนวนสัดส่วนคนจนเทียบกับจำนวนประชากรของจังหวัดอำนาจเจริญจะพบว่า สัดส่วนคนจนคิดเป็นเพียงร้อยละ 0.97 จากจำนวนประชากร 378,030 คน (ข้อมูลประชากรเดือนสิงหาคม 2563) ซึ่งถึงแม้จะเป็นสัดส่วนที่น้อยนิดแต่มีนัยยะสำคัญในการพัฒนาจังหวัด และประเทศในภาพรวม อย่างไรก็ตาม ข้อค้นพบจากปฏิบัติการค้นหาคนจนแบบปูพรม 100% ทำให้พบว่ายังมีกลุ่มที่เป็นคนยากจนซึ่งเป็นกรณีที่คนที่ควรจะได้รับความช่วยเหลือกลับไม่ได้รับความช่วยเหลือ (exclusion error) เป็นจำนวนมากและในอีกกรณีคือคนซึ่งไม่จำเป็นต้องได้รับการช่วยเหลือกลับได้รับความช่วยเหลือ (inclusion error) ซึ่งในกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่คนในพื้นที่เรียกว่า “กลุ่มคนอยากจน” ด้วยจำนวนหนึ่ง ซึ่งชี้ให้เห็นว่ากระบวนการดำเนินการในการป้อนข้อมูลของภาครัฐอาจมีส่วนที่ยังทำได้ไม่สมบูรณ์และต้องการพัฒนาข้อมูล เพื่อให้ถึงกลุ่มคนจนได้จริง

ทีมวิจัยเห็นว่า การทำงานด้วยข้อมูลขนาดใหญ่และเชิงลึกมีความจำเป็นและสำคัญมาก โดยการทำงานเชิงเทคนิคไม่ได้มีความยากมากนัก แต่ก็ต้องอาศัยความร่วมมือและเวลา เช่น การสอบถามข้อมูล การเก็บข้อมูล การลงฐานข้อมูล แต่ความท้าทายที่สำคัญยิ่งกว่าคือการปรับเปลี่ยนโลกทัศน์ในการทำงานแก่คนที่ใช้คนจนเป็นตัวตั้งและเหมาะสมกับบริบทคนจน อีกทั้งมีมุมมองคนจนในฐานะผู้มีตัวตน ความสามารถ ศักยภาพและศักดิ์ศรี คือสิ่งที่จำเป็นต้องมีการถอดบทเรียนร่วมกัน นอกจากนี้ยังต้องตั้งคำถามว่าโครงการนี้จะมีตำแหน่งแห่งที่อยู่ตรงไหนภายใต้ความคุ้นชินที่ยาวนานของการแก้จนแบบบนลงล่างหรือแบบตัดเสื้อโหล ข้อมูลที่ดีเพียงประการเดียวคงไม่ช่วยแก้จุดนี้ได้ เพราะจะทำให้คนจนถูกจัดอยู่ในระบบคอมพิวเตอร์หรือ Dashboard เป็นหลักหรือไม่ ในการปรับเปลี่ยนมุมมองต่อคนจน (paradigm shift) ทีมวิจัยเห็นว่า **ข้อมูลที่ดีจะต้องมีชีวิตและสร้างพลังการเปลี่ยนแปลง** การเชื่อในข้อมูลจากการสำรวจด้วยแบบสอบถามต้องประกอบสร้างด้วยข้อมูลชุดอื่นๆ ที่ถูกสร้างขึ้นด้วยคนจน จะช่วยทำให้การแก้ไขความยากจนจากจะบรรลู่

ได้ดีมากขึ้น ข้อมูลขนาดใหญ่ทำให้ได้ภาพปริมาณคนจนเท่าใดและอยู่ที่ไหนบ้าง แต่ข้อมูลเหล่านี้จะทำงานหรือใช้การได้ (Working data) ก็ต่อเมื่อมันได้ทำงานร่วมกับข้อมูลขนาดจิ๋ว

3. ข้อมูลขนาดจิ๋ว (Small data) ช่วยเติมเต็มข้อมูลขนาดใหญ่

ชุดข้อมูลขนาดใหญ่นำไปสู่การสืบค้นข้อมูลเชิงลึกผ่านการสำรวจรายครัวเรือน ซึ่งเมื่อที่มิวิจัยได้ลงไปสำรวจรายครัวเรือนก็ทำให้เห็นปัญหาข้อมูลขนาดใหญ่ของภาครัฐในหลายลักษณะ คนจนหลายคนกลายเป็น “คนจนตกสำรวจ” ไม่ได้อยู่ในฐานข้อมูลคนจนของภาครัฐ การสอบถามข้อมูลจากการลงพื้นที่จริงทุกหลังคาเรือน ทำให้พบจำนวนคนจนที่ตกหล่นอีกถึง 2,354 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 179 ของจำนวนครัวเรือนยากจนเดิม และทำให้เห็นว่ามีคนจนเป็นจำนวนมากที่เข้าไม่ถึงสวัสดิการดังกล่าว

ที่มิวิจัยพบว่าคนที่มีบัตรสวัสดิการแห่งรัฐ จะเป็นคนที่เข้าถึงข้อมูลการให้บริการบัตรฯ และมีเทคโนโลยีการลงทะเบียน อยู่ในพื้นที่ในขณะที่มีการประกาศให้ลงทะเบียน แต่คนจนที่แม้มีรายชื่ออยู่ในทะเบียนบ้านของพื้นที่หลายคนกลับไปทำงานใช้แรงงานต่างถิ่น ทำให้ไม่ทราบข้อมูลหรือไม่มีเงินเพื่อกลับมาลงทะเบียนเพื่อขอรับสิทธิในช่วงเวลาดังกล่าว การเข้าไม่ถึงบริการของเจ้าหน้าที่รัฐในท้องถิ่น หรือการถูกกีดกันสิทธิในการเข้าถึงบริการและสวัสดิการต่างๆ นอกจากนี้ “ความไม่รู้” ก็เป็นสาเหตุที่ทำให้เข้าไม่ถึงบริการของภาครัฐด้วย บางคนลงทะเบียนเพราะมีสิทธิ์ตามเงื่อนไข เช่น ไม่มีงานทำ ไม่มีเงินจำนวนมากในบัญชี แต่ว่าคุณภาพชีวิตมีฐานะร่ำรวย เป็นต้น และยังพบปัญหาการจัดทำข้อมูลของภาครัฐที่ไม่ได้เก็บให้ครอบคลุมทั้งหมด เช่น การเก็บข้อมูล จปฐ. หลายคนสะท้อนว่าข้อมูล จปฐ. เป็นข้อมูลที่ไม่ได้เก็บข้อมูลจริง และไม่ได้เก็บข้อมูลทั้งหมด ซึ่งการสำรวจรายครัวเรือนดังกล่าวช่วยให้ชี้เป้าคนจนได้ชัดเจนมากขึ้นและช่วยให้ที่มิวิจัยสามารถแยกครัวเรือนคนจนได้หลายระดับทั้งในระดับที่ยากไร้ไม่มีกิน จนกระทั่งไม่จน

แต่มีรายชื่ออยู่ในฐานข้อมูล

ในการค้นหาข้อมูลคนจนเพื่อระบุเป้าหมายให้แม่นยำจำเป็นต้องเข้าถึงข้อมูลขนาดเล็ก (Small data) เพื่อประมวลให้เห็นความต้องการของคนจนกลุ่มเป้าหมายที่ชัดเจน ดังนั้น การใช้เครื่องมือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อให้ได้ข้อมูลความยากจนเชิงลึกทั้งในระดับจังหวัด ข้อมูลพื้นฐานระดับชุมชน เพื่อเห็นจุดหักเหในชีวิตของสมาชิกในครัวเรือนคนจน รวมทั้งเพื่อทราบปัญหาความต้องการของครัวเรือน เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูลประกอบด้วย เครื่องมือที่มิวิจัยใช้ในการสนับสนุนการวิจัย ได้แก่ การทำแฟ้มข้อมูลครัวเรือนยากจนระดับจังหวัด (Provincial Poverty Profile) แฟ้มข้อมูลความยากจนระดับชุมชน (Village Poverty Profile) แฟ้มข้อมูลความยากจนระดับครอบครัว (Family Poverty Profile) การจัดกิจกรรมสนทนากลุ่มย่อย (Focus Group Discussion: FGDs) การทำแผนผังครอบครัว (Family Tree) การทำเส้นประวัติชีวิต (Historical Timeline)

สำหรับรอบคำถามที่ใช้ถาม ทีมวิจัยใช้กรอบคำถามอย่างง่ายเกี่ยวกับความเป็นอยู่และยุทธศาสตร์การอยู่รอดในชีวิตประจำวัน เพื่อให้คนจนตอบคำถามได้อย่างสบายใจไม่เคอะเขิน เช่นคำถามเกี่ยวกับ อาหาร รายได้-รายจ่าย วิธีแก้ปัญหา ความฝันความหวัง และสาเหตุความจนของตนเอง ดังนี้

อาหาร-ประเภทอาหาร แหล่งที่มาของอาหาร หายู่หากินอย่างไร ใครเป็นผู้หาอาหาร ความเพียงพอของอาหาร ถ้าไม่พอทำอะไร เคยมีไหมที่ไม่มีข้าวกิน มีความปรารถนาอะไรเพื่อให้พอกิน?

รายได้/รายจ่าย-รายได้มาจากช่องทางไหนบ้างและมาจากใครบ้าง ค่าใช้จ่ายหลักคืออะไร รายได้ไม่พอทำอะไร คิดว่ามีแค่ไหนจึงจะพออยู่พอกิน?

ความฝัน/ความหวัง-ทางออกของชีวิตคืออะไร ความต้องการพัฒนา/ช่วยเหลืออย่างไร

สาเหตุความจน-คิดว่าอะไรเป็นสาเหตุที่มาจากความยากจนของตนเอง

สำหรับการทำข้อมูลเชิงลึกระดับชุมชน (Village Profile) จะช่วยให้เห็น
 ทูน 5 ด้านที่เป็นบริบทสภาพแวดล้อม และปัจจัยเงื่อนไขในการดำรงชีวิต
 ของกลุ่มเป้าหมาย โดยใช้กรอบคำถามที่เข้าใจง่ายโดยให้ผู้เข้าร่วมช่วยกัน
 นำเสนอและเติมเต็มข้อมูล ดังนี้

ทุนมนุษย์-สุขภาพ ภาวะรับผิดชอบ การศึกษา

ทุนกายภาพ-ที่บ้าน ที่นา ที่ไร่ เช่น มี/ไม่มี อุดมสมบูรณ์หรือไม่ แหล่งน้ำ
 เพียงพอหรือไม่

ทุนทรัพยากรธรรมชาติ-มีแหล่งอาหารจากธรรมชาติที่ไหนบ้างเป็นแหล่ง
 อาหารอะไรบ้าง เพียงพอหรือไม่ เข้าถึงได้หรือไม่

แหล่งอาหารนอกชุมชน-แหล่งอาหารที่ได้จากการเพาะปลูก การซื้อและ
 ได้จากที่อื่นๆ เช่น วัต อาหารอะไรที่ซื้อ ซื้ออย่างไร ซื้อมากแค่ไหนเพราะอะไร

ทุนทางเศรษฐกิจ-รายได้มาจากไหน ใช้จ่ายอะไรบ้าง เพียงพอหรือไม่
 ไม่พอทำอะไร รายได้เฉลี่ยเท่าไรจึงจะอยู่ได้ มีแหล่งเงินกู้อะไรบ้าง เข้าถึงและ
 เพียงพอหรือไม่ มีสวัสดิการจากรัฐอะไรบ้างที่ได้รับ

ทุนทางสังคม-กลุ่มเครือข่ายและสวัสดิการชุมชนมีอะไรบ้าง มีบทบาท
 ด้านไหน ชัมแข็งหรือไม่ อย่างไร เข้าถึงแค่ไหน ปัญหาอะไร

ทุนทางวัฒนธรรม-ชุมชนมีวัด สถานที่และเรื่องราวทางประวัติศาสตร์
 โบราณสถานอะไรบ้าง มีวัฒนธรรม ประเพณี และงานบุญอะไรที่โดดเด่นเป็นเอกลักษณ์
 รูปแบบเป็นอย่างไร ยังคงทำอยู่หรือไม่ เพราะอะไร

ที่มาของความจน/ความเหลื่อมล้ำ -อะไรเป็นสาเหตุความจนของตนเอง
 ความไม่เท่าเทียมในโอกาส สิทธิและสวัสดิการอะไรบ้างที่พบเจอ ส่งผลอย่างไรบ้าง
 ต่อตัวเอง

กลยุทธ์การเอาตัวรอด-ทำอะไรเพื่อให้มีชีวิตรอด มีกิน มีใช้ที่จำเป็น

ความต้องการการพัฒนา-ต้องการให้รัฐช่วยเหลือหรือแก้ปัญหาวะไร
 สวัสดิการอะไรที่ต้องการเพิ่ม

เพิ่มความยากจนระดับครัวเรือน เช่นเดียวกับการทำเพิ่มความยากจน
 ระดับจังหวัด (Provincial) ที่วิจัยได้ใช้คำถามเดียวกันกับคำถามในระดับ
 ครัวเรือนที่ย่อลง เพื่อทำความเข้าใจคนจน ทั้งสองกระบวนการนี้ช่วยให้

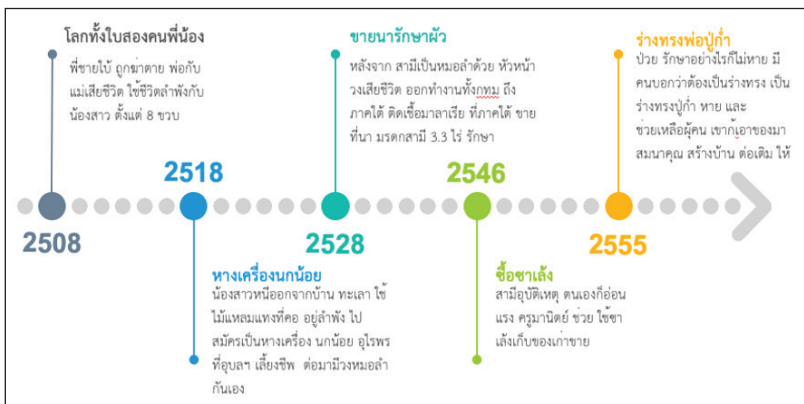
ทีมวิจัยเห็นปัญหาและเข้าใจคนจน สภาพความยากจน ความยากจนเชิงโครงสร้าง ความเหลื่อมล้ำ ความอ่อนแอของชุมชน ปัญหาระบบสวัสดิการ และโครงการช่วยเหลือของรัฐ ทำให้มองเห็น “ความจน” ได้จากกระบวนการเหล่านี้มากที่สุด

เสียงที่ได้ยิน / สิ่งที่เรารู้สึก

- ยังไม่ได้พูดแต่รู้สึก
- ความทุกข์ที่ได้ ไม่ปรากฏหากไม่ได้ยิน
- ความทุกข์เกิดจากความรัก ความผูกพัน
- ความจน ทำให้จินตนาการไม่ออก
- อยู่กับความจนได้เพราะเข้าใจ / ปีนเสา
- คนจนได้รู้ว่าเขามีตัวตน มีคนรับฟัง
- ทำให้รู้ในระดับหนึ่งว่าเขาต้องการอะไร
- การสนทนาเห็นความเหลื่อมล้ำ

แสดงเสียงที่เราได้ยินจากการจัดสนทนากลุ่มย่อยกับคนยากไร้

เส้นประวัติศาสตร์ชีวิตของคนจนคนหนึ่งในพื้นที่น่านร้อง

4. ข้อมูลช่วยทำให้เห็นลักษณะของคนจนและการแบ่งกลุ่มคนจน

เมื่อนำข้อมูลสองระดับมาวิเคราะห์ทำให้เห็นภาพของครัวเรือนยากจน และสภาพความยากจนอันมีสาเหตุที่หลากหลาย ซึ่งข้อมูลขนาดจิ๋วช่วยชี้ให้เห็นว่าเราไม่สามารถตอบภาพความยากจนแบบเหมาะสมจากชุดข้อมูลขนาดใหญ่ได้ทั้งหมด โดยเฉพาะเมื่อวิเคราะห์ระดับความยากจนก็ช่วยทำให้เห็นว่าเราไม่สามารถช่วยเหลือทุกครัวเรือนให้หลุดพ้นความยากจนได้ทั้งหมด แต่เราอาจมีวิธีการที่ช่วยให้เขามีคุณภาพชีวิตที่ดีได้ในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง

ข้อมูลด้านการเงินของครัวเรือนยากจนพบว่า ครัวเรือนกลุ่มเป้าหมาย ไม่มีรายได้ที่เป็นตัวเงินหรือไม่ได้ระบุจำนวน 2,236 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 61.04 ของครัวเรือนกลุ่มเป้าหมายทั้งหมด ในขณะที่ครัวเรือนที่มีรายได้ที่เป็นตัวเงินจากการเพาะปลูกอกร้อยละ 38.96 มีรายได้อยู่ในช่วงประมาณ 833-2,500 บาทต่อเดือน หรือ 10,001-30,000 บาทต่อปี เท่านั้น ซึ่งภาคเกษตรที่ทำคือ การปลูกข้าวมากที่สุด แต่รายได้จากการปลูกข้าวนี้ คิดเป็นรายได้ต่อปีน้อยที่สุดเมื่อเทียบกับการปลูกพืชชนิดอื่นๆ คือ 12,583 บาทต่อปี หรือ 1,049 บาทต่อเดือน เนื่องจากสาเหตุประการหนึ่งคือ ครัวเรือนส่วนใหญ่ผลิตเพื่อกิน ไม่ได้ผลิตเพื่อขายเป็นหลัก ในขณะที่ครัวเรือนที่เพาะปลูกพืชเศรษฐกิจอื่นๆ จะมีรายได้ประมาณ 10,000-30,000 บาทต่อปี หรือ 833-2,500 บาทต่อเดือน ส่วนแหล่งรายได้ที่มาจาก การส่งเงินกลับของลูกหลาน พบว่า ครัวเรือนกลุ่มเป้าหมายส่วนใหญ่ร้อยละ 68.09 ไม่มีรายได้ดังกล่าว

จากแหล่งรายได้หลักดังที่กล่าวมา เมื่อเทียบกับหนี้สินเฉลี่ยของ ครัวเรือนกลุ่มเป้าหมาย ที่ครัวเรือนกลุ่มเป้าหมายเป็นหนี้มากที่สุด ได้แก่ กองทุนการเงินที่รัฐสนับสนุน เช่น กองทุนหมู่บ้าน/กองทุนเงินล้าน/โครงการแก้ไขปัญหาความยากจน (กขคจ.) จำนวน 1,787 ครัวเรือน ซึ่งภาระหนี้สินเฉลี่ยเท่ากับ 48,074 บาทต่อปี และรองลงมา คือ ธนาคารเพื่อการเกษตรและ

สหกรณ์ (ธกส.) จำนวน 1,368 ครัวเรือน มีภาระหนี้สินเฉลี่ย 229,366 บาท ต่อปี และกองทุนการเงินของชุมชน (สหกรณ์ กลุ่มออมทรัพย์และกลุ่มกองทุน) จำนวน 474 ครัวเรือน มีภาระหนี้สินเฉลี่ย 62,485 บาทต่อปี รวมถึงเงินกู้ นอกกระบบ ที่แม้ว่าจะมีจำนวนครัวเรือนกลุ่มเป้าหมายเป็นหนี้จำนวนน้อย คือ 75 ครัวเรือน มีภาระหนี้สินเฉลี่ยเท่ากับ 54,725 บาทต่อปี

จะเห็นได้ว่า สาเหตุสำคัญที่ครัวเรือนกลุ่มเป้าหมายมีทุนด้านการเงิน อยู่ในระดับต่ำ เนื่องจากครัวเรือนกลุ่มเป้าหมาย ไม่เพียงแต่จะต้องใช้รายได้ ที่เป็นตัวเงินเพื่อใช้จ่ายในการดำรงชีพของสมาชิกในครัวเรือนแล้ว ยังมีภาระหนี้สินที่ต้องจ่ายเฉลี่ยต่อปี ซึ่งคิดเป็นจำนวนเงินที่สูงกว่ารายได้ที่มีทั้งหมด ต่อปี จึงเป็นสาเหตุหนึ่งของความยากจนของครัวเรือนกลุ่มเป้าหมายในพื้นที่จังหวัดอำนาจเจริญ อย่างไรก็ตาม จะเห็นว่าจำนวนหนี้สินหากเทียบกับกลุ่ม คนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี เป็นจำนวนไม่มากนัก ทิมวิจัยพบว่า การที่คนจน มีหนี้สินจำนวนน้อย เนื่องจากข้อจำกัดด้านเงื่อนไขการให้กู้หรือความสามารถ ในการชำระหนี้ต่ำ ทำให้โอกาสที่ได้รับเงินกู้มีน้อยและบางคนเลือกที่จะ ไม่เป็นหนี้เพราะคิดว่าไม่ได้มีหนทางหาเงินใช้คืน เป็นต้น

ประเภทของคนจนจากฐานข้อมูลขนาดใหญ่สามารถแบ่งได้ 4 กลุ่ม โดยสองกลุ่มแรกมีความซ้อนทับกันคือข้าวไม่พอกิน ต้องซื้อข้าวเป็นหลัก มีลักษณะแบบอดอยากยากไร้ ซึ่งส่วนใหญ่พบว่ากลุ่มที่สองและสาม เป็นกลุ่มคนส่วนใหญ่ของจังหวัด ประเภทของคนจน 4 กลุ่ม ได้แก่

1) **อยู่ลำบาก** จนแบบช่วยเหลือตนเองไม่ได้ หมายถึง กลุ่มที่อยู่ ได้ด้วยการสงเคราะห์เป็นหลักและแทบจะไม่มีช่องทางสร้างรายได้หรือ เข้าถึงการศึกษาได้เลย

2) **อยู่ยาก** จนแบบไม่มีกิน หมายถึง กลุ่มที่มีอาหารไม่เพียงพอ ต่อการยังชีพ มีลักษณะแบบอดมื้อกินมื้อแต่ยังพอจะมีช่องทางทำมาหากิน ได้บ้าง

3) **อยู่พอได้** จนแบบพอไปได้ หมายถึง กลุ่มที่มีคนดูแลส่งค่าใช้จ่าย และมีช่องทางหารายได้มากขึ้น

4) **อยู่ดี** หมายถึง กลุ่มคนจนหนี้สิน มีที่ดินทำกิน มีบ้านมั่นคง มีรายได้เพียงพอ และส่วนหนึ่งคนในหมู่บ้านเห็นว่าไม่จน

ครัวเรือนยากไร้ในชุมชนนาร่อง

หลังจากการศึกษาข้อมูลเชิงลึก ทีมวิจัยพบว่า คนจนประสบความขาดแคลนและความฝืดเคืองในการดำเนินชีวิต มีรายได้และปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีพขั้นต่ำและต่ำที่สุดซึ่งมีความเป็นพลวัตและหลากหลาย พอจะสามารถเข้าถึงทรัพยากรได้ แต่ยังไม่สามารถที่จะใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อตอบสนองการดำรงชีพได้อย่างเต็มที่และยั่งยืนได้ โดยมีมูลเหตุความยากจนที่เกิดจากการขาดต้นทุนทางสังคม คือ ไม่มีครอบครัว เครือญาติ ที่ให้ความช่วยเหลือ การไม่มีทรัพยากรที่ดินทำกินคือข้าวไม่พอกินทั้งปี ความอ่อนแอของระบบสวัสดิการชุมชนจากการไม่มีใครดูแลผู้ป่วยหรือพิการ ทำให้ผู้หารายได้ไม่มีโอกาสหารายได้ทั้งที่อยากออกไปหารายได้ ขาดโอกาสทางการศึกษาเพราะไม่มีเงินเรียนต่อ ไม่มีทุน ไม่มีเงินออม คนจนไม่มีเงินออม

เพราะต้องนำเงินไปใช้ประจำวันเป็นหลัก มีความเหลื่อมล้ำและโอกาสในการเข้าถึงทุนการเงินเพราะขาดหลักทรัพย์สินค้ำประกันหรือเครดิตเพื่อกู้ยืม สภาพแวดล้อมทางสังคมนำไปสู่ปัญหาอื่นๆ เช่น ไม่มีการศึกษา ไม่มีรายได้ การติดยาเสพติด และการพนัน มีสภาพทางกายภาพและภูมิประเทศไม่เอื้ออำนวย เช่น แล้งบ่อยครั้งหรืออยู่ในที่โคกทำให้การเพาะปลูกได้ผลไม่ดี มีข้าวไม่พอ และมีวิธีคิดในการดำเนินชีวิต/มีลักษณะความเป็นอยู่ที่อาจจะสะท้อนสู่การรับรู้ของสังคมในเชิงลบ เช่น สภาพบ้านรกรุงรัง ขาดสุขลักษณะ หรุคโถม และขี้เกียจ

ลักษณะของคนจนโดยรวมที่พบคือ คนจนคือกลุ่มคนที่มีความเปราะบางในชีวิต (Precarious group) เป็นคนสูงอายุ มีผู้พึ่งพิงมาก ไม่มีญาติ หรือมีสภาวะเป็นผู้พึ่งพิงทั้งคนแก่พิการ เจ็บป่วยเรื้อรัง เจ็บป่วยติดเตียงไม่มีที่ทำกิน หลายครอบครัวมีปัญหาความแตกสลายของหน่วยครอบครัว ทั้งการหย่าร้าง เกิดภาวะเด็กกำพร้าอยู่กับคนชรา บางคนติดยาเสพติด มักเป็นผู้ “แปลกแยก” ในหมู่บ้าน ทั้งที่เกิดจากการแยกตัวโดดเดี่ยว ถูกเบียดขับ รู้สึกว่าไม่ได้รับการปฏิบัติที่ทัดเทียมกับคนอื่นและมักถูกเอาเปรียบ ซึ่งมาจากปัญหาหลายอย่าง เช่น การเข้าไม่ถึงการเยียวยา มีชีวิตอยู่ท่ามกลางหนี้สินทั้งในและนอกระบบ และไม่มีที่ทำกิน

จากข้อมูลเชิงปริมาณ (ขนาดใหญ่) และข้อมูลขนาดจิ๋ว (ข้อมูลเชิงลึก) ทำให้ทีมวิจัยได้ค้นพบว่า ปัญหาสำคัญที่สุดของคนจนในชุมชนชนบท คือ การขาดแคลนข้าวหรือเรียกว่า “ไม่มีข้าวกิน” เนื่องจากไม่มีที่ดินหรือมีก็น้อยมากและประสบกับภัยแล้งบ่อยครั้ง จนต้องดิ้นรนหาเงินเพื่อนำมาซื้อข้าว แทนที่จะได้นำเงินมาพัฒนาทุนด้านอื่นๆ ซึ่งในพื้นที่นาร่องในเขตชนบทได้มีนวัตกรรมเพื่อแก้ไขปัญหานี้มาแล้วแต่ไม่ประสบผลสำเร็จมากนัก คือ ธนาคารข้าวส่วนพื้นที่ในเขตเมืองพบว่า ปัญหาหลักของชุมชนคือการขาดทุนการเงินเพื่อลงทุนประกอบอาชีพที่สัมพันธ์กับชีวิตคนเมือง แต่ไม่สามารถเข้าถึงแหล่งทุนได้ทั่วถึง

นอกจากนี้ สิ่งที่เกิดจากการศึกษาข้อมูลเชิงปริมาณและคุณภาพที่อาจเป็นปัญหาใหญ่คือ “กั๊กตักทางความคิด” ที่มีต่อความจนและคนจน ตัวอย่างเช่น ความเข้าใจผิดกันว่าความยากจนเกิดจากปัญหาของคนจนที่เกี่ยวข้องร้ายแรงเพียงมิติเดียว โครงสร้างทัศนคติของภาครัฐที่มีคนจนและโครงการพัฒนาของรัฐที่มุ่งเน้นแก้ไขปัญหาคคนจน แต่ทว่ากลับเบียดขับให้คนจนไม่สามารถเข้าถึงโครงการดังกล่าวเพราะไม่อยู่ในเงื่อนไขที่รัฐตั้งไว้ หรือแม้แต่การพัฒนาที่ไม่เข้าใจปัญหาความยากจนที่ขาดแคลนเทคโนโลยี จนทำให้คนจนเข้าไม่ถึงรัฐสวัสดิการรวมถึงการจัดการข้อมูลเชิงเทคนิคที่กลายเป็นประเด็นทางการเมือง เพื่อให้จำนวนคนจนกลายเป็นเพียงตัวเลขที่ลดน้อยไปจากประเทศเป็นต้น ฉะนั้น จึงจำเป็นอย่างยิ่งในการแยกแยะข้อมูลและให้ความช่วยเหลือหรือพัฒนาในกลุ่มคนเหล่านี้ด้วยวิธีการที่แตกต่างกันไป

บทเรียนการทำงานของโครงการในระยะที่ 1 พบว่า **ข้อมูลจะเกิดพลังก็ต่อเมื่อเขาได้ส่งเสียงและมีผู้รับฟัง** ทีมวิจัยเข้าใจความรู้อีกหนึ่งคิด บริบทชีวิต สถานการณ์ สภาพแวดล้อมได้ชัดเจนมากขึ้น การได้แบ่งกลุ่มย่อยให้เล็กที่สุด เพื่อให้การส่งเสียง (Voice) ของพวกเขาดังที่สุด ได้ยินมากที่สุด (Subaltern Concept) (ดู Spivak, 1993) เพื่อให้คนจนได้แลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน ได้ระบาย ปล่อยคลาย ให้กำลังใจกัน และคนจนได้รู้ว่าเขามีตัวตน มีคนรับฟัง มีความหวังขึ้นมาบ้าง เป็นการได้เปิดโอกาสให้คนจนได้สะท้อนความรู้สึกของตนเองออกมาและคนกลุ่มนี้ได้แบ่งปันและแสดงความเห็นใจกันและกัน ถือเป็นครั้งแรกที่กลุ่มคนเหล่านี้มีโอกาสได้มาร่วมประชุมและแสดงความเห็นอย่างเข้มข้นครั้งแรกในชีวิตของพวกเขาที่ว่าได้

ข้อมูลที่แม่นยำ แสดงพลังที่สำคัญอย่างหนึ่งในการวางแผนการดำเนินงานแก้ไขปัญหาคความยากจน**บนฐานความจริงว่าด้วยความจน** ซึ่งหากจะต้องการการแก้ปัญหาคความยากจน เบเนออร์จี (2563) ชี้ว่าเราต้องโอบเอา

ปัญหาของคนจนและรับรู้รับฟังสิ่งที่เขาต้องการด้วยความอดทน และด้วยปัญญาความรู้ ซึ่งเป็นวิธีการที่เราจะเลี่ยงกับดักหรือมายาคติเชิงความคิดที่ฝังลึกกับเราจากสิ่งที่เรารับรู้จากการเป็นคนนอก ซึ่งสิ่งที่ทีมวิจัยดำเนินงานเป็นกระบวนการที่ภายใต้หลักการเดียวกันกับสิ่งที่เบนเนอร์จิกกล่าวถึง โดยเป็นการปูทางสู่การค่อยๆ คลี่ปัญหาของคนจน การวางแผนกลยุทธ์ต่างๆ เพื่อให้คนจนเปิดโลกทัศน์ของตัวเอง และนำไปสู่การก้าวออกจากความจนด้วยตัวเอง

จากการทำงานด้านข้อมูล โครงการได้เห็นความต้องการใช้ข้อมูลจากหน่วยงานราชการและภาคประชาสังคมในพื้นที่ เช่น พมจ. พช. ขบวนการชุมชนอำนาจเจริญ โดยทางจังหวัดเห็นความสำคัญของข้อมูล โดยมีการนำข้อมูลดังกล่าวไปใช้เพื่อประกอบการวางแผนและพัฒนาโครงการแก้ไขปัญหาความยากจนรายครัวเรือนให้ตรงเป้าหมายมากที่สุด โดยอย่างน้อยผู้ที่ลำบากมากที่สุดจะได้รับการคำนึงถึง และได้รับความช่วยเหลือก่อนอย่างใดก็ตาม ความท้าทายที่สำคัญจากการใช้ big data แพลตฟอร์มข้อมูลของภาครัฐ คือ **Big data จะต้องไม่ถูกใช้แก้ไขปัญหาแบบยกเข่ง หรือ ตัดเลื่อยยกโหล ภาครัฐจะต้องทำความเข้าใจปัญหาความยากจนในเชิงลึกด้วย** ทำอย่างไรข้อมูลจึงจะถูกบูรณาการเข้าด้วยกัน นำไปใช้วางแผนการพัฒนาอย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ ทำอย่างไรจะสามารถประมวลข้อมูลได้ทันทั่วทั้งที่ และมีการส่งต่อข้อมูลและฐานข้อมูลให้หน่วยงานในพื้นที่ใช้ประโยชน์ได้ง่าย อย่างไรก็ตาม การใช้ข้อมูลจากฐานข้อมูลภาครัฐต้องอยู่บนฐานสิทธิมนุษยชนอย่างสูง รัฐจะต้องไม่ละเมิดสิทธิส่วนบุคคล ผู้ใช้งานจะต้องไม่เปิดเผยข้อมูลส่วนบุคคลให้กับสาธารณะ โดยเฉพาะข้อมูลที่อ่อนไหวหรือสร้างความเสียหายให้กับบุคคลนั้น

เอกสารอ้างอิง

เบเนอรัจี, อภิจิต และ คูโพล, เอสเตอร์. (ฉันทวิชญ์ ตันทสิทธิ์, แปล). 2563.

เศรษฐกิจศาสตร์ความจน. กรุงเทพฯ: บริษัท ซอลท์ พับลิชซิ่ง.

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2563). **รายงานการวิเคราะห์สถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำในประเทศไทย ปี 2562**.

กรุงเทพฯ: สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=10857&filename=social

สำนักวิชาการ สำนักงานเลขาธิการผู้แทนราษฎร. (2559). **“Big Data” ในภาครัฐ**.

https://library2.parliament.go.th/ejournal/content_af/2559/dec2559-4.pdf

สำนักงานพัฒนารัฐบาลดิจิทัล. (2564). (ร่าง) **แผนพัฒนารัฐบาลดิจิทัลของประเทศไทย พ.ศ. 2563-2565**. <https://www.dga.or.th/policy-standard/policy-regulation/dga-019/dga-024/dga-029/>

ศูนย์เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์และคอมพิวเตอร์แห่งชาติ. (2564). **เนคเทค-สวทช. ร่วมกับสภาพัฒน์ พัฒนาระบบบริหารจัดการข้อมูลการพัฒนาคนแบบชี้เป้า ‘TPMAP’**.

<https://www.nectec.or.th/news/news-pr-news/tpmap.html>

Alkire S, Roche, J. M. Seth, S and Sumner, A. (2014). **Identifying the Poorest People and Groups: Strategies Using the Global Multidimensional Poverty Index**. OPHI Working Paper No. 78 Oxford Poverty & Human Development Initiative (OPHI)

Alkire S, Seth S. (2008). Determining BPL status: some methodological improvement. **Oxford Poverty and Human Development Initiative Conference 2008**. New Delhi. [internet]

<http://www.ophi.org.uk/wp-content/uploads/OPHI-RP-7a.pdf>

Black, J. (2014). **The Power of Knowledge: How Information and Technology made the Modern World**. Great Britain: Yale University Publication.

- Bradshaw, T.K (2007). Theories of Poverty and Anti-Poverty Programs in **Community Development**. *Community Development*, **38**(1), 7-25, DOI: 10.1080/15575330709490182
- Castañeda, A. et.al. (2016). **Who Are the Poor in the Developing World?**. Policy Research Working Paper 7844. World Bank Group.
<http://documents1.worldbank.org/curated/en/187011475416542282/pdf/WPS7844.pdf>
- Collier, P. (2007). **The Bottom Billion: Why the Poorest Countries are Failing and What Can Be Done About It**. Oxford and New York: Oxford University Press.
- Devine P.W., Srinivasan C.A., & Zaman, M.S. (2004). "Importance of Data in Decision-Making" In: Anandarajan M., Anandarajan A., Srinivasan C.A. (eds) **Business Intelligence Techniques**. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-540-24700-5_
- Hirway, I. (2003). Identification of BPL Households for Poverty Alleviation Programme", **Economic & Political Weekly**, 8 November 2003.
- Höchtel, J., Parycek, P & Schöllhammer, R. (2016). Big data in the policy cycle: Policy decision making in the digital era. **Journal of Organizational Computing and Electronic Commerce**, **26** (1-2), 147-169, DOI: 10.1080/10919392.2015.1125187. Hogan, D. T. 2005. **Data for effective policy and decision making in Indiana: Assessing its availability, accessibility and analysis**.
http://www.ibrc.indiana.edu/studies/Indiana_data_environment.pdf
- Hogan, M. and Shepherd, T. (2015). Information ownership and materiality in an age of big data surveillance. **Journal of Information Policy** **5**, 6-31.

- Levinsohn, J. (2003). The World Bank's Poverty Reduction Strategy Paper Approach: Good Marketing or Good Policy? **G-24 Discussion Paper Series**. United Nations. New York and Geneva. Retrieved from https://unctad.org/system/files/officialdocument/gdsmdpbg2420032_en.pdf
- Motilal M, and Sahu, G.B. (2011). Identification of the Poor: Errors of Exclusion and Inclusion. **Economic and Political Weekly**. xlvI (9), 70-77.
- Sen, A. (1976). "Poverty: An Ordinal Approach to Measurement". **Econometrica**, 44(2): 219–231.
- Serajuddin, U., et al. (2015). **Data Deprivation: Another Deprivation to End**. World Bank: Policy Research Working paper 7252. <http://documents.worldbank.org/curated/en/700611468172787967/Data-deprivation-another-deprivation-to-end>
- Spivak, G.C. (1993). Can the subaltern speak? reprinted in Williams and Christman (eds), **Conomial Discourse and Postcolonial Theory**, Harvester Wheatsheaf.
- TPMAP. 2563. (Thai People Map and Analytics Platform: TPMAP). (2563). **ฐานข้อมูลระบบบริหารจัดการข้อมูลการพัฒนาคนแบบชี้เป้า**. <https://www.tpmmap.in.th/>.
- van Halderen, G., Bernal., I, Sejersen, ., Jansen, R., Ploug, N., and Truszczynski, M.. (2021). **Big Data for the SDGs Country examples in compiling SDG indicators using nontraditional data sources**. Working paper series. https://www.unescap.org/sites/default/d8files/knowledge-products/SD_Working_Paper_no12_Jan2021_Big_data_for_SDG_indicators.pdf
- van Ooijen, C. & Ubaldi, B & Welby, B.. (2019). "A data-driven public sector: Enabling the strategic use of data for productive, inclusive and trustworthy governance," OECD Working Papers on Public Governance 33, OECD Publishing.

วิธีวิทยาอันหลากหลายเพื่อเข้าถึงคนจน

ณัฐชวัล โภคาพานิชวงษ์

ก่อนหน้านี้การสำรวจและศึกษาปัญหาความยากจน ที่เป็นโครงการขนาดใหญ่ของรัฐ อาทิ การทำแผนที่ความยากจนของประเทศไทย (Thailand Poverty Maps) ที่ดำเนินการมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2545 โดยสำนักงานสถิติแห่งชาติและสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) (กาญจนา แสงลิมสุวรรณ, 2555) โครงการวิจัยพัฒนาการเศรษฐกิจไทย (Townsend Thai Project) ดำเนินการต่อเนื่องมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2540 (กฤษฎ์เลิศ และ วีระชาติ, 2558) หรือแม้แต่การจัดทำฐานข้อมูลครัวเรือนยากจนในระบบบริหารจัดการข้อมูลการพัฒนาคนแบบชี้เป้า (Thai People Map and Analytics Platform: TPMAP) โดยความร่วมมือระหว่างสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (NESDB) ศูนย์เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์และคอมพิวเตอร์แห่งชาติ (NECTEC) และสำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ (สวทช.) กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ล้วนแล้วแต่เป็นการนำข้อมูลเชิงปริมาณที่ได้จากวิธีการศึกษาเชิงเดี่ยว เช่น การสำรวจและสำมะโนภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนและประชากร การสำรวจข้อมูลเกณฑ์ความจำเป็นขั้นพื้นฐาน (จปฐ.) และการสำรวจข้อมูลผู้ถือบัตรสวัสดิการแห่งรัฐ เพื่อนำมาใช้เป็นฐานข้อมูลในการวิเคราะห์และแก้ไขปัญหาความยากจนของประเทศ วิธีการศึกษาแบบเดี่ยว ด้วยการสำรวจเชิงปริมาณเพียงอย่างเดียวแม้จะช่วยให้ได้ข้อมูลเชิงประจักษ์ที่ชัดเจนและครอบคลุมพื้นที่กว้างขวาง แต่ในอีกแง่หนึ่งเป็นการใช้มาตรวัดความยากจนแบบเดียวกันหมด หรือที่เรียกว่าการวัดความยากจนแบบสัมบูรณ์ ส่งผลให้ความแตกต่างหลากหลายของมนุษย์หรือของครัวเรือน

ตามเงื่อนไขและสภาพแวดล้อมถูกละเลยไป (Nishimwe-Niyimbanira, 2016, p.20)

โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่และแก้ไขปัญหาความยากจนแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำจังหวัดอำนาจเจริญ (ระยะที่ 1) เป็นหนึ่งในโครงการวิจัยย่อยภายใต้แผนงานขจัดความยากจนแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำ ที่ดำเนินการในพื้นที่ 10 จังหวัด ภายใต้การสนับสนุนของหน่วยบริหารจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.) โดยมหาวิทยาลัยอุบลราชธานีได้นำวิธีการวิจัยแบบผสมผสาน (Mix method research) มาใช้ในการศึกษา เป็นการนำเครื่องมือหลากหลาย มาปรับใช้ให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ที่พบในพื้นที่ในลักษณะการเรียนรู้ผ่านการลงมือทำ (Learning by Doing) นับตั้งแต่การสำรวจกลุ่มเป้าหมาย การเก็บข้อมูลเชิงลึกระดับอำเภอ ชุมชนและครัวเรือน ไปจนถึงการทำโครงการนำร่อง (Pilot project) นับเป็นจุดเริ่มต้นของการนำวิธีการศึกษาแบบผสมผสานมาใช้อย่างเต็มรูปแบบในโครงการขนาดใหญ่ โดยอาจนับเป็นงานบุกเบิกเชิงทดลองที่ช่วยให้ได้แนวทางใหม่ๆ ในการศึกษาและแก้ไขปัญหาความยากจน บทความนี้เป็นบททบทวนวิธีวิทยาการศึกษาความยากจนและการถอดบทเรียนบางส่วนของการทำงานโครงการวิจัย เพื่อพัฒนาพื้นที่และแก้ไขปัญหาความยากจนแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำจังหวัดอำนาจเจริญ (ระยะที่ 1) ซึ่งเป็นทั้งโครงการวิจัยเชิงสำรวจและการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในเวลาเดียวกัน

1. วิธีวิทยาการศึกษาความยากจน

นักเศรษฐศาสตร์จำนวนมากมักเชื่อว่า สิ่งที่ไม่สามารถนับได้ ไม่สามารถเป็นความจริง ความจริงคือสิ่งที่นับได้เสมอ การนับจำนวนเป็นเพียงจำนวนที่ถูกนับ ความยากจนจึงกลายเป็นสิ่งที่สามารถวัดได้เท่านั้น เป็นเหตุผลให้ประเทศต่างๆ นิยมใช้เส้นความยากจนเป็นตัววัดความยากจน อย่างไรก็ตาม

ก็ตาม แม้การวัดความยากจนบนฐานรายได้หรือเส้นความยากจน เป็นรูปแบบที่เข้าใจได้ง่าย แต่ก็อาจนำไปสู่การแก้ไขปัญหาดังกล่าวด้วยวิธีการเพิ่มรายได้เป็นหลักจนละเลยมิติอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องไป เช่นเดียวกับการศึกษาความยากจนด้วยวิธีการวิจัยเชิงปริมาณ อาทิ การสำรวจสถิติความยากจนด้วยแบบสอบถาม ได้รับคำวิจารณ์ว่าอาจให้ผลการศึกษาไม่ถูกต้องหรือครอบคลุมมากพอ เพราะแบบสอบถามมักมุ่งเน้นไปที่ความยากจนเชิงรายได้หรือการบริโภค ผลลัพธ์ที่ได้คือตัวเลขที่ทำให้ความยากจนถูกลดทอนให้กลายเป็นเพียงมิติทางเศรษฐกิจ การแก้ไขปัญหาคความยากจนของรัฐ จึงมักมุ่งเน้นไปที่การสร้างเติบโตทางเศรษฐกิจ ขณะที่ความเป็นจริงอันซับซ้อนของความยากจนไม่ได้อยู่ในการรับรู้หรือมองเห็นของผู้กำหนดนโยบาย ทำให้ในระยะหลังการวิเคราะห์ความยากจนแบบหลากหลายมิติถูกมองว่า มีความจำเป็นในการนำมาใช้หนุนเสริมการวัดความยากจนจากรายได้ที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน เพื่อให้สามารถสะท้อนชีวิตที่เป็นจริงของคนจนได้ดียิ่งขึ้น (Chambers, 2007, p.16-18; Wood et al. 2012, p.14)

การศึกษาทางสังคมศาสตร์พบว่า กรอบความคิดที่ใช้ในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับความยากจนในปัจจุบันแบ่งได้เป็น 3 แนวทางหลัก คือ **แบบที่ 1 การลดรูปความหมายของความยากจน (reductionist)** ซึ่งเป็นรูปแบบมาตรฐานที่ใช้กันโดยทั่วไป คือไม่ให้ความสนใจบริบท เป็นการศึกษาเชิงปริมาณโดยใช้แบบสำรวจสอบถาม เช่น ความยากจนเชิงรายได้ เส้นความยากจน และการวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์ **แบบที่ 2 การศึกษาเชิงคุณภาพและเชิงบริบท (qualitative and contextual)** ให้ความสำคัญกับบริบท ใช้การสัมภาษณ์ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม เป็นการทำความเข้าใจความยากจนจากมุมมองด้านวัฒนธรรมและชุมชน และการวิเคราะห์ทางมานุษยวิทยา **แบบที่ 3 การศึกษาแบบมีส่วนร่วม (participatory)** เป็นรูปแบบที่ผสมผสานวิธีการศึกษาที่หลากหลาย เน้นปฏิสัมพันธ์กับคนยากจนและ

ใช้มุมมองหลากหลายมิติ โดยเปิดโอกาสให้คนจนมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ ความยากจนของตนเอง วิธีการศึกษาที่มีความหลากหลายไม่เพียงช่วยให้นักวิจัยสามารถเข้าถึงความยากจนได้ดีขึ้น หากยังเป็นนวัตกรรมการวิจัยที่คนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมเป็นเจ้าของ (Chambers, 2007, p.3) โดยเฉพาะการนำแนวทางการวิจัยแบบมีส่วนร่วมมาใช้ในการทำความเข้าใจ และการวิเคราะห์ความยากจนเปิดโอกาสให้คนจนได้มีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ สถานการณ์ของตนเอง และหนทางที่จะต่อสู้กับความยากจน โดยเห็นวามุมมองและความคิดของผู้คนซึ่งมีประสบการณ์กับความยากจน คือกฎแฉหลักในการเข้าถึงการทำความเข้าใจความยากจนเชิงลึก (Bennett & Roberts, 2004, cited in Nishimwe-Niyimbanira, 2016, p.25)

2. การศึกษาความยากจนด้วยวิธีการหลากหลาย

กล่าวได้ว่าแนวคิดความยากจนหลายมิติ (multidimensional of poverty) ที่ได้รับการเสนอในปี ค.ศ.1990 ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกรอบคิดในการศึกษาความยากจน จากการศึกษาเชิงปริมาณมาสู่การศึกษาที่ใช้วิธีการหลากหลายและให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของคนยากจน เพื่อให้สามารถเข้าถึงความยากจนได้อย่างได้อย่างรอบด้านมากขึ้น โดยแบ่งได้เป็น 3 รูปแบบหลัก คือ **1) การศึกษาโดยใช้ทีมสหสาขา (multidisciplinary teams)** คือการบูรณาการความรู้และวิธีวิจัยจากสาขาวิชาต่างๆ เข้ามาใช้ในการศึกษาความยากจน ความเป็นสหสาขาจึงไม่ใช่แค่การมีนักวิจัยที่มาจากหลากหลายสาขา หากแต่หมายถึงการบูรณาการความคิดจากหลากหลายสาขาเข้าด้วยกัน ตัวอย่างของกรอบคิดที่เอื้อต่อการทำงานแบบสหสาขา เช่น “**กรอบคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน**” (The Sustainable Livelihood Framework: SLF) ซึ่งพิจารณาความยากจนจากมุมมองทุน 5 ด้าน ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนกายภาพ ทุนทรัพยากรธรรมชาติ ทุนการเงิน และทุนสังคมทำให้

ต้องอาศัยความร่วมมือจากผู้เชี่ยวชาญหลากหลายสาขา มาทำงานร่วมกัน¹

2) การศึกษาโดยใช้ตัวชี้วัดแบบผสม (composite indicators) หมายถึง การศึกษาโดยใช้ตัวชี้วัดที่ผสมผสานจากตัวชี้วัดหลากหลายมิติ โดยเลือก เฉพาะตัวชี้วัดที่สามารถศึกษาเชิงสถิติได้ เช่น ตัวชี้วัดด้านกายภาพ ตัวชี้วัด ความจำเป็นขั้นพื้นฐาน และตัวชี้วัดความอยู่ดีมีสุขทางเศรษฐกิจ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม การสร้างตัวชี้วัดแบบผสมมีข้อจำกัดที่ตัวชี้วัดบางอย่าง อาจไม่สามารถสะท้อนความเป็นจริงอันซับซ้อนของความยากจนได้ทั้งหมด

3) การศึกษาโดยใช้วิธีการแบบผสมผสาน (mixed methods) เป็นการศึกษา ที่ร่วมกันระหว่างการศึกษาเชิงปริมาณและการศึกษาเชิงคุณภาพ เนื่องจาก การศึกษาทั้งสองแบบต่างมีข้อจำกัดในตัวเอง การนำวิธีการศึกษาทั้งสองแบบ มาใช้ร่วมกันเพื่อช่วยให้ผลที่ได้จากการทำวิจัยมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ซึ่งจะ นำไปสู่การทำความเข้าใจคนจนและความยากจนได้ดียิ่งขึ้น (Chambers, 2007, p. 21-24)

การวิจัยแบบผสมผสาน (Mixed Method Research: MMR) ถือเป็น ยุคที่สามของวิธีการวิจัยที่นิยมนำมาใช้ในทางสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์ การวิจัยแบบผสมผสานถูกนำมาใช้เป็นครั้งแรกในปี ค.ศ.1959 จนกระทั่ง ทศวรรษ 2000 การวิจัยรูปแบบนี้จึงเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางในแวดวง วิชาการ การวิจัยแบบผสมผสานหมายถึงการวิจัยที่นักวิจัยเก็บรวบรวมและ วิเคราะห์ข้อมูลโดยบูรณาการข้อค้นพบที่ได้มาจากการศึกษาเชิงปริมาณและ เชิงคุณภาพโดยเสมือนเป็นเครื่องมือหนึ่งเดียวกัน โดยการนำวิธีการวิจัยเชิง ปริมาณและเชิงคุณภาพมาใช้ร่วมกันในระยะต่างๆ ของการวิจัย นับตั้งแต่

¹ แนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนเป็นหนึ่งในแนวคิดหลักที่โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่และแก้ไข ปัญหาความยากจนแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำจังหวัดอำนาจเจริญนำมาใช้เป็นกรอบในการศึกษา โดยศึกษาปัญหาความยากจนผ่านทุน 5 ด้าน ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนทรัพยากรธรรมชาติ ทุนการเงิน ทุนทางกายภาพ ทุนทางสังคม

การเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล และการแปลความหมายข้อมูล และนำผลที่ได้จากแต่ละวิธีมาสรุปร่วมกัน เพื่อให้ได้คำตอบของการวิจัยที่มีความครอบคลุม ลึกซึ้งและชัดเจน ซึ่งจะนำไปสู่ความเข้าใจในปรากฏการณ์ที่ศึกษามากขึ้น เนื่องจากเพราะปัญหาวิจัยในปัจจุบันมีความซับซ้อน ประกอบกับข้อจำกัดของวิธีวิทยาทั้งการวิจัยเชิงปริมาณและการวิจัยเชิงคุณภาพ ดังนั้นการวิจัยแบบผสมผสาน จึงเป็นทางออกที่เหมาะสมที่สุดในการหาคำตอบในปรากฏการณ์ที่ศึกษา (Tashakkori & Creswell, 2007, cited in Doyle, Brady, & Byrne, 2009, p. 175-176; วัลลิกา ฉลากบาง, 2560, น. 125-126) การวิจัยแบบผสมผสานสามารถแบ่งการผสมผสานออกเป็น 2 ลักษณะ คือ การผสมผสานวิธีรวบรวมข้อมูลหลายๆ วิธีในการวิจัย (Mixed Methods) และการผสมผสานรูปแบบของการวิจัยเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ (Mixed Models) ซึ่งอาจผสมผสานโดยให้น้ำหนักความสำคัญกับการวิจัยเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพเท่าเทียมกันหรือผสมผสานในลักษณะวิธีหลักวิธีรอง กล่าวคือให้น้ำหนักความสำคัญกับการดำเนินการวิจัยแบบใดแบบหนึ่งมากกว่าอีกแบบหนึ่ง ทั้งในระยะเดียวกันหรือในระยะที่ต่างกันของการวิจัยก็ได้ โดยขึ้นกับความเหมาะสมในแต่ละกรณี (วัลลิกา ฉลากบาง, 2560, น. 125)

จุดประสงค์หลักและประโยชน์จากการวิจัยแบบผสมผสาน มีอยู่ 8 ประการคือ 1) การตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) เพื่อช่วยให้การศึกษามีความถูกต้องมากขึ้นโดยอาศัยข้อมูลจากการศึกษาเชิงปริมาณ และเชิงคุณภาพมาตรวจสอบร่วมกัน 2) ความสมบูรณ์ (Completeness) การนำแนวทางการศึกษาวิจัยทั้งสองแบบมาใช้ร่วมกัน ช่วยให้เห็นภาพปรากฏการณ์ที่ศึกษาได้สมบูรณ์และครอบคลุมมากขึ้น 3) การชดเชยข้อจำกัดของการศึกษา และช่วยให้ได้ข้อสรุปที่น่าเชื่อถือยิ่งขึ้น (Offsetting weaknesses and providing stronger inferences) เพราะแต่ละวิธีการจะไปช่วยเสริมหนุนส่วนที่เป็นข้อบกพร่องของกันและกัน ช่วยให้ได้ผลการศึกษาที่มีความเป็นกลาง

และมีความแม่นยำมากขึ้น 4) การตอบคำถามการวิจัยที่แตกต่างกัน (Answering different research questions) เพราะคำถามวิจัยบางอย่างอาจไม่สามารถหาคำตอบได้ด้วยวิธีการศึกษาเชิงปริมาณหรือเชิงคุณภาพแต่เพียงอย่างเดียว อีกทั้งช่วยให้มีความยืดหยุ่นในการปรับใช้ให้เหมาะสมกับแต่ละพื้นที่และบริบท ซึ่งมีปรากฏการณ์และต้องการมุมมองในการทำความเข้าใจที่แตกต่างกัน 5) การอธิบายข้อค้นพบ (Explanation of findings) การวิจัยแบบผสมผสานเป็นประโยชน์ต่อการอธิบายปรากฏการณ์โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีข้อค้นพบที่ไม่คาดคิดหรือผิดไปจากปกติ ตัวอย่างเช่น ข้อค้นพบที่ได้จากการสำรวจเชิงปริมาณสามารถนำไปติดตามและอธิบายเพิ่มเติมด้วยการสัมภาษณ์เพิ่มเติม 6) การให้ภาพรายละเอียดประกอบข้อมูล (Illustration of data) การวิจัยเชิงคุณภาพช่วยให้ได้ภาพรายละเอียดประกอบข้อค้นพบที่ได้จากการวิจัยเชิงปริมาณ ทำให้สามารถเข้าใจปรากฏการณ์ที่ศึกษาได้ดีขึ้น เปรียบเสมือนกับการเติมเนื้อลงไปในกระดุกที่แห้งแล้งของการวิจัยเชิงปริมาณ 7) การพัฒนาและการทดสอบสมมติฐาน (Hypothesis development and testing) อาทิ การศึกษาเชิงคุณภาพสามารถช่วยสร้างข้อสมมติฐาน เพื่อที่จะไปสู่การตรวจสอบในขั้นของการศึกษาเชิงปริมาณ และ 8) การพัฒนาและทดสอบเครื่องมือ (Instrument development and testing) อาทิ การศึกษาเชิงคุณภาพช่วยให้ได้ประเด็นที่สามารถนำไปใช้พัฒนาแบบสอบถามในขั้นของการศึกษาเชิงปริมาณ (Doyle, Brady, & Byrne, 2009, p.178-179)

กล่าวได้ว่า การวิจัยแบบผสมผสาน (mixed method research) เป็นแนวทางการวิจัยที่ได้รับความสนใจมากขึ้นในระยะหลายปีมานี้ โดยเฉพาะการบูรณาการการวิจัยเชิงคุณภาพและการวิจัยเชิงปริมาณมาใช้ในการศึกษาทางสังคมศาสตร์ ส่งผลให้วิธีการวิจัยแบบผสมผสานเป็นที่ยอมรับมากขึ้นเรื่อยๆ ในการนำมาใช้ศึกษาความยากจนและความเปราะบาง (poverty and

vulnerability) (Fahmy, Sutton, & Pemberton, 2015: 9) ซึ่งนักวิชาการที่ศึกษาปัญหาความยากจนนำมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับบริบท และลักษณะเฉพาะของกลุ่มคนที่ศึกษา โดยเน้นการมีส่วนร่วมของคนจนซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมาย

3. การศึกษาคนจนและความยากจนด้วยวิธีการวิจัยแบบผสมผสาน

การวิจัยแบบผสมผสานที่มีการนำมาประยุกต์ใช้ในการศึกษาปัญหาความยากจนมีอยู่ 3 รูปแบบหลักๆ ได้แก่ การประเมินความยากจนแบบมีส่วนร่วม (Participatory Poverty Assessments: PPA) นวัตกรรมแบบมีส่วนร่วมในวิธีวิทยาการวิจัย Participatory innovations in Research methodology) และการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์แบบตัวต่อตัว (Face-to-face experiential learning) (Chambers, 2007; Eva, 2020)

- **การประเมินความยากจนแบบมีส่วนร่วม**

(Participatory Poverty Assessments: PPA)

เป็นการศึกษาโดยให้ความสำคัญกับการนำมุมมองของคนยากจนมาใช้ในการวิเคราะห์ ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของคนท้องถิ่นโดยเฉพาะกลุ่มชายขอบ โดยเปิดโอกาสให้คนจนได้มีส่วนร่วมในการกำหนดนิยามตนเองผ่านกระบวนการมีส่วนร่วม ซึ่งจะทำให้การช่วยเหลือคนจนให้ออกจากความยากจนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น การประเมินความยากจนแบบมีส่วนร่วมเป็นการผสมผสานเครื่องมือที่หลากหลายมาใช้เพื่อช่วยในการทำความเข้าใจสภาพปัญหาความยากจน สาเหตุ และการถูกกีดกันทางสังคม เป็นต้น โดยมีการนำไปใช้ในหลายประเทศและหลายหน่วยงานทั้งนักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชนซึ่งใช้วิธีการแตกต่างกัน อาทิ หลายประเทศในทวีปแอฟริกาใช้รูปแบบการศึกษาเชิงคุณภาพ เช่น การประเมินสภาวะชนบทแบบ

มีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal: PRA) (ซึ่งเป็นการศึกษาที่ใช้ชุมชนเป็นศูนย์กลางโดยการมีส่วนร่วม และชุมชนมีการเรียนรู้และนำความรู้ไปแก้ปัญหาหรือไปพัฒนาได้ทันที โดยนักวิจัยและนักพัฒนาเรียนรู้ไปพร้อมๆ กัน เครื่องมือที่ใช้ เช่น การสำรวจภาคสนามเพื่อกำหนดกรอบประเด็นสัมภาษณ์ การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง เป็นต้น) และการศึกษาประวัติศาสตร์ชีวิตของบุคคล (Individual life history) ส่วน UNDP สร้างชุดข้อมูลสถิติผ่านการสนทนากลุ่มย่อย (Focus group) ที่นำมาใช้จัดลำดับความสำคัญกลุ่มคนยากจน ขณะที่ประเทศอังกฤษนำมาใช้ทำความเข้าใจกระบวนการที่คนจนถูกกีดกันทางสังคม เป็นต้น (Chambers, 2007, p.19-25; Eva, 2020: 4; สุจินต์ สิมารักษ์, 2554)

- **นวัตกรรมแบบมีส่วนร่วมในวิธีวิทยาการวิจัย**

(Participatory innovations in research methodology)

เป็นการนำรูปแบบการวิจัยแบบมีส่วนร่วมมาใช้ในขั้นตอนต่างๆ ร่วมกับการวิจัยเชิงปริมาณ ตัวอย่างเช่น การให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจำแนกคนออกเป็นกลุ่มต่างๆ ตามระดับความเป็นอยู่ที่ดี (wellbeing) หรือการนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณมารวมเข้าด้วยกัน เพื่อสร้างดัชนีชี้วัดความมั่งคั่ง จากนั้นนำข้อมูลมาจัดอันดับคนจนทางเศรษฐกิจและสังคมและกำหนดเส้นความยากจน หรือการให้คนจนเข้ามามีส่วนร่วมในการเก็บข้อมูลเชิงสถิติ การให้คนจนมีส่วนร่วมในการประเมินบริบทของตนเอง เช่น ความมั่นคงทางอาหาร รายได้และรายจ่าย ปัญหาครอบครัว การให้คนจนมีส่วนร่วมในการออกแบบการพัฒนาหรือการออกจากความยากจนของตนเองไปจนถึงมีส่วนร่วมในการประเมินตนเองว่าอยู่ในขั้นไหนของการพัฒนา เป็นต้น ซึ่งจะช่วยให้การแก้ไขปัญหาความยากจนมีประสิทธิภาพมากขึ้น (Chambers, 2007, p. 26-27)

- การเรียนรู้ผ่านประสบการณ์แบบตัวต่อตัว
(Face-to-face experiential learning)

เป็นการเรียนรู้ความยากจนผ่านประสบการณ์ตรงของนักวิจัย รูปแบบที่นิยมใช้ได้แก่ การเข้าไปสัมผัสผัสความทุกข์ยากร่วมกับคนจนอย่างลึกซึ้ง การวิจัยที่คนท้องถิ่นมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของหรือเปิดให้คนจนเข้ามามีส่วนร่วม ตลอดทั้งกระบวนการ การศึกษาผ่านประวัติศาสตร์ชีวิต และการผสมผสาน รูปแบบทั้งสามอย่างเข้าด้วยกัน ดังนี้ (Chambers, 2007, p. 29-31)

การเข้าไปสัมผัสผัสความทุกข์ยากร่วมกับคนจนอย่างลึกซึ้ง (Immersion) หมายถึงการเข้าไปคลุกคลีกับคนจน เพื่อช่วยให้เข้าใจความรู้สึกของพวกเขาและเข้าใจถึงข้อจำกัดที่นำมาสู่ความยากจนได้ชัดเจนขึ้น มองว่าการเรียนรู้เชิงประสบการณ์คือการเรียนรู้ความเป็นคนทั้งหมด ที่ไม่ใช่แค่ด้านจิตใจ อีกทั้งการเรียนรู้ประสบการณ์จะสร้างผลกระทบอย่างลึกซึ้งต่อบุคคลและความเป็นวิชาชีพ กระตุ้นให้เกิดการค้นหาทางจิตใจของผู้วิจัย เกิดความกระตือรือร้น พลังงานและความมุ่งมั่นที่จะแก้ไขปัญหานั้น อันเกิดจากความรู้สึกคับข้องใจในประสบการณ์ที่ได้รับ

การวิจัยที่คนท้องถิ่นมีส่วนร่วมทั้งกระบวนการ (Total participatory research) ตัวอย่างเช่น การให้คนจนบอกเล่าเรื่องราวของตนเองผ่านรูปภาพและเรื่องเล่า การใช้รูปแบบการวิจัยแบบมีส่วนร่วมและอย่างเข้มข้นในรูปแบบคล้ายกับการวิจัยทางมานุษยวิทยา ด้วยการให้นักวิจัยลงไปคลุกคลีและใช้เวลาร่วมกับคนจนในพื้นที่ศึกษา เพื่อเรียนรู้ความทุกข์ยากของคนจนผ่านการใช้ชีวิตประจำวันร่วมกับพวกเขา โดยใช้วิธีการศึกษาอย่างเป็นธรรมชาติ ไม่มีการจัดบันทึกระหว่างการพูดคุยหรือการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ วิธีการศึกษาดังกล่าวช่วยให้นักวิจัยมีโอกาสสัมผัสรับรู้ความทุกข์ยากที่แท้จริงของกลุ่มเป้าหมาย และเป็นประสบการณ์ที่ฝังลึกติดตัวนักวิจัยต่อไปอีกยาวนาน

การศึกษาผ่านประวัติศาสตร์ชีวิต (Life Histories) หมายถึงการรับฟังเรื่องราวของคนจนโดยมองว่าเรื่องราวชีวิตของพวกเขาเป็นส่วนหนึ่งของข้อมูลเชิงลึก ควบคู่ไปกับการแสดงความเห็นอกเห็นใจ เรื่องเล่าเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าคนจนมีชีวิตอย่างไรและรับมือกับความยากจนอย่างไร และพวกเขามีความพยายามอย่างไรที่จะเอาชนะความยากจน วิธีการปรับตัวเพื่อใช้ชีวิตอยู่กับความยากจน วิธีการมองโลก ความเป็นมนุษย์และความหวัง เป็นต้น อย่างไรก็ตามก็ตามวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ชีวิต อาจทำได้หลายรูปแบบขึ้นกับเทคนิคเฉพาะของนักวิจัยแต่ละคนและสามารถนำวิธีการใหม่ๆ เข้ามาใช้ร่วมกันได้

4. การเข้าถึงคนจนและความยากจน โดยผสมผสานเครื่องมือที่หลากหลาย : กรณีศึกษาจังหวัดอำนาจเจริญ

Campbell (2005, p. 56) นักวิชาการผู้บุกเบิกการศึกษาแบบพหุนิยมวิธีกล่าวว่า คุณูปการสำคัญของการเปลี่ยนกระบวนทัศน์การศึกษาความยากจนจากการวิจัยแบบลดรูปเชิงเศรษฐกิจ มาสู่การศึกษาแบบพหุนิยมแบบมีส่วนร่วม คือก่อให้เกิดการนำวิธีการศึกษาเชิงคุณภาพมาใช้ในการสำรวจศึกษาในพื้นที่ขนาดใหญ่และเป็นการศึกษาระดับชาติมากขึ้น โดยผสมผสานระหว่างการศึกษาเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณเข้าด้วยกัน เพื่อส่งต่อยุทธศาสตร์การลดความยากจนที่เหมาะสมไปสู่ผู้กำหนดนโยบาย เป็นการลดข้อจำกัดของการวิจัยเชิงคุณภาพในแบบเดิมที่ทำได้เพียงในพื้นที่ขนาดเล็ก ช่วยให้เกิดการเชื่อมโยงข้อมูลระหว่างความยากจนในมิติทางเศรษฐกิจ (เช่น การบริโภคและรายได้) ที่ได้จากการศึกษาเชิงปริมาณกับการทำความเข้าใจคนจนอย่างที่เป็นจริง และบริบทที่มีลักษณะเฉพาะในแต่ละพื้นที่ผ่านการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งทำให้เห็นถึงความซับซ้อนของความยากจนได้ดียิ่งขึ้นกว่าการศึกษาในรูปแบบเดี่ยว เช่นเดียวกับโครงการวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่และแก้ไขปัญหาความยากจนแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำจังหวัด

อำนาจเจริญ (ระยะที่ 1) เริ่มดำเนินโครงการตั้งแต่เดือนพฤษภาคม 2563 ถึงเดือนพฤษภาคม 2564 โดยเริ่มจากการศึกษาข้อมูลขนาดใหญ่ (big data) ของประเทศ จากนั้นในช่วงประมาณ 5-6 เดือนแรกทำการสำรวจสอบถาม และเก็บข้อมูลกลุ่มเป้าหมายทั้งหมดจำนวน 3,656ครัวเรือน ในรูปแบบการวิจัยเชิงปริมาณโดยใช้แบบสอบถาม หลังจากนั้นได้นำวิธีการศึกษาเชิงคุณภาพและการศึกษาแบบพหุวิธีวิทยาและ Mix method มาใช้ในการศึกษาเชิงลึก และการทำโครงการนำร่องบนหลักการมีส่วนร่วม ความเท่าเทียม และความเป็นมนุษย์ เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปสู่การแก้ไขปัญหาความยากจน ทั้งในระดับพื้นที่ การส่งต่อข้อมูลสู่การแก้ไขปัญหาในระดับจังหวัด และขับเคลื่อนสู่การแก้ไขปัญหาในเชิงนโยบาย จึงกล่าวได้ว่าโครงการนี้เป็นการศึกษาวิจัยแบบผสมผสานระหว่างการวิจัยเชิงปริมาณกับการวิจัยเชิงคุณภาพ การวิจัยเชิงปฏิบัติการที่ให้ความสำคัญกับการตีความและการทำความเข้าใจ ความยากจนจากมิติอันซับซ้อน ควบคู่ไปกับการเปิดพื้นที่และการสร้างศักยภาพแก่คนจน โดยผสมผสานเครื่องมือที่หลากหลาย (Mix method) มาใช้เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้อง แม่นยำและมีความครอบคลุมมากที่สุด

- **การทำงานโดยใช้ทีมวิจัยสหสาขา**

ทีมวิจัยในโครงการประกอบด้วยอาจารย์ที่เกี่ยวข้องจากหลายสาขา ในสังคมศาสตร์มาทำงานร่วมกัน ทั้งสาขาพัฒนาสังคม รัฐศาสตร์ สังคมวิทยา และมานุษยวิทยา โดยตระหนักว่าการแก้ปัญหาคความยากจนเป็นปัญหาเชิงซ้อนที่จำเป็นต้องอาศัยการบูรณาการความรู้จากสาขาต่างๆ ซึ่งการทำโครงการวิจัยนี้ต้องอาศัยความรู้และทักษะที่หลากหลาย อาทิ ความรู้ด้านชนบทศึกษา การพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development) ขบวนการภาคประชาชน (Civil Society Organization) สวัสดิการและนโยบายสาธารณะ (Welfare and Public Policy) เช่น รัฐสวัสดิการและสวัสดิการชุมชน

สิทธิมนุษยชนและการเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ การทำงานกับชุมชนแบบมีส่วนร่วม (Participatory Research) การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ (Human Resource Development) เช่น การพัฒนาศักยภาพและการเสริมพลังชุมชนและเยาวชน การจัดกิจกรรมสนทนากลุ่มย่อย (FGD) และการจัดกิจกรรมทบทวนหลังการทำงาน (AAR) ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่อยู่ในสาขาพัฒนาสังคมและสาขารัฐศาสตร์ โดยนำกรอบคิดเรื่องคนชายขอบและผู้ถูกกดทับทางสังคม (Marginal Group/Subaltern Studies) การเปลี่ยนแปลงจากเบื้องล่าง (movement from below) การทำความเข้าใจปรากฏการณ์จากมุมมองของผู้ให้ข้อมูล (emic view) และเทคนิคการทำผังครอบครัว (Family tree) และเส้นประวัติชีวิต (Historical Timeline) จากสาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาเข้ามาบูรณาการ องค์ความรู้และทักษะที่กล่าวมาล้วนเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ในการทำงาน ที่ช่วยให้ทีมวิจัยสามารถเข้าถึงและสะท้อนข้อมูลได้อย่างถูกต้อง แม่นยำ เปิดกว้าง ครอบคลุมและน่าเชื่อถือ รวมถึงช่วยสร้างกระบวนการทำงานจากฐานล่าง และการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องเพื่อให้เกิดความยั่งยืนได้แม้เมื่อโครงการเสร็จสิ้นไปแล้ว

• การค้นหาและจัดกลุ่มคนจน (Identified and classified) ผ่านแบบสอบถามและการสัมภาษณ์เชิงลึก

การเก็บข้อมูลในโครงการวิจัยเริ่มต้นด้วยการนำข้อมูลคนจนจังหวัดอำนาจเจริญที่อยู่ในฐาน TPMAP (Thai People Map and Analytics Platform: TPMAP) (2563) มาพิจารณาร่วมกับฐานข้อมูลที่ได้จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ฐานข้อมูล จปฐ. จากสำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดฐานข้อมูลผู้ได้รับการสงเคราะห์ช่วยเหลือจากสำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ และฐานข้อมูลคนจนจากขบวนการองค์กรชุมชนจังหวัดอำนาจเจริญ จากนั้น จึงทำการเก็บข้อมูลผ่านแบบสอบถามในระบบ

application ที่พัฒนาโดยหน่วยบริหารจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.) นอกจากนั้น ทีมวิจัยยังได้ค้นหาคนจนเพิ่มเติมด้วยการสำรวจสอบถามจากผู้นำชุมชนและชาวบ้านในพื้นที่ ทำให้ได้ข้อมูลคนจนที่ตกหล่นจากฐานข้อมูล TPMAP มากถึงร้อยละ 280 (โดยทีมวิจัยเก็บข้อมูลครัวเรือนคนจนได้ทั้งสิ้น 3,663 ครัวเรือนจาก 7 อำเภอ เพิ่มขึ้นจากฐานข้อมูลคนจนเป้าหมายใน TPMAP ที่มีอยู่เพียง 1,802 คนหรือ 1,309 ครัวเรือน) **ร่วมกับการใช้แบบสอบถามปลายเปิดโดยใช้การวิเคราะห์ผ่าน Google Form** ซึ่งทีมวิจัยออกแบบเอง เพื่อใช้ประเมินสภาพปัญหาและความต้องการของคนจน และเป็นฐานข้อมูลในการทำโครงการนำร่อง (Pilot Project) โดยให้ทีมเก็บข้อมูลแบบสอบถามเป็นผู้วิเคราะห์จำแนกว่าคนจนที่สำรวจนั้น ควรจัดอยู่ในกลุ่มใดและให้ระบุความต้องการพัฒนาตนเองของคนจนเป้าหมายที่มากที่สุดมา 1 เรื่อง **รวมทั้งการสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มเป้าหมาย** จากนั้นนำข้อมูลจากแบบสอบถามในระบบ application มาวิเคราะห์ด้วยโปรแกรม excel โดยนำเสนอในรูปแบบแผนภาพใยแมงมุม (Spider Chart) และ การทำตารางเปรียบเทียบข้อมูลตัดขวางเพื่อเปรียบเทียบทุน 5 มิติ ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนกายภาพ ทุนการเงิน ทุนทรัพยากรธรรมชาติ และทุนทางสังคม เพื่อสะท้อนศักยภาพของทุนเพื่อการยังชีพในแต่ละมิติของครัวเรือนกลุ่มเป้าหมายในระดับอำเภอและจังหวัด

สำหรับข้อมูลจากแบบสอบถามใน Google Form **ได้นำมาวิเคราะห์และแยกแยะจัดกลุ่มคนจนตามสภาพปัญหาและความต้องการ** ทำให้ได้คนจน 4 กลุ่ม ดังที่กล่าวมาแล้วในบทก่อนหน้า วิธีการดังกล่าวช่วยให้ได้ข้อมูลทั้งเชิงปริมาณที่เป็นภาพกว้าง ซึ่งสามารถนำมาวิเคราะห์เปรียบเทียบแต่ละอำเภอ ตำบลและชุมชน และข้อมูลเชิงคุณภาพหรือเชิงลึกที่เป็นภาพย่อย ช่วยให้ทีมวิจัยเห็นถึงความรุนแรงและสภาพปัญหาที่ซับซ้อนแตกต่างกันของคนจนแต่ละกลุ่ม สามารถประเมินจำแนกรายครัวเรือน

เบื้องต้นว่าเป็นคนจนกลุ่มใดและมีความต้องการอะไร ตลอดจนใช้เป็นแนวทางการเก็บข้อมูลเชิงลึกระดับจังหวัดและรายครัวเรือนในลำดับถัดไป

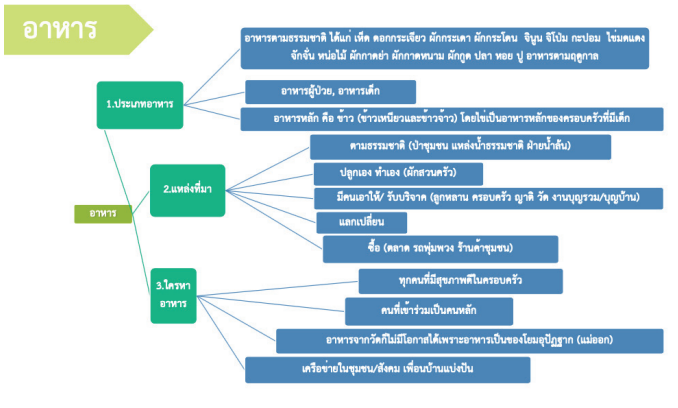
การนำวิธีวิจัยเชิงคุณภาพด้วยการเก็บข้อมูลเชิงลึกมาใช้ร่วมกับการสำรวจแบบสอบถามเชิงปริมาณยังช่วยในการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) ทำให้ข้อมูลที่ได้มีความถูกต้อง แม่นยำและสมบูรณ์ (Completeness) มากยิ่งขึ้น รวมทั้งเป็นการเติมเต็มหรือชดเชยข้อจำกัดของการศึกษาแบบเดี่ยวซึ่งการวิจัยเชิงปริมาณไม่สามารถทำได้ ทำให้ข้อมูลที่ได้มีความถูกต้องและน่าเชื่อถือมากขึ้น (Offsetting weaknesses and providing stronger inferences) โดยข้อมูลที่ได้นำไปสู่การใช้ประโยชน์ในหลายระดับ ได้แก่ การส่งต่อฐานข้อมูลทีวิเคราะห์แล้วให้กับหน่วยงานส่วนราชการของจังหวัดและภาคประชาสังคม (สำนักงานพัฒนาชุมชน สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ และขบวนการองค์กรชุมชน) ซึ่งหน่วยงานได้นำข้อมูลไปพิจารณาให้ความช่วยเหลือเบื้องต้นตามสภาพปัญหา โดยจัดลำดับความสำคัญกลุ่มคนจน รวมถึงมีการนำข้อมูลคนจนไปบรรจุในแผนยุทธศาสตร์ระดับจังหวัดเพื่อแก้ไขปัญหาคอนกรีต ไปจนถึงการนำข้อมูลที่ได้มาใช้ในการพัฒนาตัวแบบปฏิบัติการแก้จนร่วมกับกลุ่มเป้าหมายผ่านโครงการนำร่องที่อยู่บนฐานการวิเคราะห์ข้อมูลทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ และการวิจัยแบบมีส่วนร่วม

- การสำรวจและเก็บข้อมูลการดำรงชีพของคนจนผ่าน Provincial /Village poverty profile และ Focus group discussion

เนื่องจากการศึกษาแบบเดี่ยวหรือการใช้เพียงการสำรวจแบบสอบถามมีข้อจำกัดที่ทีมวิจัยไม่สามารถเข้าใจรายละเอียดของสภาพปัญหาของกลุ่มเป้าหมาย ดังนั้นหลังจากที่ได้ข้อมูลเชิงปริมาณ ก่อนการทำโครงการนำร่องที่ทีมวิจัยได้ทำความเข้าใจคนจนในภาพกว้าง ผ่านเครื่องมือการเก็บ

ข้อมูลความยากจนเชิงลึกระดับจังหวัด (Provincial poverty profile) โดยจัดกิจกรรมสนทนากลุ่มย่อย (Focus group discussion: FGDs) ร่วมกับ คนจนเป้าหมายกลุ่มที่ 1 2 และ 3 จากแต่ละอำเภอจำนวน 63 คน ทำให้เข้าใจความยากจนของกลุ่มเป้าหมายมากขึ้นทั้งในด้านสาเหตุความจน ความทุกข์ของคนจน ผลจากการศึกษาทำให้ทราบข้อมูลเชิงลึกในหลายด้าน อาทิ **ข้อมูลด้านการหาอยู่หากินของคนจน** เช่น แหล่งอาหาร คนหาอาหาร และความพอเพียงของอาหาร ซึ่งโดยมากคนจนกลุ่มที่ 1 และ 2 มักมี ประสบการณ์อาหารไม่พอกินเนื่องจากมีรายได้น้อย ไม่มีที่ทำกิน และประสบภัยธรรมชาติ เช่น น้ำท่วม ภัยแล้ง หลายคนจึงต้องอยู่อย่าง เเท่าที่มีดังที่พวกเขาบอกว่า “ไม่พอก็กินให้พอ” “กินเท่าที่มี” “จ้งได้กะต้องพอ เชื่อไว้ก่อน หยิบยืม เอาบัตรสวัสดิการไปฝากไว้” “ไม่พอก็กินเอา เลือกให้ ลูกหลานกินก่อน” หรือ “กินอิมแต่ไม่ครบ 5 หมู่” เป็นต้น **ข้อมูล ด้านรายได้ของคนจน** เช่น แหล่งของรายได้ ผู้หารายได้ ค่าใช้จ่าย และความพอเพียง โดยพบว่าค่าใช้จ่ายของครัวเรือนคนยากจน ส่วนมาก ใช้เป็นค่าดำรงชีพขั้นพื้นฐาน ได้แก่ จ่ายค่าอุปโภคบริโภค การดูแลสุขภาพ ให้ลูกหลานไปโรงเรียน ค่าใช้จ่ายในการทำเกษตร จ่ายหนี้สินต่างๆ ทั้งในและนอกระบบ ซึ่งคนจนกลุ่มที่ 1 มักไม่มีโอกาสแม้แต่จะฝืนถึง การได้ใช้สิ่งของดีๆ เช่นคนทั่วไป ดังที่บางคนกล่าวว่า “เป็นไปไม่ได้เลย ในการซื้อเสื้อผ้าสวยๆ ใส่ เอาเงินไปไว้ซื้อกินดีกว่า” **ไปจนถึงข้อมูลด้านการ ดันรนเอาตัวรอด** ซึ่งพบว่าเมื่อรายได้ไม่พอกับการดำเนินชีวิตในแต่ละวัน ทางออกของครัวเรือนก็มีหลายแบบ เช่น การอดเอา กินให้น้อยลง พึ่งพา อาหารจากวัด การจำกัด/ลดค่าใช้จ่าย ขอลูกหรือญาติพี่น้อง กู้ยืม ทั้งในและนอกระบบ ทำงานให้มากขึ้น หรือเปลี่ยนอาชีพ/เปลี่ยนวิธีการ รับจ้างเพื่อให้ได้เงินมากขึ้น ตลอดจนได้ทราบถึงความคาดหวังและความ ต้องการการช่วยเหลือของคนจนซึ่งมีหลากหลาย แต่ส่วนใหญ่แล้วเกี่ยวข้อง

กับการดำรงชีวิตขั้นพื้นฐานด้านปากท้อง รายได้ ที่อยู่อาศัย การศึกษา
 ลูกหลาน และสวัสดิการจากรัฐ

ข้อมูลความยากจนเชิงลึกระดับจังหวัด (Provincial poverty profile)

จากข้อมูลเชิงลึกระดับจังหวัด ที่มีวิจัยได้นำกรอบคิดการดำรงชีพอย่าง
 ยั่งยืนมาศึกษาข้อมูลความยากจนเชิงลึกระดับหมู่บ้าน (Village poverty
 profile) ในพื้นที่โครงการนำร่อง 2 ชุมชน คือชุมชนสุขสำราญ อำเภอเมือง

อำนาจเจริญ มีคนจนเป้าหมายจำนวน 27 ครัวเรือน และชุมชนหนองพับม้า อำเภอสว่างคันฉิม มีคนจนเป้าหมายจำนวน 29 ครัวเรือน โดยที่มิวิจัย จัดกิจกรรมสนทนากลุ่มย่อยกับครัวเรือนคนจนในพื้นที่ๆ ละ 1 ครั้ง คนจนที่เข้าร่วมมาจากกลุ่มเป้าหมายระดับที่ 1 2 และ 3 ได้แก่ คนจนที่ช่วยเหลือตนเองไม่ได้ คนจนแบบไม่มีกิน และคนจนแบบพอไปได้ กระบวนการนี้ช่วยให้ได้ข้อมูลบริบทพื้นที่และภาพรวมทุน 5 ด้านตามกรอบคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน คือ ทุนมนุษย์ ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม และทุนทางวัฒนธรรม การดิ้นรนอยู่รอด รวมถึงมุมมองต่อสาเหตุ ความจนและความคาดหวังการพัฒนาที่ต้องการ ซึ่งมาจากเสียงสะท้อนของคนจนเอง ข้อมูลที่ได้เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการประเมินสภาพปัญหา ทรัพยากร ศักยภาพ ความเป็นไปได้ และความต้องการของคนจนในชุมชน ซึ่งที่มิวิจัยได้นำมาออกแบบโครงการนาร่อง ที่สอดคล้องกับความต้องการของคนจนและชุมชนที่มีความเป็นไปไม่ได้และอยู่บนฐานหรือทุนเดิมที่มีในชุมชน

ผลจากการศึกษาพบว่า สังคมในเขตชนบทอีสานค่อนข้างมีต้นทุนด้านทรัพยากรธรรมชาติอยู่มาก คนจนในเขตชนบทจึงยังพอดำรงชีพด้วยการหาอยู่หากินจากธรรมชาติ เช่น การหาเห็ด เก็บผัก ขุดหน่อไม้ จับปลา จับกบ จับจิ้งหรีด มาเป็นอาหาร แต่สำหรับคนยากจนในเมืองแทบไม่มีใครที่มีที่นา รวมทั้งไม่ค่อยมีแหล่งน้ำ ป่าไม้หรือแหล่งทรัพยากรใดให้พึ่งพาเก็บหา การกินอยู่แทบทุกมื้อต้องซื้อหาด้วยเงิน แต่เพราะสภาพชุมชนและวิถีชีวิตแบบเมือง รวมถึงต้นทุนการศึกษาที่น้อย ทำให้การทำงานหารายได้เต็มไปด้วยข้อจำกัด หลายคนจึงกลายเป็นคนจนเมืองและคนชนบทกึ่งเมืองที่มีชีวิตยากลำบาก จำนวนไม่น้อยเคยผ่านประสบการณ์อดมื้อกินมื้อและกระทั่งบางคนกลายเป็นคนไร้บ้าน ต้นทุนที่แตกต่างกันทำให้การออกแบบโครงการเชิงปฏิบัติการเพื่อแก้ไขปัญหาคือความยากจนในพื้นที่นาร่องเขตเมืองและชนบท จำต้องมีความแตกต่างกัน เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและเงื่อนไขเชิงบริบท

(โปรดดูรายละเอียดโครงการนำร่องในบทส่วนท้าย)

จะเห็นได้ว่าการนำเทคนิคเครื่องมือวิจัยต่างๆ เหล่านี้มาใช้ ช่วยให้ทีมวิจัยได้ภาพรายละเอียดของข้อมูลความยากจน (Illustration of data) ทั้งในด้านสภาพปัญหาและข้อมูลเชิงบริบทที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น ซึ่งหากใช้วิธีการศึกษาแบบเดี่ยว จะไม่สามารถมองเห็นสภาพปัญหาอันแตกต่างกันของคนจนในเมืองและในชนบทได้ชัดเจนเท่านี้ อีกทั้งภาพชีวิตที่ได้จากวงสนทนากับคนจนยังช่วยเติมเต็มข้อมูลที่ได้จากการสำรวจเชิงปริมาณที่มีชีวิตชีวมากขึ้น และมองเห็นในสิ่งที่ตัวเลขจากแบบสอบถามไม่สามารถบอกรายละเอียดได้ เช่น การหาอยู่หากิน การดิ้นรนเอาตัวรอดเล็กๆ น้อยๆ ในชีวิตประจำวันของคนจน รวมไปถึงท่าทีและความคาดหวังของคนจน เป็นต้น

- การรับฟังเสียงและสัมผัสรับรู้ประสบการณ์ความทุกข์ผ่านเรื่องเล่าของคนจน (Immersion) และการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์แบบตัวต่อตัวของนักวิจัย (Face-to-face experiential learning)

หลายครั้งที่เรื่องเล่าประสบการณ์ความทุกข์ของคนจน สะท้อนผ่านการสนทนากลุ่มย่อย (Focus group) และในการสัมภาษณ์เชิงลึกที่บ้านของพวกเขาระหว่างการทำ Family profile ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์แบบตัวต่อตัว (Face-to-face experiential learning) ในกระบวนการเหล่านี้ ทีมวิจัยไม่ได้วางตนเป็นนักวิชาการที่รู้มากกว่า หากแต่เป็นการรับฟังอย่างลึกซึ้งและให้คุณค่าต่อเรื่องราวของพวกเขาด้วยความเคารพให้เกียรติ ทั้งโดยการใช้ท่าทีและคำพูดที่เป็นกันเอง การใช้ภาษาพื้นบ้าน ซึ่งการรับฟังอย่างลึกซึ้งและใส่ใจต่อเรื่องเล่าของพวกเขาช่วยให้ทีมวิจัยเข้าใจถึงสภาพปัญหาอันซับซ้อน มองเห็นท่าทีที่พวกเขามีต่อตนเองและความยากจนของตนเอง ได้รับรู้ถึงความรู้สึกเจ็บปวด น้อยเนื้อต่ำใจ ความอดทนอดกลั้น และความหวังของพวกเขา ดังตัวอย่างถ้อยคำที่ว่า “แม้ขยันอย่างไรก็

ยังยากจน”, “ก้อยู่แบบปิ่น (ดินรน) เอา”, “ทุกข์ บ่ มีเสื่อผ้ายังอยู่ได้ แต่ทุกข์ จากไม่มีอาหารกินจะไปซ่อนตัวอยู่ที่ไหน” หรือตั้งที่คุณชาตีวัฒน์ ร่วมสุข หนึ่งในผู้นำขบวนการองค์กรชุมชนท่านหนึ่งกล่าวว่า “ถ้าเอาทุกข์ เอา บ่ สู้ เอา ก็ตาย” เป็นต้น การรับฟังทำให้พวกเขาได้มีโอกาสส่งเสียง (voice) ที่โดยปกติไม่ค่อยจะมีใครรับฟัง ได้ระบายความรู้สึกที่อัดอั้น ได้บอกเล่าประสบการณ์ ความทุกข์ทรมานที่ผ่านมา ความรู้สึกที่ได้รับการเหยียด รับฟังและมองเห็น ทำให้พวกเขา รู้สึกมีตัวตน ดังนั้นแม้ที่มวิจัยจะไม่ได้เข้าไปคลุกคลีฝังตัว ในชุมชนเป็นระยะเวลายาวนานตามจารีตปฏิบัติของการวิจัยเชิงคุณภาพ แต่การมีโอกาสได้ใช้ช่วงเวลาสั้นๆ รับฟังอย่างลึกซึ้งซึ่งช่วยให้พวกเขาเกิดความรู้สึกวางใจ มีกำลังใจและเชื่อมั่นที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมเชิงปฏิบัติการ ของโครงการ โดยหลังการรับฟังเรื่องเล่าของกลุ่มเป้าหมายแล้ว ทีมวิจัยได้นำ ประสพการณ์ที่นักวิจัยแต่ละคนได้รับมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้และสะท้อนย้อน คิดผ่านกระบวนการประเมินหลังการทำกิจกรรม (After Action Review: AAR) ช่วยให้เกิดการเชื่อมโยงปัญหาความยากจนในระดับโครงสร้างชัดเจนขึ้น

• การสืบสาวและวิเคราะห์ที่มาและความรุนแรงซับซ้อนของความยากจนผ่านเส้นประวัติศาสตร์ชีวิต (Historical timeline) และ ผังครอบครัว (Family Tree)

เนื่องจากการสำรวจข้อมูลแบบสอบถามมุ่งเน้นการเก็บข้อมูลทุนห้าด้าน เพื่อมาวิเคราะห์อนุมานสภาพปัญหาความยากจน แต่ไม่มีข้อคำถาม ในส่วนของสาเหตุที่มาของความยากจน โดยเฉพาะสาเหตุที่มาจากเงื่อนไข บริบทอันซับซ้อนในวิถีชีวิตของคนตนเอง ซึ่งการวิจัยเชิงปริมาณมีข้อจำกัด ในการเข้าถึง เพื่อที่จะตอบคำถามในประเด็นที่แตกต่างและเพิ่มเติมจาก แบบสอบถาม (Answering different research questions) ทีมวิจัย จึงได้นำเทคนิคการทำเส้นประวัติศาสตร์ชีวิตและผังครอบครัวในการวิจัยเชิงคุณภาพ

มาใช้ในการเก็บข้อมูลเชิงลึกคนจนในพื้นที่ปฏิบัติการนำร่องของโครงการ โดยสืบสาวผ่านประวัติชีวิตและเหตุการณ์สำคัญอันเป็นจุดเปลี่ยนหรือจุดหักเหที่สัมพันธ์กับความยากจนของแต่ละบุคคล จากนั้นนำข้อมูลที่ได้อมาจัดระบบในรูปของเส้นประวัติศาสตร์ชีวิต (Historical timeline) และผังครอบครัว (Family tree) ช่วยให้ได้รายละเอียดเชิงลึกเพิ่มเติมจากข้อค้นพบ (Explanation of findings) ที่ได้จากแบบสอบถามและการศึกษาด้วยวิธีการอื่น

เส้นประวัติศาสตร์ชีวิต (Historical timeline) ของครัวเรือนเป้าหมาย

ข้อมูลที่ได้เป็นประโยชน์ต่อการนำมาวิเคราะห์ความต้องการของคนจนรายบุคคลและการวางแผนช่วยเหลือรายบุคคลได้อย่างตรงตามสภาพปัญหาและความต้องการ อาทิ การระบุเงื่อนไขที่ทำให้กลุ่มเป้าหมายเกิดความยากจนและยังไม่สามารถออกจากความยากจนได้ ตัวอย่างเช่น การเจ็บป่วยเรื้อรัง ความพิการ แม่วัยใส การหย่าร้าง ครอบครัวแหงกลาง การสูญเสียหัวหน้าครอบครัว สมาชิกในครอบครัวติดสุราหรือยาเสพติด การสูญเสียที่ดินหรือไม่มีที่ดินทำกิน เป็นต้น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นปัญหาที่ยื้อ

เรื้อรังในครอบครัว และเป็นปัญหาที่เกิดจากความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมที่ยากแก่การแก้ไข ดังที่คนจนและคนในชุมชนหลายคนสะท้อนในทางเดียวกันว่า “จนมาแต่เกิด”, “บ่มีนมีมั่งมาแต่เกิด”, “เกิดมาก็ทุกข์เลย”, “โครงการอะไรเข้ามาก็ช่วยแต่คนรวยไม่ค่อยช่วยคนจน” โดยสิ่งหนึ่งที่ทีมวิจัยพบเพิ่มเติมจากการศึกษาดังกล่าว คือไม่มีคนจนคนใดเลยที่อยู่อย่างหนึ่งเฉยรอรับการสงเคราะห์ช่วยเหลือ ทุกคนต่างพยายามกระเสือกกระสนและประคับประคองตัวเองอย่างถึงที่สุดเพื่อให้สามารถผ่านพ้นปัญหาและมีชีวิตอยู่รอดได้

• การประเมินความยากจนแบบมีส่วนร่วม (Participation Poverty Assessment: PPA)

หลักการวิจัยแบบ PPA คือการให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมคิดร่วมทำของคนจนที่ศึกษา เพื่อเปลี่ยนจากการ “คิดแทน” ของ “คนนอก” เช่น การคิดแทนจากนักวิชาการ นักพัฒนาและเจ้าหน้าที่รัฐ มาสู่การ “ร่วมคิดร่วมออกแบบและตัดสินใจ” โดย “คนใน” หรือคนจนและคนในชุมชนผู้เป็นเจ้าของปัญหา รวมทั้งทีมวิจัยตระหนักถึงศักยภาพและความต้องการเปลี่ยนแปลงของคนจนและชุมชน จึงได้ใช้กระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมตั้งแต่แรกเริ่ม เริ่มจากการให้คนจนและคนในชุมชนมีส่วนร่วมในการสำรวจทุน 5 ด้านทั้งในระดับ Village profile และ Family profile การวิเคราะห์สภาพปัญหาความต้องการและแนวทางการแก้ปัญหาผ่านกระบวนการสนทนากลุ่มย่อย (Focus group discussion: FGDs) และการสัมภาษณ์เชิงลึกร่วมกับทีมวิจัยและอาสาสมัครในชุมชน การได้มีส่วนร่วมทำข้อมูลความยากจนเชิงลึกระดับหมู่บ้าน (Village Poverty Profile) เช่น การประเมินบริบทด้านทุนทรัพยากรธรรมชาติ ทุนทางสังคม การเข้าถึงแหล่งอาหาร แหล่งรายได้ การใช้จ่าย หนี้สิน สภาพปัญหา และศักยภาพของตนเองและชุมชน เป็นต้น

ช่วยให้คนจนและชุมชนได้พบทวนความยากจนที่เกิดขึ้น ทั้งในด้านรากเหง้าที่มาและสถานะความจน ได้เรียนรู้และตระหนักในสิทธิและศักยภาพของตนเองในการมีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาความยากจนอันแตกต่างจากการเป็นผู้รอรับความช่วยเหลือ

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเปิดโอกาสให้คนจนและคนในชุมชนมีส่วนร่วมในการออกแบบการพัฒนาหรือการออกจากความยากจนผ่านโครงการนำร่องเพื่อแก้ไขปัญหาคความยากจนบนฐานของต้นทุนเดิมที่มีในชุมชน โดยใช้การหารือระดมความเห็นร่วมกันหลายครั้ง ซึ่งจากการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณและข้อมูลเชิงคุณภาพร่วมกันกับชุมชนทำให้พบว่า ปัญหาสำคัญที่สุดของคนจนในชุมชนชนบทคือ “การขาดแคลนข้าว” เนื่องจากคนจนส่วนใหญ่ไม่มีที่ดินหรือมีน้อยมากและประสบกับภัยแล้งบ่อยครั้ง จึงต้องดิ้นรนหาเงินมาซื้อข้าว แทนที่จะได้นำเงินมาพัฒนาทุนด้านอื่นๆ เป็นที่มาของการริเริ่มโครงการ “กองทุนข้าวปันสุข” ที่ต่อยอดจากธนาคารข้าวที่ชุมชนเคยทำมาก่อนแต่ได้หยุดดำเนินการไป โดยมีตัวแทนจากคนจนร่วมเป็นคณะกรรมการกองทุนข้าว ซึ่งมีบทบาทตั้งแต่การออกแบบกองทุนข้าว การกำหนดรายละเอียด คณะกรรมการและกรรมการที่ปรึกษากองทุนข้าว การกำหนดระเบียบกองทุนข้าว เช่น การระดมข้าวและซื้อข้าว การแจกจ่ายข้าวให้คนจนและคนในชุมชน การรับคืนข้าว การขายข้าว รวมทั้งได้ต่อยอดไปสู่การซื้อหุ้นโรงสีข้าว ซึ่งเป็นวิสาหกิจชุมชนในนามคณะกรรมการกองทุนข้าว เพื่อให้การแก้ไขปัญหาเกิดความยั่งยืน แม้ว่าคนจนที่เข้าร่วมเป็นคณะกรรมการอาจเป็นเพียงส่วนหนึ่งจากคนจนทั้งหมดที่มีในชุมชน แต่การเข้ามามีส่วนร่วมในฐานะตัวแทนของคนจนช่วยให้พวกเขามีปากมีเสียงและมีส่วนร่วมในการออกแบบการทำงานและการตัดสินใจได้ทัดเทียมกับคนทั่วไปในชุมชน

สำหรับพื้นที่ในเขตเมือง การวิเคราะห์ปัญหาาร่วมกันระหว่างผู้นำชุมชน ตัวแทนคนจนและทีมวิจัยทำให้พบว่า ปัญหาของคนจนในชุมชน

มีหลายกลุ่มและหลายระดับแตกต่างกัน บางส่วนต้องการการช่วยเหลือด้วยการสงเคราะห์หรือสวัสดิการ เพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตได้ดีขึ้นหรือมีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เนื่องจากอยู่ในวัยชราภาพหรือมีผู้ป่วยผู้พิการที่ต้องดูแลทำให้ไม่สามารถออกไปทำงานได้ ขณะที่อีกส่วนมีศักยภาพพอที่จะทำงานสร้างรายได้แต่ขาดแคลนทุนประกอบอาชีพ จึงเกิดเป็น “โครงการนวัตกรรมสังคม หนึ่งในอาสาสมัครชุมชนดูแลครอบครัวยากจน 5 ครั้วเรือน (1 ต่อ 5)” โดยให้มีกลไกอาสาสมัครชุมชนดูแลครั้วเรือนคนจนเป็นกลุ่ม โดยอาสาสมัครชุมชน 1 คน ดูแลคนจน 5 ครั้วเรือน ซึ่งจะช่วยให้เข้าถึงคนจนและคนจนมีพื้นที่และโอกาสได้แสดงออกถึงความต้องการของตนได้ดียิ่งขึ้น อาสาสมัครชุมชนได้มาจากการคัดเลือกกันเองของคนในชุมชน ส่วนหนึ่งเป็นผู้นำที่ทำงานพัฒนาในชุมชนและเป็นสมาชิกของขบวนการชุมชนจังหวัดอำนาจเจริญ รวมทั้งมีหนึ่งคนที่เป็นทั้งอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) และเป็นคนจนกลุ่มเป้าหมายในเวลาเดียวกัน อาสาสมัครทั้งหมดได้เข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่การลงพื้นที่ศึกษาข้อมูลเชิงลึกครั้วเรือนคนจน โดยใช้เทคนิคการเก็บข้อมูลด้วยผังเครือญาติ (Family tree) เส้นประวัติศาสตร์ชีวิต (Historical timeline) การวิเคราะห์สภาพปัญหาและความต้องการรายครั้วเรือนผ่านการปรึกษาหารือระหว่างคนจนกับอาสาสมัคร การออกแบบโครงการนวัตกรรมสังคมฯ ที่กล่าวข้างต้น ไปจนถึงการเป็นผู้คิดและปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหาให้สอดคล้องตามความต้องการของคนจนแต่ละครั้วเรือนมากที่สุด นับเป็นโครงการที่อาสาสมัครในชุมชนซึ่งอยู่ใกล้ชิดกับคนจนได้เข้ามาเป็นกลไกหลักสำคัญในการทำงาน แตกต่างจากแนวทางเดิมที่หน่วยงานส่วนใหญ่มักใช้เจ้าหน้าที่เป็นผู้ดำเนินการ ซึ่งให้เห็นศักยภาพที่เป็นไปได้ในการแก้ไขปัญหาความยากจนในระยะยาว ด้วยการสร้างกลไกให้เกิดขึ้นในชุมชนโดยคนในชุมชนและคนจนในชุมชนเอง

5. บทส่งท้าย

ผลจากการศึกษาโดยใช้วิธีการวิจัยแบบผสมผสาน (Mix Method Research) ช่วยเติมเต็มการทำงานของหน่วยงานในจังหวัดที่อาจไม่สามารถเข้าถึงข้อมูลคนจนเชิงลึกได้มากนักเนื่องจากข้อจำกัดด้านบุคลากรที่ต้องดูแลประชากรจำนวนมาก อีกทั้งช่วยให้จังหวัดและหน่วยงานในพื้นที่เกิดการทบทวนวิธีการได้มาซึ่งข้อมูลคนจน เห็นถึงข้อจำกัดของการเข้าถึงข้อมูลความยากจนที่ผ่านมา ข้อมูลที่ได้จากโครงการวิจัยนี้จึงมีส่วนช่วยหนุนเสริมการทำงานของหน่วยงาน ทั้งในแง่การระบุตัวบุคคลและสภาพปัญหาของคนจนได้อย่างชัดเจนทั้งในเชิงพื้นที่และความต้องการของคนจน ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการนำไปออกแบบการแก้ไขปัญหาความยากจนในพื้นที่ และสามารถนำไปขยายผลในพื้นที่อื่นๆ ได้ด้วย ที่สำคัญคือการใช้วิธีการวิจัยแบบผสมผสาน (Mix Method Research) ช่วยให้เสียงของคนจนถูกรับฟังอย่างมีที่ทางมากขึ้น คนจนได้มีโอกาสแสดงตัวตนและสื่อสารในสิ่งที่คิดและต้องการ รวมทั้งได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการแก้ไขปัญหาของตัวเอง ทำให้พวกเขาได้แสดงบทบาทในฐานะผู้กระทำการอย่างกระตือรือร้น (active agency) ที่ไม่ใช่คนจนผู้จำนน นิ่งเฉยหรือรอรับเพียงความช่วยเหลือ (passive/objective) ดังที่คนทั่วไปรับรู้ แต่ถึงกระนั้นก็ตาม การทำงานภายใต้โครงการนี้อาจเป็นเพียงจิ๊กซอว์หนึ่งในการแก้ไขปัญหาความยากจนทั้งหมดที่ไม่อาจขับเคลื่อนจากฐานล่างเพียงอย่างเดียว หากยังคงมีเงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่เป็นจิ๊กซอว์สำคัญของการเปลี่ยนแปลงแก้ไขจากด้านบนซึ่งไม่อาจละเลย เพราะความยากจนมิใช่เพียงปัญหาของปัจเจกบุคคลและเป้าหมายของการพัฒนา แต่ยังเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างที่เป็นผลจากกระบวนการพัฒนาด้วยเช่นกัน

เอกสารอ้างอิง

- กฤษฎ์เลิศ สัมพันธรักษ์ และ วีระชาติ กิเลนทอง. (2558). “ฐานข้อมูลระดับครัวเรือนแบบตัวอย่างซ้ำเพื่อการพัฒนาองค์ความรู้ด้านเศรษฐกิจและสังคม: Townsend Thai Data”. ใน **A Bridged Making Research Accessible**, 14 (2015). เอกสารออนไลน์. www.pier.or.th.
- กาญจนา แสงลิมสุวรรณ. (2555). “การจัดทำแผนที่ความยากจน (Poverty Mapping)” ใน **วารสารวิชาการและวิจัย มทร. พระนคร**, 6(2), 145-155.
- วัลนิกา ฉลากบาง. (2560). การวิจัยแบบผสมผสาน. **วารสารมหาวิทยาลัยนครพนม**, 7 (2), 124-132.
- สุจินต์ สิมารักษ์. (2554). การฝึกอบรมการประเมินชนบทแบบมีส่วนร่วม (PRA) เฉพาะการ Training on Participatory Rural Appraisal. **วารสารวิจัย มช.**, 1 (3), 243-257.
- Campbell, J. R. (2005). Theory and method in the study of poverty in east Africa. **Focaal: European Journal of Anthropology**, 45, 56–68.
- Chambers, R. (2007). **Poverty Research: Methodologies, Mindsets and Multidimensionality**. Working Paper 293. Institute of Development Studies (IDA). UK: University of Sussex.
- Doyle, L., Brady, A. & Byrne, G. (2009). An overview of mixed methods research. **Journal of Research in Nursing**, 14 (2), 175–185.
- Eva L., O. (2020). **Poverty Brief: Understanding Poverty**. Swiss Agency for Development and Cooperation (SDC). <https://www.shareweb.ch/site/Poverty-Wellbeing>.
- Fahmy, E., Sutton, E. & Pemberton, S. (2015). “Mixed Methods in Poverty Measurement: Qualitative Perspectives on the ‘Necessities of Life’ in the 2012 PSE-UK Survey”. in **Mixed Methods Research in Poverty and Vulnerability: Sharing Ideas and Learning Lessons**. Roelen, K. and Camfield, L., (edited). UK: Palgrave Macmillan. p. 9-32.

Nishimwe-Niyimbanira, R. (2016). **A Multidimensional Analysis Of Poverty In A Former South African Homeland**. Ph.D. Dissertation In Economics. North-West University (Vaal Triangle Campus). South Africa.

TPMAP (Thai People Map and Analytics Platform: TPMAP). (2563).

ฐานข้อมูลระบบบริหารจัดการข้อมูลการพัฒนาคนแบบชี้เป้า.

<https://www.tpmmap.in.th/>.

Wood, C., et al. (2012). **Poverty in Perspective**. London: Demos.

ส่วนที่ 2

วิธีการทำความเข้าใจความยากจน
และการทำงานกับคนจน

วิธีวิทยาใยมะยมเพื่อเข้าใจการดำรงชีพของคนจน

จันทร์ภา ธนะวัฒน์นางค์

ศิริสุตา แสนอิว

พิสมัย ศรีเนตร

ใยมะยมแห่งการดำรงชีพ เป็นวิธีวิทยาที่ดำเนินการผ่านกรอบแนวคิด ยุทธศาสตร์การดำรงชีพ ซึ่งเป็นกรอบแนวคิดที่ถูกนำมาใช้ในการวิเคราะห์ ศักยภาพและต้นทุนในมิติต่างๆ ของกลุ่มเป้าหมายในโครงการวิจัยฯ ผ่านการ ย่อยทุน 5 ด้านในยุทธศาสตร์การดำรงชีพด้วยการออกแบบเป็นแบบสอบถาม และวิเคราะห์ทุนแต่ละด้านผ่าน “ใยมะยมแห่งการดำรงชีพ” ภาพแสดงจาก ใยมะยมทั้ง 5 เหลี่ยมจะสะท้อนศักยภาพและต้นทุนของแต่ละ “คน” อันจะทำให้เกิดความเข้าใจถึงศักยภาพของมนุษย์ในมิติต่างๆ ที่จะช่วยเติม เต็มและหล่อเลี้ยงการดำรงชีพของกลุ่มเป้าหมาย ในสภาวะการณ์ของความ เปราะบางและความท้าทาย และในท้ายที่สุดการวิเคราะห์และการทำความเข้าใจใยมะยมแห่งการดำรงชีพจะถูกนำไปประยุกต์ใช้ในการวางแผน กิจกรรมการพัฒนาใหม่ๆ และการประเมินผลลัพธ์ของกิจกรรมเหล่านั้น เพื่อสนับสนุนระบบการดำรงชีพที่ยั่งยืน

1. บทนำ: ความยากจนที่ไม่ใช่แค่เรื่องรายได้

ความยากจนและความไม่เสมอภาคเป็นประเด็นที่ทำลายต่อประเทศไทยอีกครั้ง จากวิกฤตการณ์เศรษฐกิจในระดับโลกที่ถดถอย ประกอบกับ วิกฤตการณ์ทางการเมืองและความชอบธรรมในประเทศ ข้ำร้ายยังถูกถาโถม ด้วยการระบาดของโควิด 19 ที่แพร่กระจายไปทั่วโลก ยิ่งสะท้อนให้เห็นถึง ผู้คนที่อยู่ในภาวะความยากจนและความไม่เสมอภาคที่ตกอยู่ในภาวะที่ย่ำแย่ กว่าคนทั่วไป

ปฏิเสธไม่ได้ว่า สภาวะความยากจนที่คลี่คลายลงจากการอาศัยเกณฑ์เรื่องรายได้เป็นตัวชี้วัดความยากจน ได้ทำให้ประเทศไทยหลุดพ้นจากประเทศที่ยากจน แต่ในความเป็นจริงยังคงมีหลายปัจจัยที่สัมพันธ์กับความยากจน เช่น อาชีพ ขนาดครัวเรือน ที่ตั้งในชนบท ในเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งระดับการศึกษา กรรมสิทธิ์ครอบครองในที่ดิน รวมถึงภาระฟุ้งฟิงในครัวเรือนยากจน ซึ่งเป็นภาวะความยากจนที่แฝงฝังอยู่ในระดับโครงสร้างมาตลอดเส้นทางการพัฒนาประเทศ ความเปราะบางคือสถานการณ์ที่ครัวเรือนยากจนต้องเผชิญ และเป็นพลวัตเข้าออก จากภาวะความยากจนที่ลื่นไหลไปกับสถานการณ์ของสังคม การเมือง และเศรษฐกิจทั้งในระดับชาติและในระดับนานาชาติ ดังนั้นความยากจนจึงเป็นประเด็นที่มีความสลับซับซ้อน และต้องอาศัยวิถีวิทยาที่หลากหลายในการทำความเข้าใจ

ความอึดอัดขาดแคลนที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตของคนยากจน สามารถพิจารณาได้ทั้งในมิติรายได้ หมายถึง การที่คนจนขาดการเข้าถึงวิธีการซื้อสินค้าและบริการขั้นพื้นฐานที่เป็นปัจจัยในการดำรงชีพ ในมิติของการบริโภค หมายถึงการเข้าถึงสินค้าพื้นฐาน เช่น อาหารและน้ำที่ไม่เพียงพอ ในมิติความสามารถ หมายถึงความรู้ที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพหรือทักษะในด้านต่างๆ ไม่เพียงพอที่จะทำหน้าที่ในการดำรงชีวิตตามปกติ สภาพความเป็นอยู่ หมายถึงที่อยู่อาศัยที่ทรุดโทรมไม่แข็งแรงหรือเป็นอันตราย และความสัมพันธ์ทางสังคมที่ไม่ดี นอกจากนี้ความอึดอัดขาดแคลนของคนจนยังมีประเด็นเรื่องการเข้าถึงทรัพยากรทางสังคมด้วยทั้งการศึกษา สาธารณสุข ตลอดจนสวัสดิการแห่งรัฐ

Narayan et al. (2000) ซึ่งทำการศึกษาชีวิตของคนจนมากกว่า 20,000 คนจาก 23 ประเทศที่มีความแตกต่างทั้งบริบทการเมือง สังคม และเศรษฐกิจ แต่สิ่งที่คุณชนมีเหมือนกันคือ ความไร้ซึ่งอำนาจ (Powerlessness) ข้อค้นพบที่น่าสนใจคือ ในทัศนะของคนจนพวกเขาเห็นว่าคุณภาพชีวิตที่ย่ำแย่

เป็นมากกว่าเรื่องความยากจนในเชิงวัตถุ ความยากจนเป็นเรื่องที่มีหลายมิติ มาเชื่อมต่อกัน มิติต่างๆ เหล่านี้สร้างและธำรงรักษาไว้ซึ่งความไร้อำนาจ การขาดอิสรภาพในการเลือก และการกระทำส่งผลให้คนจนต้องเผชิญกับความอึดอัดขาดแคลนหลากหลายด้าน บ่อยครั้งเมื่อพวกเขาตกอยู่ในภาวะความยากจนที่ทับซ้อนกันหลายมิติ ทำให้การหนีจากภาวะเหล่านั้นคือการดิ้นรนเพื่อเอาตัวรอด

คนจนดำรงชีวิตอยู่ด้วยความยากเย็น บ่อยครั้งยังพวงมาด้วยภาระต่างๆ ในครอบครัวที่ทั้งเรื่องสุขภาพของคนจนเอง สุขภาพของญาติผู้ใหญ่ ค่าใช้จ่ายในการศึกษาของลูกหลาน รายได้ที่ไม่เพียงพอในการประคับประคองผู้สูงอายุ ผู้ป่วยติดเตียง สถานการณ์ที่ร่ำล้อมเหล่านี้ก่อให้เกิดความตึงเครียดในทางเลือกและโอกาสต่างๆ ของชีวิต อย่างไรก็ตาม วาทกรรมที่ปฏิบัติการต่อคนจนที่สังคมมักได้ยินคือ คนจนคือคนขี้เกียจ ไม่ประหยัด ไม่อดออม ซึ่งเป็นการชี้ให้เห็นถึงสาเหตุความจนที่ตั้งอยู่บนลักษณะของปัจเจกบุคคล เป็นสำคัญวิธีวิทยาของโครงการวิจัยฯ จึงต้องการสลัดภาพเชิงลบในการพิจารณาปัญหาคนจน ด้วยการอาศัยแนวคิดการดำรงชีพและพิจารณาทุน 5 ด้านของคนจนเพื่อนำไปสู่การค้นหาแนวทางการแก้ปัญหาที่สอดคล้องกับความต้องการและบริบทที่เป็นอยู่รอบตัวคนจน

2. การดำรงชีพ: เครื่องมือในการทำความเข้าใจคนจน

งานศึกษาความยากจนตั้งแต่ปลายทศวรรษที่ 1990 หันเหทิศทางการที่เน้นไปที่คนจน โดยพิจารณาถึงศักยภาพของคนจนกับการอยู่รอดของพวกเขา โดยพัฒนากรอบคิดการดำรงชีพ (Livelihood) ที่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากร/ทุน และทางเลือกที่คนจนเลือกใช้เพื่อความอยู่รอด กรอบคิดเรื่องการดำรงชีพพัฒนาขึ้นจากมุมมองที่หลากหลายมิติ (Multidimensional) นอกจากมิติด้านเศรษฐกิจเท่านั้น โดยตระหนักถึงความยืดหยุ่นและโชครวน

ที่เป็นข้อจำกัด ที่ผู้คนสร้างชีวิตที่ซับซ้อนของพวกเขาและปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของพวกเขาในรูปแบบที่ไม่หยุดนิ่งด้วยการให้ความสนใจกับบริบททางสถาบัน วัฒนธรรม และนโยบาย รวมถึงการเผชิญความเสี่ยง ความกดดันที่มาจากทั้งวิกฤตต่างๆ ความผันแปรของฤดูกาล และแนวโน้มต่างๆ ในวงกว้าง ซึ่งเป็นส่วนที่ผลักดันผู้คนไปสู่วิถีที่ไม่พึงปรารถนาหรือไปสู่ความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น (Olsson et al., 2014, p. 798)

การดำรงชีพ (Livelihoods) หมายถึง ศักยภาพ ทรัพยากรหรือทุน และกิจกรรมที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีพของคน (Chambers and Conway, 1992, DFID, 1999) ส่วน กลยุทธ์การดำรงชีพ (Livelihood strategies) คือ แนวทางที่คนจนใช้ในการการผสมผสานกิจกรรมกับทางเลือกที่จะทำให้บรรลุเป้าหมาย (DFID, 1999: He et al., 2013) โดยแนวคิดการดำรงชีพมองความยากจนมากกว่ามิติของการมีรายได้น้อย แต่มองว่าความจนมีความสัมพันธ์กับความเปราะบาง และการกีดกันจากสังคม ซึ่ง Krantz (2001) เห็นว่าแนวคิดนี้นำไปสู่ความเข้าใจเกี่ยวกับความยากจน 3 ประการ คือ 1) การเติบโตทางเศรษฐกิจไม่ได้ช่วยทำให้ความยากจนลดลง แต่การลดความยากจนขึ้นอยู่กับศักยภาพของคนจนว่า สามารถใช้ประโยชน์จากการขยายตัวทางเศรษฐกิจได้หรือไม่ 2) ความยากจนไม่ได้วัดแค่มิติของการมีรายได้น้อย แต่ยังหมายรวมถึง การมีสุขภาพไม่ดี การไม่รู้หนังสือ การไม่ได้รับบริการทางสังคม และ สภาพความเปราะบางและความรู้สึกไร้ซึ่งอำนาจ 3) ให้ตระหนักว่าคนจนรู้สถานการณ์ของตนเองดีว่าต้องการ และมีความจำเป็นที่จะต้องเข้าไปมีส่วนร่วมในการออกแบบนโยบายและโครงการที่มุ่งจะทำให้ชีวิตคนจนดีขึ้น เพราะการมีส่วนร่วมของคนจนจะช่วยทำให้การแก้ไขปัญหาได้ดีขึ้น จากมุมมองความเข้าใจทั้ง 3 ประการนี้ทำให้องค์การระหว่างประเทศด้านการพัฒนานำแนวคิดการดำรงชีพไปใช้ในฐานะเป็นกรอบการวิเคราะห์หรือเป็นเครื่องมือประเมิน และ

การวางแผนโครงการ โดยลักษณะร่วมของการนำแนวคิดไปใช้คือ การนำไปวิเคราะห์การดำรงชีพของคนจน การวิเคราะห์ระบบการดำรงชีพในที่เป็นอยู่ของคนจนเพื่อกำหนดเป็นโครงการที่เหมาะสม และให้ความสำคัญกับการเข้าไปมีส่วนร่วมของคนจนในกำหนดกิจกรรมและการนำกิจกรรมไปใช้

กรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน (Sustainable Livelihood Framework: SLF) ซึ่ง ประกอบด้วยบริบทของความเปราะบาง ทรัพยากรการดำรงชีพ การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างและสถาบัน กลยุทธ์การดำรงชีพ และผลลัพธ์ โดยกรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน เชื่อว่าแต่ละครัวเรือนมีระดับของทรัพยากรและศักยภาพที่แตกต่างกัน และระดับของความต้านทานต่อปัจจัยเสี่ยง ซึ่งเป็นผลจากสถาบันและนโยบายที่เป็นเงื่อนไขด้านสภาพแวดล้อม และปฏิสัมพันธ์ของปัจจัยเหล่านี้มีผลต่อการเลือกทางเลือกและความแตกต่างของผลลัพธ์ในด้านคุณภาพชีวิต โดยทรัพยากรการดำรงชีพและการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างและสถาบันเป็นองค์ประกอบที่มีอิทธิพลต่อการดำรงชีพอย่างยั่งยืน (Ashley & Carney, 1999; Carney, 2003) ความแตกต่างของทรัพยากรการดำรงชีพและศักยภาพที่จะเข้าถึงทรัพยากรการดำรงชีพ เนื่องจากการขาดทรัพยากรการดำรงชีพบางอย่างมีผลทำให้ครัวเรือนคนจน ไม่สามารถทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่จะทำได้ผลตอบแทนที่สูงขึ้น (Ellis, 2000) ดังนั้น จะเห็นว่าทรัพยากรการดำรงชีพมีความสำคัญต่อกลยุทธ์การดำรงชีพ กรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน จึงเป็นเครื่องมือที่มีการนำใช้ศึกษาความยากจนอย่างแพร่หลายมาจนถึงปัจจุบัน โดยการศึกษาความยากจนที่ให้ความสำคัญกับการศึกษาระดับทรัพยากรในการเปลี่ยนผ่านจากความยากจน (Hua, Yan, & Zhang, 2017; Scoones, 2015)

ทუნ 5 ด้านในฐานะยทุทศาสตร๑ในการดํารงชีพ

แนวคิการดํารงชีพที่ยั่งยืน ใ้ความสําคัญกัการดํารงชีพที่วางคน เป็นศุนย์กลางในการพัฒนา การเข้าใจความเข้มแข็งของคน จึงใ้ความสําคัญ กัการวิเคราะห๑แนวทางที่คนจนแปรทรพยากรใ้เป็นผลลัษ๑เชิงบวกในการ ดํารงชีพ และทรพยากรต่าง ๆ ไม่จําเป็นต้องอยูใ้ในระบบกรรมสิทธิ๑แบบ ปัจเจกบุคคลเท่านั้น หากรวมถึงทรพย์สินส่วนรวมด้วย ประเด็นสําคัญอยูที่ การเข้าถึงทรพยากรเมื่อมีความจําเป็นต้องใ้ โดยทุน/ทรพยากรแต่ละชนิด มีนัยที่แตกต่ากันไปตามบริบทของท้องถิ่น ซึ่งทาง DFID ได้พัฒนาตัวแบบ ห้าเหลี่ยมทรพยากร (The asset pentagon) เพื่อเป็นเครื่องมือในการ สร้งความเข้าใจในความสัมพันธ์ระหว่างทรพยากรต่าง ๆ รวมทั้งความซับซ้อนและการเปลี่ยนแปลงทรพยากรทั้ง 5 ด้าน (ปีนแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2554, น.76-77)

กรอบคิการดํารงชีพอย่างยั่งยืน ได้ขยายความหมายของทรพยากร ที่กว้างขวางกว่ามิติทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว โดยใ้นิยามทรพยากร แต่ละด้านของห้าเหลี่ยมทรพยากร ดังนี้คือ (ปีนแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2554, น.78-81)

ทუნ 5 ด้านในฐานะยทุทศาสตร๑ในการดํารงชีพ

1. **ทุนมนุษย์ (Human capital)** หมายถึง คนในครัวเรือนมีทักษะ มืองค์ความรู้ มีระดับการศึกษา มีความสามารถ มีสุขภาพ มีประสพการณ์ และ การเป็นแรงงานในการดํารงชีพ จะนำไปสู่การตอบสนองต่อความต้องการ ระดับครัวเรือน ขณะที่ทุนมนุษย์อาจมีข้อจํากัดและมีความแตกต่ากัน แต่ทุนมนุษย์ถือเป็นส่วนสําคัญในระดับครัวเรือนที่จะนำไปสู่การสร้งเสริม ศักยภาพและการเข้าถึงโอกาสด้านต่า ๆ กล่าวคือ ทุนมนุษย์เป็นส่วนสําคัญ ที่จะนำพาครัวเรือนใ้มีความสามารถในการดํารงชีพ

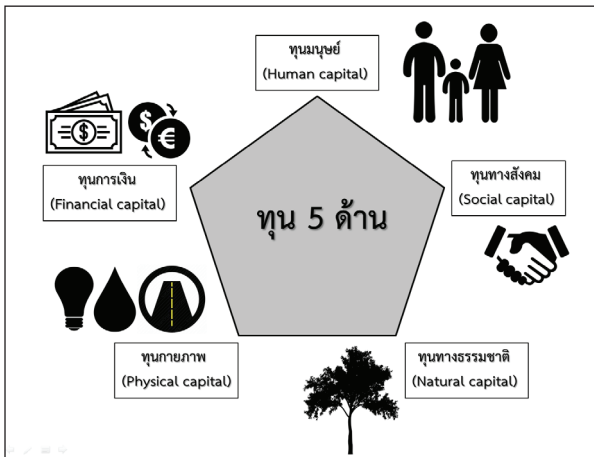
2. ทูทางสังคม (Social capital) หมายถึง ส่วนสำคัญที่มีอยู่ในสังคม ซึ่งสามารถนำมาปรับใช้ในการดำรงชีพด้านต่างๆ เช่น ในชุมชนมีความสัมพันธ์ภายในและภายนอกเชิงบวก หรือการมีภาคีเครือข่ายที่ให้ความร่วมมือช่วยเหลือ เกื้อกูล และเกื้อหนุน หรือความไว้วางใจกันของคนในสังคม และชุมชนนั้นๆ ตลอดทั้งการมีสมาชิกในกลุ่ม องค์กร หน่วยงาน (ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ) รวมทั้งมีระบบ กติกา กฎระเบียบ กฎเกณฑ์ หรือข้อตกลงร่วมกันแบบลายลักษณ์อักษรและไม่เป็นลายลักษณ์อักษรก็ได้ เพื่อให้คนในสังคมและชุมชนมีส่วนได้ส่วนเสียพร้อมกัน

3. ทูทางธรรมชาติ (Natural capital) หมายถึง แหล่งทรัพยากรธรรมชาติ (ทั้งที่ดิน แหล่งน้ำ ป่าไม้ และภูมิศาสตร์ ฯลฯ) เพื่อใช้ประโยชน์การดำรงชีพ และสร้างรายได้ให้กับครัวเรือน ทูทางธรรมชาติเป็นพื้นที่สำคัญที่คนจนและประชาชนสามารถเข้าถึงได้ ขณะที่ทูทางธรรมชาติในท้องถิ่น/ชนบท เช่น การเข้าหาของป่า การหาสัตว์ป่า การเก็บพืชสมุนไพรต่างๆ การเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ ประมง ฯลฯ แต่ชุมชนที่มีความเป็นเมือง/กึ่งเมืองอาจมีข้อจำกัด การเข้าถึงได้น้อยกว่า อย่างไรก็ตามทูทางธรรมชาติมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำรงชีพของคนจน

4. ทูกายภาพ (Physical capital) หมายถึง โครงสร้างพื้นฐานต่างๆ ที่มีความสำคัญและอำนวยความสะดวกสบายในการดำรงชีพของคนจน เช่น ระบบการคมนาคมขนส่ง ระบบน้ำสำหรับอุปโภคบริโภค ระบบพลังงาน และไฟฟ้าส่องสว่าง บ้านเรือนที่อยู่อาศัย เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ทูกายภาพอาจขึ้นอยู่กับบริบท ความเข้มแข็ง การมีส่วนร่วม หรือศักยภาพภายในชุมชน และธรรมาภิบาลในการบริหารงานตลอดถึงการให้ความสำคัญต่อทูกายภาพผ่านนโยบายทั้งระดับท้องถิ่นถึงระดับชาติ เป็นต้น

5. ทูการเงิน (Financial capital) หมายถึง เงินตราหรือรายได้ของครัวเรือนในการนำไปใช้ในการดำรงชีพ อาทิ การซื้อหาอาหาร การซื้อ

เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ การนำไปลงทุนเพื่อการดำรงชีพและสร้างอาชีพ การนำไปใช้ในการเป็นหลักประกันต่างๆ เช่น การนำไปค้ำประกันการกู้ยืมเงิน การเข้าร่วมโครงการของรัฐที่จะต้องใช้หลักประกัน อย่างไรก็ตามการที่ทุนการเงิน มีความยืดหยุ่นตามศักยภาพของครัวเรือนที่แตกต่างกัน เช่น บางครัวเรือน มีความต้องการเข้าร่วมโครงการของรัฐระดับชุมชนแต่ไม่มีแรงงาน สุขภาพ ไม่ดี หรือไม่มีความพร้อมในการเข้าร่วมอาจทำให้ไม่สามารถเข้าถึงทุน การเงินได้ หรือบางครัวเรือนต้องการเข้าร่วมโครงการเลี้ยงโค/กระบือ แต่ไม่มีที่ดินเป็นหลักประกันอาจทำให้ไม่สามารถเพิ่มศักยภาพด้านทุน การเงิน เป็นต้น (ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2544, น. 78-81)

ทุน 5 ด้านในฐานยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพ

โครงการวิจัยฯ อาศัยกรอบแนวคิดการดำรงชีพ เพื่อช่วยในการ วิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ซึ่งรวมถึงเสียงของคนจน เพื่อสร้างโอกาสในการ ร่วมสนทนาโดยมีทีมวิจัยขับเคลื่อนกระบวนการ อันนำไปสู่การอภิปรายและ การแก้ไขปัญหาที่มาจากกระบวนการมีส่วนร่วม และสะท้อนให้เห็นมุมมอง

ที่เกี่ยวข้องกับความยากจน เพื่อร่วมกันคิดค้นหาทางออกในการสร้างและสนับสนุนให้เกิดระบบการดำรงชีพที่นำไปสู่ความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของคนจน

3. วิถีวิทยาโยแมงมูม

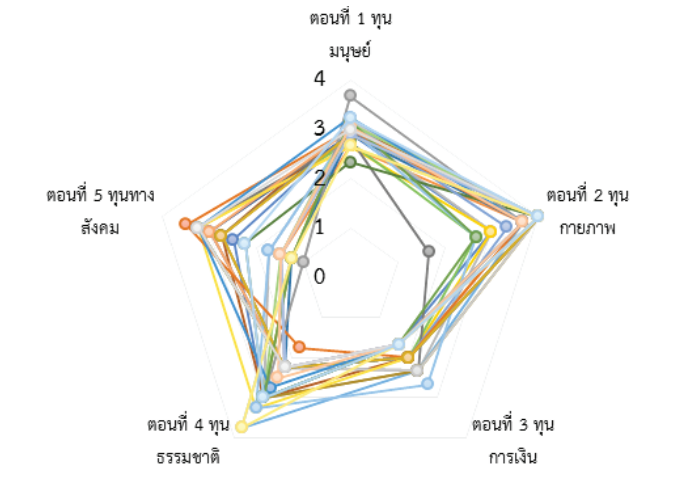
โครงการวิจัยฯ ได้ดำเนินการวิจัยโดยอาศัยวิธีวิจัยที่ถอดความหมายของทุน 5 ด้าน เป็นคำถามในรูปเครื่องมือวิจัยเชิงปริมาณ ที่สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างทุนด้านต่างๆ ของครัวเรือนคนจน โดย (1) ทุนมนุษย์จะเกี่ยวข้องกับประเด็นการศึกษา ระดับทักษะอาชีพ และภาวะสุขภาพของครัวเรือน (2) ทุนกายภาพจะเกี่ยวข้องกับแหล่งที่อยู่อาศัย ระบบสาธารณสุขูปโภค และการเข้าถึงเทคโนโลยีและการใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยี (3) ทุนการเงินจะเกี่ยวข้องกับระบบการออม ความคล่องทางการเงิน รายได้ และแหล่งเงินทุนที่สามารถเข้าถึง (4) ทุนธรรมชาติจะเกี่ยวข้องกับที่ดิน แหล่งน้ำ การเผชิญภัยธรรมชาติ และการเข้าถึงแหล่งทรัพยากรธรรมชาติทั้งในการบริโภคและการสร้างรายได้ และ (5) ทุนทางสังคมจะเกี่ยวข้องกับระเบียบกติกาในการอยู่ร่วมกันของชุมชน การช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชน และการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาในชุมชน

ในการวิเคราะห์ข้อมูลทุนเพื่อการดำรงชีพ 5 มิติ คือ 1) ทุนด้านศักยภาพบุคคล หรือทุนมนุษย์ 2) ทุนกายภาพ 3) ทุนการเงิน 4) ทุนทรัพยากรธรรมชาติ และ 5) ทุนทางสังคม ของกลุ่มครัวเรือนคนจนเป้าหมายตามข้อมูลทั้งจากฐาน TMAP (ระบบบริหารจัดการข้อมูลการพัฒนาคนแบบชี้เป้า-Thai People Map and Analytics Platform) และจากการสำรวจเพิ่มเติมหลังจากการค้นหาและสอบถามข้อมูลกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในเขตพื้นที่จังหวัดอำนาจเจริญ รวมจำนวนทั้งสิ้น 3,663 ครัวเรือน โดยในส่วนของ การเก็บข้อมูลที่มีวิจัยได้ใช้กระบวนการวิจัยเชิงสำรวจ โดยใช้แบบสอบถาม (Questionnaire survey) ที่ออกแบบโดย

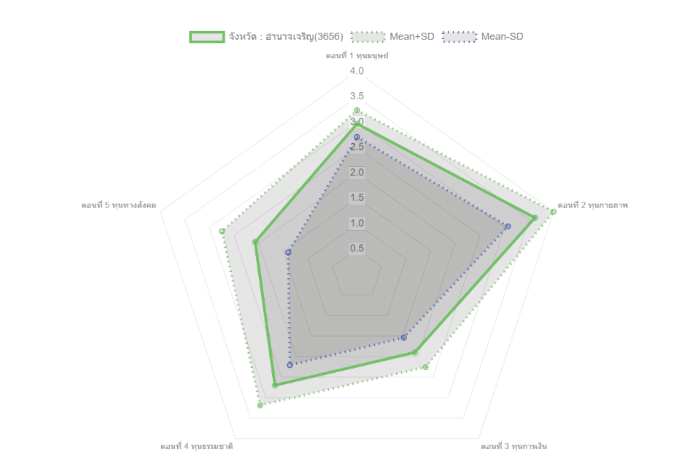
โครงการพัฒนาระบบสนับสนุนการทำงานเชิงพื้นที่เพื่อการแก้ไขปัญหาความยากจนแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำ โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากหน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.) สำนักงานสภานโยบายการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรมแห่งชาติ (สอวช.) ซึ่งแบบสอบถามประกอบด้วย 3 ส่วน ได้แก่ 1) ข้อมูลพื้นฐานครัวเรือนและผู้รับผิดชอบข้อมูล 2) ข้อมูลพื้นฐานการดำรงชีพครัวเรือน 5 มิติ และ 3) ข้อมูลการประเมินสถานะความเป็นอยู่ของครัวเรือนและประเด็นที่ต้องการสนับสนุน

ขั้นตอนในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ

ในกระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณครั้งนี้ ประกอบด้วย 1) เตรียมข้อมูลจากแบบสอบถาม ก่อนนำเข้าสู่ระบบ ซึ่งเป็นแบบสอบถามจากกลุ่มเป้าหมาย จำนวน 3,663 ชุด 2) นำข้อมูลเข้าสู่ระบบ (Data accessing) ซึ่งเป็นระบบที่พัฒนาโดยทีมวิจัยส่วนกลาง เพื่อใช้เป็นฐานข้อมูลในการทำ data analysis ด้วยการจัดเก็บข้อมูลผ่านเครือข่ายออนไลน์ <https://livingonnewpace.com/> 3) ตรวจสอบแก้ไขข้อมูลในระบบให้ถูกต้องสมบูรณ์ (Data cleansing) และ 4) ทำการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ ซึ่งเป็นข้อมูลทุนเพื่อการดำรงชีพ 5 มิติของกลุ่มคนจนเป้าหมายในจังหวัดอำนาจเจริญ ซึ่งนำเสนอผลการวิเคราะห์ในรูปแบบแผนภาพเรดาร์ (Radar Chart) หรือแผนภาพใยแมงมุม (Spider Chart) เนื่องจากแผนภาพดังกล่าวสามารถแสดงข้อมูลได้หลายตัวแปรในรูปแบบของแผนภูมิสองมิติ โดยในการแสดงผลสามารถเลือกแสดงทั้งแบบรายครัวเรือนและแบบภาพรวมของครัวเรือนกลุ่มเป้าหมายที่คำนวณจากค่าเฉลี่ย (Mean) \pm ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (SD) (ดังภาพตัวอย่าง)

แสดงทุนเพื่อการดำรงชีพ 5 มิติ รายครัวเรือน
กรณี หมู่ที่ 11 บ้านหนองทับม้า อำเภอสว่างคันฉิม จังหวัดอำนาจเจริญ

แสดงทุนเพื่อการดำรงชีพ 5 มิติ จังหวัดอำนาจเจริญ

โดยในการวิเคราะห์ข้อมูลทุนเพื่อการดำรงชีพ 5 มิติของกลุ่มคนจน เป้าหมายในจังหวัดอำนาจเจริญข้างต้น อาศัยตัวชี้วัดที่แบ่งเป็น 4 ระดับ ซึ่งจัดทำโดยทีมวิจัยกลางของโครงการพัฒนาระบบสนับสนุนการทำงานเชิงพื้นที่เพื่อการแก้ไขปัญหาความยากจนแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำ เพื่อพิจารณาถึงยุทธศาสตร์การดำรงชีพของครัวเรือนคนจนกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งในแต่ละระดับจะมีชุดคำอธิบาย ดังตารางทั้ง 5 ทุน

ตัวชี้วัดการวิเคราะห์ทุนเพื่อการดำรงชีพ 5 มิติ

1) ทุนด้านศักยภาพบุคคล หรือทุนมนุษย์ ซึ่งเป็นการพิจารณาทักษะและความสามารถต่างๆ ที่อยู่ในตัวมนุษย์ หรือกำลังแรงงาน ส่วนหนึ่งคือ สุขภาพ ความรู้และทักษะซึ่งได้มาจากการศึกษาและการฝึกอบรม และอีกส่วนหนึ่งได้มาจากประสบการณ์ ที่มนุษย์จะสามารถใช้เพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตสินค้าหรือบริการ

ตารางแสดงตัวระดับการชี้วัดทุนมนุษย์

ตัวชี้วัด	ระดับที่ 1	ระดับที่ 2	ระดับที่ 3	ระดับที่ 4
การศึกษา	อ่านไม่ออกเขียนไม่ได้	อ่านออก/เขียนได้ แต่ไม่จบการศึกษา	จบการศึกษาภาคบังคับ 9 ปี (ม.3)	จบการศึกษาสูงกว่าการศึกษาภาคบังคับ
ทักษะและอาชีพ	ไม่ได้ประกอบอาชีพ/ว่างงาน	ประกอบอาชีพการใช้แรงงาน และไม่เคยได้รับการฝึกทักษะฝีมือแรงงานหรือทักษะด้านอาชีพอื่น ๆ	ประกอบอาชีพที่ใช้แรงงาน ใช้ทักษะหรือเคยได้รับการฝึกทักษะฝีมือแรงงานหรือมีประสบการณ์การประกอบอาชีพอื่น ๆ	มีทางเลือกในการประกอบอาชีพที่หลากหลาย
สุขภาพ	มีปัญหาสุขภาพหรือความพิการจนไม่สามารถประกอบอาชีพใดๆ ได้	มีปัญหาสุขภาพ หรือความพิการที่ส่งผลต่อการประกอบอาชีพบางประเภท	มีปัญหาสุขภาพ แต่ไม่ส่งผลต่อการประกอบอาชีพ	สุขภาพและร่างกายปกติ

2) **ทุนกายภาพ** ซึ่งเป็นการพิจารณาความมั่นคงด้านที่อยู่อาศัย สภาพทางกายภาพ ความแข็งแรง มั่นคง มาตรฐานของบ้านเรือนและ สุขลักษณะ การเข้าถึงระบบสาธารณูปโภค รวมถึงการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร Internet

ตารางแสดงตัวระดับการชี้วัดด้านกายภาพ

ตัวชี้วัด	ระดับที่ 1	ระดับที่ 2	ระดับที่ 3	ระดับที่ 4
ที่อยู่อาศัย	ไม่มีที่อยู่อาศัย ที่เป็นหลักแหล่ง (เร่ร่อน)	มีที่อยู่อาศัย แต่สภาพทรุดโทรม/ไม่ถูกลักษณะ/ไม่มีเอกสารสิทธิ์	มีที่อยู่อาศัยมั่นคงแข็งแรง มีเอกสารสิทธิ์	มีที่อยู่อาศัย มั่นคงแข็งแรง
ไฟฟ้า/น้ำประปา/ถนน	ใช้ระบบสาธารณูปโภคสาธารณะ	ใช้น้ำไฟระบบพ่วง	มีระบบสาธารณูปโภค แต่การคมนาคมไม่สะดวก	มีสาธารณูปโภค และคมนาคมสะดวก
อุปกรณ์สารสนเทศและการสื่อสาร	ไม่มี Digital Device และเข้าไม่ถึงอินเทอร์เน็ต และไม่สามารถใช้ในการขอรับสวัสดิการภาครัฐ	มี Digital Device และเข้าถึงอินเทอร์เน็ต และสามารถใช้ในการขอรับสวัสดิการภาครัฐ	ใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยีดิจิทัลในการขอรับสวัสดิการภาครัฐ	ใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยีดิจิทัลในการขอรับสวัสดิการภาครัฐ และการประกอบอาชีพ

3) **ทุนการเงิน** ซึ่งเป็นการพิจารณาการมีเงินทุน ทรัพย์สิน สมบัติ
 เงินทุนที่สะสม รายได้ หรือความสามารถในการออมทรัพย์และการเข้าถึง
 สินเชื่อต่าง ๆ

ตารางแสดงตัวระดับการชี้วัดด้านการเงิน

ตัวชี้วัด	ระดับที่ 1	ระดับที่ 2	ระดับที่ 3	ระดับที่ 4
เงินสด/ทรัพย์สิน	ไม่มีเงินทุน ไม่มีทรัพย์สิน	ไม่มีเงินทุน มีทรัพย์สิน ที่อาจมีมูลค่าบ้าง มี รายได้ที่อาจหาได้บ้าง	มีเงินทุนและมี ทรัพย์สินเล็กน้อย	มีเงินทุนและ ทรัพย์สิน
อาชีพ/รายได้	ไม่มีรายได้ใดๆ	มีรายได้ แต่ไม่ สม่ำเสมอ	มีรายได้จากอาชีพที่ ชัดเจนและมีรายได้ สม่ำเสมอ	มีอาชีพ หรือ แหล่งรายได้ สม่ำเสมอ จาก 2 ทางขึ้นไป
การออม	ไม่ได้เป็นสมาชิก กลุ่มออมทรัพย์ และไม่มีเงินออม	เป็นสมาชิกกลุ่มออม ทรัพย์ แต่ไม่มีเงินออม	เป็นสมาชิกกลุ่มออม ทรัพย์ มีเงินบ้าง	เป็นสมาชิกกลุ่ม ออมทรัพย์ มีเงิน ออม และได้รับ เงินปันผล
หนี้สิน	ไม่สามารถกู้ยืม ใครได้	มีหนี้นอกระบบ และในระบบ	มีหนี้ในระบบ	ไม่มีหนี้และ สามารถกู้ได้

4) **ทุนทรัพยากรธรรมชาติ** ซึ่งจะพิจารณาจากที่ดิน / แหล่งน้ำ / การเข้าถึงการใช้ประโยชน์จากป่า ทะเล แม่น้ำ เช่น แหล่งอาหาร พื้นไม้ใช้สอย รวมถึงการเกิดภัยพิบัติในพื้นที่

ตารางแสดงตัวระดับการชี้วัดทุนธรรมชาติ

ตัวชี้วัด	ระดับที่ 1	ระดับที่ 2	ระดับที่ 3	ระดับที่ 4
ที่ดินทำกิน	ไม่มีที่ดินทำกิน	ได้รับการผ่อนปรนให้ใช้ที่ดินทำกิน	มีที่ดินทำกินแต่ไม่เพียงพอ	มีที่ดินทำกินเพียงพอ
แหล่งน้ำอุปโภค/บริโภค	ไม่มีแหล่งน้ำ	มีแหล่งน้ำไม่เพียงพอและไม่มีคุณภาพ	มีแหล่งน้ำเพียงพอแต่ไม่มีคุณภาพบางฤดูกาล	มีแหล่งน้ำที่เพียงพอและมีคุณภาพทุกฤดูกาล
การเข้าถึงประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ	ไม่สามารถเข้าถึงแหล่งอาหารและไม่สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ	เข้าถึงแหล่งอาหารและสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติแต่ไม่เพียงพอกับการดำรงชีพ	เข้าถึงแหล่งอาหารและสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเพียงพอกับการดำรงชีพ	เข้าถึงแหล่งอาหารและสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ในการสร้างรายได้
การเสี่ยงภัยพิบัติและการจัดการ	อยู่ในพื้นที่เสี่ยงภัยและได้รับผลกระทบรุนแรงและการช่วยเหลือเข้าไม่ถึง	อยู่ในพื้นที่เสี่ยงภัยและการช่วยเหลือเข้าถึง	อยู่ในพื้นที่เสี่ยงภัยแต่ชุมชนมีระบบรองรับ และการช่วยเหลือเข้าถึง	อยู่ในพื้นที่เสี่ยงภัย ได้รับผลกระทบน้อยเนื่องจาก ชุมชนมีระบบรองรับและฟื้นฟูเข้าสู่สภาวะปกติได้

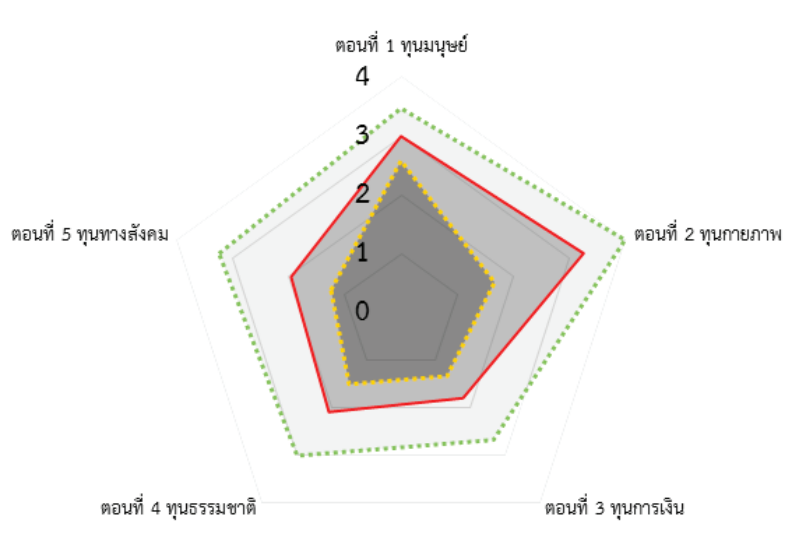
5) **ทุนทางสังคม** ซึ่งพิจารณาจากการมีเครือข่ายทางสังคมที่เข้มแข็ง
รองรับ สนับสนุนและส่งเสริมการมีชีวิตที่เหมาะสม

ตารางแสดงตัวระดับการชี้วัดทุนสังคม

ตัวชี้วัด	ระดับที่ 1	ระดับที่ 2	ระดับที่ 3	ระดับที่ 4
กติกการอยู่ ร่วมกัน ของชุมชน	ไม่มีการกำหนด กฎระเบียบ หรือ กติกาในการ อยู่ร่วมกัน	เริ่มมีแนวทางหรือกฎ ระเบียบชุมชนที่เกิดจาก การมีส่วนร่วมของชุมชน ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น กติกา ธรรมนูญชุมชน	แนวทางหรือกฎ ระเบียบการอยู่ร่วม กันที่เหมาะสมกับ บริบทชุมชน แต่ยังไม่ มีการนำไปใช้อย่าง จริงจัง	มีแนวทางหรือ กฎระเบียบ การ อยู่ร่วมกันที่ เหมาะสมกับ บริบทชุมชนและ นำไปปฏิบัติใน การอยู่ร่วมกัน
การพึ่งพาตนเอง ด้านองค์ความรู้ ของชุมชน	มีประสบการณ์ ในการพัฒนา ชุมชนที่ได้รับ การสนับสนุน จากหน่วยงาน ภายนอก	มีองค์ความรู้ ผู้รู้ท้องถิ่น และแหล่งเรียนรู้ ในการแก้ไขปัญหาที่ สอดคล้องกับชุมชน	มีองค์ความรู้ ผู้รู้ท้องถิ่น และแหล่งเรียนรู้ ที่สามารถขยายผล ให้กับชุมชนอื่น ๆ	มีองค์ความรู้ และผู้รู้ท้องถิ่น ที่สามารถ ประสานกับองค์ ความรู้และกลไก ภายนอก
การมีส่วนร่วม ของชุมชน	โครงสร้างองค์กร เป็นแนวตั้ง และขึ้นอยู่กับ ผู้นำหลัก	สมาชิกองค์กร หรือ สถาบันในชุมชน ยังไม่มีบทบาท ในการดำเนินงาน	สมาชิกมีส่วนร่วม ในขั้นตอนต่าง ๆ เช่น การกำหนดเป้าหมาย วิเคราะห์ ตัดสินใจ วางแผน ดำเนินการ การแก้ไขปัญหา การ กำกับและประเมินผล	สมาชิกมีความ รู้สึกเป็นเจ้าของ องค์กร หรือ สถาบันร่วมกัน
การช่วยเหลือกัน ของชุมชน	ไม่มีการช่วย เหลือกันหรือ บรรเทาความ เดือดร้อนต่างๆ ภายในชุมชน (ต่างคนต่างอยู่)	ชุมชนมีแนวคิดในการ ช่วยเหลือกันแต่ยังไม่มี ระบบและกลไกรองรับ	ชุมชนมีระบบ กลไก ในการช่วยเหลือกันใน สถานการณ์ที่ไม่ปกติ	ชุมชนมีระบบ และกลไกใน การป้องกันช่วย เหลือกัน ทั้งใน สถานการณ์ปกติ และไม่ปกติ

การประยุกต์ใช้แผนภาพใยแมงมุม

จากการประมวลผลภายใต้ตัวชี้วัดข้างต้น สามารถนำไปใช้ประโยชน์ อย่างเป็นรูปธรรมได้ เมื่อเชื่อมโยงกับการเตรียมการจัดทำโครงการนำร่อง (Pilot Project) เพื่อแก้ปัญหาความยากจนที่แม่นยำมากยิ่งขึ้น ในที่นี้ ยกตัวอย่าง กรณีผลการวิเคราะห์ทุนเพื่อการดำรงชีพ 5 มิติ กรณีหมู่ที่ 13 บ้านสุขสำราญเหนือ อำเภอเมืองอำนาจเจริญ ของครัวเรือนคนจนกลุ่ม เป้าหมาย จำนวน 27 ครัวเรือน และมีสมาชิกในครัวเรือนรวมทั้งสิ้น 140 คน จากแผนภาพใยแมงมุม (ดังภาพ) พบว่า ระดับทุนเพื่อการดำรงชีพ 5 มิติ กรณี หมู่ที่ 13 บ้านสุขสำราญเหนือ อำเภอเมืองอำนาจเจริญ (1) ทุนด้านศักยภาพ บุคคล หรือทุนมนุษย์ มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.99 (2) ทุนกายภาพ มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.26 (3) ทุนการเงิน มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 1.79 (4) ทุนทรัพยากรธรรมชาติ มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.08 และ (5) ทุนทางสังคม มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 1.96 ดังนั้น จากทุนทั้ง 5 มิติ เมื่อพิจารณาประกอบกับบริบทของความเป็นชุมชนเมืองแล้ว ผลการวิจัยพบว่า คนจนกลุ่มเป้าหมายจำนวนหนึ่งมีศักยภาพในการพัฒนา ตนเองให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นได้ อาทิ การพัฒนาทักษะอาชีพ จากการ พิจารณาค่าเฉลี่ยทุนมนุษย์ แต่สิ่งที่คนจนกลุ่มเป้าหมายกรณีหมู่ที่ 13 บ้าน สุขสำราญเหนือ ยังมีในระดับต่ำ คือ ทุนการเงิน โดยเฉพาะทุนทรัพย์เพื่อที่ จะใช้เป็นทุนในการประกอบอาชีพ เพราะตามบริบทของความเป็นชุมชน เมืองทำให้พวกเขามีทุนทางสังคมและทุนทรัพยากรธรรมชาติอยู่ในระดับต่ำ ฉะนั้น การที่จะเสริมพลัง (empowerment) ให้แก่คนจนกลุ่มเป้าหมาย ในพื้นที่นี้ ให้สามารถพึ่งตนเองได้มากขึ้น ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องสามารถจัด ทำลักษณะโครงการนำร่อง ที่สอดคล้องกับทุนการดำรงชีพและความ ต้องการของพวกเขา เช่น การให้ทุนสนับสนุนการทำอาชีพ ไม่ว่าจะ เป็น เงินทุนจำนวนหนึ่ง วัสดุอุปกรณ์ที่จะใช้ต่อยอดในการค้าขาย หรือความถนัด ในทักษะอาชีพเดิมที่มีอยู่ก่อนแล้ว การซ่อมแซมอุปกรณ์ที่ใช้ทำงาน เป็นต้น

แสดงทุนเพื่อการดำรงชีพ 5 มิติ
กรณีหมู่ที่ 13 บ้านสุขสำราญเหนือ อำเภอเมืองอำนาจเจริญ

วิธีวิทยาไยแมงมุมแห่งการดำรงชีพของคนจน ที่โครงการวิจัยนำมาประยุกต์ใช้ เป็นส่วนหนึ่งในการช่วยจำแนกศักยภาพที่ครัวเรือนคนจนมีอยู่พร้อมๆ ไปกับช่วยในการวิเคราะห์ให้เห็นจุดอ่อนในการเข้าถึงทุนในการดำรงชีพในแต่ละด้านที่แตกต่างกันของครัวเรือนที่เชื่อมโยงไปถึงนโยบายรัฐและความแตกต่างกันในทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็นการศึกษา สุขภาพ รายได้ที่ดิน สถานภาพทางสังคม สภาพของสมาชิกในครัวเรือน

ข้อมูลที่ได้จาก การวิเคราะห์ไยแมงมุมแห่งการดำรงชีพของคนจนที่จำแนกศักยภาพและทุนในการดำรงชีพที่ต่างกัน ในแต่ละชุมชนในพื้นที่ดำเนินการวิจัย เป็นส่วนที่โครงการวิจัยฯ นำมาใช้พิจารณาเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นกับคนจนด้วยการออกแบบนวัตกรรมในพื้นที่นำร่อง

2 ชุมชน ได้แก่ การดำเนินการนวัตกรรมการกองทุนข้าวปิ่นสุขในหมู่ 11 ตำบลหนองทับม้า อำเภอเสนางคนิคม และนวัตกรรมการกระบวนการอาสาสมัครชุมชน 1:5 ในชุมชนสุขสำราญเหนือ อำเภอเมืองอุบลราชธานี นวัตกรรมนำร่องที่เกิดขึ้นวางอยู่บนฐานคิดว่าคนจนและชุมชนของพวกเขามีศักยภาพในฐานะผู้กระทำที่กระตือรือร้นในการพัฒนาตนเอง และออกแบบกระบวนการสนับสนุน ให้พวกเขาสามารถปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ได้ด้วยตนเอง ที่ได้รับการยอมรับจากทั้งคนจนและชุมชน แม้ว่าจะจะเป็นเพียงจุดเริ่มต้นเล็กๆ แต่ผลกระทบในเชิงคุณค่าและจิตใจที่เกิดขึ้นต่อทั้งคนจนและความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นสิ่งที่ประเมินค่ามิได้

เอกสารอ้างอิง

- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. (2554). **มโนทัศน์การดำรงชีพ**. เชียงใหม่: กองทุนพัฒนาวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- Ashley, C. & Carney, D. (1999). **Sustainable Livelihoods: Lessons from Early Experience**. London: Department for International Development.
- Carney, D. (2003). **Sustainable Livelihoods Approaches : Progress and Possibilities for Change**. London: Department for International Development.
- Chambers, R., Conway, G. R. (1992). **Sustainable Rural Livelihoods: Practical Concepts for the 21st Century**. UK.: Institute of Development Studies.
- DFID. (1999). **Sustainable livelihoods guidance sheets**. UK: Department for International Development.
- Ellis, F. (2000). The Determinants of Rural Livelihood Diversification in Developing Countries. **Journal of Agriculture Economics**, 51 (2), 289-302. DOI: 10.1111/j.1477-9552.2000.tb01229.x
- Renwei H.E., et al. (2013). Research Progress and Tendency of Sustainable Livelihoods for Peasant Household in China. **Progress Geography**, 32, 657–670.
- Hua, X., Yan, J., & Zhang, Y. (2017). Evaluating the Role of Livelihood in Suitable Livelihood Strategies: Protocol for Anti-poverty Policy in the Eastern Tibetan Plateau, China. **Ecology Indicators**, 74, 62-74.
- Krantz, L. (2001). **The Sustainable Livelihood Approach to Poverty Reduction: an Introduction**. SIDA. Swedish International Development Cooperation Agency.

- Narayan, D., et al. (2000). **Voices of the poor: Crying Out for Change**. New York: the World Bank and Oxford University Press.
- Olsson, L., et al. (2014). "Livelihoods and poverty." In **Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability Part A: Global and Sectoral Aspects**. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Field, C.B., V.R. Barros, D.J. Dokken, K.J. Mach, M.D. Mastrandrea, T.E. Bilir, M. Chatterjee, K.L. Ebi, Y.O. Estrada, R.C. Genova, B. Girma, E.S. Kissel, A.N. Levy, S. MacCracken, P.R. Mastrandrea, and L.L.White (eds.)]. New York: Cambridge University Press, p. 793-832.
- Scoones, I. (2015). **Sustainable Rural Livelihoods and Rural Development**. CA: Fernwood Publishing.

การแก้ไขปัญหาความยากจน บนหน่วยความสัมพันธ์ที่เรียกว่า “เครือข่าย”

วัช มณีผ่อง

สภาวะความยากจนของบุคคลหรือครัวเรือน มีส่วนเกี่ยวข้องมากมาย ทั้งสภาวะความยากจนที่เป็นมาแต่บรรพบุรุษ การสูญเสียที่ดินทำกิน สภาวะหนี้สิน การเข้าไม่ถึงระบบสวัสดิการ หรือมองในระดับที่กว้างออกไปโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมืองที่สร้างให้เกิดความเหลื่อมล้ำ ปัญหาความยากจนจึงเป็นสิ่งสลับซับซ้อนเกินกว่าการแก้ไขปัญหาโดยลำพังบุคคลหรือกลุ่มคนใดกลุ่มคนหนึ่ง การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้ามประสบการณ์ ข้ามศาสตร์ และเชื่อมโยงกันเป็นกลุ่ม ชุมชน หรือ เครือข่าย พลังของกลุ่มและเครือข่ายจะเป็นสิ่งที่จะช่วยเสริมพลังในการต่อสู้กับความยากจนนั้นมีประสิทธิภาพภาพและมันคง

ในบทนี้ กล่าวถึงการเชื่อมโยงเครือข่ายหลากหลายรูปแบบ ข้ามสังกัด ทั้งแนวคิดและขบวนการทำงาน จนเกิดสิ่งที่เป็นหลักยึดของคนอำนาจเจริญ อย่าง “ธรรมนูญประชาชน” ภายใต้แนวคิดอำนาจเจริญเมืองธรรมเกษตร อาจเรียกได้ว่าเป็นเพียงในไม่กี่จังหวัดในประเทศไทย ที่ภาคประชาชนขับเคลื่อนจนเกิดธรรมนูญแบบฉบับของอำนาจเจริญ คณะผู้วิจัยของเราอาศัยต้นทุนทางสังคมและวัฒนธรรมนี้ในการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงด้วยเช่นกัน

การทำงานเพื่อสร้างและหนุนเสริมเครือข่าย จึงเป็นสิ่งที่โครงการวิจัยฯ ตระหนักและให้ความสำคัญ เราพบว่าความยากจนเป็นปัญหาที่มีความซับซ้อน ไม่สามารถแก้ไขได้เพียงหน่วยงาน หรือ โครงการใดโครงการหนึ่ง การแก้ไขปัญหาความยากจนอย่างแบบเบ็ดเสร็จ ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมจากภาคีทุกระดับ ชุมชนไม่สามารถพัฒนาตนเองได้โดยลำพัง ต้องอาศัยเครือข่ายและภาคีอื่นๆ มาหนุนเสริมในหลายระดับ เช่น เครือข่ายระดับ

องค์กรชุมชน เครือข่าย อปท. หรือระดับจังหวัด โดยอาศัยข้อมูลที่ผ่านมา การสอบถามทั้งเชิงปริมาณและคุณภาพที่อยู่บนฐานข้อมูลเดียวกัน และฐานข้อมูลนั้นเป็นที่ยอมรับของทุกหน่วยงานและองค์กรภาคประชาสังคม ไปจนถึงการมีส่วนร่วมตัดสินใจ (ตั้งแต่ระดับการแจ้งข้อมูล การปรึกษาหารือ การแลกเปลี่ยนความรู้ การตัดสินใจ การรู้สึกเป็นเจ้าของ) เกิดการเชื่อมโยง เครือข่ายแนวระนาบ เพื่อให้เกิดพลังรวมหมู่ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ หนุนเสริม ให้การแก้ไขปัญหาดังกล่าวหมดไป

1. แนวคิดว่าด้วยเครือข่าย

เมื่อเอ่ยถึงคำว่า “เครือข่าย” (Network) เป็นคำที่ดูเหมือนว่าหากจะเข้าใจได้ง่ายและเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป หากแต่เมื่อเราพิจารณาอย่างถี่ถ้วน เครือข่ายมีรูปแบบ องค์ประกอบ และเงื่อนไขของการเกิดขึ้น แบบแผนการเชื่อมโยงกันของสมาชิกที่หลากหลายและมีความสลับซับซ้อนอยู่ไม่น้อย เครือข่ายเป็นรูปแบบหนึ่งของความสัมพันธ์ มีลักษณะเชื่อมโยงกันในแนวระนาบมากกว่าแนวตั้ง เป็นการเกาะเกี่ยวกันของคน เพื่อลดการควบคุมเชิงอำนาจเป็นลำดับชั้น (hierarchical control) ที่มักจะเป็นรูปแบบโครงสร้างองค์กร หรือ สถาบัน เครือข่ายมีแนวโน้มที่จะเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ทั้งเพื่อการต่อรองเชิงอำนาจและการเสริมหนุนพลังที่ให้กับปัจเจก กลุ่มคน ชุมชน ที่ต้องการเป็นอิสระจากโครงสร้างอำนาจ และเสริมพลังให้กับสมาชิกของเครือข่าย

“เครือข่าย” เป็นความสัมพันธ์ที่มีได้เกิดขึ้นเองอย่างเป็นธรรมชาติ หากแต่มีจุดเริ่มต้นที่ให้มีการเชื่อมโยงกัน อาจจะพัฒนาจากความสัมพันธ์เดิม หรือสร้างขึ้นใหม่ภายใต้สถานการณ์และเงื่อนไข หรือ ผสมผสาน โครงการวิจัยได้อาศัยหลายยุทธวิธีในการเชื่อมเครือข่ายการทำงาน ทั้งการต่อยอดจากความสัมพันธ์เดิม การใช้โอกาสการประชุม เก็บข้อมูล การสอบถาม

ข้อมูลระหว่างภาคส่วนต่างๆ มาสู่ความสัมพันธ์แบบเครือข่าย ในส่วนนี้ ผู้เขียนจะทบทวนแนวสำคัญๆ ที่เกี่ยวกับรูปแบบ ขอบเขต และขบวนการ เคลื่อนไหวของกลุ่มคนในรูปของเครือข่าย

ฟาบีโอ นาสซิมเบนิ (Fabio Nascimbeni) ได้เสนอความเข้าใจที่สั้น และกระชับว่า เครือข่ายคือการเชื่อมโยงกันของหน่วยงาน องค์กร หรือบุคคล ที่มีความสนใจร่วมกัน มีเป้าหมายร่วมกัน เพื่อที่จะแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สนับสนุน หรือสร้างสิ่งใหม่ เพื่อให้เกิดแนวทางที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง ที่ดีที่สุด สำหรับงานหรือสิ่งที่สนใจร่วมกัน นาสซิมเบนิ ชี้ว่าเครือข่ายในงาน พัฒนานั้น เป็นการสร้างการตระหนักร่วมกันระหว่างกลุ่มคน ภายใต้ทุนทางสังคมของผู้ที่เกี่ยวข้อง

ในการทำงานเพื่อทำความเข้าใจ “คนจน” และ “ความยากจน” จะต้องทำงานเชื่อมร้อยระหว่างเครือข่ายที่มีอยู่อย่างหลากหลาย ในฐานะผู้มีส่วนเกี่ยวข้องและบางส่วนเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียด้วย โดยเครือข่ายหลักที่ทำงานเชิงพื้นที่ประกอบด้วยกลุ่ม ชุมชน และองค์กร ทั้งกลุ่มคนจนเป้าหมาย ชุมชนภาคประชาสังคม หน่วยงานราชการ หน่วยงานท้องถิ่น และอื่นๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องในแต่ละโอกาส โดยการประสานเครือข่ายเพื่อให้เกิดการทำงานร่วมกันไม่ได้ใช้เพียงกลไกที่เป็นทางการ แต่การใช้กลไกที่ไม่เป็นทางการในการทำงาน ถือเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญ

ปีแอร์ บูร์ดิเยอ (Pierre Bourdieu) (1985) อธิบายทุนทางสังคมว่าเป็นการจัดหน่วยความสัมพันธ์กลุ่มคนที่มีอะไรบางอย่างร่วมกัน เป็นหมู่คณะ หรือ เครือข่ายร่วม (collective network) และความสัมพันธ์ที่มีลักษณะร่วมแบบนี้ จะไม่ปรากฏในระดับของนามธรรม แต่จะเห็นได้ในปฏิบัติการ (practice) การยอมรับนับถือ จะเป็นตัวสร้างความรู้สึกละคุณค่าร่วมต่อเครือข่ายความสัมพันธ์ การยอมรับนับถือ อาจเป็นในรูปของการมีสิ่งที่ยืนยันอย่างเป็นทางการหรือเป็นการแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ก็ได้

ทุนทางสังคม อธิบายถึงคุณลักษณะ รูปแบบ และชุดคุณค่าร่วม ในหน่วยความสัมพันธ์ และในแต่ละหน่วยความสัมพันธ์ต้องมีสิ่งที่เชื่อมร้อย (bonding) โดยอาจจะเป็นความเชื่อ ชุดคุณค่าร่วมอะไรบางอย่าง เช่น การเป็นคนบ้านเดียวกัน อาชีพเดียวกัน เพื่อนมนุษย์ การเคารพความเป็นมนุษย์ ฯลฯ ในโครงการวิจัยนี้ ตัวเชื่อมร้อยสำคัญมีหลากหลาย อาทิ การมีเป้าหมายที่มาร่วมกันในการแก้ไขปัญหาความยากจน ความเป็นคนท้องถิ่นเดียวกัน หรือ ความเป็นผู้ร่วมในชะตากรรมเดียวกัน เผชิญปัญหาความยากจนร่วมกัน

ทั้งนี้ เสรี พงศ์พิศ (2548) ได้อธิบายถึงความเชื่อมโยงระบบความสัมพันธ์เดิมกับการสร้างความสัมพันธ์ใหม่ ทุนทางวัฒนธรรมของชุมชน อันได้แก่ระบบเครือญาติ ระบบความเชื่อประเพณีท้องถิ่น ที่ต้องมีการเกื้อกูลกัน ร่วมกันประกอบพิธีตามความเชื่อ ตัวอย่างเช่น ภาคอีสานมีฮีตสิบสอง คองสิบสี่ ที่ไม่ใช่สิ่งที่จะปฏิบัติได้ลำพังบุคคลหรือครอบครัวเดี่ยวๆ ได้ ทุกคนที่มีความเชื่อต้องมาร่วมกันประกอบพิธีกรรม เป็นความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ท้องถิ่นที่ เสรี พงศ์พิศ เรียกว่า “รากเหง้า” เป็นทั้งรากเหง้าของคนที่เป็นสมาชิก และเป็นรากเหง้าของแนวทางการสร้างรูปแบบความสัมพันธ์สมัยใหม่ที่เรียกว่า “เครือข่าย”

ในที่นี้ เราอาจทำความเข้าใจอย่างง่ายว่า “เครือข่าย” เป็นตัวสะท้อน หรือเป็นผลผลิตของระบบความสัมพันธ์ของกลุ่มคน ที่มีวิถีชีวิตร่วมกันในแบบต่างๆ เช่น ครอบครัว ชุมชน การค้าขาย การแลกเปลี่ยน กลุ่มความเชื่อ รสนิยม ฯลฯ หากแต่ว่า ลำพังความสัมพันธ์ ยังไม่สามารถเรียกว่าเป็นเครือข่ายได้ เสรี พงศ์พิศ (2548) อธิบายว่าเครือข่ายเป็นจัดความสัมพันธ์ใหม่ ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ ชุมชนกับชุมชน ชุมชนกับรัฐ ซึ่งต้องอาศัยกระบวนการจัดความสัมพันธ์ใหม่ขององค์ประกอบ 3 อย่างคือ (1) กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน อาศัยรากเหง้าความสัมพันธ์เดิม หากแต่มีการทบทวน ตั้งคำถาม และทำความเข้าใจชุมชนท้องถิ่นร่วมกันใหม่ ท่ามกลางการเปลี่ยนผ่านและ

มองครอบครัว ชุมชน หมู่บ้านอย่างมีพลวัต (2) การสร้างนวัตกรรม เพื่อรองรับ ความสัมพันธ์ใหม่ เช่น การสร้าง วิสาหกิจชุมชน เพื่อรองรับกิจกรรมการค้า การผลิต การยังชีพใหม่ ที่ต้องมีการต่อช่องทางเศรษฐกิจ และ (3) การสร้าง เครือข่ายและประชาคม ซึ่งองค์ประกอบทั้ง 3 อย่างจะสามารถพัฒนาและ มีความเข้มแข็งได้นั้น เสรี พงศ์พิศ มองว่า การสนับสนุนจากภายนอก มีความ สำคัญและจำเป็น บทบาทของคนจากภายนอกชุมชน ไม่ว่าจะเป็น นักพัฒนา เจ้าหน้าที่รัฐที่เกี่ยวข้อง นักวิจัย ฯลฯ มี 3 บทบาท คือ บทบาทแรก การเป็น ผู้เชื่อมประสานให้เกิดกระบวนการ (facilitator) บทบาทที่สอง ผู้เชื่อม ประสานให้เกิดการเปลี่ยนแปลง (catalyst) และ บทบาทที่สาม ผู้เชื่อม ประสานให้เกิดเครือข่าย (networker) (เสรี พงศ์พิศ, 2548, น. 24-27)

2. การสร้างเครือข่ายความร่วมมือเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน กรณีจังหวัดอำนาจเจริญ

ดังที่ นาสซิมเบนิ (Nascimbeni, 2014) ชี้ว่าโครงการพัฒนาที่สามารถ ไปสู่เป้าหมายได้สำเร็จนั้น ไม่สามารถดำเนินไปโดยลำพังโดยปราศจาก เครือข่ายความร่วมมือในการดำเนินการแก้ไขปัญหาความยากจน โครงการ วิจัยฯ ได้ดำเนินการผ่านการสร้างเครือข่าย เป็นทุนทางสังคม ที่จะช่วยให้ การดำเนินโครงการสามารถไปถึงเป้าหมายได้ โดยมีเครือข่ายหลายรูปแบบ และหลายระดับ ดังนี้

การสร้างเครือข่ายผ่านระบบโครงสร้างองค์กร (Organization and System)

การสร้างเครือข่ายผ่านระบบโครงสร้างองค์กร มีรูปแบบเป็นทางการ เชื่อมโยงระหว่างสถาบัน โครงการฯ ใช้แนวทางการหาข้อมูลเพื่อนำไปสู่การ แก้ไขปัญหาความยากจนอย่างครอบคลุมและตรงจุด ในนามของความร่วมมือ

ระหว่าง มหาวิทยาลัยกับหน่วยงานราชการในระดับจังหวัด ที่มีเป้าหมาย และภารกิจในการแก้ไขปัญหาความยากจน ผ่านการสอบถามข้อมูลร่วมกัน กับสำนักงานจังหวัดอำนาจเจริญ สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัด สำนักงาน พัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ สำนักงานคลังจังหวัด ซึ่งได้รับความร่วมมือและการสนับสนุนข้อมูล การทำงานของโครงการเป็นอย่างดี

การสอบถามข้อมูลร่วมกัน ถือว่าเป็นพื้นที่ปฏิบัติการ (practice) สำคัญที่แสดงให้เห็นจุดเชื่อมต่อหรือรอยต่อของเครือข่าย ตัวเลขที่แจกแจงออกมาจาก หน่วยงานต่างๆ มีทั้งที่ซ้อนทับและเหลื่อมกัน สิ่งที่ประชาคมที่ร่วมกันเห็น คือ ข้อจำกัดของเครื่องมือการเก็บข้อมูล ที่มีได้มีอันใดอันหนึ่งที่สมบูรณ์แบบ ขณะเดียวกันก็เห็นถึงวัฒนธรรมระบบราชการ ที่ไม่ได้มีการประสานงานหรือ เชื่อมโยงการทำงานในแนวระนาบ รองผู้ว่าราชการจังหวัดที่เข้าร่วมประชุม ในวันนั้น ได้กล่าวการบูรณาการข้ามหน่วยงานที่ไม่เป็นจริง สะท้อนให้เห็น ถึงการทำงานของแต่ละภาคส่วนที่ยึดฐานข้อมูลคนละชุด ส่งผลให้การทำงาน เพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนมีความซ้ำซ้อน และเกิดช่องว่างของความช่วยเหลือ หรือสนับสนุน

ภายใต้ความพยายามบูรณาการหน่วยงานภาคส่วนต่างๆ ให้ทำงาน เพื่อให้บรรลุเป้าหมายของจังหวัด โครงการวิจัยฯจึงเป็นเหมือนสิ่งที่ เสรี พงศ์พิศ เรียกว่า ผู้เชื่อมประสานให้เกิดการเปลี่ยนแปลง (catalyst) โครงการวิจัยฯ เข้าไปเป็นตัวทำลายและขยายขอบเขต (the edge) ความเป็นไปได้ของการ ทำงานร่วมกัน ระหว่างหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องกับความยากจน ผ่านการ นำเสนอข้อมูลที่สอบถามและเก็บเพิ่มเติม อย่างน้อยหน่วยงานสำคัญ ที่เกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหาความยากจน อย่างเช่น พัฒนาชุมชนจังหวัด และพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ได้เห็นเห็นข้อมูลและนำไปใช้ ในการออกแบบโครงการในระยะถัดไป

การสร้างเครือข่ายผ่านความเป็นท้องถิ่น (Localism)

“ขบวนการองค์กรชุมชนจังหวัดอำนาจเจริญ” เป็นเครือข่ายท้องถิ่นที่เข้มแข็งในพื้นที่และถือได้ว่า เป็นเครือข่ายภาคประชาชนที่เข้มแข็งที่สุดแห่งหนึ่งในประเทศไทย เนื่องจากพื้นที่ดำเนินการเป็นพื้นที่ใหม่สำหรับทีมวิจัย โดยทีมไม่รู้จักกับภาคประชาชนในพื้นที่ หรือยังไม่เคยทำงานร่วมอย่างจริงจัง จึงอาศัยการประสานงานของทีมพี่เลี้ยงจากส่วนกลาง ที่มีความสัมพันธ์เดิมกับขบวนการองค์กรชุมชนจังหวัดอำนาจเจริญ เป็นตัวเชื่อมที่สำคัญ

เครือข่ายภาคประชาชนอำนาจเจริญ ก่อตัวขึ้นราว ปี พ.ศ. 2541 ผ่านการประสบปัญหาความไม่เป็นธรรมในพื้นที่ เนื่องจากจังหวัดอำนาจเจริญเดิมมีนโยบายที่กำหนดมาจากส่วนกลาง ให้เป็นเมืองการค้าชายแดน การเป็นประตูสู่อาเซียน เมืองแห่งการเกษตรเชิงเดี่ยว หรือ เมืองส่งเสริมการปลูกพืชพลังงาน (สุวิมล มีแสง, 2558) ส่งผลให้เกิดปัญหามากมาย โดยเฉพาะการเข้าถึงทรัพยากร ทั้งที่ดินและน้ำ ในปี 2553 มีการสรุปบทเรียนเครือข่ายภาคประชาชน ได้ข้อสรุปร่วมกันว่าจะปฏิรูปจิตสำนึกของคนอำนาจเจริญบนฐานประชาธิปไตยชุมชน ให้ความสำคัญในแนวคิดที่ว่า “พื้นที่จัดการตนเอง” และพัฒนามาเป็น กรอบธรรมนูญประชาชนคนอำนาจเจริญ ในปี 2555 บนฐานของความเป็นชุมชนท้องถิ่น³

การทำงานร่วมกับขบวนการองค์กรชุมชน เป็นแนวทางการทำงานผ่านสำนึกร่วมของเครือข่ายระดับท้องถิ่นอย่างเข้มข้น โดยมีการประชุมร่วมกันหลายครั้งเพื่อออกแบบการทำงาน เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เป็จริงใจของความ

³ ฐานคิดเรื่อง ชุมชนท้องถิ่นจัดการตนเอง มีทั้งหมด 5 ข้อ คือ (1) เป็นการสร้างการเปลี่ยนแปลงสังคมจากชุมชนฐานราก (2) การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจะดำเนินการทุกเรื่องทุกมิติที่เกี่ยวข้องกับชุมชน (3) เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมทั้งภายในและภายนอกชุมชน (4) การขับเคลื่อนงานพัฒนาที่มุ่งสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง ปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ระหว่างชุมชนกับหน่วยงาน จากระดับท้องถิ่นไปจนถึงระดับชาติ และ (5) กระบวนการทำงานมุ่งสู่การเสริมสร้างความเข้มแข็งและการพึ่งตนเองของชุมชนท้องถิ่นโดยรวม (สุวิมล มีแสง, 2558, น. 40-41)

ยากจนในพื้นที่อำนาจเจริญ พบว่าเครือข่ายท้องถิ่นนี้ มีการทำงานที่มีทั้งระดับที่กว้างและลึก การมีตัวแทนของเครือข่ายในแต่ละอำเภอ 7 อำเภอ 63 ท้องถิ่น เครือข่ายยึดโยงเป็นสูตร 1:3:5 คือ แกนประสาน 1 คน ดูแลประสานงาน 3 ตำบล ใน 3 ตำบล ต้องจัดตั้งแกนนำอย่างน้อย 5 คน แกนนำตำบล 5 คน ต้องจัดตั้งแกนนำหมู่บ้าน 5 คน เพื่อให้การประสานการดำเนินงาน การสื่อสารข้อมูลข่าวสารความเคลื่อนไหวต่างๆ งานลงลึกถึงระดับหมู่บ้าน (พลเดช ปิ่นประทีป, 2564) นอกจากการทำงานที่ครอบคลุมพื้นที่แล้ว ขบวนการองค์กรชุมชนยังมีการทำงานกับกลุ่มคนช่วงวัยต่างๆ มีการเน้นให้เยาวชนในพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมรับรู้ปัญหา และออกแบบวิถีชีวิตที่มีคุณภาพร่วมกัน โครงการวิจัยฯ เข้าใจ และสนับสนุนแนวความคิดนี้ จึงได้คัดเลือกกลุ่มเยาวชนในพื้นที่ มาร่วมเป็นผู้ช่วยนักวิจัย กับนักศึกษาของมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี เพื่อเปิดโอกาสให้เยาวชนรุ่นใหม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมรับรู้ถึงปัญหาความยากจนด้วยตัวเอง

การสร้างเครือข่ายผ่านความสัมพันธ์ระดับบุคคล (individualism)

แม้ว่าทีมวิจัยจะไม่ได้มีความสัมพันธ์ระดับบุคคลกับคนในพื้นที่อำนาจเจริญมาก่อน แต่การประสานเครือข่ายกับจังหวัดและขบวนการกรชุมชน ทำให้คณะผู้วิจัยอาศัยความสัมพันธ์ ส่วนบุคคลที่เกิดขึ้นกับเจ้าหน้าที่หรือบุคคลในท้องถิ่น ขยายเครือข่ายระดับบุคคลได้ง่ายและรวดเร็ว การเข้าถึงข้อมูลระดับลึกของคนจนบางกลุ่ม เรื่องราวและความทุกข์ยากของพวกเขามีความเปราะบางและละเอียดอ่อน เกินกว่าที่นักวิจัยจากภายนอกจะเข้าถึงได้อย่างรวดเร็วในเวลาจำกัด การประสานเวทีประชุมหรือการสัมภาษณ์ กลุ่มเป้าหมาย อาศัยประสานและวินิจฉัยเบื้องต้น หรือ “การชี้เป้า” จากภาคีคนทำงานทั้งรัฐและขบวนการชุมชนอย่างมาก จากความรู้จักคุ้นเคยกลุ่มเป้าหมายจำนวนหนึ่ง ทีมวิจัยสามารถเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายใหม่ๆ

ในลักษณะของ Snowball ได้อย่างรวดเร็ว โดยสร้างความไว้นือเชื่อใจจากการกล่าวอ้างถึงบุคคลที่เรารู้จักและคุ้นเคย

การสร้างเครือข่ายผ่านกลุ่มคนที่ประสบปัญหาาร่วมกัน

ในประเด็นนี้อาจเห็นได้ชัดเจนในการทำงานของขบวนการของขบวนการองค์กรชุมชนอำนาจเจริญ ที่รวมตัวกันเพื่อแก้ไขปัญหา ต่อรอง และออกแบบแนวทางการพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง ขบวนการเคลื่อนไหวต่างๆ ทั้งสมาชิกคนจน เครือข่ายสลัม 4 ภาค กลุ่มผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการของรัฐ ในงานศึกษาพลวัตการเคลื่อนไหวและการต่อสู้เพื่อฟื้นฟูวิถีชีวิตของชุมชน ที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูล ของ พนา ใจตรง และ กนกวรรณ มะโนรมย์ (2557) ที่ชี้ชัดว่ากลุ่มผู้ประสบปัญหาจากการสร้างเขื่อน ประสบปัญหาาร่วมกัน มารวมตัวกันเพื่อต่อสู้เพื่อความมั่นคงทางอาหารทางอาหารที่สูญเสียไป การเข้าร่วมประชุมสัมมนา เดินขบวนเรียกร้อง การชุมนุมในกรุงเทพมหานคร ฯลฯ การเคลื่อนไหวและกระบวนการต่อรองแต่ละครั้งเกิดการเปลี่ยนแปลงในทัศนคติและมุมมองของชาวบ้าน

งานของ ธวัช มณีผ่อง (2546) ที่นำเสนอกลุ่มคนที่เจ็บป่วยแล้วไม่สามารถรักษาได้ด้วยความรู้แบบวิทยาศาสตร์การแพทย์ ไปร่วมกันเพื่อรับการรักษาจากสำนักทรงพร ในพื้นที่นี้เองที่พบว่า คนป่วยเหล่านั้นได้สร้างพื้นที่ความสัมพันธ์ขึ้นมาใหม่ แลกเปลี่ยนเรียนรู้การอยู่ร่วมกับการเจ็บป่วยเรื้อรัง ไม่มีใครหรือผู้ใดผูกขาดความรู้ในพื้นที่นั้น และพบว่าสำนักทรงพรในงานศึกษาเป็นพื้นที่เปิดให้กับทุกความรู้ ทั้งจากผู้ป่วยเอง ญาติ ผู้ป่วย ที่ต่างก็มีประสบการณ์ในการผ่านภาวะวิกฤตสุขภาพทั้งหนักเบา มาแชร์กัน หลายคนเกิดเป็นความสัมพันธ์ใหม่ เช่น การทำธุรกิจร่วมกัน การรับซื้อผลผลิต การจ้างงาน ฯลฯ การแชร์ประสบการณ์ความรู้ สร้างสิ่งที่เป็นส่วนรวมหรือ collective mind กลายเป็นชุมชนและเครือข่ายในความหมายใหม่ ที่ซ้อน

ทับไปกับชุมชนและความสัมพันธ์เดิม ตัวเชื่อมร้อย (bonding) ของเครือข่าย คือ การประสบปัญหาทางสุขภาพและสังคม และไร้ทางออกแบบเดียวกัน

โครงการวิจัยฯ ใช้กระบวนการสอบทานข้อมูล เก็บข้อมูล ทั้งการสัมภาษณ์แบบสอบถาม การสนทนากลุ่ม และการสัมภาษณ์ลึก เป็นส่วนหนึ่งของการสร้างสิ่งที่เรียกว่าการมองเห็นคนที่ประสบปัญหาร่วมกัน ทั้งกลุ่มคนจนเป่าหมาย หลายคนไม่เคยได้พูดถึงปัญหาและความลำบากให้กับคนอื่นฟังมากเหมือนกันทำให้สัมภาษณ์หรือร่วมสนทนาในกระบวนการต่างๆ ของโครงการวิจัย หลายคนไม่เคยได้ฟังเรื่องราวของคนจนคนอื่นๆ อย่างลึกซึ้งมาก่อน รวมทั้งคนทำงานทั้งภาครัฐและเอกชนเองก็ยอมรับว่าหลายอย่างเป็นข้อมูลใหม่ เป็นแง่มุมใหม่ ของการรับรู้เกี่ยวกับคนจนเป่าหมาย

เครือข่ายทั้ง 4 แบบข้างต้น เป็นสิ่งที่โครงการวิจัยฯ เองก็มีประสบการณ์ร่วม ไปพร้อมๆ กับกลุ่มเป่าหมายและเครือข่าย ทั้งแบบที่ตั้งใจและไม่ตั้งใจ เป็นพื้นที่ปฏิบัติการ หรือที่ Bourdieu ใช้คำว่า สนาม (field) อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2558) มองว่าไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานรัฐ ขบวนการภาคประชาชน หรือ แม้แต่กลุ่มผู้ประสบปัญหาร่วมกัน ซึ่งผู้เขียนมองว่า เครือข่าย เป็นพื้นที่ของความสัมพันธ์ที่เรียกว่า ชุมชนปฏิบัติ (community of practice) ด้วย ดังจะกล่าวต่อไป

3. การก่อรูปความสัมพันธ์ของ “ชุมชนปฏิบัติ” เพื่อแก้ไขปัญหาคายากจน

ชุมชนปฏิบัติ ไม่ใช่ ชุมชนนักปฏิบัติ เอเตียน เวนเกอร์ (Etenne Wenger) นักทฤษฎีการศึกษา ที่หันมาอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม ได้เสนอพื้นที่ทางสังคมที่เรียกว่าชุมชนปฏิบัติ ไว้ในหนังสือชื่อ Community of Practice: learning, Meaning and Identity (Wenger, 1998) ว่าเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ของผู้คนที่เข้ามาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ระหว่างบุคคล การเรียนรู้

ไม่ได้เกิดจากการถ่ายทอดความรู้จากใครคนใดคนหนึ่ง หากแต่เป็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นผ่านปฏิสัมพันธ์ในเครือข่าย ความสัมพันธ์ในชุมชนปฏิบัติ อาจซ้อนทับกับความสัมพันธ์อื่นที่เป็นชุมชน หมู่บ้าน องค์กร หากแต่ไม่ใช่สิ่งเดียวกัน

คุณลักษณะของชุมชนปฏิบัติ คือ สมาชิกจะรู้สึกถึงการมีพันธะผูกพัน การมีส่วนร่วม และการมีทรัพยากรร่วม ดังนั้น เครือข่ายความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในโครงการฯ จึงมีลักษณะของชุมชนปฏิบัติ การทำงานร่วมกัน นำมาสู่ความสัมพันธ์ ผูกพัน และเรียนรู้ร่วมกัน ในกรณีเพื่อร่วมงานอาจหมายถึงความเป็นทีม ที่ถูกสร้างขึ้นผ่านปฏิสัมพันธ์ คล้ายคลึงกับที่ นาสซิมเบนนิ (2014) ก็เสนอว่า เครือข่ายคือการปฏิสัมพันธ์และเรียนรู้การทำงานร่วมกัน

ในการทำงานของโครงการวิจัยฯ “เครือข่าย” มิได้มีลักษณะร่วมของการเกาะเกี่ยวกันเป็นกลุ่มหรือชุมชน เท่านั้น หากแต่เป็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่สร้างความหมายใหม่ มีความรู้สึกร่วม แשרความเป็นเจ้าของ ในแบบของชุมชนปฏิบัติ พบว่าความสัมพันธ์แบบเครือข่ายที่เกิดขึ้นอยู่บนฐานของการเรียนรู้ร่วมกัน เกิดความสัมพันธ์ใหม่ ที่เป็นลักษณะของความสัมพันธ์แนวระนาบ ผู้ที่เกี่ยวข้องต่างมีบทบาทในฐานะผู้กระทำการ (agency) ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและเกิดแนวทางการแก้ไขปัญหาความยากจน ทั้งขบวนการองค์กร ชุมชนในฐานะผู้กระทำการในระดับพื้นที่ หน่วยงานภาครัฐในฐานะของผู้ที่กำกับดูแลพื้นที่ ชุมชนผู้อยู่กับปัญหาความยากจน และกลุ่มคนจนเป้าหมาย คณะผู้วิจัยฯ คอยอำนวยความสะดวกให้เกิดการเชื่อมโยง ทั้งการแลกเปลี่ยน รับฟัง และร่วมกันหาแนวทางการแก้ไขปัญหาที่เหมาะสม

จากแผนภาพจะเห็นได้ว่าการดำเนินโครงการวิจัยฯ พยายามส่งเสริมที่มีอยู่เดิม ได้ก่อให้เกิดเครือข่ายใหม่ เครือข่ายในที่นี้หมายถึง การทำงานร่วมกัน การสื่อสาร ก่อให้เกิดการเรียนรู้และเปลี่ยนแปลง ทุกครั้งที่มีการปฏิบัติการ การรับรู้และความสัมพันธ์ ก็จะเปลี่ยนไป จากแผนภาพจะเห็นได้ว่า ปฏิบัติการภายใต้โครงการวิจัย ส่งผลต่อการก่อรูปความสัมพันธ์ใหม่ 4 ส่วน

ส่วนแรก เครือข่ายที่เกิดขึ้นกับหน่วยงานราชการ การประชุมและแลกเปลี่ยนข้อมูล ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญ โครงการฯ เริ่มต้นทำงานกับหน่วยงานราชการในพื้นที่ โดยเริ่มจากทุนทางสังคมที่ต่ำมาก นักวิจัยหลายคนไม่เคยไปจังหวัดอำนาจเจริญ แม้จะเคยผ่านทางเพื่อไปสู่จังหวัดอื่นๆ แต่การรับรู้เกี่ยวกับอำนาจเจริญก็มีน้อยมาก และความสัมพันธ์ในเครือข่ายก็น้อยด้วยเช่นกัน การประชุมปรึกษาหารือ โดยเฉพาะการสอบถามข้อมูล ระหว่างหน่วยงาน ช่วยให้เราได้เรียนรู้ทั้งข้อมูลใหม่ๆ วัฒนธรรมการทำงาน ทั้งโอกาสและข้อจำกัดของหน่วยงานภาครัฐ การสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลเกิดขึ้นทั้งในระดับทางการและบุคคล

ส่วนที่สอง เครือข่ายกับขบวนการองค์กรชุมชน การทำงานร่วมกับขบวนการองค์กรชุมชน ถือว่าเป็นการเรียนรู้ที่สำคัญของทีมวิจัย ประสบการณ์ทำงานเกาะติดพื้นที่อย่างยาวนานของแกนนำ ร่วมกับประสบการณ์เคลื่อนไหวทางสังคมอื่นที่แต่ละคนมีมากแต่เดิม ทั้งการทำงานพัฒนาชุมชนที่ต่อยอดจากขบวนการทำงานชุมชน ของอดีตสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย การเป็นผู้นำท้องถิ่น เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ครู ฯลฯ แต่พวกเขา มิได้มาในฐานะตำแหน่งที่เป็นทางการ แต่เข้ามาร่วมในฐานะสมาชิกของขบวนการองค์กรชุมชนในทัศนะของผู้เขียนมองว่า เป็นเครือข่ายประชาสังคม มีบทบาทและสำคัญมากต่อการขับเคลื่อนการพัฒนาพื้นที่

นอกจากนี้ ในกระบวนการเก็บข้อมูล โครงการวิจัยยังได้เชื่อมโยงการเรียนรู้และเครือข่ายการทำงานระหว่าง เยาวชน 2 กลุ่ม คือ นักศึกษาและบัณฑิตจากมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี และกลุ่มเยาวชนแกนนำของขบวนการองค์กรชุมชน นอกจากเรียนรู้ร่วมกันในฐานะ ผู้ช่วยเก็บข้อมูล ถือว่าเป็นการร่วมเรียนรู้ปัญหาความยากจนของอำนาจเจริญไปพร้อมกัน มีการเชิญผู้นำในขบวนการองค์กรชุมชนมาร่วมเป็นอาจารย์บรรยายพิเศษในมหาวิทยาลัย สร้างความใกล้ชิดระหว่างมหาวิทยาลัยและภาคประชาสังคม ในจังหวัดอำนาจเจริญไม่น้อยประการสำคัญสำหรับภาพอนาคตเครือข่ายการทำงานนี้ เป็นโอกาสให้เยาวชนแกนนำของขบวนการองค์กรชุมชนที่ถือได้ว่าจะเป็นผู้บทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนภาคประชาสังคมของอำนาจเจริญ ได้เรียนรู้ปัญหาความยากจนในจังหวัดของตนเองที่รอบด้านและลึกซึ้งสามารถนำไปออกแบบการทำงานในอนาคตได้เป็นอย่างดี

ส่วนที่สาม เครือข่ายที่เกิดขึ้นกับคนจนเป้าหมาย ปฏิบัติการร่วมกับชุมชนเป้าหมาย โดยเฉพาะการเก็บข้อมูลหลายแบบ ทั้งการสัมภาษณ์ โดยแบบสอบถาม การสนทนากลุ่ม และการสัมภาษณ์ลึก ทำให้กลุ่มคนจนเป้าหมาย เข้าใจโครงการและรับรู้ถึงวัตถุประสงค์การวิจัยที่ชัดเจนขึ้น ชีวัด

จากการให้ความร่วมมือ การแสดงความกล้าหาญที่จะเสนอความคิดเห็น ต่อที่ประชุม หรือแม้แต่เวทีสาธารณะ ด้านหนึ่ง ผู้เขียนมองว่า ตัวโครงการ มีส่วนในการเสริมพลังและสนับสนุนให้เขาแสดงอัตลักษณ์ และบอกถึง ความต้องการของตัวเองได้

ส่วนที่สี่ เครือข่ายที่เกิดขึ้นใหม่ในทีมวิจัย ในส่วนของทีมวิจัยเอง เป็นการทำงานร่วมกันระหว่างคณาจารย์จากศิลปศาสตร์ รัฐศาสตร์ และ วิศวกรรมศาสตร์ การทำงานร่วมกันเกิดการเรียนรู้ข้ามศาสตร์ การวางแผน การออกแบบ การทำงานร่วมกัน และการสรุปหลังการปฏิบัติงานร่วมกัน (After Action Review) ทำให้เรียนรู้ถึงทัศนคติ มุมมองและกระบวนการทัศน ความสำเร็จของแต่ละศาสตร์ที่มีต่อความยากจน ทำให้เห็นว่าการแก้ไขปัญหา ความยากจน เรียกร้องการบูรณาการศาสตร์ที่หลากหลาย การมอง เชิงระบบ การพัฒนาโลกเพื่อสนับสนุนการทำงาน การศึกษาเชิงลึกด้าน วัฒนธรรมและจิตวิทยาสังคม คุณสมบัติเหล่านี้อาจไม่ได้เป็นความถนัด เฉพาะของบุคลากร ในแต่ละศาสตร์ หากแต่ผสมผสาน และอาศัย ประสบการณ์และความชำนาญของบุคคล ขณะเดียวกันคนอื่นๆ ก็เรียนรู้ ไปพร้อมกัน

ท้ายที่สุด โครงการในฐานะพื้นที่ปฏิบัติการ (practice field) เป็น ชุมชนปฏิบัติ (community of practice) และเป็นเครือข่าย (network) ในคราวเดียวกัน ดังนั้น หากเครือข่ายปฏิบัติการแต่ละระดับมีความเข้มแข็ง ก็จะส่งผลในการทำงานเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน ที่ยากและซับซ้อน เป็นไปได้ด้วยดียิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- ธวัช มณีผ่อง. (2546). กระบวนการสร้างความรู้ชายขอบในวิกฤตการณ์
สุขภาพ: กรณีศึกษาสำนักทรงแห่งหนึ่งในจังหวัดเชียงใหม่,
 วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- พนา ใจตรง และ กนกวรรณ มะโนรัมย์ (2557) พลวัตการเคลื่อนไหวและ
 การต่อสู้เพื่อฟื้นฟูวิถีชีวิตของชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูล,
วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 5(2), 81-111.
- พลเดช ปิ่นประทีป. (2021). รายงานประชาชน โดย ส.ว.พลเดช (ฉบับที่ 51).
 “เครือข่ายคนฮักถิ่นจังหวัดอำนาจเจริญ”, สถาบันพัฒนาประชาสังคม.
- สุวิมล มีแสง. (2558). ปฏิรูปด้วยพลังพลเมืองคนอำนาจเจริญ ใน
**สมัชชาพลเมือง กระบวนการพัฒนาประชาธิปไตยและการมีส่วนร่วม
 ของประชาชน.** กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.
- เสรี พงศ์พิศ. (2548). **เครือข่าย ยุทธวิธีเพื่อประชาคมเข้มแข็ง ชุมชนเข้มแข็ง.,**
 กรุงเทพฯ: โครงการมหาวิทยาลัยชีวิต สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2558). **ทุนทางสังคมกับการพัฒนาเมือง.**
 ปทุมธานี: ศูนย์ศึกษามหานครและเมือง มหาวิทยาลัยรังสิต.
- Nascimbeni, F. (2014). **Networking for development: a network
 analysis of a development programme between Europe
 and Latin America.** MENON Network, Brussel.
- Richardson, J. (1986). **Theory and Research for the Sociology
 of Education.** Westport, CT: Greenwood.
- Wenger, E. (1998). **Community of practice: Learning,
 Meaning and Identity.** Cambridge: Cambridge University Press.

เมื่อความจนเปล่งเสียง: กระบวนการรับฟังเสียงและเสริมพลังคนจน

ธวัช มณีผ่อง

ความยากจนคืออะไร คนจนคือใคร เส้นความยากจน (poverty line) อาจเป็นตัวชี้วัดอันดับแรกของยุคสมัย คนจนคือคนที่มีรายได้และดำรงชีวิตอยู่ใต้เส้นนี้ ที่ผ่านมากการกำหนดความยากจน ถูกนิยามจากภายนอก รัฐบาลหรือหน่วยงาน เอามาตรวัดความยากจนลงไปทับบดบังบนตัวคน บนวิถีการดำรงชีพ หรือทรัพย์สิน ของคนจน แล้วระบุนำความยากจนอันนี้ วิธีการแก้ไข ปัญหาความยากจน เกือบทั้งหมดจึงกำหนดมาแบบสำเร็จรูปจากภายนอก หลายรูปแบบ ทั้งการอบรมอาชีพ การทำสมุดครัวเรือน การออม แต่ไม่เคยมีใคร สอบปากคำความยากจนจากพวกเขา ก่อนเลยสักครั้ง บทความนี้นำเสนอ ด้านกลับของมาตรการ เรามาฟังปากคำความยากจน การให้โอกาสพวกเขา ได้บอกเล่าถึงความยากจน ทั้งของตนเองและของเพื่อน การฟังเสียง ของพวกเขาซ้ำๆ ทำให้เราได้ยินความต้องการที่หลากหลาย ไม่ใช่เพียง แค่การสงเคราะห์ชั่วคราวอย่างเงินหรือถุงยังชีพ บทความจะแบ่งปัน ประสบการณ์ฟังเสียงคนจน เพื่อการไม่ด่วนสรุปความยากจนจากสามัญทัศน์ (stereotype)

1. เสียงเพื่อการหลุดพ้นจากความยากจน

การจัดปัญหาความยากจน ได้รับการจัดลำดับเป็นเป้าหมายที่ 1 ของ เป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืน SDGs (Sustainable Development Goals) ภายใต้กรอบ The Global Goals ซึ่งเป็นเป้าหมายร่วมกันของนานาชาติ ในวาระที่ทุกพื้นที่ในโลกต่างเชื่อมกันหมด ทั้งระบบเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และ

เทคโนโลยี ย้ำให้เห็นว่าความยากจนเป็นปัญหาร่วมของทุกสังคม โครงการวิจัยมองว่า การขจัดความยากจน ต้องไม่ละเลยต่อผู้คน ประสบการณ์ของคนจนและผู้เกี่ยวข้อง การฟังเสียงของพวกเขาจึงเป็นแนวทางสำคัญหนึ่งเพื่อตอบโจทย์ปัญหาความยากจนภายใต้เงื่อนไขและบริบทที่หลากหลายและเป็นจริง ในส่วนนี้จะขอแนะนำกระบวนการฟังให้ได้ยินแบบต่างๆ

กระบวนการฟังเสียง (Process work)

วิธีการฟังทุกเสียง และ ทุกความรู้สึก คือ หัวใจของกระบวนการ Process work ในงานของ โอม รัตนกาญจน์ (2560) ซึ่งทำงานที่ Process Work Institute สหรัฐอเมริกา เสนองานวิจัยเรื่อง Process Work, Conflict, and Individuation: Working With Conflict Toward Individuation คำว่า Process work ยังไม่ได้รับการแปลเป็นภาษาไทย เราอาจทำความเข้าใจชื่อหนังสือเล่มนี้ ว่า โพรเซส เวิร์ค ความขัดแย้ง และสภาวะของปัจเจกบุคคล การทำงานที่มุ่งแก้ไขความขัดแย้งไปที่ระดับปัจเจกบุคคล โอม รัตนกาญจน์ (2560) ได้อธิบายไว้ว่า มันคือ ศาสตร์ที่บูรณาการภูมิปัญญาของโลกตะวันออกและตะวันตกหลายแขนงเข้าด้วยกัน โดยมีรากสำคัญ คือ 1) จิตวิทยาเชิงลึกสายคาร์ล จุง (Jungian Psychology) ว่าด้วยการหลอมรวมด้านที่แตกต่างในจิตใจมนุษย์เพื่อการเติบโตด้านในและมีชีวิตที่สมดุล 2) ปรัชญาเต๋า ภูมิปัญญาอันเก่าแก่ของจีนโบราณ ที่ว่าด้วยการใช้ชีวิตให้สอดคล้องกับธรรมชาติและการเปลี่ยนแปลง 3) ควอนตัมฟิสิกส์ วิทยาศาสตร์ใหม่ซึ่งค้นพบและเชื่อในปรากฏการณ์ว่า มนุษย์และสรรพสิ่งล้วนสัมพันธ์เชื่อมโยงเป็นหนึ่งเดียว

ดังนั้น โพรเซส เวิร์ค (Process work) จึงเป็นกระบวนการคลี่คลายความขัดแย้ง ด้วยการเปิดโอกาสให้คนที่ในกลุ่มหรือชุมชนที่มีความขัดแย้งเกิดขึ้น ได้มีโอกาสแสดงอารมณ์ เปล่งเสียง ท้ายทาย และ พูดใส่หน้าคู่ขัดแย้งด้วยท่าทีใดก็ได้ ที่เราต้องการแสดงออก แต่ไม่สามารถทำได้ ในปกติ

ด้วยความสัมพันธ์ หรือ เกรงว่าจะขยายปมความขัดแย้ง ไปสู่ความรุนแรง ในกระบวนการนี้ จะมุ่งให้ปมของความขัดแย้ง ความอึดอัน ได้แสดงออกมา ความสับสนวุ่นวาย (chaos) เป็นสิ่งที่กระบวนการต้องการให้เกิดขึ้น ในช่วงของการจัดกระบวนการ

โพรเซส เวิร์ค (Process Work) เป็นกระบวนการ องค์กรประกอบสำคัญ คือ คู่ความขัดแย้ง และผู้ที่คอยอำนวยความสะดวก ให้การพูดและแสดงออกเป็นไปตามกติกา คู่ความขัดแย้งอาจมีจำนวนหลัก 10 ถึงหลัก 100 คน ก็ได้ สำคัญคือผู้จัดกระบวนการ ต้องคอยกำหนดกรอบกติกา ให้ทุกคนหยุด เมื่อมีผู้พูดประเด็นที่แหลมคมและสำคัญ ฟังเสียงนั้นให้ชัด แล้วดำเนินการต่อ ใช้เวลาราว 1-2 ชั่วโมง ผู้ที่แสดงออกทั้งความรู้สึก ความคิด อาจไม่ใช่ลำพังของปัจเจกเท่านั้น แต่สิ่งที่ได้ยินได้ฟังมาก ประสบการณ์ของคนที่เรารักก็ได้ เรียกมันว่า “เสียงผี”

กระบวนการนี้โครงการวิจัยฯ ยังไม่ได้มีโอกาสนำมาใช้กับกรณีความยากจน แต่หากใช้เราจะเปิดโอกาสให้พวกเขาได้ระบาย พูด บอกกว่าสิ่งต่างๆ ที่ไม่ได้เป็นเพียงความต้องการ แต่เป็นประสบการณ์ ทัศนนะ ความเจ็บปวด ความชื่นชม พอใจ ของเขา การเปิดโอกาสให้เสียงเหล่านั้นได้เปล่งออกมา กระบวนการภายหลังการพูดระบายแล้ว คือการสนทนาและและเปลี่ยนเสียงที่ได้ยิน (discussions) เป็นการขยายขอบเขต (The edge) ของการเข้าใจเพื่อออกแบบการแก้ไขปัญหาที่มีความลึกและกว้างมากขึ้น

การฟังที่ได้ยินเสียง (Deep listening)

เมื่อการเปล่งเสียงมีความหมาย “การฟัง” ก็มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อน การฟังต้องการทักษะ เพราะเป็นเรื่องของคุณสนทนา ที่มีได้มีเพียงเนื้อหา ประเด็น แต่ “ประเด็น” จะถูกขับเคลื่อนภายใต้ อารมณ์ ความรู้สึก ทัศนคติ ของคู่สนทนา การฟังในที่นี้อาจจะเป็นการฟังในรูปแบบของการสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม การประชุม หรือ การเข้าถึงเรื่องราวความยากจนผ่านสื่อต่างๆ

การฟังมีหลายระดับ งานของอ็อตโต ชาร์เมอร์ เรื่อง The Essentials of Theory U: หัวใจทฤษฎีตัวยู แพลโดยสมสิทธิ์ อัสตรนที (2563) หนังสือได้เสนอหลักการและการประยุกต์ใช้ ทฤษฎีตัวยู สู่การตื่นรู้และสร้างกระบวนการทางสังคม ชาร์เมอร์ เที่ยบเคียงทฤษฎีของเขา กับประโยคปรัชญาของ เรนอ เดการ์ต ที่ว่า “ฉันคิด ฉันจึงมีอยู่” ว่า “ฉันใส่ใจ (แบบนี้) มันจึงเผยปรากฏ (ในแบบนี้)” ผู้ฟังต้องรู้จักและเข้าใจตนเองเป็นเบื้องต้น ไม่เอาตนเองเป็นศูนย์กลางและมองวงสนทนาเป็นระบบนิเวศ ดังนั้น การฟัง จึงเป็นการปรับเปลี่ยนวิธีการสัมพันธ์ต่อโลกของผู้ฟัง

ในการทฤษฎีตัวยู ท่าทีของการฟัง กำหนดทิศทางการสนทนาพอๆ กับการพูด ชาร์เมอร์ เสนอการฟังว่ามี 4 ระดับ ระดับแรก Downloading ฟังแบบดาวนโหลด คือ การฟังที่เราารู้สึกว่ามันสอดคล้องกับที่คาดไว้ ไม่ผิดเพี้ยนเลย เป็นการฟังที่อาจทำให้เราไม่ได้ยินที่เขาพูด ระดับที่สอง Factual ฟังมากขึ้น ใส่ใจกับสิ่งที่เราสนใจเป็นพิเศษ ทั้งสิ่งใหม่และสิ่งเดิม ระดับที่สาม Empathetic ฟังลึกลงไป รับความรู้สึกจากจุดยืนของผู้พูด ทำให้เข้าใจเรื่องราวมากยิ่งขึ้น และระดับที่สี่ Generative ฟังระดับลึกที่สุด การเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของเรื่องราวรู้สึกร่วมในฐานะมนุษย์คนหนึ่ง แบบเดียวกับเขา (อ็อตโต ชาร์เมอร์, 2018: 50-51) ประสบการณ์ 1 ปีที่ผ่านมา ผู้เขียนมองว่าการทำงานคนจนจำเป็นต้องเข้าใจตัวบุคคล ความสลับซับซ้อนของปัญหา ในระดับที่ 4 เราต้องลึกซึ้ง ไม่ได้เป็นไปเพื่อกระทำการแทนเขา แต่เพื่อที่จะมีส่วนร่วมในการกำหนดแนวทางการแก้ปัญหามาจากเจ้าของปัญหา อันหมายถึงการตรงจุดเป้าหมายที่สุดเท่าที่จะทำได้

การฟังเสียงคนจนเป็นสิ่งเปราะบางและแหลมคม ถ้าฟังการสัมภาษณ์พูดคุย อาจได้ยินระดับหนึ่ง แต่ กระบวนการทั้ง 2 จะช่วยให้เราได้ยิน “เสียงที่ต้องการให้ได้ยิน และไม่เคยได้ยิน” (subaltern voice) เข้าใจความจนทั้งระดับปัจเจกบุคคลและโครงสร้าง

(1) คนจนเป็นผลผลิตของการพัฒนาที่มองไม่เห็นคน แต่เอาเศรษฐกิจและสังคม (ของชนชั้นนำ) เป็นตัวตั้งตามชื่อแผนชาติ การอพยพแรงงานผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐที่ไม่เคยประเมินผลกระทบทางสังคมหรือหากประเมิน ก็แก้ไขแบบไม่ติดตาม การเหยียดยากจนไม่สามารถทำให้พวกเขามีความมั่นคงได้ การเหยียดยากจนผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อน ผ่านไป 30 ปี ยังไม่ลงตัว พวกเขาสูญเสียโอกาส ในการสร้างความมั่นคงให้ครอบครัวและชุมชน ส่งผลให้พวกเขา จน โอกาสในการเข้าถึง ที่อยู่อาศัย สุขภาพ การศึกษา และ ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ

(2) ปรากฏการณ์ครอบครัวแอ่งกลางในชนบท ชี้ให้เห็นว่าเมืองได้พรากแรงงานของพวกเขาไป เด็กในภาคอีสานโยกย้ายมาอยู่พร้อมหน้า ถ้าเลือกได้พวกเขาอยากจน ช่วยพ่อแม่ทำงานมากกว่า ... แต่เลือกไม่ได้ พ่อแม่เลือกเส้นทางนั้น เพื่อหวังว่าจะยกระดับครอบครัว และให้ลูกได้รับการศึกษาพ้นสภาพจากความยากจน แต่ไปไม่ถึง ในสภาพครอบครัวแอ่งกลางเด็กจำนวนไม่น้อย ต้องแบกรับทั้งชีวิตตนเองและคนแก่ หรือบางครอบครัวคนแก่แบกรับชีวิตเด็กโดยลำพัง

(3) โครงสร้างความรู้สึกรู้สึก ต่อคนจน ในช่วงเวลา 100 ปีที่ผ่านมา การแปลงจากไพร่มาเป็นแรงงาน มันส่งผลให้ การทำงานของรัฐ ไม่เอาการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนเป็นตัวตั้ง พวกเขากลายเป็นเพียง 1 ใน 4 ของปัจจัยการผลิต (ที่ดิน ทุน ผู้ประกอบการ และ แรงงาน) ภายใต้การพัฒนาพวกเขาค่อยๆ ถูกทำให้ยากจน Subaltern คือกลุ่มคนที่ไม่มีสิทธิมีเสียง อาจจะมีเสียงแต่ไม่มีสำนักทางชนชั้น ไม่คิดว่าตนเองจะสามารถมีสิทธิมีเสียง ไม่ได้ตั้งตัวเข้ามาอยู่ในพื้นที่การวิเคราะห์ถกเถียง เมื่อคนจนเปล่งเสียงเสียงนั้นจะกำหนดทิศทางการแก้ไขปัญหาความยากจน โดนเอาตัวประชาชนเป็นตัวตั้งและชี้วัดการเปลี่ยนแปลงอันผลลัพธ์ของกระบวนการแก้ไขปัญหาความยากจน

การรับฟังเสียงจากสนาม: นิยามความจนจากกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบ จากโครงการพัฒนาของรัฐ

สังคีต พิริยะรังสรรค์ (2564) ประชานกรรมาธิการแก้ไขปัญหาความยากจนและลดความเหลื่อมล้ำชุดปัจจุบัน กล่าวว่า การกำหนดนิยามความจนนั้นจะไม่ค่อยเกี่ยวข้องกับหน่วยงานภาครัฐ แต่จะใช้มิติจากนักเศรษฐศาสตร์มาเป็นตัวกำหนด เพราะมิติอื่นที่นอกเหนือจากเรื่องเศรษฐกิจนั้น มักใช้วัดความยากจนได้ยาก เช่น มิติด้านการศึกษาที่ต้องประเมินผลในระยะยาว นับตั้งแต่รัฐไทยนำพาประเทศ เข้าสู่สายพานการขับเคลื่อนที่ใช้ระบบเศรษฐกิจและการตลาดเป็นตัวนำ เกษตรกรซึ่งเป็นประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ ก็ผูกชะตากรรมไว้กับระบบการเกษตรแบบปลูกพืชเชิงเดี่ยว เพื่อป้องกันการตลาด นโยบายรัฐตามแนวทางนี้ยิ่งทำให้คนจนมีความยากจนมากขึ้น (The Active, 2564) บทสัมภาษณ์ดังกล่าวเป็นปรากฏการณ์ที่สะท้อนชัดเจนถึงสถานะความยากจนที่ขยายตัวและเติบโตขึ้นควบคู่ไปกับการพัฒนามากว่า

6 ทศวรรษ นับจากหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ประเทศไทยยอมรับการจัดกลุ่มอยู่ในประเทศโลกที่สามว่าเป็นประเทศที่มีภาวะด้อยพัฒนา ส่งผลให้ประเทศไทยเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางของการพัฒนาและความทันสมัย อันมียุโรปและอเมริกาเป็นศูนย์กลาง การพัฒนาในความหมายนี้จึงเป็นเหมือนหลุมพรางที่ตัก “ไพร่” ในบริบทการเปลี่ยนผ่านให้กลายเป็น “คนจน” จากแรงงานในอาณาจักรของมูลนาย สู่แรงงานในภาคการผลิตของนายทุน “ความยากจน” เป็นการอธิบายใหม่ให้กับคนทุกขั้วยากที่ไม่มีเงิน และทุนที่เป็นปัจจัยการผลิต การปรับเปลี่ยนจากกระบวนทัศน์ทางสังคมแบบศักดินามาสู่รัฐชาติสมัยใหม่ นำเอาการเป็นเจ้าของและถือครองทรัพย์สินของเอกชน (private property) เป็นตัวชี้วัดฐานะของบุคคล

คล้ายกันกับงานของเจรามี่ ซีบรูก (2554) เขาไม่เชื่อว่าชนชั้นได้ตายไปแล้วภายหลังจากที่ศักดินาล่มสลาย และไม่เชื่อว่าทิศทางอนาคต

ในระบบทุนและอุตสาหกรรม การสั่งสมความมั่งคั่งแล้วจะทำให้ความเหลื่อมล้ำหายไป ตรงข้ามปลายทางการมุ่งสะสมทุนกลับแยกถ่างให้ความเหลื่อมล้ำมันกว้างขึ้น อิทธิพลทางความคิดเรื่องรัฐสมัยใหม่และทุนแผ่ขยายกำลังสำคัญขนาดใหญ่ที่จะเคลื่อนทั้งองค์ภาพพพ ไม่ใช่แค่นายทุนกระหิบบมือ หากแค่มือการก่อตัวของชนชั้นแรงงานที่สำคัญ คนกลุ่มใหญ่ที่ไม่ได้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต แต่ถูกกดขี่ขูดรีดแรงงานตามภาษาของมาร์ก ซิบุรุก เราอาจเห็นระบบช่วงชั้นทางสังคมและความเหลื่อมล้ำอย่างชัดเจนในระบบวรรณะ ในอินเดียมันตายตัวเสียจากไม่เห็นว่าจะมีช่องทางไหนที่จะหลุดพ้นแต่โลกาภิวัตน์ทำให้เกิดการอพยพ การศึกษา และการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยี ซึ่งน่าจะสั่นคลอนได้ แต่ก็ก็เป็นเพียงบางจุดของหน่วยความสัมพันธ์โดยทั่วไปแล้วคนวรรณะต่ำก็กลายมาเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรมอย่างไม่ต้องสงสัย

คนยากจนเป็นทั้งเรื่องของปัจเจกและเป็นประเด็นปัญหาเชิงโครงสร้างที่รวมเอาโครงสร้างสังคม เศรษฐกิจ รัฐบาล วัฒนธรรม ฯลฯ เข้ามาเกี่ยวข้องด้วยความจนเป็นราวกับตาบอดคลำช้าง กล่าวคือ “ปัญหาความยากจน” จะมีหน้าตาหรือระดับความรุนแรงอย่างไรเป็นเรื่องของโลกทัศน์ มุมมอง และการตัดสินใจ การทำงานของโครงการวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่และแก้ไขปัญหาคความยากจนแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำจังหวัดอำนาจเจริญเริ่มต้นที่การถกกันในที่ที่ปัญหาความยากจนหรือคนจนมีอยู่ในระดับของโครงสร้างทางสังคม และการบริหารประเทศอย่างไร เป้าหมายและกระบวนการแก้ไขปัญหาคความยากจน มีรูปแบบและทิศทางอย่างไร

สำหรับการทำงานในสนาม ภายใต้โครงการวิจัยฯ นี้ การเก็บข้อมูลด้วยแบบสอบถามและและการสัมภาษณ์กลุ่มคนจนเป้าหมาย ทำให้ที่วิจัยได้เห็นถึงสภาพ ปัจจัย และเงื่อนไขของความยากจน โดยในช่วงเริ่มต้นสิ่งที่ชัดเจนคือ “เสียง” คนที่เกี่ยวข้อง

เราได้ยินเสียงของคำทำทนาย ที่สะท้อนบทสรุปอะไรบางอย่างในเส้นทางการทำงานแก้ไขปัญหาคความยากจน ผู้บริหารระดับภูมิภาค รองผู้ว่าราชการจังหวัด นายธนศิลป์ ไชยสิริ กล่าวในช่วงของการแนะนำโครงการและทีมวิจัยเพื่อประสานความร่วมมือว่า “ผมทำงานเกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาคความยากจนมาเกือบจะตลอดชีวิตราชการ มันเป็นปัญหาที่แก้ยากมาก มีสิ่งเกี่ยวข้องและเป็นอุปสรรคไปเสียทุกด้าน ก็จะลองมองและรอดูว่าการวิจัยจะสามารถแก้ไขปัญหาคความยากจนได้อย่างไร” และอีกเสียงที่ทำทนาย คือเสียงจากคุณชาติวัฒน์ ร่วมสุข แกนนำชาวบ้านองค์กรชุมชนอำนาจเจริญ ภายใต้สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน ซึ่งเป็นภาคประชาสังคมทำงานในพื้นที่อำนาจเจริญมานานกว่า 20 ปี คุณชาติวัฒน์ กล่าวว่า “งานวิจัยที่ผ่านมา และหมายรวมถึงชิ้นนี้ เข้ามาเก็บข้อมูล วิเคราะห์ เขียนรายงานแล้วก็จบไปผมเองยอมรับว่า ไม่ค่อยเชื่อมั่นว่าจะแก้ไขปัญหาคความยากจนได้จริงขนาดไหน”

โครงการวิจัยฯ ได้ยินเสียงทั้งที่เปล่งออกมาและเสียงที่ซ่อนไว้ระหว่างบรรทัด มันปนกันระหว่างความสิ้นหวังและมีความหวังของคนทำงาน เราจึงมองปัญหาคความยากจนเป็นเหมือนก้อนวัตถุ ที่ถักทอจากวัสดุที่หลากหลาย “ทุกเสียงมีความหมาย” ทั้งที่แข็ง อ่อน ละลายได้ ยืดเหนียว และเปราะบางปนกันไป หากจะแกะออกให้เห็นใจกลางด้านในของวัตถุ เราจำเป็นต้องจัดเงื่อนไขให้เสียงเหล่านั้นได้มีโอกาสเปล่งออกมา ระหว่างการแกะก็เข้าใจบริบทของของมันไปพร้อมกัน

2. เมื่อรัฐและราชการเปล่งเสียง

ภายใต้การศึกษา ค้นหาคคนจน และวิเคราะห์ข้อมูลจาก TPMAP โครงการวิจัยได้สร้างกระบวนการรับฟังเสียงที่เกี่ยวข้อง ทั้งจากหน่วยงานราชการต่างๆ ในจังหวัดอำนาจเจริญ ซึ่งได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานในจังหวัดเป็นอย่างดีมีหน่วยเข้ามาร่วมกันตรวจสอบข้อมูล และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ทำงานเพื่อแก้ไขปัญหาคความยากจน อาทิ สำนักงานพัฒนาชุมชน

สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ คลังจังหวัด เกษตรจังหวัด หอการค้าจังหวัด ฯลฯ นอกจากนี้ คณะผู้วิจัย ได้เข้าพบเพื่อหารือความเป็นไปได้ในการทำงานกับนายอำเภอทั้ง 7 อำเภอในจังหวัด โดยพบว่า มีโครงการเพื่อการแก้ไขปัญหาความยากจน ที่ขึ้นอยู่กับหน่วยงานราชการต่างๆ จำนวนไม่น้อย ทั้งการสนับสนุนและส่งเสริมอาชีพ และการพัฒนาคุณภาพชีวิต จากการประชุมร่วมกัน และการสัมภาษณ์รายบุคคล ซึ่งสิ่งหนึ่งที่ต้องยอมรับคือ “ระบบราชการ” ยังคงเป็นอุปสรรคส่วนหนึ่งในการดำเนินโครงการเพื่อพัฒนาและแก้ไขปัญหาความยากจน กล่าวคือ การเสนอโครงการอาจไม่สอดคล้องไปกับนโยบายส่วนกลาง หรือไม่ใช่โจทย์จากพื้นที่ แต่ละส่วนราชการทำงานแยกขาดกันในแต่ละกรมกอง ทั้งงาน งบประมาณ และพื้นที่ เป็นต้น ทำให้คำพูดที่สวดยหรือว่า “บูรณาการทุกภาคส่วน” ไม่สามารถเป็นจริงได้ เพราะมีข้อจำกัด การรวมศูนย์อำนาจทั้งทิศทางและงบประมาณไว้ที่ส่วนกลาง ทำให้โครงการพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน ไม่ได้กำหนดจากสภาพปัญหาของพื้นที่ แต่เป็นแบบเหมาโหลเหมือนกันทุกพื้นที่ เป็นต้น

ทั้งนี้ ดิเรก ปัทมสิริวัฒน์ (2550) ได้วิพากษ์ถึงการกำหนดแนวทางการแก้ไขปัญหาความยากจน ว่าละเลยการกระจายอำนาจให้ท้องถิ่น ไว้ในบทความชื่อว่า “นโยบายรัฐไทยในการกำจัดความยากจนตามทัศนะของนักวิชาการ” ดิเรกกล่าวถึงนโยบายและโครงการแก้ไขปัญหาความยากจนผ่านราชการ ที่มีดำเนินการโดยไม่แยกระหว่าง “สิ่งที่ควรจะเป็น” กับ “สภาพความเป็นจริง” การกระจายอำนาจและการออกแบบโครงการแก้ไขปัญหา โดยให้ท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการดำเนินการ จะสอดคล้องกับความเป็นจริงของสภาพพื้นที่ ที่มีบริบทและเงื่อนไขที่หลากหลาย

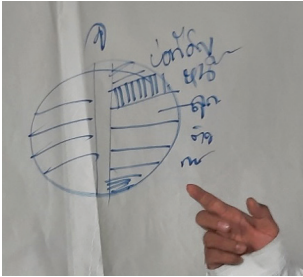
ในระบบเศรษฐกิจทุนนิยม การตลาดที่ไม่ดีส่งผลให้เกิดความเหลื่อมล้ำและความยากจน ตามหลักเศรษฐศาสตร์แล้ว รัฐจำเป็นต้องเข้ามาแทรกแซง ซึ่งการทำงานของรัฐส่วนใหญ่มีปัญหาขาดความกระตือรือร้น บุคลากร

มีความรู้จำกัด มีวิธีการทำงานที่เน้นงานและสะดวกมากกว่า สัมฤทธิ์ผลหรือกระทั่งมือคิดช่วยเหลือคนเฉพาะกลุ่ม (ดิเรก ปัทมสิริวัฒน์, 2550, น.9) ในการวิเคราะห์ระบบราชการในแง่มุมของ ดิเรก ปัทมสิริวัฒน์ อาจมีความเข้าใจราชการเฉพาะบางด้าน ผู้เขียนยอมรับว่าระบบราชการจะมีปัญหาในระดับของวิถีคิดและวิถีปฏิบัติในระบบการทำงานไม่น้อย ประสบการณ์ทำงานในพื้นที่อำนาจเจริญ พบว่าหน่วยงานราชการแต่ละส่วน มีโอกาสที่จะคิดค้นงานใหม่ๆ สำหรับพื้นที่ตนเองน้อยมาก ส่วนใหญ่โครงการจะเป็นการทำงานเพื่อรองรับนโยบายแต่ละปี และเมื่อมีการเปลี่ยนผู้บริหารระดับกระทรวง กรม ก็จะมีนโยบายใหม่ ทำให้ทิศทางการทำงานเน้นที่การรับคำสั่งจากเบื้องบน (top down) มากกว่าการสะท้อนเสียงจากพื้นที่ (bottom up)

อย่างไรก็ตาม แม้ระบบราชการจะเต็มไปด้วยข้อจำกัด เพราะการทำงานที่เน้นรองรับนโยบายส่วนกลาง ร่วมกับการกำหนดกรอบการทำงานในขอบเขตของของการใช้จ่ายจากสำนักงบประมาณแผ่นดิน กรอบที่แข็งตัวของส่วนกลางกลายมาเป็นวัฒนธรรมการทำงาน แต่ในพื้นที่อำนาจเจริญเราพบว่าหน่วยงานฟังก์ชันระดับพื้นที่เอง พยายามที่จะข้ามพ้นข้อจำกัดให้สามารถได้ช่วยเหลือและสนับสนุนประชาชนในพื้นที่ ทั้งการส่งต่อกรณีผู้เดือดร้อนและต้องการสนับสนุนระหว่างหน่วยงานในสำนักงานจังหวัด หรือประสานความช่วยเหลือจากแหล่งอื่น โดยพบว่า สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) หรือ พอช. เป็นหน่วยงานสังกัดภายใต้กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ หากแต่มีรูปแบบการทำงานเชิงรุก ใกล้ชิดชุมชน และยึดหลักการพัฒนาแบบองค์รวม ด้วยความยืดหยุ่นทั้งการบริหารและงบประมาณมากกว่าระบบราชการ พอช. จึงเห็นเสมือนองค์กรที่เชื่อมระหว่างหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง เพื่อช่วยเหลือประชาชนกลุ่มเป้าหมายได้อย่างเต็มที่

3. เมื่อภาคประชาชนเปล่งเสียง

“พวกผมเป็นผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการแก้ไขปัญหาคความยากจน”

คุณชาติวัฒน์ ร่วมสุข ประธานชุมชนสุขสำราญ อ.เมืองอำนาจเจริญ ได้กล่าวพร้อมอธิบายผ่านภาพนี้ เขาเรียกวันนี้ว่าช่องว่างของความยากจนจากซ้ายจะเป็นแห่งของโครงการต่างๆ ของรัฐที่เข้ามาดำเนินการในชุมชน ที่มีช่องว่าง

ตรงกลาง ส่วนสีขาว คือ หน้าตาและรูปร่างของความยากจน ที่ไม่ได้แยกเป็นส่วนๆ หากแต่ว่ารวมกันใน 1 กรณีของคนยากจน ทั้งการไม่มีที่ดิน ทำกินและอยู่อาศัย อาชีพ หนี้สิน ติดการพนัน ติดเหล้า ฯลฯ แต่ละส่วนเกี่ยวข้องกันอย่างมากการแก้ไขปัญหาคความยากจนไม่สามารถแยกส่วนได้ ต้องมององค์รวม

ชาติวัฒน์ ร่วมสุข อธิบายต่อว่า “ที่ผ่านมาพวกผมต้องทำโครงการที่สารพัดลงมาพร้อมกับวิธีการ ตัวชี้วัด และ เงื่อนไข บางครั้งก็ทำไปตามหน้าที่อย่างเข้าใจ เราเห็นว่ามันชกลม จมหายไปตามวาระ มันรู้จักความจนและแก้ไขปัญหาคได้เพียงแค่เสี้ยว ในฐานะที่ผมอยู่กับความยากจนมาตลอดชีวิต เราอยากมีส่วนร่วมในการกำหนดและออกแบบ อย่างน้อยเราได้ร่วมประเมิน ค้นหา และจัดกระบวนการทำงานที่ดึงศักยภาพ ของบุคคล ครอบครัว และ ชุมชน ออกมา อย่างนี้น่าจะเป็นแนวทางที่เราจะ เบ็ดเสร็จและแม่นยำ” เขากล่าวอย่างเข้าใจสภาพการทำงานวัฒนธรรมราชการ ที่แม้จะมีความตั้งใจที่จะช่วยแก้ไขปัญหาคของประชาชนอย่างเต็มที่ แต่ด้วยระเบียบ กฎเกณฑ์ และความยืดหยุ่นที่มีน้อย เมื่อเปรียบกับปัญหาคความยากจน ที่มีพลวัตและความซับซ้อนอย่างมาก แต่ละกรณีมีความแตกต่าง ไม่สามารถใช้วิธีการแบบใดแบบหนึ่งกับทุกกรณีได้ ที่ต้องอาศัยความยืดหยุ่นสูง พร้อมทั้งจะ

การปรับเปลี่ยนตามสถานการณ์ และเพิ่มเติมความหลากหลายของการแก้ปัญหาให้มากยิ่งขึ้น

จากสถานการณ์ข้างต้น จึงนำมาซึ่งการพยายามที่จะหาความร่วมมือจากหน่วยงานและองค์กรที่เกี่ยวข้องกับคนจนเป้าหมาย หลากๆ รูปแบบ โครงการวิจัยฯ ถูกออกแบบให้ใช้ข้อมูลสำคัญของภาครัฐเป็นฐานสำคัญในการทำงาน แต่เพิ่มการสอบถาม และเก็บข้อมูลซ้ำอีกครั้งเพื่อยืนยันความถูกต้อง ภายหลังจากได้เลือกพื้นที่โครงการนำร่อง 2 แห่ง ใน 2 อำเภอ เพื่อศึกษาความเป็นไปได้ของการทำงานแก้ไขปัญหาความยากจน ที่แม่นยำและยั่งยืน สอดคล้องกับสภาพบริบทความเป็นจริงของความยากจน

4. เมื่อคนจนเปล่งเสียง

การให้คนจนเปล่งเสียงถือว่าเป็นส่วนสำคัญที่สุดของงานวิจัย 1 ปีที่ผ่านมา เราได้ยินเสียงที่หลากหลาย ทั้งชัดเจน แฉ่วเบา บางเสียงถูกสกัดเอาไว้ภายในไม่ให้ออกมาร่วมในบทสนทนา ความชัดเจนและความละเอียดของเสียง มันขึ้นอยู่กับระดับของการเข้าถึง ความไว้วางใจของคนจนเป้าหมาย จะเล่าเรื่องราวของตนเอง และวิวิธนาการเก็บข้อมูล มีส่วนต่อการได้รับฟังข้อมูล โครงการวิจัยฯ มีแนวทางหลักในการเข้าถึงและฟังเสียงของคนจน เพื่อเข้าใจถึงสถานะของความยากจน

เสียงจากแบบสอบถาม การเก็บข้อมูลคนจนระดับครัวเรือนของโครงการมีหลาย ทั้งการใช้แบบสอบถาม การสังเกต การสัมภาษณ์ สิ่งที่เราพบและได้ยินจากผู้แทนครอบครัวยากจนที่ให้สัมภาษณ์ เราพบว่าท่าทีและการตอบสนองต่อผู้ช่วยวิจัยเป็นการสื่อสารกลับมีหลายแบบ เช่น ถามไปแล้วจะช่วยเหลืออย่างไร ช่วยเหลือเป็นเงินไหม ทำไมถามเยอะไม่เคยมีใครถามละเอียดอย่างนี้มาก่อน แต่ก็มีที่ตอบแบบสอบถามแบบที่มีมีความกระตือรือร้น เพราะการสำรวจเกิดขึ้นซ้ำๆ ในชีวิตของพวกเขา

โครงการฯ ได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีในการให้ข้อมูล นอกจากนี้เนื้อหาในกรอบของแบบสอบถามแล้ว เราได้ฟังเรื่องเล่าของความทุกข์ยากในกระบวนการทบทวนหลังปฏิบัติการ (after action review-AAR) ผู้ช่วยนักวิจัย ต่างเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดความยากจนของกลุ่มเป้าหมายอย่างละเอียดอีกครั้ง เราพบว่าเรื่องเล่าความยากจนของพวกเขา ทำให้เราพบว่าคนจนมีการต่อสู้ดิ้นรนในแบบของตัวเอง ภายใต้เงื่อนไขและข้อจำกัดที่เฉพาะ เช่นกรณี หญิงที่ถูกญาติพี่น้องโก่งที่ดิน เลิกกับสามี ดิ้นรนลำพังเลี้ยงลูกและหลาน หรือ ครอบครัวแห่งกลางที่มีคนแก่และเด็กรุ่นหลานอาศัยอยู่ด้วยกัน โดยลูกซึ่งทำงานรับจ้างในเมืองใหญ่ ส่งเงินมาให้ และขาดการส่งเงินมานับจากสถานการณ์โควิดระบาด ไม่มีข้าวกินครบ 3 มื้อ อาศัยอาหารจากการใส่บาตรพระ และนำอาหารจ้งหันกลับมาให้สมาชิกครอบครัวที่บ้าน

เสียงเล่าเรื่องของคนยากจน ทั้งที่ผ่านผู้ช่วยและนักวิจัย ทำให้เราเข้าใจถึงสภาพ ความลึกและกว้างของปัญหาความยากจน สิ่งที่ลึก คือ ทำให้เราเข้าใจว่าการอธิบายว่าการขยันทำงานกับการขี้เกียจทำงาน เป็นบ่อเกิดของความร่ำรวยและยากจน เราพบว่าคนจนไม่ได้หยุดคิดหรือยอมจำนนต่อความยากจน พวกเขาทำงานมากกว่าที่กฎหมายกำหนด 1 คน ทำหลายอย่างเพื่อให้ได้มาซึ่งเงิน ทั้งการเก็บของเก่าขาย ไปพร้อมกับการซื้อรถรับจ้าง การขุดปูหรือหาปลาขายทุกวันไม่มีวันหยุด สิ่งสำคัญว่าการขยันทำงานไม่มีวันหยุด ขอบเขตของพวกเขากำกัดและแคบมาก จนมีข้อจำกัดที่ทำให้พวกเขาไม่สามารถใช้ศักยภาพที่มีอยู่เพื่อให้เกิดเป็นรายได้มาจุนเจือครอบครัว ทั้งการไม่มีทรัพย์สินของตนเอง ทั้งที่ทำกินและที่อยู่อาศัย ระดับการศึกษาที่ไม่อยู่ในระดับที่สามารถเข้าถึงระบบในระบบการจ้างงานได้ และในครอบครัวที่มีผู้ป่วยทั้งผู้พิการและผู้ป่วยติดเตียง

ตัวอย่าง ชายคนหนึ่งในอำเภอชายแดน ดูแลภรรยาที่ป่วยติดเตียง และลูกอีก 3 คน ทำงานรับจ้างทั่วไปและหาของป่ามาขาย เพื่อจุนเจือครอบครัว

แต่ไม่เพียงพอสำหรับหากท้อง 5 ชีวิต เขามีความสามารถด้านช่างที่เคยทำงานในเมืองใหญ่ และหากสามารถได้ทำงานตามความสามารถ เขาก็จะมีเงินช่วยเหลือครอบครัว “ผมต้องการให้มีใครมาช่วยดูแลเมียของผม เพื่อให้ผมใช้ทักษะช่างแลกเปลี่ยนเงิน” โจทย์ของเขอาจไม่ใช่การหาคนมาดูแล แต่มันคือการรวมศูนย์ของงานในเมืองใหญ่ๆ จะมีระบบอะไรที่จะสามารถช่วยให้เขาได้ใช้ศักยภาพที่มีอยู่เพื่อหารายได้สำหรับครอบครัว

เสียงจากการสนทนากลุ่ม หลายครั้งการทำงานของโครงการก็ส่งผลถึงการเยียวยาความยากจนโดยตัวมันเอง “ในชีวิตนี้ ยังไม่เคยได้เล่าสิ่งเหล่านี้ให้ใครได้ฟัง รู้สึกโล่งมากที่ได้พูด ขอขอบคุณ ขอขอบคุณมาก” ในราวเดือนตุลาคม 2563 โครงการให้จัดให้มีในสนทนากลุ่ม โดยเชิญคนที่ยากจนในแต่ละระดับมาสะท้อนความเห็น ซึ่งทำให้เราได้รับฟังปัญหา ประสบการณ์ต่อสู้ดิ้นรนเพื่อเอาตัวรอด ความต้องการ และทางออกของพวกเขา ในการสนทนากลุ่มในบรรยากาศการสนทนา ที่โครงการวิจัยฯ ออกแบบให้มีความเป็นกันเอง โดยให้เขาเล่าเรื่องการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อเอาตัวรอดโดยอิสระ ทำให้คนจนเป้าหมายรู้สึกถึงความปลอดภัยที่จะเล่า

เสียงในพื้นที่สาธารณะ ระหว่างการดำเนินงาน โครงการวิจัยฯ ได้จัดเงื่อนไขให้ กลุ่มคนจนเป้าหมาย ได้มีตำแหน่งแห่งที่ในพื้นที่สาธารณะ นับจากการเชิญประชุมเพื่อปรึกษาหารือ ร่วมออกแบบการแก้ไขปัญห ภายหลังการสัมภาษณ์ข้อมูลแล้วเสร็จ เราจะให้กลุ่มคนจนเป้าหมายได้เข้ามาร่วมแสดงความคิดเห็น สอบทานความถูกต้อง ว่า สิ่งที่เราสรุปออกมานั้น ใช้สิ่งที่เขาต้องการหรือไม่ ทีมวิจัยฯ สังเกตเห็นการเปลี่ยนแปลงของพวกเขา จากที่ไม่ค่อยพูด หรือสื่อสารความยากจน พวกเขาเริ่มที่จะกล้าแสดงความคิดเห็น เมื่อเรื่องราวและเรื่องเล่าของพวกเขากลายเป็น หัวใจของการสนทนา พวกเขามีความคิดเห็น ผู้เขียนได้มีโอกาสคุยกับหญิงคนหนึ่งที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย เมื่อสอบถามถึงความต้องการหรือสิ่งที่อยากให้มีการช่วยเหลือ

เธอตอบว่าไม่รู้ เมื่อถามย้ำเธอตอบว่า

“ไม่รู้จริงๆ ไม่เคยคิดว่าจะมีใครมาถาม หรือ มาให้ความช่วยเหลือ” ที่ผ่านมากลางความช่วยเหลือมา ก็มาพร้อมกับผู้นำชุมชน โดยมิได้มีโอกาสร้องขอ โครงการใช้เวทีประชุมและงานเปิดตัวขบวนการแก็จน ซึ่งเป็นเวทีใหญ่ที่เชิญข้าราชการระดับจังหวัด อำเภอ สื่อมวลชน เข้ามาฟังปัญหาและแนวทางการแก้ไขปัญหาความยากจน ซึ่งโครงการวางวาระให้เรื่องราวของความยากจนของพวกเขาแสดงออกมารอบด้าน มีตัวแทนของคนจนขึ้นพูดในเวทีเสวนาย่อย เป็นครั้งแรกที่เราได้เห็นความกระตือรือร้นในการแสดงความคิดเห็นของเขาเหล่านั้น

กระบวนการรับฟังเสียงคนจนถือว่าเป็นกระบวนการที่สำคัญในการเสริมพลังคนจน ทั้งนี้ ในแวดวงวิชาการ มีการศึกษาการเสริมพลังหรือการสร้างความหมายให้กับตัวตนของคนกลุ่มผู้ไร้เสียง (Subaltern People) งานศึกษาเรื่อง “ผู้ไร้เสียงจะพูดได้ไหม?” (Can the Subaltern Speak?) (Spivak, 1988) ของ คายตรี จักรวรรตี สปีวาก (Gayatri Chakravorty Spivak) เป็นงานเขียนที่มีอิทธิพลมาก ในการทำงานด้านคนชายขอบ คนที่ถูกกดทับ หรือกลุ่มคนที่ไร้ตัวตนทางสังคม

สปีวาก เสนอแนวคิดการวิเคราะห์สังคม ว่ามีกลุ่มคนที่ไร้เสียง เธอวิเคราะห์ผ่านงานเขียนและการทำงานเกี่ยวกับสตรีนิยม และอื่นๆ ที่ว่าด้วยความสัมพันธ์เชิงอำนาจ คำว่า Subaltern หรือ ผู้ไร้เสียง เป็นศัพท์ที่ใช้ในแวดวงทหาร หมายถึงทหารชั้นผู้น้อยที่ไม่มีสิทธิในการแสดงความคิดเห็นหรือความรู้สึกของพวกเขา ในงานของ สิงห์ สุวรรณกิจ (2558) เรื่อง งานศึกษาผู้อยู่ในสถานะรอง: ทบพวนประวัติศาสตร์นิพนธ์และมวลชนผู้เคลื่อนไหว ทั้ง สปีวาก และ สิงห์ วิเคราะห์ผ่านสังคมอินเดีย ที่เต็มไปด้วยช่วงชั้นและความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ที่กำหนดตำแหน่งแห่งที่ของ งานของสิงห์ ได้รวบรวมการให้ความหมายผ่านคำว่า Subaltern จากนักวิชาการในประเทศไทยจำนวนมาก

ที่เสนอเรื่องราวของไร้เสียง นับจากปี 2000 มาว่ามีทั้ง ผู้ถูกกดทับ ผู้ถูกปกครอง ผู้ถูกกดขี่ คนข้างล่าง คนด้อยโอกาส คนชายขอบ ฯลฯ ในที่นี้ผู้เขียนมองว่า “ผู้ไร้เสียง” คือคำที่สามารถอธิบายได้ใกล้เคียงกับ “คนจน” ในงานวิจัยนี้มากที่สุด

งานของ สปีวาก เป็นงานแนวหลังอาณานิคม วิพากษ์อิทธิพลการผูกขาดของนักคิดสตรีนิยมตะวันตก ที่อธิบายวัฒนธรรมทางเพศของอินเดียผ่านเซ็กซ์และเลนส์ของพวกเขาจนละละเลยรายละเอียดปลีก เช่นส์ และเลนส์แบบสตรีอินเดีย ที่มีบริบททางสังคมวัฒนธรรมที่แตกต่าง ผู้ไร้เสียงของสปีวาก หมายถึงนักสตรีนิยมท้องถิ่น แต่เสียพิจารณาจากการพัฒนาและโครงการแก้ไขปัญหาคความยากจน พบว่ามีคนจนจำนวนมากที่ไม่เคยได้เปล่งเสียงของความจนเลย ความยากจนนิยามมาจากภายนอกแล้วทาบลงบนตัวพวกเขาจากนั้นกำหนดสภาวะความยากจน

แม้การให้ความหมายผู้มีสถานะรองและไร้เสียง แต่ละบริบทสังคมจะปรากฏรูปธรรมอย่างดาษดื่น แต่ทั้งงานของสิงห์ สุวรรณกิจ และ สปีวาก วิเคราะห์ถึงระดับความสัมพันธ์เชิงอำนาจทางความรู้ที่อยู่เหนือโลกทัศน์และญาณทัศน์ ของการให้คุณค่าความหมายแก่คนที่มิสถานะรอง นั่นคือวิธีคิดแบบอาณานิคม (colonize) แม้จะเรียกร้องให้ผู้ไร้เสียงมีเสียง แต่เป็นวิธีมองแบบตะวันตกที่ทาบทับลงไปในวัฒนธรรมอินเดีย มันก็ไม่ต่างจากการไร้เสียงในบริบทเดิม เพียงแต่เปลี่ยนมาเป็นผู้ไร้เสียงในบริบทความรู้แบบตะวันตก ผู้เขียนเห็นด้วยว่าแต่ละความสัมพันธ์เชิงอำนาจมีบริบทของตนเอง เราไม่สามารถวิเคราะห์แบบเหมารวมได้ การพยายามเปิดพื้นที่ให้คนจนเป้าหมาย ได้เปล่งเสียงของตนเองจึงสำคัญ มีความเฉพาะไม่สามารถแทนกันได้

“เราไม่เคยได้ตอบคำถามอะไรพวกนี้เลย” “ป่าไม่เคยได้พูดสิ่งเหล่านี้เลย” เป็นคำตอบจากคนยากจน จำนวนไม่น้อย ที่บอกรู้แล้วในโอกาสที่เรา

ได้ฟังเขาทั้งจากการสัมภาษณ์ และการจัดเวทีฟังเสียงคนจนในแต่ละครั้ง ประโยคที่ว่า “ไม่เคยมีใครถามแบบนี้” เป็นภาพสะท้อนว่า ที่ผ่านมามีพวกเขาไร้อะไรเลยจริงๆ ขณะเดียวกัน การได้มีโอกาสพูดของคนจน มันเป็นกระบวนการเสริมพลัง (Empowerment) แบบหนึ่ง สัมผัสได้จากที่พวกเขามีความกล้า และมั่นใจในการสื่อสารความทุกข์และความต้องการของตนเอง สำคัญที่สุดมีคนฟัง ฟังแล้วตอบสนองความต้องการของเขาได้ในระดับที่พอใจ

การสื่อสารที่เราได้รับจากคนยากจน เพื่อยืนยันตัวตนและความรู้สึกที่ถูกมองเห็น วิชาภาษาจากการสนทนา เป็นเพียงหนึ่งในหลายๆ การสื่อสารที่เราได้รับรู้ เราสัมผัสถึงการแสดงออกแบบอื่นๆ เช่น การสัมผัส การกอด การร้องไห้ ฯลฯ เรื่องราวที่ไม่เคยเล่าถูกเล่า ความพิเศษของเรื่องที่เราได้ฟังคือ ความลำบากไม่มีชิวากิน การต้องอาศัยข้าวจ้งหันจากวัดในตอนเช้า เพื่อประทังชีพของครอบครัว “ไม่รู้ว่าจะเอาไปบอกเล่าคนอื่นทำไม” แต่เราได้รับโอกาสฟังสิ่งเหล่านี้

กล่าวโดยสรุป การเปิดโอกาสให้คนจนได้เปล่งเสียง ด้วยวิธีการต่างๆ และหลากหลายระดับ เป็นกระบวนการแก้ไขปัญหาแบบมีส่วนร่วมอย่างที่เราสามารถเข้าใจใจกลางของปัญหาได้มากที่สุด การมองว่าสิ่งใดเป็นปัญหาอาจไม่สามารถสรุปโดยด่วนจากคำฟังปรากฏการณ์ที่เห็นโดย เพราะอย่างยิ่งการมองจากคนที่อยู่นอกปัญหา กระบวนการฟังเสียงคนจนทำให้ทั้งคนทำงานและกลุ่มเป้าหมายสามารถเข้าใจสภาพปัญหา เจาะใจ และบริบทของปัญหา ที่มีความซับซ้อน และแตกต่างของแต่ละกรณี ไปพร้อมๆ กัน และสามารถมุ่งเป้าสู่การแก้ไขได้อย่างตรงจุด โครงการวิจัยนี้เป็นเพียงหนึ่งในตัวอย่างของการทำงาน โจทย์ที่ต้องหาแนวทางการแก้ไขปัญหาแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำ การทำงานเพื่อให้ได้ตรงจุดและตรงตัว เขาทุกข์ยากลำบากอย่างไร ดิ้นรนอย่างไร มีข้อจำกัดอะไรบ้าง “การฟังเสียง”

จึงเป็นกระบวนการที่มีความสำคัญ ทั้งการเข้าใจและเข้าใจปัญหา และให้เจ้าของปัญหาได้มีส่วนร่วม ตั้งแต่การทบทวนปัญหา สืบค้นสาเหตุ และออกแบบแนวทาง เพื่อการหลุดพ้นจากความยากจน พวกเขาเป็นผู้กระทำการที่มีพลัง ไม่ได้เป็นเพียงกลุ่มเป้าหมายที่รอรับการสงเคราะห์ช่วยเหลือเท่านั้น

เอกสารอ้างอิง

ชาร์เมอร์, ออตโต. (2563). *The Essentials of Theory U: หัวใจทฤษฎีตัวยู*.

กรุงเทพฯ: สามลดา.

ซีบรุก, เจเรมี. (2554). *คู่มือเข้าใจ ชนชั้น วรรณะ และความเหลื่อมล้ำ*.

กรุงเทพฯ: คบไฟ.

ดิเรก ปัทมสิริวัฒน์. (2550). นโยบายรัฐไทยในการกำจัดความยากจนตามทัศนะของนักวิชาการ, *วารสารเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์*, 14(1), 1-16.

สังคีต พิริยะรังสรรค์. (2564, 26 เมษายน). เมื่อ โพร-ทาส ต้องผันตัวมาเป็นคนจน.

The Active Net. <https://theactive.net/read/poverty-series-sangsitp-interview/>

สิงห์ สุวรรณกิจ. (2558). การศึกษาผู้อยู่ในสถานะรอง: ทบทวนประวัติศาสตร์ นิพนธ์ และมวลชนผู้เคลื่อนไหว. *วารสารสังคมศาสตร์*, 27 (1), 149-189.

โอม รัตนกาญจน์. (2560, 4 มีนาคม). เล่าเรื่อง Process Work จิตวิทยากระบวนการทัศน์ใหม่ ตอน โรงเรียนกระบวนการที่พอร์ตแลนด์. **Matichon Online.**

https://www.matichon.co.th/columnists/news_482464

Ratanakan O. (2015). *Process Work, Conflict, and Individuation: Working with Conflict toward Individuation*. USA: Process Work Institute.

Spivak, G. C. (1988). "Can the Subaltern Speak? In Cary Nelson and Larry Grossberg (eds.), *Marxism and the Interpretation of Culture*.

Urbana: University of Illinois Press.

ปฏิบัติการเคาะประตูบ้านคนจน

พงษ์เทพ บุญกล้า

ศิระศักดิ์ คชสวัสดิ์

กัญญณ์ช์ กุศลการณ์

ปาริยา เทียงกระโทก

บทนี้กล่าวถึง ปฏิบัติการเคาะประตูบ้านคนจนซึ่งเป็นกระบวนการทำงานและการลงพื้นที่ภาคสนามของทีมวิจัย ผู้ช่วยวิจัย (RAs) และทีมผู้ช่วยภาคสนาม โดยฉายให้เห็นกระบวนการทำงานเชิงพื้นที่ทั่วจังหวัดอำนาจเจริญ สำหรับปฏิบัติการเคาะประตูบ้านคนจนดังกล่าวนี้ เกิดขึ้นจากประสบการณ์การทำงานภาคสนาม การสนทนา การสัมภาษณ์ข้อมูลเจาะลึก การเก็บแบบสอบถาม และการสังเกตการณ์ ที่นำไปสู่การทำความเข้าใจปรากฏการณ์เกี่ยวกับการทำงานภาคสนามที่ลุ่มลึกมากขึ้น นอกจากนี้ ในส่วนนี้ยังเน้นย้ำไปที่กระบวนการทำงานของคณะนักวิจัย ที่ให้ความสำคัญในการทำงานร่วมกับคนรุ่นใหม่ ซึ่งนำไปสู่การเสริมสร้างพลังและการเรียนรู้ไปพร้อมๆ กันตลอดกระบวนการวิจัยในขั้นตอนต่างๆ ได้แก่ การประสานงานหน่วยงานภาครัฐระดับจังหวัด การเตรียมพร้อมก่อนเข้าถึงครัวเรือนคนจน และการเคาะประตูบ้านครัวเรือนคนจน แบ่งออกเป็น 3 ระยะ ประกอบด้วย ระยะที่ 1 ก่อนเคาะประตูบ้าน ระยะที่ 2 เคาะประตูบ้าน และระยะที่ 3 หลังเคาะประตูบ้าน

สภาพบ้านเรือนและความเป็นอยู่ของคนจน

1. การประสานงานหน่วยงานภาครัฐระดับจังหวัด

ในการดำเนินงานโครงการที่วิจัยประสานความร่วมมือกับจังหวัดอย่างเป็นทางการ โดยทำหนังสือเป็นลายลักษณ์อักษรอย่างเป็นทางการถึงผู้ว่าราชการจังหวัดอำนาจเจริญ เพื่อแจ้งรายละเอียดต่างๆ เกี่ยวกับโครงการวิจัยและกำหนดการลงภาคสนาม เก็บข้อมูล จากนั้นทีมผู้ช่วยวิจัย (Research Assistants - RAs) ดำเนินการประสานในรายละเอียดในส่วนของการเก็บข้อมูล ทั้งนี้ ทีมผู้ช่วยวิจัยเป็นผู้ดำเนินการประสานพื้นที่โดยขอหมายเลขโทรศัพท์ผู้นำชุมชนเป้าหมาย โดยการประสานงานตรงกับสำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดอำนาจเจริญซึ่งมีนักวิจัยร่วมอยู่ด้วย ทำให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างราบรื่น จากนั้นทีมผู้ช่วยวิจัย (RAs) แบ่งพื้นที่รับผิดชอบในการ

ประสานงานรวมทั้งขอให้ดำเนินการต่างๆ เช่น การแจ้งกำหนดการลงพื้นที่ภาคสนามให้กับกลุ่มเป้าหมายครัวเรือนตามรายชื่อ การชี้แจงรายละเอียดเบื้องต้นให้กับกลุ่มเป้าหมายทราบ การชี้แจงวัตถุประสงค์โครงการวิจัย และการลงภาคสนามของทีมสำรวจข้อมูล พร้อมทั้งการนัดหมายกลุ่มเป้าหมายตามวัน เวลา และสถานที่ต่างๆ เป็นต้น การประสานงานอย่างเป็นทางการทำให้เกิดการสร้างเชื่อมั่นต่อทีม เนื่องจากข้อมูลที่โครงการดำเนินการเก็บข้อมูลเป็นข้อมูลที่มีรายละเอียดข้อมูลส่วนตัวเป็นจำนวนมาก ดังนั้นการสร้างเชื่อมั่นว่าข้อมูลจะถูกนำไปใช้เพื่อแก้ไขปัญหาคความยากจนและไม่ถูกนำไปใช้ในทางที่ผิดจึงเป็นด่านแรกที่ต้องดำเนินการ

ทีมภาคสนามลงพื้นที่สัมภาษณ์และพูดคุยกับคนจนกลุ่มเป้าหมาย เพื่อให้ทราบข้อมูลเชิงคุณภาพ

2. การเตรียมข้อมูลก่อนเข้าถึงครัวเรือนคนจน

เมื่อพิจารณาข้อมูลกลุ่มเป้าหมายอ้างอิงจากฐานข้อมูลระบบบริหารจัดการข้อมูลการพัฒนาคนแบบชี้เป้า (Thai People Map and Analytics Platform-TPMAP) ซึ่งพบว่าในปี 2562 จังหวัดอำนาจเจริญมีคนจนทั้งสิ้นจำนวน 1,802 คน จากจำนวนประชากรที่ได้รับการสำรวจทั้งสิ้น 248,534 คน⁴ ต่อมา เมื่อทีมวิจัยได้วิเคราะห์ความซ้ำซ้อนของข้อมูลโดยใช้ครัวเรือนเป็นหน่วยของการวิเคราะห์ พบว่า ครัวเรือนยากจนในฐานข้อมูลดังกล่าวนี้มีจำนวน 1,306 ครัวเรือน อย่างไรก็ตาม ข้อเท็จจริงจากการเข้าพบหน่วยงานภาครัฐทำให้เกิดการตั้งข้อสังเกตเบื้องต้น เกี่ยวกับตัวเลขกลุ่มเป้าหมายที่อาจจะมีจำนวนมากกว่านี้ เป็นที่มาของการประสานขอข้อมูลเพิ่มเติมจากสำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัด สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัด สำนักงานคลังจังหวัด และสำนักงานเกษตรจังหวัด รวมถึงขบวนองค์กรชุมชนจังหวัดอำนาจเจริญ โดยทีมผู้ช่วยวิจัย (RAs) ได้ทำการคัดเลือกสอบถามและตรวจสอบความซ้อนทับของข้อมูล พร้อมกับจัดเรียงข้อมูลใหม่อย่างเป็นระบบ เพื่อให้สะดวกต่อการวางแผนลงพื้นที่สำรวจข้อมูลภาคสนาม และพบว่ารายชื่อครัวเรือนคนจนในขั้นนี้เพิ่มขึ้นเป็น 2,995 ครัวเรือน (ขณะที่กระบวนการสอบถามและสำรวจข้อมูลภาคสนาม ได้ค้นพบครัวเรือนคนจนเพิ่มขึ้นอีก กระทั่งในท้ายที่สุดมีครัวเรือนยากจนได้รับการสำรวจทั้งสิ้นจำนวน 3,663 ครัวเรือน)

⁴ ภาพรวมคนจนในปี 2562 อำนาจเจริญ. เอกสารอิเล็กทรอนิกส์.

สืบค้นจาก <https://www.tpmapi.in.th/2562/37>. เข้าใช้ข้อมูลเมื่อวันที่ 28 มีนาคม 2563.

บางครอบครัวที่มีฐานะยากจนต้องแบกรับภาระค่าใช้จ่าย
ด้านการศึกษาของบุตรหลาน

3. ปฏิบัติการเคาะประตูบ้านครัวเรือนคนจน

หลังจากขั้นตอนประสานงานหน่วยงานภาครัฐระดับจังหวัดและเตรียมพร้อมค้นหาคนจน ทีมผู้ช่วยวิจัย (RAs) และทีมภาคสนามมีความพร้อมในการลงพื้นที่ “เคาะประตูบ้าน” โดยกระบวนการในขั้นตอนนี้ แบ่งออกเป็น 3 ระยะ ได้แก่

ระยะที่ 1 ก่อนเคาะประตูบ้าน

โครงการวิจัยทำหนังสืออย่างเป็นทางการส่งถึงจังหวัดและอำเภอต่างๆ ทุกอำเภอเพื่อแจ้งกำหนดการคร่าวๆ พร้อมกับขอความอนุเคราะห์ในการอำนวยความสะดวกสำหรับการลงพื้นที่สำรวจข้อมูล ตลอดจนการประสานงานพื้นที่ชุมชนหรือหมู่บ้านเป้าหมายล่วงหน้า โดยทีมผู้ช่วยวิจัย (RAs) มีทั้งสิ้น 4 คน แบ่งบทบาทหน้าที่รับผิดชอบพื้นที่และทีมภาคสนาม

จำนวน 5 - 8 คน รวมถึงการช่วยเหลือประสานงานกัน การแจ้งกำหนดการ ลงพื้นที่ รายชื่อกลุ่มเป้าหมาย พร้อมทั้งทำหน้าที่ชี้แจงวัตถุประสงค์และ กระบวนการวิจัยให้ผู้นำชุมชนรับทราบ โดยมี RA3 รับผิดชอบประสานงาน ทีมภาคสนามและอำนวยการตลอดการลงภาคสนาม และ RA4 รับผิดชอบ อำนวยการและการสื่อสารตลอดกระบวนการวิจัย

“ในหลายพื้นที่ที่เราใช้เทคโนโลยีการสื่อสาร Line ส่งข้อความ ส่งรายชื่อ ส่งจดหมายให้กับผู้ใหญ่บ้าน หลายหมู่บ้านมีการส่งรายชื่อเพิ่มเติมให้ บางพื้นที่ก้านั้นทำการสร้างกลุ่ม Line ผู้นำชุมชนในการประสานงานกับทีม RAs เพื่อให้รวดเร็วและสะดวกในการสื่อสาร” (RA1)

นอกจากนั้น รายละเอียดต่างๆ ในการประสานงานของ RA1 จะต้อง ชี้แจงอย่างชัดเจนเพื่อไม่ให้เกิดปัญหาเมื่อลงภาคสนาม เนื่องจากจำนวน ตัวเลขครัวเรือนเป้าหมายมีจำนวนมากจึงมีการประสานงานกับ RA2 ซึ่ง ทำหน้าที่รับผิดชอบด้านเอกสารทางการและการประสานงานกับหน่วยงาน ภาครัฐและต่างๆ พร้อมกันด้วย

“เราทำหนังสือราชการพร้อมแนบกำหนดการและรายชื่อครัวเรือน ส่งให้ทางไปรษณีย์ เมื่อใกล้วันลงพื้นที่จะโทรศัพท์หาผู้นำหมู่บ้านอีกครั้ง เพื่อนัดหมาย เวลา สถานที่ เส้นทาง และสอบถาม ความพร้อมเพื่อวางแผน การเดินทาง จัดทีมเก็บข้อมูลให้เหมาะสมกับพื้นที่นั้นๆ กรณีที่ไม่มีเบอร์ โทรศัพท์ผู้นำหมู่บ้าน ติดต่อไม่ได้ หมายเลขผิด จะใช้วิธีค้นหาหมายเลข หน่วยงานในพื้นที่ เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) โรงพยาบาล ส่งเสริมสุขภาพตำบล (รพ.สต.) กลุ่มอาชีพในหมู่บ้าน หรือโทรศัพท์หาผู้นำ หมู่บ้านอื่นที่อยู่ในตำบลเดียวกัน เพื่อสอบถามเบอร์โทรศัพท์ ทีม RAs

วางแผนการลงพื้นที่โดยศึกษาเส้นทางการเดินทางผ่าน Google map ร่วมกับคนขับรถ และถามทีมภาคสนามที่เป็นคนพื้นที่จังหวัดอำนาจเจริญ” (RA2)

ทีมผู้ช่วยวิจัย (RAs) ช่วยด้านเอกสารต่างๆ ของโครงการวิจัยฯ

ระยะที่ 2 เคาะประตูบ้าน

ทีมผู้ช่วยวิจัย (RAs) ใช้วิธีการโทรศัพท์เพื่อยืนยันการลงพื้นที่ภาคสนามกับผู้นำชุมชน/หมู่บ้าน ทำการนัดหมายบริเวณจุดนัดหมายสำคัญของชุมชน/หมู่บ้าน เช่น ศาลากลาง บ้านผู้นำ ศาลาวัด เป็นต้น โดยการประสานงานกับผู้นำชุมชน/หมู่บ้าน มีการชี้แจงและแจ้งรายละเอียดอย่างชัดเจนพร้อมขอผู้นำชุมชน เช่น กำนัน ประธานชุมชน รองประธานชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน อสม. หรือคนในชุมชนที่สามารถพาทีมภาคสนามเดินสำรวจได้เพราะบางครั้งการค้นหาบ้านเรือนของกลุ่มเป้าหมายเป็นไปด้วยความยากลำบากเนื่องจากบ้านบางหลังกระจายตัวอยู่ห่างกันหรือหลบซ่อนอยู่ในมุมอับที่มองไม่เห็น นอกจากนั้น RAs จะต้องช่วยเน้นย้ำ

ทีมภาคสนามเกี่ยวกับการลงพื้นที่ภาคสนามที่ต้องใช้กระบวนการสังเกตการณ์ไปพร้อมกับการสัมภาษณ์ข้อมูลเสมอ การเคารพสิทธิและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และการตรวจสอบความถูกต้องครบถ้วนของข้อมูลก่อนออกจากบ้าน กลุ่มเป้าหมาย เช่น สังเกตสภาพบ้านและประเมินสภาพความเป็นอยู่ด้วยแว่นตาของทีมภาคสนาม พิจารณาข้อมูลเกี่ยวกับความเดือดร้อนหรือความยากลำบากต่างๆ รวมถึงการขออนุญาตถ่ายภาพบ้าน และการระบุพิกัด GPS ฯลฯ

ผู้ช่วยวิจัย (RAs) ลงพื้นที่สัมภาษณ์ข้อมูลเชิงคุณภาพ
(แผนผังและเส้นประวัติศาสตร์ครอบครัว)

“ถ้าผู้นำชุมชนไม่สะดวกจะให้นัดที่ศาลากลางหมู่บ้าน จะให้ทีมภาคสนามเดินไปที่บ้านแทน ถ้าบ้านอยู่ไกลจะมีรถตู้อำนวยความสะดวก ถ้าผู้นำชุมชนไม่ว่างหรือไม่สะดวกจะประสานให้คนอื่นฯ ในชุมชน/หมู่บ้าน พาสัมภาษณ์แทน” (RA3)

“เมื่อทีมวิจัยไปถึงบ้านของกลุ่มเป้าหมาย อาจมีการปรับเปลี่ยนแผนการเก็บข้อมูลได้ เช่น กรณีพบว่าไม่มีรายชื่ออยู่ในหมู่บ้านแล้ว เสียชีวิตไปแล้ว ไม่ได้อาศัยอยู่ในชุมชนเป็นระยะเวลาหลายปี ติดต่อไม่ได้แล้ว ฯลฯ ซึ่งกรณีที่ติดต่อไม่ได้ ทีม RAs จะทำหน้าที่ติดตามอย่างน้อย 1-3 ครั้ง เพื่อให้พบกลุ่มเป้าหมาย หากไม่พบ จะปรึกษากับผู้นำชุมชน เพื่อให้ช่วยยืนยันแล้วค่อยหาไปบ้านหลังอื่นตามรายชื่อ กรณีไม่พบเท่าที่เห็น มีหลายรูปแบบ เช่น มีชื่อจริงแต่ไม่อยู่ในหมู่บ้านแล้ว ไปทำงานต่างถิ่นนานแล้ว หรือหาไม่เจอทีมผู้ช่วยวิจัย (RAs) ให้ความสำคัญในการติดตามหา กลุ่มเป้าหมาย เพื่อช่วยรักษาสีทธิในการเข้าร่วมการวิจัย และให้ข้อมูลครบถ้วนตามรายชื่อมากที่สุด แต่บางครั้งคนข้างบ้านหรือญาติพี่น้องหวังดีอยากช่วยตอบข้อมูล ทีมภาคสนามจะไม่ขอล้มถามเพราะถือว่าไม่ใช่เจ้าตัว และจะขอบคุณอย่างนอบน้อมเพื่อไม่ให้ชาวบ้านเสียความรู้สึก แล้วจึงย้ายไปบ้านหลังอื่น” (RA4)

นอกจากนั้น การเคาะประตูบ้าน เป็นระยะเวลาสำคัญที่ทีมผู้ช่วย RAs และทีมภาคสนามได้ลงพื้นที่ปฏิบัติการ รายละเอียดดังนี้

1. การนัดหมายและการลงพื้นที่: หลังจากทีมผู้ช่วยวิจัย (RAs) ติดต่อประสานงานดังข้างต้นเพื่อนัดหมายผู้นำชุมชนและลงภาคสนาม ซึ่งขั้นตอนการทำงาน การเข้าถึงข้อมูล

RA4 กล่าวว่า “ถ้าบ้านไหนไปแล้วไม่พบ ผู้นำไม่ว่าง ทีมภาคสนามจะแก้ไขปัญหาโดยการลงไปหาเองเลย โดยใช้การสอบถามคนในหมู่บ้านเขา เพราะคนในหมู่บ้านส่วนใหญ่รู้จักกันอยู่แล้วว่าบ้านใครอยู่ตรงไหนแล้วใช้การโทรศัพท์ หรือ Line ติดต่อกันเป็นระยะเพื่อสื่อสารกันในระหว่างการทำงานภาคสนาม” การเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายใช้ 3 วิธีการหลัก ดังต่อไปนี้

1) การนัดหมายในสถานที่สำคัญ เพื่อให้กระบวนการทำงานภาคสนามดำเนินการได้อย่างรวดเร็ว ไม่เกิดปัญหา และลดขั้นตอนในการค้นหาบ้านเรือนของกลุ่มเป้าหมาย

2) การเดินสำรวจบ้าน ผู้นำชุมชน/หมู่บ้าน หรือผู้ช่วย หรือคนที่ผู้นำชุมชนมอบหมายให้พาเดินสำรวจ พาทีมภาคสนามลงพื้นที่เดินสำรวจบ้านทำให้เกิดความสะดวกและรวดเร็ว

3) การตามหาบ้านกลุ่มเป้าหมายด้วยตนเอง บางหมู่บ้าน ทีมผู้ช่วยวิจัย (RAs) อาจเผชิญกับปัญหาด้านการประสานงานหรือการสื่อสาร ข้อมูลที่ไม่ชัดเจน ส่งผลให้ผู้นำชุมชนไม่ได้เตรียมพร้อมต้อนรับทีมภาคสนาม ทีมภาคสนามจะต้องแก้ปัญหาโดยการเดินไปถึงบ้านของกลุ่มเป้าหมายด้วยตนเอง

ทีมผู้ช่วยวิจัย (RAs) ลงพื้นที่พร้อมกับทีมภาคสนาม เพื่อเดินเท้าสำรวจข้อมูลตามบ้าน

2. แนะนำตัวก่อนเริ่มสัมภาษณ์ กระบวนการวิจัยมีการอบรมเชิงปฏิบัติการการก่อนลงพื้นที่ภาคสนามให้กับทีมภาคสนาม เพื่อสร้างความเข้าใจต่างๆ โดยเฉพาะการแนะนำตัวซึ่งเป็นกระบวนการสำคัญในการชี้แจงรายละเอียด ในแบบสอบถามมีการบอกรายละเอียดการแนะนำตัวให้กับทีมภาคสนามอย่างชัดเจน คือ ก่อนการสัมภาษณ์ทีมภาคสนามจะต้องอ่านรายละเอียดแก่ผู้ให้ข้อมูลอย่างครบถ้วน ซึ่งมีทั้งการใช้ภาษาไทยและภาษาท้องถิ่น รวมทั้งต้องส่งเอกสารข้อมูลดังกล่าวให้กับผู้ตอบแบบสอบถาม นอกจากนั้นทีมผู้ช่วยวิจัย (RAs) และทีมภาคสนามทุกคนมีป้ายคล้องคอบอกชื่อตัวเอง ชื่อโครงการวิจัย และชื่อมหาวิทยาลัยอุบลราชธานีติดตัวไว้ตลอด เพื่อแสดงตัวตนให้ผู้ให้ข้อมูลเกิดความสบายใจและเชื่อมั่นที่จะให้ข้อมูล

“เมื่อพบคร่าวเรือนเป้าหมายแล้ว ก่อนที่จะมีการสัมภาษณ์ทุกครั้งจะยกมือไหว้สวัสดีและแนะนำตัวเองก่อนด้วยประโยคสั้นๆ เช่น “สวัสดีค่ะหนูชื่อ ... เป็นผู้ช่วยนักวิจัยโครงการพัฒนาพื้นที่และแก้ปัญหาคความยากจนมาจากมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี” ถ้าเป้าหมายเป็นผู้สูงอายุอาจบอกว่า “มาเยี่ยม มาถามคุณยาย/คุณตา สบายดีบ่คะ เฮ็ดอียังอยู่น้อ (ทำอะไรอยู่) วันนี้หนูจะมาขอข้อมูลความเป็นอยู่ในครอบครัวของคุณยาย/คุณตา จะขอรบกวนสักครึ่งชั่วโมงนะคะ” เมื่อผู้ให้สัมภาษณ์พร้อมแล้วก็จะเริ่มสัมภาษณ์จึงอ่านคำชี้แจงแบบสอบถามให้ฟัง เพื่อให้เกิดความสบายใจและเชื่อใจและเริ่มเก็บข้อมูล RA2 กล่าว

3. ระหว่างสัมภาษณ์ข้อมูล การลงพื้นที่ภาคสนามให้ความสำคัญกับการเคารพสิทธิมนุษยชน การไม่ตีตรา การให้เกียรติกลุ่มเป้าหมาย เพื่อให้กลุ่มเป้าหมายสบายใจในการให้ข้อมูล มีการนั่งสัมภาษณ์ข้อมูลอย่างเป็นกันเอง

กับกลุ่มเป้าหมาย เพื่อลดความกังวลใจและสร้างความเป็นกันเองระหว่างผู้ถามกับผู้ตอบคำถาม รวมถึงการลดความเกรงกลัวเรื่อง “อำนาจ” (Power) ของผู้ถามกับผู้ตอบ เนื่องจากการลงภาคสนามครั้งนี้กลุ่มเป้าหมายบางคนมองว่าเป็นการทำงานของสถาบันทางวิชาการ หน่วยงานภาครัฐ หรือเป็นเจ้าของหน้าที่สำรวจข้อมูลที่จะมีผลต่อการกำหนดอนาคตความเป็นอยู่ของพวกเขา พร้อมทั้งให้ความสำคัญกับมาตรการเว้นระยะห่างทางสังคม (social distancing) ในห้วงระยะเวลาของการแพร่ระบาดเชื้อไวรัสโควิด-19 (Covid-19)

ประชากรส่วนใหญ่ในพื้นที่ภาคสนาม เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ลาวอีสาน การใช้ภาษาท้องถิ่นในการสื่อสารจะช่วยสร้างความเข้าใจในคำถาม คำตอบ และสร้างบรรยากาศการสัมภาษณ์ข้อมูล ที่เป็นกันเองกับกลุ่มเป้าหมาย ดังนั้น ทีมภาคสนามจึงมีทั้งคนที่ใช้ภาษาไทยและภาษาลาวอีสานควบคู่กันไป อย่างไรก็ตามทีมภาคสนามทุกคนจะแสดงกิริยาสุภาพ ยิ้มแย้ม เป็นกันเอง ไม่ตัดสิน ไม่รังเกียจ ใช้น้ำเสียงอ่อนโยน สบตา ฟังอย่างเข้าใจและตั้งใจ ให้ความสนใจใส่ใจในการตอบคำถาม แสดงความจริงใจ รวมถึงเปิดโอกาสให้ผู้ตอบแบบสอบถามได้ระบายอารมณ์ ความรู้สึก ความคิดเห็นต่างๆ อย่างเหมาะสมและเพื่อเป็นการให้เกียรติและการเคารพผู้ตอบแบบสอบถาม หลังจากการสัมภาษณ์ข้อมูลแล้วเสร็จทีมภาคสนามทุกคนจะกล่าวขอบคุณพร้อมสวัสดิ แต่ทุกคนจะไม่ให้คำมั่นสัญญาใดๆ ที่จะนำไปสู่การฝากความหวังไว้กับทีมวิจัย เพียงแต่บอกว่าจะนำข้อมูลและข้อเท็จจริงไปนำเสนอกับหน่วยงาน/ภาคส่วนต่างๆ ที่เกี่ยวข้องตามข้อเท็จจริงเพื่อหาแนวทางในการช่วยเหลือต่อไปแต่ยังไม่สามารถระบุได้ว่าจะออกมาในรูปแบบใด

ระหว่างสัมภาษณ์ข้อมูลตามแบบสอบถามมีการพูดคุย
และสังเกตข้อมูลที่เกี่ยวข้องไปพร้อมด้วย

บรรยากาศการนั่งสัมภาษณ์ข้อมูลของทีมาภาคสนามและทีมผู้ช่วยวิจัย

4. การเพิ่มเติมกลุ่มเป้าหมายระหว่างภาคสนาม

ทีมผู้ช่วยวิจัย (RAs) ทำการติดต่อประสานงาน การชี้แจงรายละเอียดต่างๆ กับผู้นำชุมชนทำให้ทีมภาคสนามเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายได้ โดยข้อมูลที่ทีมภาคสนามจะต้องลงไปสัมภาษณ์ จะต้องเป็นรายชื่อจากฐานข้อมูลที่ผ่านการตรวจสอบ การเสนอแนะเพิ่มเติมจากผู้นำชุมชน นอกจากนั้นพบว่าบางชุมชนมีการใช้กระบวนการปรึกษาหารือของผู้นำ การประชาคมหมู่บ้าน เพื่อให้เกิดการเสนอรายชื่อเพิ่มเติมกรณีรายชื่อตกหล่น หรือไม่ปรากฏในฐานข้อมูล แม้กระบวนการลงภาคสนามจะมีรายชื่อที่ได้มาจากฐานข้อมูล การเสนอเพิ่มเติมตามกระบวนการต่างๆ แต่การลงภาคสนามพบว่า บางพื้นที่มีความต้องการเพิ่มเติมรายชื่อกลุ่มเป้าหมายอีก กล่าวคือ ในช่วงของการประสานงาน ผู้นำชุมชนบางพื้นที่ไม่ให้ความสนใจต่อการเสนอเพิ่มรายชื่อเพราะมองว่าเป็นเรื่องของผลประโยชน์ และการเมืองระดับหมู่บ้าน บางพื้นที่มีการเสนอแนะให้เพิ่มเติมรายชื่อกลุ่มเป้าหมาย เฉพาะคนที่อยู่ในชั่วโมงอำนาจทางการเมืองของผู้นำ คนที่มีความสัมพันธ์อันดีกับผู้นำญาติพี่น้อง หรือคนที่มีผลประโยชน์ได้เสียกับผู้นำ ทำให้กลุ่มเป้าหมายบางคนในหมู่บ้านไม่ปรากฏตัว ขณะที่การลงพื้นที่เดินสำรวจอาจพบกรณีที่เข้าข่าย ทีมผู้ช่วยวิจัย (RAs) และทีมภาคสนามจะพิจารณาร่วมกันว่า จะเพิ่มหรือไม่โดยพูดคุยและชี้แจงอย่างเข้าใจกับผู้นำชุมชน เพื่อเป็นการช่วยรักษาสิทธิในการเข้าร่วมโครงการวิจัย และไม่ต้องการให้กลุ่มเป้าหมายที่เข้าข่ายคุณสมบัติดังกล่าวข้างต้นตกการสำรวจครั้งนี้

RA1 เล่าถึงการประสานงานของตนเองว่า “ใช้วิธีการตั้งแต่ขั้นประสานงานโดยขอความร่วมมือผู้นำชุมชน ให้ระบุครอบครัวที่เข้าข่ายเข้ารับการศึกษาโดยมีเงื่อนไข เช่น ยากลำบาก อาศัยอยู่คนเดียว บ้านเรือนทรุดโทรมมาก มีรายได้น้อย ไม่มีที่ดินทำกินเลย หรือมีน้อยมาก แล้วให้ผู้นำ

เสนอเพิ่มเติมรายชื่อ ในบางพื้นที่พบว่า หลังจากการประสานงานผู้นำชุมชน ได้จัดประชุมประชาคมให้พี่น้องในหมู่บ้านใช้ที่ประชุมในชุมชน ในการคัดเลือกคนที่มีเงื่อนไขดังกล่าว เข้าร่วมการสำรวจตามโครงการวิจัย กรณีเพิ่มเติมมีการเตรียมข้อมูลล่วงหน้าเพื่อจัดการลงภาคสนาม จำนวนผู้เก็บแบบสอบถาม และการบริหารจัดการเวลา ทำให้กระบวนการทำงานพื้นที่รวดเร็ว และเป็นไปตามแผน ขณะเดียวกันก็ช่วยป้องกันปัญหาการเสนอเพิ่มเติมในระหว่างลงพื้นที่ เนื่องจากชาวบ้านบางคนคาดหวังว่าการสำรวจนี้จะนำมาซึ่งความช่วยเหลือ หรือผลประโยชน์อื่นๆ”

5. สื่อสารงานภาคสนาม

การลงภาคสนามในพื้นที่ของทีมภาคสนาม บางครั้งมีสมาชิกทีมภาคสนามและ RAs ไม่คุ้นชินบริบทพื้นที่ จึงมีการสร้างช่องทางการติดต่อสื่อสารผ่าน Line พูดคุยกัน แต่บางพื้นที่ยังมีข้อจำกัดเรื่องสัญญาณอินเทอร์เน็ตและโทรศัพท์ ทำให้ยังต้องใช้วิธีการนัดหมายจุดสำคัญในชุมชน เช่น ศาลากลาง บ้านผู้นำชุมชน วัด โรงเรียน ร้านค้า เป็นต้น

RA4 กล่าวว่า “ทีม RAs ในโครงการมีทั้งสิ้น 4 คน ทำการแบ่งเป็นผู้นำทีมที่มีสมาชิก 5-8 คน สร้าง Line กลุ่ม และดึงสมาชิกทีมเข้ากลุ่มเพื่อใช้ในการสื่อสารข้อมูลและชี้แจงการลงภาคสนามในแต่ละพื้นที่ ได้แก่รายชื่อหมู่บ้านที่ทีมรับผิดชอบลงสำรวจ รายชื่อผู้นำชุมชน และหมายเลขโทรศัพท์ เพราะบางครั้งการแบ่งกลุ่มเป้าหมายอาจซ้ำซ้อนหรือเดินสำรวจกันอาจทำให้เสียเวลา”

ก่อนถ่ายภาพมีการขออนุญาตถ่ายภาพหรือนำภาพใช้ (ด้วยวาจา)
เพื่อเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

ระยะที่ 3 หลังเคาะประตูบ้าน

การบวนการวิจัยพบว่า บางครั้งข้อมูลในแบบสอบถามไม่ครบถ้วน สมบูรณ์ ทีมผู้ช่วยวิจัย (RAs) จะใช้การติดต่อประสานงานกับผู้นำชุมชนอีกครั้ง เช่น แบบสอบถามบางข้อเขียนข้อมูลไม่ครบถ้วน หรือหาทะเบียนบ้านไม่พบ จึงไม่สามารถระบุเลขรหัสทะเบียนบ้านได้ หรือสมุดเขียวเกษตรกรอยู่กับญาติพี่น้อง ฯลฯ ทีมผู้ช่วยวิจัย (RAs) และทีมภาคสนามจะทำการเขียนข้อความโน้ตเครื่องหมายไว้ที่หัวกระดาษชุดแบบสอบถาม เพื่อติดต่อกลับไปถึงกลุ่มเป้าหมายหรือผู้นำชุมชน และขอข้อมูลเพิ่มเติมให้ครบถ้วน แม่นยำมากที่สุด

“กรณีที่ขาดข้อมูลสำคัญ เช่น เลขรหัสประจำบ้านกรณีที่ลืมเขียน หรือคนที่ให้ข้อมูลไม่ทราบ หาทะเบียนบ้านไม่เห็น จะมีการประสานงานกลับไปหาผู้ใหญ่บ้านเพื่อขอข้อมูลเพิ่มเติม และมีการส่งข้อความขอบคุณ ผู้นำชุมชนสำหรับการอำนวยความสะดวกในการสำรวจข้อมูลให้” (RA1)

นอกจากนั้น ทีมผู้ช่วยวิจัย (RAs) ส่งข้อมูลข่าวสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับโครงการวิจัย เช่น พลเมืองช่อง Thai PBS ที่เกิดขึ้นภายใต้โครงการวิจัยที่สื่อสารประเด็นเกี่ยวกับทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางทรัพยากร ทุนมนุษย์ การสร้างรายได้ และการแก้ไขปัญหาความยากจนของจังหวัดอำนาจเจริญ เป็นต้น

RA4 เล่าถึงความรู้สึกในการทำงานของตนเองว่า “ตอนลงพื้นที่ได้ทำข่าวให้ชาวบ้านได้เห็นกิจกรรมของตัวเอง เช่น การจัดการขยะเพื่อสร้างรายได้ในชุมชน การผลิตน้ำตาลโตนด การผลิตข้าวอินทรีย์ (ตะวันอ่อมข้าว) กองบุญข้าวปั้นสุข นวัตกรรมแก้ไขปัญหาคความยากจนชุมชนสุขสำราญ หรือกระบวนการทำงานของคณะนักวิจัยร่วมกับหน่วยงานภาครัฐ ชุมชน/หมู่บ้าน เป็นต้น ผู้นำชุมชนที่ได้เห็นข้อมูลข่าวสารของพื้นที่ตัวเองรู้สึกประทับใจ และเห็นความสำคัญเกี่ยวกับกระบวนการทำงานวิจัยเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตและการแก้ไขปัญหาความยากจนในชุมชน/หมู่บ้านของตนเอง”

ก่อนออกจากบ้านจะมีการกล่าวขอบคุณและตรวจสอบความครบถ้วนของข้อมูลเสมอ

ในกระบวนการเก็บข้อมูลภาคสนาม RAs ไม่ได้ทำงานแบบโดดๆ แต่อยู่ภายใต้การให้คำแนะนำของทีมนักวิจัยหลัก ซึ่งทำหน้าที่สับเปลี่ยนลงพื้นที่ เพื่อให้การทำงานในพื้นที่เป็นไปอย่างราบรื่นและสะดวก โดยเฉพาะในวันแรกของการเก็บข้อมูล นักวิจัยจะตามเข้าไปดูกระบวนการทำงาน เก็บข้อมูลของ RAs และผู้ช่วยเพื่อทำให้มั่นใจว่าข้อมูลจะถูกต้อง ครบถ้วน และแม่นยำ นอกจากนี้ในกรณีที่เกิดปัญหาในการทำงานทีมนักวิจัยจะมีความปลอดภัยในการทำงานด้วย

ปฏิบัติการเคาะประตูบ้าน ซึ่ให้เห็นความละเอียดรอบคอบในการดำเนินงานเก็บข้อมูลที่สร้างความมั่นใจว่า คนจนจะไม่ถูกทิ้งไว้ข้างหลัง นโยบายรัฐที่มองผ่านจำนวนข้อมูลคนจนเบื้องหน้าเท่านั้น โดยเฉพาะในประเด็นความต้องการที่อาจถูกมองข้ามคนเปราะบาง หรือคนที่จนยาก หลายกลุ่มที่เข้าไม่ถึงบริการภาครัฐต่างเผยแพร่ตัวตนให้เราเห็น และจำนวนคนจนที่เพิ่มขึ้น เป็นตัวเลขที่ชี้ว่าพวกเขาจะได้รับการเหลียวแลและส่งต่อข้อมูลความช่วยเหลือผ่านการทำงานโครงการวิจัย

“การเสริมพลัง” การทำงานกับคนจนของคนรุ่นใหม่

พงษ์เทพ บุญกล้า
ศิระศักดิ์ คชสวัสดิ์
กัญญณัช กุศลการณ์
ปาริยา เทียงกระโทก

ส่วนนี้กล่าวถึง การเสริมพลังการทำงานกับคนจนของคนรุ่นใหม่ ซึ่งสะท้อนผ่านข้อมูลจากการลงภาคสนาม การสัมภาษณ์ การจัดกิจกรรม การทบทวนการทำงานหลังการปฏิบัติงาน (After Action Review - AAR) การสังเกตการณ์ และประสบการณ์ของคนรุ่นใหม่ในการประสานงานพื้นที่ต่างๆ ในกระบวนการวิจัย คณะนักวิจัยได้ให้ความสำคัญกับการทำงานร่วมกับคนรุ่นใหม่ ในบทบาทผู้ช่วยวิจัย (Research Assistants - RAs) และทีมภาคสนาม ได้นำมาซึ่งการเติมเต็มองค์ความรู้ ความเข้าใจ และความมุ่งมั่นของข้อมูลเกี่ยวกับความยากจนมากยิ่งขึ้น

การเสริมพลังการทำงานกับคนจนของคนรุ่นใหม่

กระบวนการทำงานวิจัยได้สร้างกลไกการทำงานร่วมกันระหว่างคณะนักวิจัย ทีมผู้ช่วยวิจัย (RAs) ทั้งสิ้น 4 คน และทีมภาคสนาม 30 คน (คนรุ่นใหม่จากมหาวิทยาลัยอุบลราชธานีและคนรุ่นใหม่ในเครือข่ายภาคประชาสังคมจังหวัดอำนาจเจริญ) กระบวนการวิจัยให้ความสำคัญกับเรื่อง “การเสริมพลัง” ให้กับคนรุ่นใหม่ เพื่อให้เขาเหล่านั้นได้พัฒนาศักยภาพทั้งภายในและภายนอก อันจะนำไปสู่ การเรียนรู้และการแก้ไขปัญหาความยากจนด้วยตนเองในอนาคต Gibson (1993: 354 อ้างใน คณิต เตียววิชัย, 2561) ให้ความหมายว่า การเสริมพลังอำนาจเป็นกระบวนการทางสังคม

แสดงให้เห็นถึงการยอมรับ ส่งเสริม และพัฒนาความสามารถของบุคคล ในการแก้ปัญหาด้วยตนเอง สามารถใช้ทรัพยากรที่จำเป็นในการดำรงชีวิต เพื่อให้เกิดความเชื่อมั่นในตนเองและรู้สึกว่าคุณมีความสามารถควบคุม วิธีชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองได้ การที่บุคคลจะสามารถเข้าสู่กระบวนการ เสริมสร้างพลังอำนาจได้มากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับปัจจัยที่มีอิทธิพล ต่อกระบวนการเสริมพลังอำนาจของบุคคลนั้น ซึ่งประกอบด้วยปัจจัยภายใน และภายนอกบุคคล นอกจากนี้ แนวคิดการเสริมพลังอำนาจมีการใช้ อย่างกว้างขวางและหลากหลายแง่มุม ซึ่ง ฌ็อง-ฌัก เซอว์เยน (2557) จำแนก ออกเป็น 2 ประการใหญ่ๆ ได้แก่ ประการแรก คือ การเสริมสร้างพลังอำนาจ ภายใน (Internal Empowerment) อันเป็นการยกระดับจิตสำนึก ของปัจเจกและจิตสำนึกส่วนรวมเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างมีจุดหมาย พลังอำนาจที่แท้จริงจะก่อกำเนิดจากภายในบุคคล ดังนั้น การเพิ่มหรือการ สร้างเสริมอำนาจจากบุคคลหรือหน่วยงานภายนอกจึงบ่งชี้ถึงการเข้าไป ควบคุม ประการที่สอง คือ การเสริมสร้างพลังอำนาจจากภายนอก (External Empowerment) เป็นกระบวนการทางสังคมที่ส่งเสริมและสนับสนุนการมี ส่วนร่วมของบุคคล ให้ตระหนักในตนเองและความสามารถควบคุมตน ในการตัดสินใจเลือก และกำหนดอนาคตของชุมชนร่วมกัน โดยปราศจาก การบังคับหรือครอบงำ เพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของชุมชนและ สิ่งแวดล้อมที่ดี รวมทั้งเป็นการเพิ่มสมรรถนะของประชาชนผู้ด้อยโอกาส ในการเข้าไปมีส่วนร่วม หรือเจรจาต่อรอง หรือควบคุม และจัดการสถาบัน ที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตของพวกเขาได้ด้วย

คณะนักวิจัย ทีมผู้ช่วย (RAs) และทีมภาคสนาม ลงพื้นที่เดินเท้าไปหากลุ่มเป้าหมายที่บ้าน

โครงการวิจัยนี้ได้เพียงต้องการทำงานให้บรรลุผลตามวัตถุประสงค์ของโครงการ เพราะสิ่งที่สำคัญที่สุดประการหนึ่ง คือ การใช้กระบวนการพัฒนาศักยภาพของคนรุ่นใหม่ ทั้งในและนอกพื้นที่ให้ได้เรียนรู้วิถีวิทยาการทำงานภาคสนามกับคนจน และกระบวนการทำงานกับคนจน โดยอาศัยข้อมูลที่แม่นยำ มุมมองเกี่ยวกับคนจน และแนวทางต่อยอดทั้งเชิงแนวคิดและกิจกรรมในพื้นที่ของเยาวชน การดำเนินกระบวนการต่างๆ นำไปสู่การมีส่วนร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างนักวิจัยรุ่นใหม่ ได้แก่ ทีมผู้ช่วยวิจัย และทีมภาคสนามกับคนจน ผ่านการลงพื้นที่ภาคสนามปฏิบัติการสัมภาษณ์ข้อมูลกับกลุ่มคนจน การสังเกตการณ์บริบทต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับคนจน และผ่านกิจกรรมที่สำคัญนั้น คือ การทบทวนการทำงาน ดังนี้

การทบทวนการทำงาน

การทบทวนการทำงานหลังการปฏิบัติงาน พัฒนามาจากกระบวนการเรียนรู้ในกองทัพสหรัฐอเมริกา เริ่มใช้มาตั้งแต่ ค.ศ.1970 โดยการทบทวนหลังการปฏิบัติงาน เป็นการถอดบทเรียน ซึ่ซึม และหาแนวทางพัฒนางาน

ให้ดียิ่งขึ้น ทำให้ผู้เรียนได้ฝึกทักษะในการพูดคุย การฟัง และฝึกการทำงาน เป็นทีม ผ่านการพูดคุยในทีมงานหลังการทำกิจกรรม (กิตติพงศ์ ทิพย์เสถียร, 2555 อ้างใน พุทธชาติ วุโอริ, 2561) หลักการสำคัญคือการใช้และรับข้อมูลป้อนกลับในบรรยากาศที่เป็นกันเอง โดยพูดเชิงบวก เปิดโอกาสให้ทุกคนแสดงความคิดเห็นและรับฟังความคิดเห็น การเปิดใจชื่นชมความสำเร็จและยอมรับปัญหาที่เกิดจากการทำงาน เป็นการสกัดความรู้ที่มีอยู่ในตัวคน (Tacit Knowledge) เป็นความรู้ที่ชัดเจน (Explicit Knowledge) ผู้ร่วมกระบวนการสามารถวิเคราะห์ สังเคราะห์ความรู้ เกิดเป็นแนวทางพัฒนาผลงานสร้างสรรค์ให้ประสิทธิภาพดียิ่งขึ้นเป็นการสร้างองค์ความรู้จากการปฏิบัติงาน (วาสนา จันทร์ลา, 2562)

อย่างไรก็ดี เนื่องจากการลงพื้นที่ภาคสนามวงกว้างทั่วจังหวัดอำนาจเจริญ ทั้ง 7 อำเภอ ได้แก่ เมืองอำนาจเจริญ เสนางคนิคม ชานุมาน ปทุมราชวงศา พนา ลืออำนาจ และห้วยตะพาน ทำให้คณะนักวิจัย ผู้ช่วยวิจัย (RAs) และทีมภาคสนามต้องกระจายตัวและแบ่งบทบาทหน้าที่กันลงพื้นที่ให้ทันต่อระยะเวลาในการศึกษาวิจัย ดังนั้น กระบวนการ AAR จึงเป็นกิจกรรมหนึ่งที่คณะนักวิจัยให้ความสำคัญอย่างมาก ในระหว่างเก็บรวบรวมข้อมูลแบบสอบถามและแอปพลิเคชัน โดยในช่วงท้ายของการเก็บข้อมูลแต่ละพื้นที่อำเภอจะมีการ นัดหมายเพื่อ AAR ร่วมกัน (เก็บเสร็จ 1 อำเภอ นัดหมายอย่างน้อย 1 ครั้ง) การ AAR จะช่วยให้คณะนักวิจัยสามารถประเมินภาพรวมความยากจนในแต่ละพื้นที่ ตลอดจนทราบถึงปัญหาอุปสรรคในการเก็บข้อมูลเพื่อนำมาแก้ไขปรับปรุงกระบวนการทำงานให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นแล้ว AAR ยังสะท้อนให้เห็นกระบวนการเรียนรู้เชิงลึก (Deep Learning) ของคนรุ่นใหม่ที่เข้าร่วมโครงการและการเรียนรู้เชิงทบทวนร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และภาคประชาสังคมในพื้นที่อย่างน้อย 4 มิติ ดังนี้

1) เรียนรู้เชิงตระหนักรู้และเข้าใจปัญหาความยากจน

กระบวนการทำให้คนรุ่นใหม่ได้นำประสบการณ์ที่ตนเองพบเจอระหว่างเก็บข้อมูลภาคสนามมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน กับคณะผู้วิจัยหน่วยงานภาครัฐในจังหวัด และภาคประชาสังคม การสะท้อนบอกเล่าถึงเรื่องราวที่พบเจอช่วยให้เกิดการเรียนรู้ปัญหาความยากจนในหลากหลายรูปแบบและหลากหลายระดับ ผ่านประสบการณ์ตรงของตนเอง ซึ่งข้อเท็จจริงหนึ่งจากการ AAR พบว่า หลายคนไม่เคยรับรู้หรือเข้าใจอย่างแท้จริงและรับรู้ปัญหาเหล่านี้แต่เพียงผิวเผิน การได้สัมผัสและมองเห็นความซับซ้อนของปัญหาที่มีอยู่จริงก่อให้เกิดการเรียนรู้เชิงลึกและแบบฝังลึก ทั้งคนรุ่นใหม่จากมหาวิทยาลัยอุบลราชธานีที่เป็น “คนนอกพื้นที่” และคนรุ่นใหม่จากภาคประชาสังคมจังหวัดอำนาจเจริญที่เปรียบเสมือน “เจ้าของพื้นที่” บางคนสะท้อนให้เห็นว่าความยากแค้นของชาวบ้านทำให้พวกเขาได้กลับมาทบทวน และปรับทัศนคติต่อการใช้ชีวิตของตนเองใหม่ ตระหนักต่อปัญหาทางสังคมมากขึ้น เกิดการซึมซับจิตสำนึกจากการเรียนรู้โดยตนเองและอนาคตอาจจะเป็นพลังสำคัญในการเปลี่ยนแปลงสังคม

บรรยากาศการนั่งสัมภาษณ์ข้อมูลจากกลุ่มเป้าหมายถึงบ้าน

กล่าวถึงความยากจนหลายมิติ ความยากจนที่เกิดจากการเป็นหนี้ ทั้งในและนอกระบบซึ่งไม่สามารถชำระคืนได้ และยากจนเพราะไม่มีที่ทำมาหากิน เพราะอย่างน้อยการที่มีที่ทำมาหากินเราก็ยังสามารถปลูกข้าว ปลูกผักสวนครัวและเลี้ยงสัตว์ปีกสัตว์น้ำไว้บริโภค ถ้าเหลือจากการบริโภค ก็สามารถนำมาขายสร้างรายได้ในครัวเรือนได้ เพราะความยากจนส่วนมากจะยากจนไม่มีที่ทำมาหากินต้องรับจ้างทั่วไป รายได้ที่ได้ก็น้อยนิดหาซื้อไปหรือที่เรียกว่าหาเช้ากินค่ำ และไม่มีอาชีพทำมาหากินที่มั่นคงเป็นหลักแหล่งและเป็นคนพิการที่ไม่สามารถช่วยเหลือตัวเองได้และไม่มีคนดูแล

หรั่ง (2564) กล่าวว่า “แวตตาของเขาบ่งบอกถึงความทุกข์ยาก มันคือ Body language ที่สะท้อนความเศร้า” หรั่งเล่าสะท้อนความทุกข์ยากของครอบครัวหนึ่งว่า “ครอบครัวนั้นเป็นครอบครัวที่สามีป่วยหนักนอนรักษาตัวอยู่ที่โรงพยาบาล ภรรยาต้องเป็นคนแบกรับค่าใช้จ่ายทั้งหมดของครอบครัว มาตลอดระยะเวลา 3 ปี และยังต้องดูแลลูกที่ยังเรียนหนังสือ รายได้ที่เกิดจากการรับจ้างกรีดยางพารา ซึ่งหนักถึงวันละ 2,000 ต้น แต่มันเป็นชีวิตของความยากลำบากที่เขาไม่เคยยอมแพ้ บางครอบครัวไม่มีเงินก็รอพึ่งพิงเงินจากบัตรสวัสดิการของรัฐ ซึ่งในสถานการณ์โควิด 19 (COVID-19) กระทบต่อรายได้อย่างมาก ลูกหลานที่ไปเป็นแรงงานต่างถิ่นก็มีรายได้น้อยลง บางครอบครัวใช้วิธีการกู้ยืมเงินนอกระบบร้อยละ 5-10 บาท หรือบางรายไม่มีที่ดินทำกิน ไม่มีที่อยู่อาศัย ต้องทำงานรับจ้างตั้งแต่เด็ก เห็นสภาพเด็ก 7 ขวบ ต้องปั่นรถจักรยานไปหาหอยมาต้มให้ตากินเพื่อประทังชีวิต”

ขณะที่ โจ๊ก (2564) กล่าวว่า “เพราะตัวเองเป็นเด็กกำพร้า ไม่มีพ่อ ไม่มีแม่ ไม่มีครอบครัวที่อบอุ่น ไม่มีคนหาเงินให้ใช้ มองแต่ชีวิตตัวเองว่าทำไมเราจน ชีวิตแย่ คงจะไม่มีใครแย้ไปกว่าเราแล้ว เพราะพ่อทิ้งแม่ไปตั้งแต่แม่ตั้งท้องเรา พอแม่คลอดเราได้ไม่นาน แม่ก็เสียชีวิต เราโดนเพื่อนล้อว่าลูกไม่มีพ่อไม่มีแม่ เวลาเห็นเพื่อนๆ เขากินขนมก็ได้แต่กลืนน้ำลายตาม หลังเลิกเรียนเพื่อนๆ เขาได้ไปวิ่งเล่น แต่ตัวเองต้องไปรับจ้างหาบน้ำเพื่อหาเงิน

ไว้ซึ่กับข้าว ชุคนักเรียนก็มีคนใจบุญเขาเก็บชุดเก่าของลูกเขามาให้ถึงจะได้ใส่รองเท้าไม่เคยมีต้องเดินเท้าเปล่า กระเป๋าถูกเย็บขึ้นเองจากกระสอบปุ๋ย ด้วยความเป็นเด็กก็รู้สึกน้อยเนื้อต่ำใจว่า ทำไมชีวิตเรามันถึงลำบากขนาดนี้ ทำไมเราถึงเป็นลูกไม่มีพ่อไม่มีแม่เหมือนคนอื่น ทำไมเราถึงจนแบบนี้คงไม่มีใครที่แย่ไปกว่าเราแล้ว แต่พอลงพื้นที่พบกรณีหนึ่งที่น่าเศร้า แกอยากทำบุญมากๆ เพื่อหลังความตายจะได้ขึ้นสวรรค์ และจะบอกกับเทวดาว่า จะไม่ขอเกิดอีกแล้ว แกอธิฐานแบบนี้ทุกวันว่าอยากนิพพาน” นอกจากนั้นพบว่า ในวง (After Action Review) ทุกครั้งที่ โจ๊กเล่าแลกเปลี่ยนกรณีที่พบจะสะท้อนภาพของความยากจนที่ลุ่มลึกและน้ำตาไหลทุกครั้ง โจ๊ก กล่าวอีกว่า “เราไม่ได้ใช้ความคิด ไม่ได้ใช้สมอง เราใช้ใจในการสัมผัสชีวิตของเขา มองหน้าและนึกถึงคำพูดแล้วสี่อออกมาจากใจมันจึง Sensitive (อ่อนไหว) ไม่ได้มองความยากจนเปลี่ยนไปแต่เข้าใจเพิ่มมากขึ้น”

2) การเรียนรู้ทักษะการทำงานวิจัยชุมชน

การวิจัยชุมชนภาคสนาม เป็นกระบวนการที่อาศัยความร่วมมือจากองค์ประกอบสำคัญจากคนที่เกี่ยวข้องกับชุมชน อันได้แก่ ประชาชนในพื้นที่ นักวิจัย นักวิจัยร่วม และนักพัฒนา โดยทั้ง 3 ฝ่ายจะต้องมี “โลกทัศน์ร่วม” คือ มีความเข้าใจร่วมกันในเรื่องที่กำลังศึกษาวิจัย ทศนคติ และบทบาทของนักพัฒนา แนวทางวิธิตดการพัฒน เป็นหลักฐานสำคัญยิ่งสำหรับการสืบค้นองค์ความรู้จากชุมชน ซึ่งหากทั้ง 3 ฝ่าย มีความเข้าใจที่แตกต่างกันผลของการประสานความร่วมมือในการวิจัยภาคสนามในชุมชนจะเป็นไปได้ด้วยความยากลำบาก แต่หากมีการประสานเครือข่าย (Network) เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์และความรู้ร่วมกันทั้ง 3 ฝ่ายอย่างราบรื่น การดำเนินงานศึกษาวิจัยก็จะได้รับความสะดวกและเป็นประโยชน์โดยตรงต่อทุกฝ่าย (ปัญญา เลิศไกร และลัญจกร นิลกาญจน์, 2016) ซึ่งกระบวนการวิจัยมีการทำงานร่วมกันของคนฝ่ายต่างๆ ได้แก่ ฝ่ายวิจัย คือ คณะนักวิจัย ผู้ช่วยวิจัย (RAs) และทีม

ภาคสนาม ฝ่ายนักวิจัยร่วม คือ เครือข่ายภาคประชาสังคม ขบวนการองค์กรชุมชน จังหวัดอำนาจเจริญ เครือข่ายเยาวชนชนธรรมเกษตรจังหวัดอำนาจเจริญ ชุมชน หมู่บ้าน ประชาชน และฝ่ายหน่วยงานภาครัฐ คือ หน่วยงานทั้งระดับจังหวัด อำเภอ และท้องถิ่นที่มีบทบาทในการแก้ไขปัญหาความยากจน

การทำงานวิจัยชุมชนภาคสนามเป็นกระบวนการทำงานที่เกี่ยวข้องกับการติดต่อทางความคิดในการทำงานกับคนจน การเข้าถึงทรัพยากร ข้อมูล และความเชื่อมั่นในการทำงาน การที่คนรุ่นใหม่ได้มีโอกาสเรียนรู้ ทักษะการทำงานวิจัยชุมชนผ่านการปฏิบัติการจริง นับตั้งแต่การร่วมกับ หน่วยงานภาครัฐและผู้นำชุมชน ในการค้นหา/คัดเลือกกลุ่มเป้าหมาย การเข้าถึงผู้ให้ข้อมูล การเก็บข้อมูลที่ต้องใช้ทั้งทักษะการสัมภาษณ์และการสังเกตการณ์ การแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า ตลอดถึงการสอบถามตรวจสอบ การตั้งคำถามกับข้อมูล และการวิเคราะห์ (เบื้องต้น) จากข้อมูลภาคสนาม ซึ่งกระบวนการ AAR พบว่า คนรุ่นใหม่บางคนอาจมีทักษะพื้นฐานแตกต่างกัน เมื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากเพื่อนคนรุ่นใหม่ด้วยกัน ตลอดจนการรับฟังความเห็นหรือคำถามสะท้อนกลับจากคณะนักวิจัย ทำให้ได้แนวทางการปรับปรุง การทำงานของตนเองให้ดีขึ้น อีกทั้งช่วยให้คนรุ่นใหม่เกิดทักษะปฏิบัติ ในลักษณะความรู้ที่ฝังอยู่ในตัวคน (tacit knowledge) ที่สามารถนำไปปรับใช้ในการทำงานวิจัยชุมชน รวมทั้งเยาวชนจากภาคประชาสังคมสามารถนำไปปรับใช้ในการทำงานพัฒนากับชุมชนของตนเองอีกด้วย

หรั่ง (2564) กล่าวว่า หลังจากลงเก็บแบบสอบถามพบว่า ส่วนใหญ่ เป็นคนยากจนแตกต่างกันไป มีตั้งแต่ลำบากน้อยถึงลำบากมากที่สุด เห็นสภาพ แวดล้อมความเป็นอยู่ของบางคน ยังรอคอยการช่วยเหลือจากหน่วยงาน อย่างเร่งด่วน ประโยคที่ได้ยินว่า “หัวหน้ามื่อได้ลืมาช่วยผมครับ งานผม กะบ่ได้เฮ็ด เค่าบ่มาจ้างเขาย่านโควิด เงินบ่มีซื้อข้าวสารกรอกหม้อครับ ทุกข์ยากแสดงครับ” (หัวหน้าวันไหนจะมาช่วยผมครับ งานผมก็ไม่ได้ทำ

เขาไม่จ้างเพราะเขากลัวโควิด เงินไม่มีซื้อข้าวสารรอกหม้อครับ ทุกข์ยากหนักมาก) มันเป็นน้ำเสียงที่ออกมาจากปากของคน ที่ทำให้หรั่งสัมผัสถึงการรอคอยความหวัง ความช่วยเหลือ ถ้ามีการช่วยเหลือคนจนระดับ 1 ระดับ 2 ระดับ 3 ไม่ว่าจะเงิน เป็นอาชีพ จะเป็นช่องทางทำมาหากินก็ควรช่วย ถ้าหรั่งได้มีโอกาสได้ลงไปติดตามผลคนที่เกิดปัญหาจากคำพูดของเขาอีกครั้ง หรั่งจะถามถึงความยากจนและชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้นไหมจากเดิม ตอนนี้ มีกินมีใช้หรือยัง หรั่งถึงจะสามารถให้คำตอบได้ว่าตอนนี้ความยากจนเหมือนเดิมไหม หรั่งมองว่าเขาพูดออกมาจากเค้าโครงความจริง มันสะท้อนกลับมาหาตัวเองว่า ถ้าเราเป็นอย่างนั้นเราจะทำอย่างไร...”

ขณะที่ เบียร์ (2564) กล่าวว่า “ก่อนมาลงพื้นที่เก็บแบบสอบถามมองว่าคนจนส่วนใหญ่ บ้างก็หลักๆ น่าจะไม่มีเงินใช้เป็นจำนวนมาก สภาพที่อยู่อาศัยน่าจะไม่น่าดี และมองว่าเขาก็แค่อาจจะไม่ลำบากมากนัก คิดว่าแต่ละครอบครัวที่เงินก็คือจะขาดเงินทุนในการทำอาชีพ คนส่วนมากจะถูกตัดโอกาสในการทำงาน เลยไม่มีรายได้เข้ามาจึงทำให้เกิดการไม่มีรายได้ที่ไม่พอรายจ่าย และคนที่ถูกปิดกั้นโอกาสในการทำงานจะไม่มีรายได้เลย ซึ่งการลงสำรวจข้อมูลเหล่านี้ๆ แตกต่างกันไป เช่น คุณยายท่านหนึ่ง เป็นผู้ป่วยติดเตียง น่าสงสารมาก คุณยายมีลูกอยู่ 5 คน แต่ลูกช่วยเหลืออะไรคุณยายไม่ค่อยได้เลย ลูกชายบางคนติดเหล้ามาทุกวัน ไม่สนใจว่าคุณยายจะได้กินข้าวหรือเปล่า อีกคนก็เป็นจิตเวชสติไม่ค่อยดี ชอบโมโหและติดเหล้า ลูกที่อยู่ด้วยจะติดเหล้าเกือบทั้งหมดและสุขภาพจิตก็ไม่ดี แต่มี 1 คนที่คอยหารับจ้างขายไก่บึ่งหาข้าวมาส่งยาย รับจ้างรายวัน แต่ก็ได้เงินไม่เยอะ มีคนเดียวที่สามารถหาเลี้ยงครอบครัวได้แต่จะไม่มีเวลามาดูแล มีแค่หาอาหารเข้า เที่ยง เย็น มาส่งคุณยายเพราะต้องทำงาน บ้านที่คุณยายอยู่ก็เป็นบ้านที่รัฐบาลทำให้คุณยายน่าสงสารมาก”

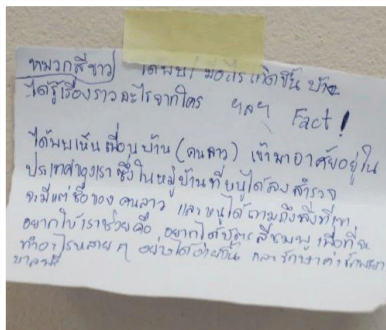
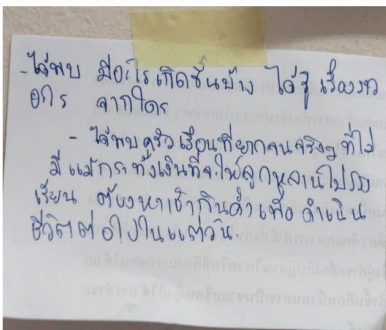
ใช้แบบสอบถามกระดาษควบคู่กับแอปพลิเคชัน เพื่อให้มีหลักฐาน
ตรวจสอบความครบถ้วนของข้อมูล

3) การฝึกฝนทักษะการคิดเชิงวิพากษ์

การคิดเชิงวิพากษ์ (Critical Thinking) เป็นความตั้งใจที่จะพิจารณาตัดสินเรื่องใดเรื่องหนึ่ง โดยการคล้อยตามข้ออ้างที่นำเสนอแต่ตั้งคำถามท้าทาย หรือโต้แย้งข้ออ้างนั้น เพื่อเปิดแนวทางการคิดออกสู่ทางต่างๆ ที่แตกต่าง อันจะนำไปสู่การแสวงหาคำตอบที่สมเหตุสมผลมากกว่าข้ออ้างเดิม (Chareonwongsak, 2003 อ้างใน พิษชากร บุรุษพัฒน์ และ ชัยวัฒน์ สุทธิรัตน์, 2017) กระบวนการเก็บข้อมูลไม่ได้มุ่งเน้นแต่ผลลัพธ์ (output) ที่ต้องการหากยังให้ความสำคัญ กับการพัฒนาศักยภาพทางความคิดของ คนรุ่นใหม่ที่จะเข้าร่วมโครงการ โดยกระบวนการ AAR คนรุ่นใหม่ได้สะท้อนประสบการณ์หรือประเด็นความยากจนที่ต่างคนต่างได้เรียนรู้ ก่อให้เกิดการตั้งคำถามย้อนกลับต่อข้อมูลที่ได้ นำมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทั้งทางตรงและทางอ้อม เกิดการฝึกฝนทักษะการคิดเชิงวิพากษ์ต่อข้อมูลที่ได้จากภาคสนาม เช่น การตั้งคำถามกับกลุ่มคนที่ถูกนิยามว่า “คนจน” และการนิยามจัดประเภท “ความจน” ที่พบเจอ อีกทั้งได้เรียนรู้ว่านิยามความจนขึ้นกับ

หลายเงื่อนไขและจากมุมมอง หรือ “แว่นตา” ที่แตกต่างกัน เช่นเดียวกับ สภาพความยากจนที่ได้เรียนรู้ว่าอาจไม่ได้เกิดจากปัจจัยเดียว หลายกรณี มีความซับซ้อน หรือเชื่อมโยงกับปัญหาอื่นๆ เช่น ปัญหาสถานะทางทะเบียน ปัญหายาเสพติด ปัญหาครอบครัว หรือการถูกรังเกียจ และกดทับซ้ำเติม จากสังคม เป็นต้น การได้พบเห็นกรณีศึกษาจำนวนมาก ช่วยให้เห็นมุมมอง เห็นและเข้าใจความหลากหลายและซับซ้อน ของปัญหาความยากจน ที่ไม่อาจตัดสินด้วยข้อมูลหรือภาพที่เห็นแต่เพียงผิวเผิน

โจ๊ก (2564) สะท้อนว่า “มองกว้างขึ้นและไม่เอาตัวเองเป็นหลัก เพราะแต่ก่อนมองว่าชีวิตตัวเองแย่ ทั้งๆ ที่ตัวเองยังมีบ้าน มีที่ทำงาน ที่เป็น มรดกที่แม่ทิ้งไว้ให้ก่อนเสียชีวิต เมื่อเทียบกับบางคนที่เขาไม่มีแม่แต่ข้าว จะประทังชีวิตไปในแต่ละวันถือว่าตัวเองโชคดีกว่า คนที่ลำบากกว่าเรายังมีอีกมาก ทั้งไม่มีครอบครัว ไม่มีที่อยู่อาศัย ไม่มีงานที่มั่นคง แต่ใจเขายังสู้ ไม่ท้อซึ่งเป็นสิ่งที่ควรเอาเป็นตัวอย่าง”

ตัวอย่างข้อความจากกิจกรรม AAR ที่สะท้อนอารมณ์และความรู้สึก ของทีมภาคสนามต่อความยากจน

4) การเรียนรู้เชิงทบทวนเพื่อแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง

กระบวนการทบทวนการทำงานหลังการปฏิบัติงาน นอกจากการนำเสนอภาพความจนที่พบแล้ว ข้อมูลอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ยังถูกนำมาสะท้อนในวงอภิปราย อาทิ ข้อมูลครัวเรือนคนจนตามฐานข้อมูล จปฐ. และบัตรสวัสดิการแห่งรัฐ พบว่า ครัวเรือนจำนวนมากไม่ใช่คนยากจนที่แท้จริง บ้างอยู่ในกลุ่มผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจของชุมชน ข้อมูลที่คลาดเคลื่อนส่วนใหญ่เกิดจากนโยบายการจัดเก็บข้อมูลและการลงทะเบียนคนจน ซึ่งการเข้าร่วมรับฟังของเจ้าหน้าที่จากสำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดอำนาจเจริญ เป็นประโยชน์ต่อการนำข้อมูลไปทบทวนปรับปรุง เพื่อให้สามารถเข้าถึงคนจนได้ตรงจุดมากขึ้น และแก้ไขปัญหาความยากจนให้เกิดประสิทธิภาพมากขึ้น ขณะที่การสะท้อนกลับข้อมูลของภาคประชาสังคมช่วยให้คณะนักวิจัย และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้าใจปัญหาอุปสรรค ในการแก้ไขปัญหาความยากจนได้ชัดเจนขึ้น เช่น การแก้ปัญหาไม่ตรงจุดและไม่ยั่งยืนส่งผลให้ความยากจนไม่ลดน้อยลง ปัญหาความยากจนที่เกิดจากโครงสร้างทางนโยบาย การแก้ปัญหาที่ไม่เชื่อมโยงทั้งระบบ การนิยามความจนที่ไม่ชัดเจน การเข้าถึงข้อมูลคนจน และปัญหาความยากจนที่แท้จริง ไปจนถึงปัญหาความยากจนที่เกิดจากวิถีคิด การตีตรา ค่านิยมทางสังคม การใช้ชีวิตของบุคคล การกีดกัน การเข้าถึงสวัสดิการ นโยบายขั้นพื้นฐานต่างๆ ระบบธรรมาภิบาล กระทั่งการไม่เคยฟังเสียงของคนจนอย่างลุ่มลึกมาก่อน เป็นต้น

เบียร์ (2564) กล่าวว่า “หลังจากที่ลงสำรวจแล้วเราก็ไม่คิดเลยว่า บางคนที่เขาไม่มีคือไม่มีจริงๆ บางครอบครัวคือมีรายได้เดือนไม่ถึง 3,000 บาท บางครอบครัวมีใช้แค่เบี้ยผู้สูงอายุ บัตรสวัสดิการแห่งรัฐแค่นี้ เมื่อเราได้ลงสำรวจจริงๆ มันได้สัมผัสจริงๆ แต่ละคนน่าสงสารมาก เราคิดว่าเราที่ไม่มีจะกินแล้ว พอได้ไปลงสำรวจได้ไปสัมผัสจริงๆ มันรับรู้ได้เลยว่า ความจนมันน่ากลัว คนที่ไม่มีคือไม่มีจริงๆ ไม่มีแม่ที่อยู่อาศัย ไม่มีอาชีพ ไม่รายได้

แต่อีกในมุมหนึ่งคือเขาขาดทุนในการประกอบอาชีพ ขาดการส่งเสริม การสนับสนุนงานด้านอาชีพ เลยทำให้ไม่มีรายได้ จึงกลายเป็นไม่มีเงินใช้จ่าย เนื่องจากไม่มีอะไรทำ เลยทำให้บุคคลนั้นเป็นคนจน”

ทีมภาคสนามมีส่วนร่วมในการประชุมนำเสนอข้อมูล
ให้กับหน่วยงานภาครัฐระดับจังหวัด

ขณะที่ อีว (2564) กล่าวว่า “ตอนที่ลงพื้นที่ก็พบเจอเคสหนักๆ หลายเคสจะยกตัวอย่างเคสของ คุณแม่ท่านหนึ่ง อาศัยอยู่กับหลาน 2 คน บ้านที่อาศัยอยู่เป็นบ้านของตนเอง แต่ต้องเช่าอยู่เพราะเอาไปจำนองแล้ว โดนยึด จึงต้องเช่าเขาอยู่ สภาพบ้านทรุดโทรม ล้างเป็นปูน ชั้นบนเป็นไม้ผุพัง อยู่ไม่ได้แล้ว คุณแม่ไม่มีที่ทำกิน อาศัยรับจ้างตามบ้านวันละ 100-200 บาท บางวันก็ไม่ได้ทำงานแต่ต้องใช้จ่ายทุกวัน” ซึ่ง อีว กล่าวอีกว่า “ความยากจน ในมุมมองตัวเองคือด้วยความจนที่เกิดในชุมชนชนบท พ่อแม่มีอาชีพทำนา มีที่ดินทำกินเป็นของตนเองไม่มากเท่าไรหรอก แต่ก็พอเลี้ยงปากท้องได้ ไม่ได้ลำบาก จึงเห็นคนในชุมชนมีสภาพเป็นอยู่ที่แตกต่างกัน บางครัวเรือน

ฐานะดีมีที่ทำกินหลายสิบไร่ มีรถไถหรือรถเกี่ยวข้าว บางคนมีที่ทำกินน้อยไม่พอกินในแต่ละปีจึงคิดว่าความยากจนคือการที่มีที่ทำกินน้อยไม่พอในแต่ละปี บ้านเก่าทรุดโทรม ไม่มีอาชีพเสริมเพื่อสร้างรายได้นอกจากอาชีพหลักทำให้ไม่พอเลี้ยงปากท้องจนต้องกู้ยืมหนี้ ความเจริญเข้าไม่ถึงพื้นที่และหน่วยงานภาครัฐยังเข้าไม่ถึงพวกเขา” ซึ่ง ฟาง (2564) สะท้อนว่า “ความยากจนเป็นสิ่งที่ใครๆ ก็ไม่อยากเจอความยากจนที่เกิดขึ้นในการดำรงชีพแต่ละวัน การขาดโอกาส การทำมาหากินที่ไม่เพียงพอ รวมไปถึงการเป็นหนี้ แต่ความจนอีกรูปแบบหนึ่งก็ไม่ได้เกี่ยวข้องกับเงิน ขึ้นอยู่กับตัวบุคคลเป็นรายๆ ไป จึงไม่สามารถบอกได้ว่าความยากจนมันคืออะไร แต่การทำงานภาคสนามก็ทำให้ได้สัมผัสได้ด้วยตัวเอง”

กล่าวโดยสรุป “การเสริมพลัง” การทำงานกับคนจนของคนรุ่นใหม่ นำมาซึ่งการเติมเต็มองค์ความรู้ ความเข้าใจ และความลุ่มลึกของข้อมูลเกี่ยวกับความยากจน การทบทวนการทำงานหลังการปฏิบัติงาน นำไปสู่การให้และรับข้อมูลป้อนกลับในบรรยากาศที่เป็นกันเอง เชิงบวก เปิดโอกาสแสดงความคิดเห็น รับฟัง เปิดใจชื่นชมความสำเร็จ และยอมรับปัญหาต่างๆ ที่เกิดจากการทำงาน ช่วยสกัดความรู้ที่มีอยู่ในตัวคน (Tacit Knowledge) เป็นความรู้ที่ชัดเจน (Explicit Knowledge) สามารถวิเคราะห์ สังเคราะห์ความรู้อย่างสร้างสรรค์ อีกทั้งสะท้อนให้เห็นกระบวนการเรียนรู้เชิงลึก (Deep Learning) เช่น เรียนรู้เชิงตระหนักรู้และเข้าใจปัญหาความยากจน การเรียนรู้ทักษะการทำงานวิจัยชุมชน การฝึกฝนทักษะการคิดเชิงวิพากษ์ และการเรียนรู้เชิงทบทวนเพื่อแก้ไขปัญหากับภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง

เอกสารอ้างอิง

- คณิต เขียววิชัย. (2561). การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกับการเสริมสร้างพลังอำนาจให้กับครูและบุคลากรทางการศึกษา. **วารสารศิลปการศึกษาศาสตร์วิจัย มหาวิทยาลัยศิลปากร**, 11(1), 1-12.
- ณรงค์ เชื้อบัวเย็น. (2557). การจัดการภาครัฐกับการเสริมสร้างพลังอำนาจพลเมือง: ศึกษาเฉพาะกรณีองค์การบริหารส่วนตำบลวังชัย อำเภอ น้ำพอง จังหวัดขอนแก่น. **วารสารรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์**, 3(2), 94-119.
- ปัญญา เลิศไกร และลัญจกร นิลกาญจน์. (2016). การเก็บข้อมูลวิจัยชุมชนภาคสนาม. **วารสารนาคนุตรปริทรรศน์**, 8(2), 3-10.
- พิชชากร บุรุษพัฒน์ และ ชัยวัฒน์ สุทธิรัตน์. (2017). ผลการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบพิพาทเชิงสร้างสรรค์ที่ส่งเสริมความสามารถในการคิดเชิงวิพากษ์ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4. **วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร**, 21(1), 127-141.
- พุทธชาติ วุโอริ. (2561). การพัฒนาการจัดการเรียนรู้แบบร่วมมือด้วยเทคนิคจิ๊กซอว์ร่วมกับการทบทวนหลังการปฏิบัติงาน เพื่อส่งเสริมทักษะทางสังคมของนักศึกษาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี. **วารสารราชภัฏสุราษฎร์ธานี**, 6(2), 173-192.
- วาสนา จันทร์ลา. (2562). การพัฒนาอีเลิร์นนิ่งคอร์สแวร์ด้วยการถอดบทเรียนหลังปฏิบัติการของนักเรียน ชั้นประถมศึกษาปีที่ 2. **วารสารครุศาสตร์ปริทรรศน์**, 6(2), 55-66.

ส่วนที่ 3

นวัตกรรมการทางสังคมเพื่อแก้ไขความยากจน

“กองทุนข้าวปันสุข”: จากธนาคารข้าว สู่หุ้นส่วนผู้ประกอบการเพื่อสวัสดิการคนจน

ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ

ศิริศักดิ์ คชสวัสดิ์

จันทรา ธนะวัฒนาวงศ์

ศิริสุดา แสนอิว

พิสมัย ศรีเนตร

ปฏิบัติการแก้ไขปัญหาความยากจนบนฐานการมีส่วนร่วมและบนฐานข้อมูลความเป็นจริงของคนจน จะทำให้การคลี่คลายความยากจนเกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไปและทำให้เกิดแนวทางการพัฒนาร่วมกัน จากข้อมูลพบว่าปัญหาสำคัญพื้นฐานของคนจนในชนบทคือการขาดแคลนข้าวจึงเป็นปฏิบัติการเริ่มต้นในการสร้างสวัสดิการเพื่อคนจน และวางรากฐานไปสู่การวางรากฐานสวัสดิการดังกล่าวให้ยั่งยืน ในบทนี้ นำเสนอแนวคิดและแนวทางการพัฒนาธนาคารข้าวชุมชนสู่การเป็นกองทุนข้าวปันสุข ซึ่งเป็นโมเดลนวัตกรรมแก้จนปีที่ 1 แม้ว่าจะไม่มีการประเมินความสำเร็จอย่างเป็นรูปธรรมแต่เป็นรูปแบบการดำเนินงานที่จะเป็นฐานไปสู่การพัฒนาพื้นที่ในระยะต่อไป

1. สวัสดิการชุมชนในฐานะโครงข่ายคุ้มครองทางสังคม

รูปแบบของสวัสดิการชุมชนในปัจจุบัน สอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับโครงข่ายคุ้มครองทางสังคม (Social Safety Net-NNS) ที่หันไปให้ความสนใจการจัดสวัสดิการที่ตอบสนองความจำเป็นขั้นต่ำ เป็นสวัสดิการพื้นฐานสำหรับกลุ่มคนยากจนด้อยโอกาสตามแนวคิดเสรีนิยมใหม่ โดยในหลายประเทศได้เน้นให้เกิดการออมในระดับครัวเรือน และมีการเน้นการสวัสดิการสังคม

ให้กลุ่มเป้าหมาย (targeting group) ผู้ที่ได้รับการสำรวจแล้วว่าเป็นกลุ่มที่ควรได้รับความช่วยเหลือ ป้องกันมิให้ประสบภาวะทุกข์ยากลำบากจนไม่อาจมีชีวิตอยู่ได้และอาจจะนำไปสู่ปัญหาสังคมอื่นๆ ตามมา (Boston, 1993 อ้างในณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ และคณะ, 2543) ทั้งนี้ ธนาคารโลกชี้ว่า ประเทศที่มีระบบโครงข่ายความคุ้มครองทางสังคมก่อนที่จะเกิดภาวะวิกฤติ จะสามารถปกป้องคนจนในยามวิกฤติได้ดีกว่า ซึ่งระบบดังกล่าวจะเป็นกลไกพื้นที่ประการหนึ่งตามยุทธศาสตร์การลดความยากจน อย่างไรก็ดี แม้ว่าประเทศไทยจะมีมาตรการบรรเทาทุกข์สำหรับคนจนซึ่งแสดงให้เห็นถึงความก้าวหน้าในเรื่องนี้ไปอีกขั้น แต่จากรายงานของ เกียรติพงษ์ อริยปรัชญา และคณะ (2563) ก็ชี้ว่าประเทศไทยยังขาดระบบโครงข่ายความคุ้มครองทางสังคมที่ครอบคลุมคนยากจนอย่างทั่วถึง อย่างไรก็ดี จากกรอบทิศทางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 “พลิกโฉมประเทศไทยสู่เศรษฐกิจสร้างคุณค่า สังคมเดินหน้าอย่างยั่งยืน” ได้วางเป้าหมายในการสร้างสังคมแห่งโอกาสและความเสมอภาค (High Opportunity Society) โดยทุกกลุ่มคนในประเทศมีโอกาสในการเลื่อนสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างเต็มศักยภาพ ประชาชนได้รับความคุ้มครองทางสังคมที่เพียงพอเหมาะสม ทุกภาคส่วนในสังคมมีส่วนร่วมและได้รับประโยชน์จากการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ อย่างเสมอภาค และประเทศมีความเหลื่อมล้ำลดลงในทุกมิติ โดยการใช้เทคโนโลยีฐานข้อมูลสารสนเทศ และดิจิทัลแพลตฟอร์มเป็นเครื่องมือในการส่งเสริมการแข่งขันที่เปิดกว้างและเป็นธรรมเพื่อลดความเหลื่อมล้ำในเชิงธุรกิจ และผลักดันให้เกิดการเพิ่มผลิตภาพและพัฒนานวัตกรรมอย่างต่อเนื่อง การส่งเสริมกิจกรรมทางเศรษฐกิจ และยกระดับคุณภาพบริการสาธารณะในเมืองหลักและท้องถิ่นต่างจังหวัด เพื่อลดความเหลื่อมล้ำในเชิงพื้นที่ ตลอดจนการช่วยเหลือ ผู้มีรายได้น้อยด้วยโอกาสอย่างตรงกับปัญหาความต้องการ การใช้นโยบายการเงินการคลังเพื่อสนับสนุน

การกระจายรายได้ และการจัดความคุ้มครองทางสังคมอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อเพิ่มพลวัตการเลื่อนสถานะทางเศรษฐกิจและสังคม (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2564) ตลอดจนการเผชิญหน้ากับภาวะทางเศรษฐกิจที่คาดไม่ถึง เช่น สถานการณ์โควิด 19 ยิ่งชี้ให้เห็นว่าการจัดความคุ้มครองทางสังคมให้กับกลุ่มคนจนยากไร้เป็นความจำเป็นอย่างยิ่ง

การพัฒนา “กองทุนข้าวปันสุข” สู่รูปแบบสวัสดิการชุมชนเพื่อเป็นโครงสร้างคุ้มครองทางสังคมที่กว้างขึ้น เพื่อให้กลุ่มคนจนได้รับและเข้าถึงสวัสดิการจากเครือข่ายเดิมในพื้นที่ และคำนึงถึงความเสมอภาคทางสังคม (Social Equality) การมีส่วนร่วมและมีอิสระเสรี และสิทธิความรับผิดชอบต่อสังคม (Right and Social Responsibility) ภายใต้ความเป็นประชาธิปไตย จึงเกิดขึ้น

สมาชิกวิสาหกิจชุมชนทุ่งรวงทองประชุมปรึกษาหารือในการดำเนินกิจกรรม

2. ข้าว ไข่ อาหารแห้ง: ความมั่นคงพื้นฐานในการดำรงชีพ

จากข้อมูลการศึกษาเชิงลึกกับกลุ่มคนจนเป้าหมาย ทีมวิจัยพบว่า “ข้าว” คือปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญที่สุดสำหรับกลุ่มคนจน ในแต่ละเดือนเมื่อพวกเขาได้รับเงินจากบัตรสวัสดิการแห่งรัฐ เขาจะซื้อข้าวสารก่อนเป็นลำดับแรก ตามด้วย “ไข่” และอาหารแห้งจำพวกบะหมี่กึ่งสำเร็จรูปและปลากระป๋อง สำหรับครัวเรือนที่มีสมาชิกราว 3-4 คน ข้าวเหนียว 1 กิโลกรัม (ราคา กิโลกรัมละ 30 บาท โดยประมาณ ขึ้นลงตามสภาวะการณ์ของตลาด) เพียงพอต่อการรับประทาน 1 วันเท่านั้น ซึ่งเมื่อคำนวณแล้วเขาต้องใช้เงินในการแค่ซื้อข้าวราว 30 กิโลกรัมต่อเดือน (ราว 1,000 บาท) จึงจะอิ่มท้อง แต่หากเทียบกับเงินสวัสดิการแห่งรัฐที่ได้รับ กลุ่มคนจนจะต้องจัดสรรเงินเพื่อให้เพียงพอซื้อของทุกอย่างเพื่อใช้จ่ายสิ่งของจำเป็นในแต่ละเดือน โดยไข่เป็นอาหารสำคัญที่ต้องมี โดยเฉพาะสำหรับครอบครัวที่มีเด็กและเยาวชน ไข่สามารถประกอบเป็นอาหารพื้นฐาน เช่น ไข่ต้ม ไข่เจียว รับประทานได้ง่าย ประหยัดทรัพยากร ทั้งนี้ สิ่งที่น่าแปลกใจสำหรับทีมวิจัยคือ แม้แต่ในพื้นที่ชนบท สำหรับคนในวัยกลางคนก็เห็นว่า วันไหนไม่มีข้าวกิน บะหมี่กึ่งสำเร็จรูปที่มักเรียกกันติดปากว่า “มาม่า” ซึ่งดูเหมือนจะไม่ใช่อาหารสุขภาพเท่าใดนัก ก็ยังชีพได้ “กินกันตาย” คุณน่ายายหนึ่งให้ความเห็น

ข้าวและไข่คือความมั่นคงทางอาหารที่สำคัญสำหรับคนจน แต่ในขณะที่เดียวกัน กลุ่มคนเหล่านี้กลับไม่สามารถที่จะผลิตสิ่งของสองอย่างนี้เองได้ เนื่องจากสาเหตุหลายประการ เช่น ขาดแคลนทุนทรัพยากรในการดำรงชีพทั้งทรัพยากรมนุษย์และทรัพยากรธรรมชาติ กลุ่มคนที่จนที่สุดในพื้นที่ชนบท เป็นกลุ่มคนแก่และเด็ก รวมถึงคนพิการ ซึ่งบางคนไม่มีความสามารถในการทำนา และส่วนใหญ่ไม่มีที่ทำกิน หรือที่ดินทำกินที่มีไม่เหมาะสมแก่การทำนา สภาพปัญหาเหล่านี้ จึงทำให้ผลผลิตในแต่ละปีไม่คืนัก และทำให้ข้าวไม่พอกินทั้งปี เช่นเดียวกับกลุ่มคนจนเมือง ซึ่งทั้งหมดต่างไม่มี

ที่ทำกิน บางคนไม่มีแม้แต่บ้านเป็นของตนเอง ยิ่งทำให้ต้องทำงานซื้อข้าวกิน ทั้งปี นอกจากนี้ เมื่อสอบถามเกี่ยวกับการผลิตไข่หรือเลี้ยงไก่ไข่ ทีมวิจัยพบว่า ในแต่ละครอบครัวเคยได้รับทราบโครงการเลี้ยงไก่ไข่ของภาครัฐ แต่ทว่าครอบครัวที่เข้าร่วมโครงการ กลับไม่สามารถเลี้ยงไก่ไข่ออกไข่ได้ และทำให้ต้องขายไก่หรือนำไก่มารับประทานแทน เนื่องจากหลายสาเหตุ เช่นมีไก่แล้วต้องเลี้ยงด้วยอาหารสัตว์เฉพาะ ไก่จึงจะออกไข่ หรือจะต้องมีทุนเลี้ยงอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่กลุ่มคนจนไม่ได้มีเงินหมุนในการประกอบกิจการดังกล่าว เมื่อพวกเขาคำนวณต้นทุนและค่าใช้จ่ายแล้ว จึงได้รับคำตอบว่าการซื้อน่าจะเป็นคำตอบที่ดีกว่า และใช้เวลาในการทำงานอย่างอื่นทดแทน

3. วัฒนธรรมกองทุนข้าว

ทีมวิจัยพบว่าในพื้นที่อีสาน การแก้ไขปัญหาเรื่องข้าวผ่านโครงการภาครัฐมีอย่างต่อเนื่องในทุกพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นการแก้ไขปัญหาเรื่องน้ำ เรื่องผลผลิต ราคา หรือแม้กระทั่งโครงการ “โคก หนอง นา โมเดล” ซึ่งเป็นความหวังในการสร้างความมั่นคงทางอาหาร ให้กับพื้นที่ชนบทอีสาน ในปัจจุบัน กระนั้นก็ดี กลุ่มคนจนก็ไม่สามารถเข้าถึงโครงการเหล่านี้ได้ เนื่องจาก ถูกเงื่อนไขด่านแรกสกัดกั้นไว้ นั่นคือ “การไม่มีที่ทำกิน” ทำให้การเข้าถึงทรัพยากรภาครัฐดังกล่าวได้ยาก สำหรับการแก้ไขปัญหาโดยผสมผสานแง่มุมเชิงวัฒนธรรมนั้น พบว่า ชนบทอีสานมีฮีตคองการทำ “บุญกุ่มข้าว” ในหลายพื้นที่ โดยเป็นการประกอบพิธีกรรมเพื่อความสิริมงคลหลังการเก็บเกี่ยว ชาวบ้านจะนำข้าวมารวมกันทำบุญผ่านพิธีกรรมทางศาสนา เพื่อทำบุญและเพื่อความ เป็นสิริมงคลของครอบครัว ทรงคุณ จันทจร และคณะ (2561) ชี้ว่าบุญกุ่มข้าวใหญ่เป็นพิธีกรรมเพื่อความสามัคคี และขับเคลื่อนความมั่นคงทางเศรษฐกิจของชุมชนประเพณีนี้ทำให้เกิดกระแสการไหลเวียนของเศรษฐกิจที่มีข้าวเปลือกเป็นตัวขับเคลื่อน นอกจากนี้ยังทำให้เกิดการ

แบ่งปันข้าวให้กับผู้ด้อยโอกาส ข้าวที่ถูกจำหน่ายสามารถนำเงินมาทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และในการจัดงานประชาชนสามารถนำสินค้าทั้งที่เป็นผลิตภัณฑ์ชุมชนมาสร้างรายได้ให้กับครอบครัว

นอกจากบุญกุ่มข้าวแล้ว ในพื้นที่ภาคอีสานยังมีการส่งเสริม “ธนาคารข้าว” ซึ่งเป็นโครงการในพระราชดำริของในหลวงรัชกาลที่ 9 ที่พบว่าในพื้นที่ชนบทกันดารขาดแคลนข้าว เนื่องจากขาดน้ำ ทำให้ไม่ได้ผลเพียงพอ จึงเกิดการตั้งธนาคารข้าวขึ้น และหากได้ผลผลิตก็ให้นำข้าวมาคืนเป็นดอกเบี้ยยหมุนเวียน โดยพบว่าโครงการดังกล่าวเริ่มมีการดำเนินงานทั่วประเทศราวปี 2519 (สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน, 2560) ซึ่งในพื้นที่อำเภอเสนางคนิคม ซึ่งเป็นพื้นที่เป้าหมายก็ได้มีการทำบุญกุ่มข้าวทุกปี และมีการดำเนินงานโครงการธนาคารด้วย จากจุดเด่นและการผสมนวัตกรรมประเพณีกับการบริหารจัดการดังกล่าว จึงเป็นจุดเริ่มต้นในการพัฒนากองบุญข้าว ดังจะกล่าวในหัวข้อต่อไป

ผู้หญิงที่เข้าร่วมในกองบุญข้าวปันสุข จะแบ่งบทบาทหน้าที่เพื่อดูแลเรื่องอาหาร

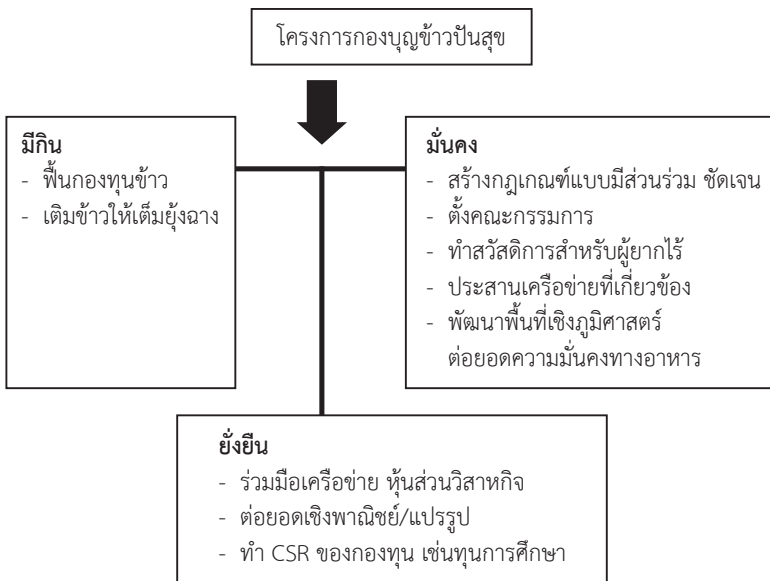
4. วิเคราะห์ทุนของหมู่บ้านนำสู่ฐานคิดการพัฒนานวัตกรรม

ฐานความคิดว่าด้วยการทำโครงการนำร่อง (Pilot Project) คือ เป็นโครงการที่สามารถเห็นผลระยะสั้นและเป็นไปได้สูง มีเป้าหมายชัดเจน มีกลุ่มคนจนอาศัยอยู่เป็นกลุ่มเป็นก้อนจำนวนหนึ่ง มีขบวนการองค์กรชุมชนทำงานอย่างต่อเนื่องอยู่ในพื้นที่ และภาครัฐมีความพร้อมช่วยสนับสนุน ตลอดจนมีทุนความรู้ สังคม วัฒนธรรม ซึ่งจากการวิเคราะห์ทุนเดิมของหมู่บ้านหนองทับม้า หมู่ 11 ตำบลเสนางคณิคม อำเภอเสนางคณิคม พบว่าพื้นที่มีทุนที่สำคัญจากการมีทุนวัฒนธรรมที่ดี แม้ว่าลักษณะของหมู่บ้านจะเป็นพื้นที่ที่เริ่มกลายเป็นกิ่งเมืองแล้ว แต่ชุมชนก็ยังมีกิจกรรมร่วมที่แสดงถึงความสามัคคีและมีธนาคารข้าวเดิมซึ่งหยุดดำเนินการไป และยังคงต้องการการพัฒนาต่อยอด ที่มิวิจัยจึงเห็นว่า การพัฒนาต่อยอดสิ่งที่ชุมชนมีและปิดจุดอ่อนของโครงการในหมู่บ้าน ซึ่งมักจะไม่ต่อเนื่อง จะเป็นการหนุนเสริมการทำงานของชุมชนให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืน นวัตกรรมกองทุนข้าวปันสุขจึงถูกชูขึ้นมาใหม่ ด้วยการท้าทายปัญหาภาวะข้าวยากหมากแพง และสร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับกลุ่มคนจนเป้าหมาย

การประกอบพิธีกรรมในกองทุนข้าวปันสุขโดยมีชาวบ้าน
และหน่วยงานต่างๆ เข้าร่วมด้วย

ที่ประชุมที่ประกอบด้วยภาคส่วนที่เกี่ยวข้องจึงได้มีมติเห็นชอบร่วมกันว่าโครงการที่เหมาะสมที่สุดของชุมชนบ้านหนองทับม้าหมู่ 11 คือโครงการที่เกี่ยวกับข้าว โดยได้ตั้งชื่อโครงการว่า “กองทุนข้าวปิ่นสุข” เนื่องจากสะท้อนให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างความปลอดภัยของอาหารในที่นี่คือข้าว ขอให้คนจนได้มีข้าวกินให้อิ่มตลอดไป ก็ถือว่าประสบผลสำเร็จแล้ว และการใช้รากฐานของวัฒนธรรมชุมชนคือความแบ่งปันเป็นฐานคิดที่สำคัญในการจัดทำโครงการ และโครงการนี้จะช่วยฟื้นฟูโครงการข้าวเดิมที่เคยทำมาแล้วแต่ไม่สำเร็จเพราะการหมุนเวียนข้าวกลับมาไม่ต่อเนื่อง ซึ่งจะต้องหาทางแก้ไขให้เกิดความยั่งยืนเมื่อรื้อฟื้นโครงการนี้ขึ้นอีกครั้ง นอกจากนี้ทีมวิจัยเห็นว่า การทำโครงการดังกล่าวควรทำระบบบูรณาการให้เป็นรูปธรรม รื้อระบบสมาชิก ตรวจสอบผู้บริจาคต่ำระบบบูรณาการ การบริหารจัดการ และมีการประกาศหลักเกณฑ์ให้ชัดเจน

แผนภาพ โครงการกองทุนข้าวปิ่นสุข หมู่บ้าน ชุมชนบ้านหนองทับม้า

5. กองบุญข้าวปันสุข: “กินบ่ก จกบ่เบ็ด”

“กองบุญข้าวปันสุข” บ้านหนองทับม้า มีวัตถุประสงค์เพื่อแก้ไข ปัญหาการมีข้าวไม่พอกินตลอดปีของชาวบ้านหนองทับม้า หมู่ 11 ต่อยอด จากกิจกรรมธนาคารข้าวที่มีอยู่เดิม โดยใช้คำว่า “กองบุญข้าวปันสุข” แทน “ธนาคารข้าว” เป็นกิจกรรมที่ชุมชนดำเนินการมาตั้งแต่ปี 2518 แต่เว้นช่วงไป เนื่องจากไม่มีข้าวเพียงพอสำหรับการหมุนเวียน ทั้งนี้เพื่อนเน้นการมีส่วนร่วม การร่วมแรงร่วมใจ และการทำบุญแบ่งปัน อันเป็นวิถีสืบทอดกิจกรรมทาง วัฒนธรรมของท้องถิ่น และมุ่งเน้นให้มีความมั่นคงทางอาหาร ตามแนวคิด “กินบ่ก จกบ่เบ็ด” หมายความว่า แม้จะนำข้าวมากินในแต่ละปีก็ยังมีกิน ในปีต่อไป ไม่มีวันหมดจากถังฉาง โครงการดังกล่าวเป็นความร่วมมือระหว่าง มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอเสนางคนิคม และ สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดอำนาจเจริญ รวมถึงการมีส่วนร่วมของขบวนการ ชุมชนจังหวัดอำนาจเจริญ ชุมชนหนองทับม้า หมู่ 11 และหน่วยงาน ต่างๆ ในพื้นที่ ทั้งนี้เพื่อระดมจัดหาข้าวเปลือกนำไปจัดสรรแบ่งปันให้สมาชิก ของชุมชน โดยเฉพาะคนจนเป้าหมายที่ได้รับการสำรวจตามโครงการวิจัย รวมถึงการหนุนเสริมการดำเนินกิจกรรม “แปลงผักปลอดสารพิษ” ของชุมชน อันเป็นการสร้างพื้นที่ความมั่นคงทางด้านอาหาร ตลอดจนการร่วมลงทุนใน วิสาหกิจชุมชนเพิ่มพลังชุมชนเสนางคนิคม ซึ่งคาดหวังว่าจะช่วยเสริมสร้าง การมีอาหารอย่างเพียงพอและนำไปสู่การพัฒนายกระดับคุณภาพชีวิตของ คนในชุมชนอย่างยั่งยืนต่อไป

สำหรับกฎเกณฑ์ในการทำกองบุญข้าวปันสุขประกอบด้วย นิยาม ลักษณะและวิธีการในการยืมข้าว การคืนข้าว และแนวทางการต่อยอดกองบุญ เพื่อสร้างสวัสดิการให้กับกลุ่มและคนจนเป้าหมาย โดยคณะกรรมการประกอบด้วยบุคลากรในชุมชนและการมีส่วนร่วมที่สำคัญของกองบุญข้าว คือ คนจน กลุ่มเป้าหมายได้เข้าไปมีส่วนร่วมเป็นคณะกรรมการของกองบุญ และมีภาครัฐ

และภาคีวิชาการร่วมให้การสนับสนุนในฐานะของที่ปรึกษาโครงการ โดยมีกฎเกณฑ์ ดังนี้

รองผู้ว่าราชการจังหวัดอำนาจเจริญ คณะนักวิจัย
และชุมชนถวายภัตตาหารพระสงฆ์

นิยามของกองทุนข้าวปันสุข

“กองทุนข้าวปันสุข” เน้นใช้คำ “กองทุน” แทนที่ “ธนาคารข้าว” เดิม เป็นชื่อที่เกิดจากการเห็นพ้องต้องกันของคนในชุมชน เนื่องจากต้องการสะท้อนการแบ่งปันความสุข และการเกื้อกูลกัน ทำให้รู้สึกดีต่อใจ ไม่มีการกดดัน ทำให้คนในชุมชนเต็มใจเข้ามามีส่วนร่วมในการบริจาคข้าว เป็นการให้หรือการทำบุญ รู้สึกว่าการบริจาคข้าวทำให้ได้บุญ ไม่รู้สึกเสียดาย ไม่รู้สึกกังวลใจในการบริหารจัดการเรื่องผลกำไร อย่างไรก็ตามการดำเนินงานกองทุนข้าวปันสุขจำเป็นต้องมีกิจกรรมที่มีความยืดหยุ่นและหลากหลาย เพื่อให้สามารถยืดหยุ่นจัดดำเนินงานด้วยตนเองอย่างยั่งยืนในระยะยาว ทั้งนี้ นอกเหนือจากการจัดหาและแบ่งปันข้าวให้กับกลุ่มเป้าหมายแล้ว ยังสามารถดำเนิน

กิจกรรมเพื่อสร้างความมั่นคงทางด้านอาหาร และกิจกรรมอื่นที่ช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่กองทุนข้าวปันสุขให้มีความยั่งยืน

กลุ่มเป้าหมาย

กลุ่มประชาชนที่เข้าร่วมโครงการกองทุนข้าวนั้นเป็นสมาชิกธนาคารข้าวเดิมและคนจนกลุ่มเป้าหมายที่เน้นให้เกิดการสร้างสวัสดิการให้กับกลุ่มคนจน โดยมีนิยาม ดังนี้

1) **กลุ่มเป้าหมาย “ปันสุข”** หมายถึง ครัวเรือนที่ได้รับการสำรวจและจำแนกตามโครงการวิจัย เพื่อพัฒนาพื้นที่และแก้ไขปัญหาความยากจนแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำของมหาวิทยาลัยอุบลราชธานีปี 2563 และเป็นครัวเรือนที่ชุมชนมีความเห็นร่วมกันว่ามีความเป็นอยู่ยากลำบาก ชดสน และมีข้าวไม่พอกินตลอดปี ซึ่งจะต้องได้รับสิทธิในการรับการแบ่งปันข้าวเป็นลำดับแรกในลักษณะของการให้เปล่าหรือที่เรียกว่า “การปันสุข”

อย่างไรก็ตามครัวเรือนกลุ่มเป้าหมายนี้อาจมีส่วนร่วมในการทำงานให้กับกองทุนข้าวปันสุขได้ตามกำลังความสามารถ เช่น การยกข้าวเข้าฉางและอื่นๆ ตามที่คณะกรรมการกองทุนข้าวเห็นสมควร

คณะกรรมการดำเนินงานฯ จะกำหนดกลุ่มเป้าหมายปันสุขปีละ 1 ครั้ง ก่อนการแบ่งปันข้าว โดยให้พิจารณาครัวเรือนที่มีความเป็นอยู่ยากลำบาก ขาดเงิน ตามสภาพข้อเท็จจริง ทั้งนี้อาจให้คนในชุมชนได้ร่วมกันเสนอรายชื่อครัวเรือนกลุ่มเป้าหมายปันสุขเพิ่มเติมเพื่อเข้ารับการศึกษาด้วยก็ได้

2) **กลุ่มเป้าหมายทั่วไป** หมายถึง ครัวเรือนอื่นนอกเหนือจากข้อ 1 ซึ่งมีความต้องการรับการแบ่งปันข้าวจากกองทุนข้าวปันสุข และได้ลงชื่อแสดงความจำนงขอรับการแบ่งปันข้าวล่วงหน้า ในรูปแบบการยืมข้าว

การระดมข้าวป็นสุข

- 1) รับซื้อข้าวโดยการทำสัญญาซื้อข้าวล่วงหน้า จากวิสาหกิจชุมชน
ทุ่งรวงทอง หรือรับซื้อข้าวจากชาวบ้านในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง ทั้งนี้
ตามที่คณะกรรมการดำเนินการฯ เห็นสมควร
- 2) รับบริจาคข้าวจากชาวบ้านในชุมชน ชุมชนใกล้เคียง และบุคคล
หรือหน่วยงานทั่วไป โดยให้สามารถรับบริจาคได้ตลอดทั้งปี
- 3) รับคืนข้าวป็นสุข และการทำบุญบริจาคข้าวป็นสุขตามกำลังศรัทธา
ของกลุ่มเป้าหมายที่ได้รับการแบ่งปันข้าวป็นสุข ภายในเดือนธันวาคมของทุกปี

ชาวบ้านที่เข้าร่วมกองทุนข้าวป็นสุขจะนำข้าวมาร่วมบริจาค
ตามกำลังศรัทธาของแต่ละคน

การแบ่งปันข้าวป็นสุข

- 1) แบ่งปันข้าวของกองทุนข้าวป็นสุข รวมประมาณ 1 ตัน กระจาย
ให้กลุ่มเป้าหมายป็นสุข ในลักษณะการให้เปล่า โดยพิจารณาจากจำนวน
สมาชิกในครัวเรือน และสภาพความเป็นอยู่ของแต่ละครัวเรือนกลุ่มเป้าหมาย

2) แบ่งปันข้าวที่เหลือจากข้อ 1 กระจายให้ครัวเรือนอื่นๆ หรือกลุ่มเป้าหมายทั่วไป ที่ต้องการรับการแบ่งปันข้าวของกองทุนข้าวปันสุข ไปบริโภคในครัวเรือน ในรูปแบบการยืมข้าวล่วงหน้า โดยต้องลงชื่อแสดงความจำนงขอรับการแบ่งปันข้าว

ทั้งนี้ การได้รับแบ่งปันข้าวปริมาณมากหรือน้อยในกรณีกลุ่มเป้าหมายทั่วไป ขึ้นอยู่กับจำนวนครัวเรือนที่ลงชื่อแสดงความจำนงขอรับการแบ่งปันข้าว และให้คณะกรรมการดำเนินงานฯ พิจารณาแบ่งปันข้าวเป็นปีๆ ไปตามความเหมาะสม โดยพิจารณาแบ่งปันข้าวให้สมาชิกชุมชนหนองทับม้า หมู่ 11 เป็นลำดับแรก และหากมีข้าวเหลือจะพิจารณาแบ่งปันข้าวให้สมาชิกในชุมชนใกล้เคียงเป็นลำดับถัดไป

3) กรณีกลุ่มเป้าหมายปันสุข ตามข้อ 1 ต้องการรับการแบ่งปันข้าวเพิ่มเติม สามารถแสดงความจำนงต่อคณะกรรมการดำเนินงานฯ ได้ โดยคณะกรรมการดำเนินงานฯ จะพิจารณาเป็นรายๆ ไป และความเห็นของคณะกรรมการดำเนินงานฯ ถือเป็นที่สุด

4) กรณีมีข้าวคงเหลือจากการแบ่งปัน คณะกรรมการดำเนินการฯ สามารถพิจารณานำข้าวออกจำหน่าย เพื่อนำเงินมาใช้สำหรับการซื้อข้าวใหม่ มาหมุนเวียนในกองทุนข้าวปันสุข รวมถึงใช้สำหรับการบริหารงานกองทุนข้าวปันสุขต่อไป

5) การแบ่งปันข้าวของกองทุนข้าวปันสุขให้ดำเนินการให้แล้วเสร็จ ในช่วงเดือนกันยายน-ตุลาคมของทุกปี หรือตามที่กรรมการดำเนินการฯ เห็นสมควร

กิจกรรมกองทุนข้าวปันสุขมีการจัดเสวนาพูดคุย
โดยตัวแทนภาคส่วนต่างๆ ร่วมด้วย

การส่งคืนข้าวปันสุข

1) กรณีกลุ่มเป้าหมายทั่วไปได้รับการแบ่งปันข้าว ต้องส่งคืนข้าวตามจำนวนที่ยืมไป พร้อมทำบุญบริจาคข้าวให้กับกองทุนข้าวปันสุขตามกำลังศรัทธาหลังฤดูการเก็บเกี่ยว หรือภายในเดือนธันวาคมของปีที่ได้รับการแบ่งปันข้าว

2) กรณีกลุ่มเป้าหมายทั่วไปได้รับการแบ่งปันข้าว แต่ไม่สามารถส่งคืนข้าวได้ หรือไม่สามารถส่งคืนข้าวได้ทั้งหมด ให้สามารถดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งนี้ คณะกรรมการฯ จะพิจารณาเป็นรายๆ ไป ดังต่อไปนี้

2.1) ส่งคืนข้าวในปริมาณครึ่งหนึ่งของปริมาณข้าว ที่ได้รับการแบ่งปัน พร้อมจ่ายเงินทดแทนส่วนต่างของมูลค่าข้าวเท่ากับปริมาณที่ไม่สามารถส่งคืนได้ โดยอ้างอิงราคาข้าวตามท้องตลาดในขณะนั้น

2.2) ส่งคืนเป็นเงินทดแทนข้าวตามปริมาณที่ได้รับการแบ่งปัน โดยอ้างอิงราคาข้าวตามท้องตลาดในเวลานั้น

2.3) กรณีเกิดภัยพิบัติ เช่น ภัยแล้ง น้ำท่วม โรคระบาด และอื่นๆ โดยความเห็นชอบของคณะกรรมการดำเนินงานฯ ผู้ได้รับการแบ่งปันข้าวปันสุขสามารถพักการส่งคืนข้าวเป็นปีถัดไป ทั้งนี้ สามารถพักการส่งคืนได้คราวละไม่เกิน 2 ปี

3) กรณีกลุ่มเป้าหมายทั่วไป ได้รับการแบ่งปันข้าวและไม่สามารถส่งคืนข้าวได้ในปีนั้น แต่มีความประสงค์ต้องการยืมข้าวอีก ให้คณะกรรมการพิจารณาเป็นรายๆ ไป

การดำเนินกิจกรรมอื่น

1) กองบุญข้าวปันสุขฯ สามารถดำเนินกิจกรรมอื่นที่มีจุดประสงค์ด้านการเสริมสร้างความมั่นคงทางด้านอาหาร หรือการมีอาหารที่เพียงพอ และการพัฒนาคุณภาพชีวิตของกลุ่มเป้าหมายปันสุขและกลุ่มเป้าหมายทั่วไป ตลอดจนการสนับสนุนการบริหารจัดการกองบุญข้าวปันสุขฯ ให้มีความยั่งยืน หมายรวมถึงการสนับสนุนการพัฒนาแหล่งอาหารของตนเองของกลุ่มเป้าหมาย การร่วมลงทุนในวิสาหกิจชุมชน หรืออื่นๆ ทั้งนี้ตามที่คณะกรรมการดำเนินงานฯ เห็นสมควร

2) การดำเนินกิจกรรมอื่นตามข้อ 1 ต้องผ่านการพิจารณาและได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการดำเนินงานฯ มากกว่ากึ่งหนึ่ง ทั้งนี้คณะกรรมการดำเนินงานฯ ต้องรายงานแผน การดำเนินกิจกรรมข้างต้นให้คณะกรรมการที่ปรึกษา ทราบด้วย

6. จากสวัสดิการชุมชนสู่นวัตกรรมการเป็นหุ้นส่วนทางธุรกิจ

นอกจาก “กองบุญข้าวปันสุข” จะเป็นสวัสดิการพื้นฐานสำหรับกลุ่มคนจนเป้าหมายแล้ว โครงการยังต่อยอดการดำเนินงานที่สำคัญคือนวัตกรรม “การเงินคนจน” ที่ต่อยอดจากการคิดค้นของคนในชุมชน ด้วยการ

ลงทุนกับวิสาหกิจชุมชนเพิ่มพลังชุมชนเสนาางคนิคม (โรงสีข้าวทุ่งรวงทอง เสนางคนิคม) ในรูปการถือหุ้นในนามของ “กองทุนข้าว” เพื่อให้เกิดความยั่งยืน นอกจากนี้ยังทำให้เกิดการเรียนรู้และต่อยอดของโรงสีชุมชนที่เล็งเห็นศักยภาพของกลุ่มต่างๆ ในชุมชน และทำให้เกิดการระดมทุนของโรงสีที่หลากหลายขึ้น ไม่เพียงเท่านั้น คนจนยังเห็นโอกาสช่องทางในการระดมทุนภายในกลุ่มคนจนและเข้าไปถือหุ้นในนามกลุ่ม

ผู้นำจากชุมชนนำร่องโครงการพบปะกับสมาชิกวิสาหกิจทุ่งรวงทอง เพื่อชี้แจงรายละเอียดการร่วมหุ้น

การถือหุ้นในวิสาหกิจชุมชนนี้ถือเป็นนวัตกรรมทางสังคม (Social innovation) และนวัตกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญในระดับชุมชนที่ไม่เคยทำมาก่อน การถือหุ้นในลักษณะนี้เปิดโอกาสให้คนจนกลุ่มด้อยโอกาส ได้มีโอกาสในการเป็นส่วนหนึ่งของวิสาหกิจชุมชน ซึ่งในอดีตการทำวิสาหกิจชุมชนมักจะทำได้สำเร็จในกลุ่มที่พร้อม ลักษณะการถือหุ้นมักจะทำเป็นรูปแบบเดี่ยว

หรือการเข้าร่วมเชิงปัจเจก และมีกระดมทุนจากทั้งสมาชิกของโรงสีและกู้ยืมจากธนาคารเกษตรและสหกรณ์การเกษตรเท่านั้น แต่การถือหุ้นในนามกลุ่มกองทุนข้าวบ้านสุขเป็นการถือหุ้นในนามของกรรมการกองทุนข้าวจำนวน 800 หุ้น (หุ้นละ 100 บาท) เงินปันผลในแต่ละปีจะกลับมาสู่กองทุนข้าว ซึ่งคณะกรรมการสามารถนำกลับมาจัดสรรเป็นสวัสดิการสำหรับกลุ่มคนจนที่ด้อยโอกาสได้ในแต่ละปีอีกด้วย

นอกจากกลุ่มคนจนได้มีโอกาสในการเป็นหุ้นส่วนดังกล่าว วิสาหกิจชุมชนก็เห็นประโยชน์และช่องทางในการพัฒนาวิสาหกิจ โดยการระดมทุนที่ไม่ต้องหยิบยืมธนาคารที่ต้องเสียดอกเบี้ยในแต่ละปี แต่ใช้วิธีการปันผลกำไรคืนสู่สมาชิก ซึ่งช่วยลดต้นทุน และยังเป็นประโยชน์ต่อคนในชุมชน แสดงถึงความรับผิดชอบต่อสังคมอีกด้วย ซึ่งสะท้อนการทำให้กลุ่มคนยากไร้ไม่หลุดไปจากโครงข่ายความปลอดภัยทางสังคม

ตัวแทนชุมชนนำร่องเข้าร่วมประชุมกับสมาชิกวิสาหกิจชุมชนทุ่งรวงทอง เพื่อขอซื้อหุ้น

7. สรุป

“กองทุนข้าวปันสุข” ชี้ให้เห็นความสำคัญของการใช้ฐานข้อมูลและเทคโนโลยีในการชี้เป้าหมายคนจนอย่างมีประสิทธิภาพ จุดเริ่มต้นเล็กๆ ของการทำงานแบบมีส่วนร่วม ตั้งแต่ระดับการตั้งชื่อไปจนถึงการเป็นส่วนหนึ่งในคณะกรรมการข้าว และเข้าถึงกลุ่มคนจน ตั้งแต่ระดับการมีส่วนร่วมของกลุ่มคนจน ที่มีถูกซ่อนไว้นางของการสังคมสงเคราะห์ เท่านั้น สู่การมีส่วนร่วมรับรู้ในการแก้ไขปัญหาของตนเองจากระดับเล็กที่สุด คือ “การไม่มีกิน” ไปสู่ “การสร้างความมั่นคงทางอาหาร” ที่สำคัญคนจนไม่ได้ถูกทำให้เผชิญกับปัญหาอย่างโดดเดี่ยว แต่ชุมชน ภาครัฐ เห็นความสำคัญในการแก้ไขปัญหาาร่วมกันและเข้าไปมีส่วนร่วมในการดำเนินงานอย่างแข็งขัน ซึ่งเป็นโครงข่ายความปลอดภัยทางสังคมที่สำคัญที่ครอบคลุมคนยากจนที่สุดให้ได้รับสวัสดิการอย่างต่อเนื่อง ตรงกับความต้องการของคนจนและกลุ่มเปราะบาง ในขณะเดียวกัน การเป็นส่วนหนึ่งของวิสาหกิจชุมชน เป็นแนวทางที่ช่วยให้เกิดความยั่งยืนของสวัสดิการในอนาคต

เอกสารอ้างอิง

- ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ และคณะ. (2543). **โครงการสำรวจองค์ความรู้เชิงแนวคิด ทฤษฎี บทบาทและความสำคัญต่อสังคมของโครงข่ายความปลอดภัยทางสังคม (Social Safety Net)**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ทรงคุณ จันทจร และคณะ. (2561). บุญกุ่มข้าวใหญ่: ความสัมพันธ์ของความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมต่อความมั่นคงทางสังคมและเศรษฐกิจชุมชนอีสาน. **วารสารช่อพะยอม**, 29 (1): 421-429.
- สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน เล่มที่ 12. (2560). **ธนาคารข้าว**. <https://www.saranukromthai.or.th/sub/book/book.php?book=12&chap=9&page=t12-9-infodetail03.html>
- ตามธรรม จินากุล และคณะ. (2553). การพัฒนารูปแบบการบูรณาการเครือข่ายกองทุนสวัสดิการ ชุมชนอำเภอพิมายจังหวัดนครราชสีมา. **Suranaree J. Soc. Sci.**, 4(1), 45-63.
- เกียรติพงศ์ อริยปรัชญา และคณะ. (2563). **เศรษฐกิจไทย: COVID-19 ความยากจน และการคุ้มครองทางสังคม**. <https://thaipublica.org/2020/04/19-economists-with-covid-19-17/>
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2564). กรอบแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 “พลิกโฉมประเทศไทยสู่เศรษฐกิจสร้างคุณค่า สังคมเดินหน้าอย่างยั่งยืน”. **เอกสารประกอบการระดมความเห็นกรอบแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 13 กุมภาพันธ์ 2564**. https://www.nesdc.go.th/download/Plan13/Doc กรอบแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ_ฉบับที่_13.pdf

นวัตกรรมกระบวนการทำงานกับคนจนเมืองผ่านโมเดล 1:5

กนกวรรณ มะโนรัมย์

ณัฐชวัล โกคาพานิชวงษ์

ธวัช มณีผ่อง

บทนี้ต้องการเปิดมุมมองใหม่ต่อการทำงานกับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้ยากไร้ผ่านแนวคิดคนในดูแลคนในด้วยตัวเอง หมายถึงการเน้นทำงานแก้ไขความยากจนในพื้นที่เมืองที่คนในชุมชน มีพื้นเพจากหลากหลายแห่งและมาอยู่ร่วมกันโดยการสร้างฐานคิดและคุณค่าการอยู่ร่วมกันแบบใหม่ ผ่านการสร้างปฏิสัมพันธ์ทางสังคมชุดใหม่ๆ เพราะกลุ่มเมืองแต่ละกลุ่มหรือแต่ละคนมีที่มาและรากเหง้าแตกต่างกัน ดังนั้น การที่จะแก้ไขความยากจนในพื้นที่เมืองภายใต้เงื่อนไขทางสังคมเช่นนี้ จำต้องอาศัยกลไกบางอย่างในการทำหน้าที่เชื่อมร้อยคนที่แตกต่างหลากหลายเข้าด้วยกัน กลไกที่ว่านี้ต้องเกิดมาจากความปรารถนาของผู้นำชุมชนและกลุ่มแกนนำที่เล็งเห็นความสำคัญของการยกระดับความเป็นอยู่ของคนยากไร้ในชุมชนของตนเอง ซึ่งจากการศึกษาพบว่า การพัฒนากรอบฐานคิด “ให้คนในดูแลคนในด้วยตัวเอง” นี้เกิดจากการที่ผู้นำและแกนนำในชุมชนมีชุดความคิด ชุดประสบการณ์และสำนึกความเห็นอกเห็นใจและเข้าใจ ความทุกข์ยากของสมาชิกในชุมชนที่หาเช้ากินเช้าและหาเช้ากินค่ำ และมีความเป็นอยู่อย่างยากลำบากเป็นอย่างมาก ซึ่งผู้นำและแกนนำในชุมชนได้พยายามแก้ไขปัญหาคความยากจนมาอย่างยาวนานและต่อเนื่องตามแนวทางที่เคยทำมา เช่น การจัดตั้งกองทุนสวัสดิการ และการจัดทำวิสาหกิจชุมชน เป็นต้น

งานวิจัยชุดนี้เป็นความพยายามหนุนเสริมการทำงานเพื่อลดความยากจนที่คนในชุมชนได้ทำมาก่อน โดยนักวิจัยได้ร่วมออกแบบแนวทางการ

ทำงานกับคนจนเพื่อหาวิธีการทำงานกับคนจนในมุมใหม่ๆ ที่เน้นการเข้าถึงกลุ่มคนจน การใช้ข้อมูลเป็นฐานและวิธีการวิเคราะห์และทำความเข้าใจปัญหาความต้องการของครัวเรือนคนจน ในบทนี้จึงเป็นการเน้นให้เห็นว่ากระบวนการสร้างกลไกการทำงานกับคนจน ควรเริ่มจากการทำความเข้าใจว่าชุมชนในฐานะพื้นที่ของความสัมพันธ์และปฏิบัติการทางสังคม และเห็นคนทำงานกับคนจนคือผู้กระทำการสำคัญที่จะสร้างการเปลี่ยนแปลงนั้นคือการลดความยากจนด้วยข้อมูลและการสัมผัสกับคนจนโดยตรง นอกจากนี้คณะผู้เขียนยังมีความเชื่อว่าการทำงานกับคนจนต้องสร้างการรับรู้ให้กับคนที่ทำงานกับคนจนได้ตระหนักว่า ชุมชนคือพื้นที่ของความสัมพันธ์และปฏิบัติการทางสังคม คนแต่ละคนในชุมชนไม่ว่าจะเป็นผู้นำ แกนนำ และคนจนต่างเป็นผู้กระทำการ ที่สามารถปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างคนในชุมชน โดยเฉพาะคนจนที่มีถูกมองในฐานะผู้รับการสงเคราะห์ให้มาเป็นผู้ที่มีความสามารถกระทำการได้และพร้อมจะพัฒนาได้ เนื้อหาในบทนี้ จึงเริ่มจากกรอบคิด “ชุมชน” ในฐานะพื้นที่ของความสัมพันธ์และปฏิบัติการทางสังคม จากนั้นคณะผู้เขียนจะนำเสนอกระบวนการพัฒนานวัตกรรมกระบวนการทำงานกับคนจนเมืองผ่านโมเดล 1:5

1. “ชุมชน” คือพื้นที่ของความสัมพันธ์และปฏิบัติการทางสังคม

ชาติวิวัฒน์ ร่วมสุข ผู้นำชุมชนสุขสำราญ อำเภอเมืองอำนาจเจริญ ซึ่งทำงานกับชาวบ้านมากกว่า 20 ปี¹ กล่าวว่า “อยากที่จะเห็นชาวบ้านมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เนื่องจากชุมชนไม่ได้มีงบประมาณของการบริหารในชุมชนเอง

¹ คุณชาติวิวัฒน์ ร่วมสุข เป็นแกนนำคนสำคัญในองค์กรภาคประชาสังคม และเป็นผู้ทำงานในขบวนการองค์กรชุมชนอำนาจเจริญเวทีเสวนา “จนเด้อ ... แต่บ่จนปัญญา” นวัตกรรมแก้จนชุมชนสุขสำราญ วันที่ 22 มีนาคม 2564 ณ ศาลาเทพพระขาม ชุมชนสุขสำราญ หมู่ที่ 13 จัดโดยมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

ทางชุมชนก็พยายามทำทุกอย่าง เพื่อให้ชาวบ้านก้าวออกมาจากความทุกข์ยากไม่ว่าจะเป็นเรื่องสวัสดิการต่างๆ หรือการจัดตั้งกลุ่มต่างๆ แต่ทุกสิ่งที่ทำขึ้นมา ก็ยังไม่สามารถเข้าถึงความยากจนของชาวบ้านได้ แท้ที่จริงแล้วชาวบ้านนำตนเองเข้าไปผูกพันอยู่กับเรื่องของเงิน เรื่องของหนี้สิน ที่ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถก้าวพ้นจากความยากจนออกมาได้ แต่อย่างหนึ่งที่ชาวบ้านมี คือสติปัญญา มีชุมชนที่คอยช่วยเหลือและสนับสนุน แต่ขาดโอกาสที่จะทำให้คุณภาพชีวิตของตนเองดีขึ้น กระบวนการแก้ไขปัญหาคือเริ่มต้นที่ชุมชนเป็นอันดับแรก เพราะชาวบ้านบางคนก็ไม่ได้ต้องการเงินเป็นหลัก บางคนต้องการแค่คำแนะนำหรือกำลังใจในการดำเนินชีวิต และตนเองเชื่อว่าภายใต้การดำเนินงานในครั้งนี้นักบ้านจะสามารถก้าวพ้นจากคำว่าทุกข์ยากได้ ซึ่งเป็นสิ่งที่ชาวบ้านมีกำลังใจในการต่อสู้ต่อไป ถึงแม้ว่าจะยากเย็นเพียงใดก็ตาม และคาดหวังว่าสักวันต้องเป็นวันของพวกเขา จากเสียงของพวกเราที่เปล่งออกมาให้ทุกคนได้รับฟัง”

ประเด็นสำคัญที่คนชาติวิวัฒน์ กล่าวข้างต้นทำให้เห็นภาพความเป็นชุมชนอีกแบบหนึ่ง นั่นคือชุมชนเป็นพื้นที่ของการผสมผสานระหว่างตัวชาวบ้านกับคนอื่น ๆ ในสังคมในระดับต่างๆ ในฐานะผู้ปฏิบัติการที่มีความเป็นพลวัตในพื้นที่ การพัฒนาเพื่อร่วมกันยกระดับความเป็นอยู่ของคนจน และอีกทั้งทำให้เห็นความหมายและปฏิบัติการของชุมชน ที่ต่างไปจากความหมายของชุมชนที่มองชุมชนจากมุมมองสมัยใหม่ ที่แยกชุมชนออกจากสังคมใหญ่ในลักษณะคู่ตรงกันข้าม หรือมองปัจเจกบุคคลผู้มีอิสระ มีเหตุมีผล และยึดถือผลประโยชน์กับสังคมใหญ่แยกออกจากกัน รวมทั้งมองว่า ชุมชนถูกทำร้ายจากเสรีนิยมและรัฐไม่ได้โยติเหลียวแลชุมชน จนเป็นต้นตอของปัญหาความยากจน (ดู Rawls, 1971, Dworkin 1985) หรือมองจากมุมมองชุมชนนิยมที่มักจะต่อต้านรัฐและระบบตลาด ซึ่งทางออกคือการรับรองสิทธิและสร้างความเป็นธรรมให้กับชุมชน (ดู Taylor, 1992,

Fraser, 1997) และหันมาให้ความสนใจคุณค่าที่ฝังตัวอยู่ในชุมชน เช่น ทูทางสังคม (Social capital) ที่เป็นฐานสำคัญภายในชุมชน และส่งเสริมคุณค่าวัฒนธรรมในชุมชนโดยดึงออกมาให้ทำหน้าที่ สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ความรับผิดชอบร่วมกัน (ดู Putnam, 1993, 1994)

นอกจากนี้การกล่าวของคุณชาตีว์ฌน์ ในครั้งนั้นทำให้ผู้เขียนนึกถึงงานที่มีอิทธิพลต่อการทำความเข้าใจความเป็นชุมชน ในฐานะผู้ปฏิบัติการที่มีส่วนร่วมคืองานเขียนของนักวิชาการหลายคน จากสำนักคิดที่มองชุมชนจากมุมมองของการวิพากษ์ความเป็นสมัยใหม่ เช่น อะแลง ดูเลนที่เสนอว่าสังคมหรือชุมชนคือพื้นที่ที่ไม่จำเป็นต้องเป็นระเบียบหรือมีเอกภาพ แต่คือพื้นที่หรือระบบของความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนและหลากหลาย การเปลี่ยนแปลงสังคมหรือชุมชนจำเป็นต้องอาศัยการทำงานขององคาพยพในสังคมแบบหลายชั้นท่ามกลางความย้อนแย้งของสังคม ผ่านกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Touraine, 1995) และ งานของบาวแมน (Bauman, 2001) ที่ว่าชุมชนคือพื้นที่ที่ร่วมกันสร้างขึ้นมา ดูแลกันและกัน มีความตระหนักในพันธะและห่วงใยกัน การเคารพสิทธิความเท่าเทียมในความเป็นมนุษย์ และปฏิบัติการร่วมภายใต้สิทธิโดยไม่กีดกันคนอื่น

การลุกขึ้นมาาร่วมกันแก้ไขความยากจนในชุมชนที่เสนอโดยคุณชาตีว์ฌน์ ข้างต้น เป็นการเปิดพื้นที่ให้กับคนนอกและผู้คนที่หลากหลายให้เข้ามาร่วมด้วยช่วยกัน เพื่อเสนอทางออกหรือทางเลือกในการพัฒนาอย่างสร้างสรรค์ได้ร่วมกันผลักดันความคิดและแนวทางใหม่ๆ อันสะท้อนถึงกระบวนการเคลื่อนไหวภาคพลเมืองหรือประชาสังคมที่ทำหน้าที่ขยายพื้นที่ให้คนได้แสดงศักยภาพในการขับเคลื่อนสังคมร่วมกัน (Touraine, 1995)

ภายใต้โครงการวิจัยฯ คณะผู้เขียนมองว่า ชุมชนคือพื้นที่ความสัมพันธ์และปฏิบัติการ (Practice) ที่คนในชุมชนทำงานร่วมกับคนอื่นๆ ที่หลากหลายในสังคม เพื่อร่วมกันผลิตสร้างความหมายการพัฒนาและลดความยากจน

ผ่านปฏิบัติการหลายแบบ เพื่อทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นทั้งระดับปัจเจกบุคคลและโครงสร้าง ดังสะท้อนได้จากสิ่งที่ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2555, น.14) ที่ได้กล่าวว่า “ปฏิบัติการมิใช่เป็นเพียงมนุษย์ทำเท่านั้น แต่หมายถึงการปฏิสัมพันธ์กันในลักษณะที่จะปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจ การเข้าไปเกี่ยวข้องกันเพื่อเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ดังนั้น อะไรที่ทำแล้วไม่ช่วยให้เปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจจึงไม่ใช่ปฏิบัติการ”

ดังนั้น ภาคปฏิบัติการเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนจึงมิใช่สิ่งที่คิดหรือถูกกำหนดมาก่อนแล้วแต่อย่างใด หากแต่เป็นการสร้างขึ้นมาจากการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนหลากหลายกลุ่ม ทั้งรัฐ ประชาชน ภาควิชาการ และเครือข่ายต่างๆ ผ่านการแลกเปลี่ยน ถกเถียงอย่างสร้างสรรค์ เปิดกว้างทางความคิดให้มีการสื่อสาร เคารพ อัตลักษณ์ และการมีส่วนร่วม ซึ่งขึ้นกับบริบทของพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรม การเข้าร่วมของคนในชุมชนตั้งอยู่บนฐานการรับผิดชอบต่อหลักการร่วมกัน เช่น สิทธิความเป็นพลเมือง และภาคประชาสังคม เป็นต้น

คณะผู้เขียนนึกถึงแนวคิดของฮาเบอร์มาสที่เสนอแนวคิดประชาสังคมจากมุมมองความเป็นปริณชวลสาธารณะ (Public sphere) ในฐานะพื้นที่ทางสังคมที่เป็นพื้นที่ที่ทุกฝ่ายมีความเชื่อมโยงกันและคนในสังคมมีส่วนร่วมและกำหนดความหมายเพื่อการสื่อสารระหว่างกันในพื้นที่สาธารณะ (Habermas, 1989) โดยผู้คนสามารถนำเสนอประเด็นปัญหาอย่างอิสระ สร้างแรงกดดันให้ประเด็นปัญหาในสังคมนั้น ได้เกิดการแก้ไขจากหลายมุมมองอันมาจากเครือข่ายของประชาสังคมและองค์กรทางสังคม (Habermas, 1996)

ด้วยแนวคิดดังกล่าวข้างต้นทำให้โครงการวิจัยฯ เห็นว่าความเป็นสากล (Universal) ของการพัฒนาเพื่อลดความยากจน เช่น หนึ่งนโยบายทำเหมือนกันทั้งหมด (One policy fits all) ดังคำกล่าวที่ว่า “การพัฒนาแบบตัดเสื้อโหล” ที่พื้นฐานแนวคิดเรื่องความเป็นมาตรฐานเดียวกัน (Standardization)

ตามความเชื่อของนักคิดแนวสมัยใหม่นั้นคงจะไม่ใช่คำตอบสำเร็จรูป เพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนเรื้อรังหรือความยากจนตกตาดันได้เพราะการพัฒนาที่เป็นมาตรฐานเดียวกันได้ละเลยบริบทเฉพาะของพื้นที่ทั้งเชิงสภาพทางภูมิศาสตร์และเงื่อนไขเฉพาะทางสังคม และที่สำคัญยังเป็นการพัฒนาแบบรวมศูนย์ ณ จุดเดียว หรือมาจากที่ใดที่หนึ่งหรือการครองอำนาจนำของศูนย์กลางใดศูนย์กลางหนึ่ง (ดู O' Hearn and Munck, 2001)

ภายใต้งานวิจัยฯ การพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนควรมีฐานคิดเกี่ยวกับความเฉพาะของพื้นที่ (Spatial particularism) ในลักษณะ “การพัฒนาแบบวัดตัว” (Trailer made) หมายถึงการพัฒนาที่มีหลากหลายรูปแบบและกระบวนการ ขึ้นกับบริบทเงื่อนไขของพื้นที่ในมิติต่างๆ ไม่ใช่ “การพัฒนาแบบตัดเสื้อโหล” ขณะเดียวกันพวกเราก็มีความเชื่อว่าการแก้ไขปัญหาความยากจนจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างการพัฒนาเพื่อให้คนยากไร้เข้าถึงประโยชน์จากการพัฒนาไปพร้อมกัน และต้องเปิดพื้นที่ให้คนในพื้นที่มีส่วนร่วมในการออกแบบการพัฒนาด้วยตัวเอง ตามเงื่อนไขบริบทแวดล้อม และทุนต่างๆ ในพื้นที่

2. นวัตกรรมสังคม: ต่อยอดเพื่อจัดความสัมพันธ์ใหม่

ภายใต้โครงการวิจัยฯ ทำให้คณะผู้เขียนเห็นว่า นวัตกรรมทางสังคม (Social innovation) หมายถึง “ปฏิบัติการใหม่ๆ ทางสังคมที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อตอบสนองความต้องการทางสังคม มุ่งหวังให้สังคมดีขึ้นกว่าเดิมผ่านการจัดความสัมพันธ์ทางอำนาจใหม่ๆ หรือการจัดเงื่อนไขใหม่ๆ ระหว่างกลุ่มคนให้สังคมเพื่อเน้นให้คนด้อยโอกาสมีพื้นที่ มีเสียง มีโอกาสได้แสดงตัวตน ความต้องการและสิทธิของตนเองในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะด้านการสร้างรายได้เพิ่มขึ้น เข้าถึงการศึกษา การประกอบอาชีพ และการมีที่อยู่อาศัยที่มั่นคงขึ้น เป็นต้น เพื่อทำให้ภาคประชาสังคมเข้มแข็งขึ้น การจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

ใหม่จะช่วยให้คนจนที่เคยถูกมองว่า เป็นเพียงผู้รับการสงเคราะห์อย่างเดียว คนซึ่งเกียจ หรือด้อยความสามารถ จนกลายเป็นประชาชนที่ไม่ตื่นตัว ให้กลายเป็นประชาชนผู้มีตัวตน มีความหมายและเป็นผู้มีความสามารถที่จะกระทำการ (Agency) “ได้”

โมเดล: นวัตกรรมกระบวนการทำงานกับคนจน 1:5

กรณีชุมชนสุขสำราญ

นักวิจัยภายใต้โครงการวิจัยฯ ได้ทำงานร่วมกับแกนนำในชุมชนสุขสำราญ ในขั้นแรกได้สำรวจความยากจนหลายครั้งทั้งการสำรวจด้วยแบบสอบถาม และทราบว่าครัวเรือนภายใต้ฐานข้อมูลขนาดใหญ่มีจำนวน 27 ครัวเรือน เมื่อนำข้อมูลมาสรุป หรือกับแกนนำในชุมชนว่า การทำความเข้าใจ ความยากจนจากผลการสำรวจด้วยแบบสอบถามมีข้อดีที่เห็นภาพกว้างของทุนห้าด้านของครัวเรือน แต่ไม่ทำให้เห็นอาการหรือความลึกและความรุนแรงของความยากจนได้

ทำความเข้าใจบริบทชุมชน

ในอดีตพื้นที่ของชุมชนเคยเป็นที่รกร้างว่างเปล่า จากนั้นถูกจับจองแผ้วถางบุกเบิกโดยกลุ่มคนที่เดินทางมาจากหลากหลายแห่ง เพื่อเปลี่ยนที่ดินรกร้างเป็นที่นาสำหรับปลูกข้าวและพืชเกษตรชนิดอื่นๆ เพื่อการยังชีพและสร้างรายได้เรื่อยมา นอกจากนั้น ยังมี “ลำห้วยปลาแดก” เป็นแหล่งน้ำสำคัญไหลผ่านชุมชน ชาวบ้านสามารถใช้น้ำจากลำห้วยเพื่อการเกษตรกรรมและการประมงเรื่อยมา ทำให้แม้จะอยู่ในเขตเทศบาลเมืองแต่ก็ยังคงมีผู้ที่ทำอาชีพเกษตรกรรมด้วยประมาณ 50 ครอบครัว ส่วนใหญ่เป็นการทำนาปีเพียงครั้งเดียว โดยพื้นที่นาเกือบทั้งหมดอยู่นอกพื้นที่ของชุมชน ซึ่งที่ผ่านมาชาวบ้านเคยทำนาปรังแต่ไม่ค่อยได้ข้าว และบางส่วนมีการปลูกพืชอื่นในช่วง

หน้าแล้งและการปลูกพืชชนิดอื่นตามฤดูกาล เช่น ปลูกข้าวโพดหวาน โดยใช้น้ำจากระบบชลประทาน อย่างไรก็ตาม การขยายตัวของประชากรที่มากขึ้นในระยะหลังส่งผลให้สภาพพื้นที่ชุมชนเปลี่ยนแปลงไป ที่ดินที่เคยเป็นของกลุ่มผู้บุกเบิกถูกถ่ายทอดส่งต่อถึงลูกหลาน และมีการแบ่งขายให้กับคนกลุ่มหลังที่เข้ามาอาศัย เพื่อหวังความเจริญเติบโตของความเป็นเมืองอำนาจเจริญ รวมทั้งการบริจาคและการซื้อที่ดินสำหรับเป็นสถานที่ใช้ประโยชน์ และที่ตั้งสถานที่สำคัญของชุมชน เช่น วัด ศาลาประชาคม โรงเรียน ฯลฯ

ลำห้วยปลาแดกเป็นแหล่งอาหารสำคัญมาแต่อดีต แต่ในปัจจุบันการเปลี่ยนแปลงการถือครองที่ดินจากเกษตรกลายเป็นเมือง และที่อยู่อาศัยในระยะหลังส่งผลให้ทรัพยากรธรรมชาติสูญหายลดน้อยลงไป ชาวบ้านจึงเก็บหาอาหารตามธรรมชาติได้ยากขึ้น ทำให้บางคนหันมาหารายได้จากแหล่งอื่นที่ไม่ต้องลงทุน เช่น การเก็บขยะหรือของเก่าขาย “ห้วยปลาแดก อ่างใหญ่ ฟุ้งนา ป่าริมห้วย แต่ภายหลังกลายเป็นคันทูแล้ว คนจนเข้าไปหาอยู่หากินแต่พอยังชีพ และมีมาขายส่วนน้อย” (ชาติวิวัฒน์ ร่วมสุข, 2563)

จากฐานข้อมูลพบว่า ชุมชนสุขสำราญเหนือมีรายได้เฉลี่ยโดยรวมต่อครัวเรือนเท่ากับ 78,201.58 บาทต่อปี การเก็บข้อมูลของทีมนักวิจัยพบว่า คนในชุมชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพค้าขายในตลาด เช่น เสื้อผ้า ผัก อาหาร หาบแร่แผงลอย บ้างรับจ้างแบกของในตลาด เป็นช่างปูน ช่างไม้ ทำงานก่อสร้าง และบางส่วนเป็นข้าราชการ อย่างไรก็ตาม กลุ่มคนจนส่วนใหญ่เป็นผู้ที่ไม่มีอาชีพแน่นอน รายได้ส่วนใหญ่มาจากบัตรสวัสดิการแห่งรัฐ บางคนหาของเก่าไปขาย หรือหาของป่าไปขายได้เพียงครั้งละ 5-10 บาท นอกจากนั้นชุมชนมีกองทุนร้านค้าบริการชุมชนและกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ มีการรับสมาชิกและปันผลให้กับสมาชิกและการจัดสวัสดิการต่างๆ ในการบริหารมีการคินหุ้น คินกำไรให้กับชาวบ้านหลังจากการระดมหุ้น รวมทั้งกองทุน

เงินล้าน กองทุน SML ฯลฯ ทุกกิจกรรมเกิดขึ้นตามนโยบายของหน่วยงานภาครัฐ และคนจนกลุ่มยากไร้ที่สุดในชุมชนนี้มี 27 ครั้วเรือนจากครั้วเรือนทั้งหมด 505 ครั้วเรือน

กระบวนการทำงานกับคนจน

นักวิจัยและแกนนำชุมชนได้ประชุมเพื่อหารูปแบบการทำงานกับคนจนใหม่ๆ เพื่อเข้าใจและเข้าถึงคนจนแบบที่ไม่เคยทำกันมาก่อน เพื่อปรับกระบวนการดำเนินการทำงานและการเข้าถึงคนจนได้ และเน้นให้คนจนมีส่วนร่วมในการออกแบบการแก้ปัญหาความยากจน

ที่ประชุมมีข้อสรุปร่วมกันว่า แนวทางการทำงานควรมีลักษณะการสร้างนวัตกรรมกระบวนการหรือนวัตกรรมสังคม ซึ่งเป็น “การแก้ไขปัญหารายครั้วเรือนโดยชุมชน” ที่เรียกว่า “**นวัตกรรมกระบวนการทำงานกับคนจน 1:5**” โดยมีแนวคิดใหม่คือการมีอาสาสมัครชุมชน ซึ่งเป็นคนในชุมชนทำงานกับครั้วเรือนคนยากไร้โดยตรงในระดับรายครั้วเรือนและเน้นให้ครั้วเรือนยากไร้มีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของตนผ่านกระบวนการค้นหาศักยภาพ และความเป็นไปได้ทั้งในระดับครั้วเรือนและชุมชน นำไปสู่การแก้ไขความยากจนทั้งระดับครั้วเรือนและระดับชุมชน โดยมีกระบวนการดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การหาอาสาสมัครชุมชนเพื่อทำงานกับคนยากไร้แบบกลุ่มย่อย

นักวิจัยและแกนนำของชุมชนได้หารือแนวทางการทำงานกับคนยากไร้ โดยการมีทีมอาสาสมัครชุมชน 1 ทีมเป็นแกนนำสำคัญตามแนวคิด “**ให้คนในชุมชนดูแลกันเอง**” โดยจำนวนอาสาสมัครชุมชนจะเป็นจำนวนเท่าใดให้ขึ้นกับการตกลงร่วมกันว่าอาสาสมัครชุมชน 1 คนจะสามารถทำงานกับครั้วเรือนคนจนยากไร้ได้อย่างทั่วถึงถึงครั้วเรือน จากฐานข้อมูลขนาดใหญ่ทำให้ทราบ

ว่าในชุมชนสุขสำราญมีครัวเรือนยากไร้จำนวน 27 ครัวเรือน ดั้งนั้นที่ประชุม ได้มีมติว่าจำนวนอาสาสมัครน่าจะมี 5 คน โดย อาสาสมัคร 1 คนทำงาน กับครัวเรือนยากไร้ระหว่าง 5-6 ครัวเรือน ทั้งนี้ การเลือกอาสาสมัครเป็นการ เลือกกันเองภายในชุมชน ซึ่งเป็นกลุ่มคนอาสาอยากช่วยเหลือคนจนอยู่แล้ว และมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชุมชนมาก่อน

การหารือร่วมกันระหว่างอาสาสมัครชุมชนและนักวิจัย

ขั้นตอนที่ 2 นักวิจัย แยกนำชุมชน และอาสาสมัครชุมชนได้ร่วมกัน หารือแนวทางการทำงาน

ทีมทั้งหมดร่วมหาแนวทางทำความเข้าใจความยากจนแบบอื่นๆ มีอย่างไรบ้าง เพื่อให้เข้าถึงและเข้าใจสภาพแวดล้อมและปัญหาที่แท้จริงของ คนยากไร้ในชุมชน นักวิจัยได้เสนอเครื่องมือการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูล ด้วยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อเก็บข้อมูลเชิงลึกด้วยเทคนิคแบบง่ายๆ เพื่อให้ อาสาสมัครชุมชนสามารถทำได้ ได้แก่ การทำผังครอบครัว และเส้น

ประวัติศาสตร์ชีวิตของสมาชิกรายครัวเรือน เพื่อเข้าใจความสัมพันธ์ของคนในครัวเรือนและจุดหักเหสำคัญๆ ที่เกิดขึ้นแต่ละช่วงของครัวเรือนนั้นๆ และได้จัดอบรมเชิงปฏิบัติการการใช้เครื่องมือเหล่านี้ให้กับอาสาสมัครชุมชนและลงมือปฏิบัติ โดยใช้เครื่องมือดังกล่าวด้วยกันกับนักวิจัยและผู้ช่วยนักวิจัย

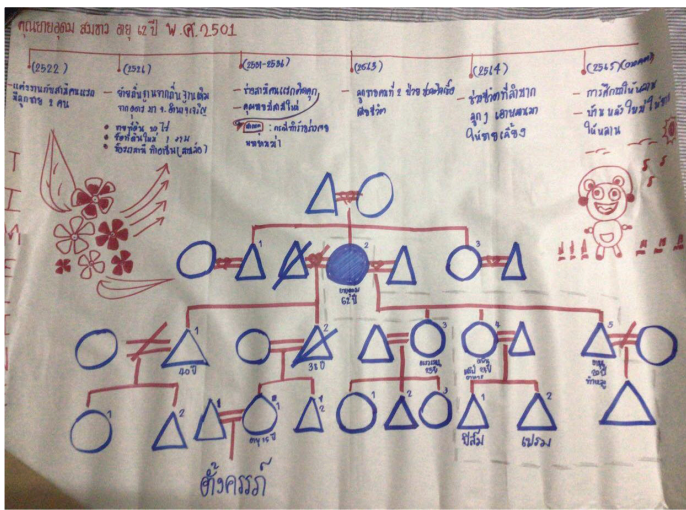
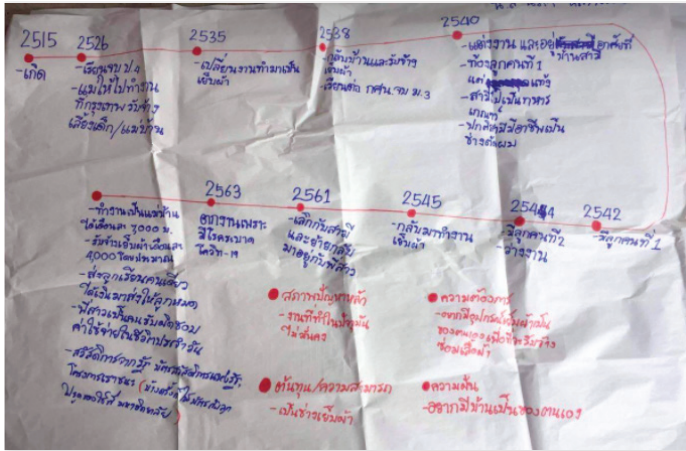

การทำงานของอาสาสมัครชุมชน นักวิจัยและนักศึกษา (ผู้ช่วยนักวิจัย)

ขั้นตอนที่ 3 อาสาสมัครชุมชนร่วมกับทีมวิจัยทั้งนักวิจัยและผู้ช่วยนักวิจัยลงมือเก็บข้อมูลระดับครัวเรือนเชิงลึก

ทีมได้เริ่มการใช้เทคนิคการทำผังครอบครัว และ เส้นประวัติศาสตร์ชีวิต โดยแบ่งเป็น 5 ทีมตามจำนวนอาสาสมัครและนำข้อมูลแต่ละครัวเรือนมาสรุปให้เห็นว่าสมาชิกในครัวเรือนเป็นใครบ้าง คนในครัวเรือนมีความสัมพันธ์กันอย่างไร ใครเป็นคนหาเลี้ยง ใครพึ่งพิง รวมทั้งปัญหาสุขภาพ ปัญหาต่างๆ ในการดำรงชีพ นอกจากนั้นยังได้สรุปการเปลี่ยนแปลงและจุดหักเหของครัวเรือน เช่น ช่วงที่เกิดความเจ็บป่วย มีคนเสียชีวิต

สูญเสียทรัพย์สิน หรือ ปัญหาสุขภาพอื่นๆ รวมทั้งเหตุการณ์สำคัญอื่นๆ ที่เกิดขึ้น เป็นต้น ดังตัวอย่างข้างล่างนี้

ตัวอย่างการทำแผนผังครอบครัว

ขั้นตอนที่ 4 ทีมนักวิจัยและอาสาสมัครชุมชนได้ร่วมกันวิเคราะห์ และประเมินความต้องการระดับครัวเรือน

ทีมอาศัยฐานข้อมูลเชิงลึก (ข้อมูลขนาดจิ๋ว) ประกอบกับฐานข้อมูลเชิงปริมาณ โดยพบว่าครัวเรือนคนจนเต็มไปด้วยความซับซ้อนหลากหลายปัญหารวมกันในคราวเดียวกัน ความต้องการหลักๆ ของครอบครัวคนจนคือที่อยู่อาศัย การเข้าถึงสวัสดิการ การมีอาชีพที่มั่นคง การได้รับการศึกษาดังตัวอย่างต่อไปนี้

กรณีที่ 1 ครอบครัวของนางนัม (นามสมมุติ) เป็นผู้สูงอายุดูแลผู้ป่วยติดเตียง เคยขายสัมตำมาก่อน มีสภาพบ้านเป็นพื้นต่ำไม่เหมาะกับการอยู่อาศัย มีค่าใช้จ่ายสูงเพราะมีผู้ป่วยติดเตียงและผู้ป่วยจิตเวชในบ้าน เคยถูกภาครัฐเรียกเก็บค่าวัสดุอุปกรณ์ต่อเติมบ้าน

กรณีที่ 2 ครอบครัวนางสม (นามสมมุติ) มีอาชีพหาบเร่ มีลูก 4 คน ค่าใช้จ่ายไม่เพียงพอ ลูกป่วยเป็นครั้งคราว ลูกคนโตไม่ช่วยเหลือนัก ลูกหนึ่งคนติดเหล้า ที่ตั้งบ้านเป็นของหลาน บ้านทรุดโทรม มีรายได้จากสวัสดิการของรัฐ ผู้สูงอายุมีอาชีพหาบเร่/ลูกสาวเป็นแม่บ้าน นายจ้างเอาเปรียบบ่อยๆ อยากให้ลูกสาวมีงานมั่นคงขึ้น

กรณีที่ 3 ครอบครัวนางแหลม (นามสมมุติ) สามีและลูกสาวที่เคยเป็นเสาหลักเสียชีวิต ติดหนี้ธนาคาร เจ้าหนี้ตามทวง ต้องคอยหนี เคยค้าประกันให้เพื่อนกู้ ธกส. ทำให้ถูกยึดที่ 20 ไร่ บ้านชำรุด ไม่มีประตู บ้านที่อาศัยอยู่ไม่ใช่ของตนเอง แต่เป็นของลูกพี่สาว เทศบาลเคยมาถ้ำยรูปบ้าน แต่ยังไม่เคยได้รับความช่วยเหลือ ไม่มีน้ำใช้ (ถูกยกมิเตอร์)/ปัจจุบันเป็นแม่บ้านล้างจาน, ทำเกษตรกรรม

กรณีที่ 4 ครอบครัวนางจำปา (นามสมมุติ) มีอาชีพขายข้าวโพดต้ม ถั่วต้ม เช่าบ้านที่เคยเป็นของตัวเองอยู่เพราะแม่เอาไปจำนองแล้วหลุดจำนอง/สภาพบ้านผุพังมาก หลังคาทรุดหนัก และกำลังถูกไล่จากเจ้าของบ้าน

(พ่อเป็นตำรวจเสียชีวิตแล้ว)/มีมอเตอร์ไซด์ 1 คัน อยู่กัน 5 คนในครอบครัว ต้องดูแลน้องสาวตาบอด เสียสติ เป็นลมชัก น้องสาวอีกคนทำขนมเก้ง ส่วนน้องชายไม่ลงรอยกัน/อยากได้ทุนทำขนมขาย โดยให้น้องสาวทำ เพื่อดูแลน้องที่พิการไปด้วย แล้วตัวเองเอาไปขาย

กรณีที่ 5 ครอบครัวนายเหลา (ชื่อสมมุติ) นายเหลากับภรรยาเป็นผู้สูงอายุคือมากกว่า 80 ปี เช่นรถเก็บบขยะ, ไม่มีบ้าน ไม่มีที่นอนเป็นหลักแหล่งเช่าที่ดินให้ลูกชาย แต่ตนเองสร้างกระท่อมอยู่ตรงบ้านเช่า เจ้าของที่เรียกค่าเช่าสูงขึ้นเรื่อยๆ ลูกชายตกงาน

การหารือระหว่างอาสาสมัครชุมชน กลุ่มเป้าหมายและนักวิจัย

ขั้นตอนที่ 5 ร่วมหารือแนวทางการพัฒนาและช่วยเหลือตามความต้องการและทำให้ศักยภาพคนจนเผยออกมาอย่างชัดเจน

ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนที่สำคัญมากเพราะทำให้เห็นว่าคนจนมีศักยภาพในการเปลี่ยนแปลงตัวเองหากเขามีโอกาสและทรัพยากร ด้วยการแลกเปลี่ยนและต่อรองด้วยข้อมูล อาสาสมัครแต่ละคนได้ประสานครัวเรือนที่ตน

รับผิดชอบเพื่อมาประชุมหารือกับอาสาสมัครและทีมวิจัย เกี่ยวกับแนวทางการแก้ไขปัญหาความยากจน ผู้แทนครัวเรือนคนจนได้มาหารือกับทีมนักวิจัยและอาสาสมัครชุมชนโดยทีมวิจัยและอาสาสมัครชุมชน ได้นำเสนอข้อมูลของครัวเรือนที่ทีมวิจัยและอาสาสมัครครัวเรือนได้เก็บรวบรวมและวิเคราะห์มาแล้ว และได้สนทนาสอบทานข้อมูลกับกลุ่มคนจนเป้าหมายว่า ข้อมูลเหล่านี้ถูกต้องหรือไม่ และครัวเรือนกลุ่มเป้าหมายมีความต้องการพัฒนาอย่างไร ด้วยวิธีการอย่างไร กลุ่มเป้าหมายได้ยืนยันข้อมูลของครัวเรือนและต่อรองเกี่ยวกับความต้องการของตนเอง และนำเสนอข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับสภาพความเป็นอยู่ความต้องการ ดังเช่นกรณีของนางสมใจ (นามสมมุติ) ที่เสนอว่าตนต้องการทุนประกอบอาชีพเพื่อเลี้ยงครอบครัวและเพิ่มรายได้ส่งลูกเรียน ตนมีความสามารถในการทำพวงหรีด ดอกไม้ประดิษฐ์ เย็บเศษผ้า และสานตะกร้า ดังนั้น หากมีทุนเพื่อทำอาชีพจะทำให้ตนสามารถเพิ่มรายได้มากขึ้น

ขั้นตอนที่ 6 การจัดทำโครงการนำร่องระยะสั้นและระยะยาว

อาสาสมัครได้ทำงานใกล้ชิดกับครัวเรือนคนจน โดยการเข้าไปสอบถามกับครัวเรือนกลุ่มเป้าหมายเกี่ยวกับโครงการช่วยเหลือเฉพาะหน้าว่ามีอะไรบ้าง และนำมาหารือกันภายในทีมจนได้ข้อสรุปในการแบ่งกลุ่มคนจนออกเป็น 5 กลุ่มตามความต้องการรับความช่วยเหลือ ได้แก่ 1) กลุ่มต้องสงเคราะห์ด้านที่อยู่อาศัยทั้งผ่านโครงการบ้านพอเพียงของสภาองค์กรชุมชน 2) กลุ่มส่งเสริมอาชีพขั้นพื้นฐาน เช่น การช่วยเหลืออุปกรณ์การทำมาหากิน 3) กลุ่มต้องการการสนับสนุนทุนการศึกษา 4) กลุ่มบำบัดรักษาด้านสุขภาพ และ 5) กลุ่มพัฒนาเป็นผู้ประกอบการ ซึ่งทีมวิจัยได้สนับสนุนทรัพยากรเพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้าให้กับคนยากไร้ทั้ง 27 ครัวเรือนไปแล้ว

สำหรับโครงการลดความยากจนระยะยาวนั้น ทีมนักวิจัยและอาสาสมัครชุมชนได้หารือร่วมกันว่าจะพัฒนาการให้สินเชื่อขนาดเล็ก (Microfinance)

เพื่อครอบครัวคนจนยากไร้และกลุ่มคนจนหนี้สิน ผ่านกิจกรรมการออมของ คนจน และการปล่อยกู้คนจน โดยมีสมมุติฐานว่า “คนจนออมได้/อยากออม” และ “คนจนรู้จักการลงทุน” โดยการสนับสนุนและเสริมหนุนกองทุนเดิมใน ชุมชนเพื่อให้คนจนยากไร้และคนจนหนี้สินเข้าถึงการออมและการกู้เพื่อการ ลงทุนได้ เช่น “การออกแบบเมนูการออม” ให้เหมาะสมกับเงื่อนไขเฉพาะ ของคนจน รวมทั้งการส่งเสริมการตั้งวิสาหกิจเพื่อกลุ่มคนจนโดยเฉพาะ

แนวทางการสร้างความเข้มแข็งให้กับอาสาสมัครชุมชน 1 คน เพื่อ ทำงานใกล้ชิดกับ 5 ครอบครัวคนจนนั้น ณ ปี 2564 เป็นเพียงจุดเริ่มต้น นวัตกรรมกระบวนการทำงานกับคนจนนั้น ต้องดำเนินการด้วยกระบวนการ มีส่วนร่วมของคนจนกลุ่มเป้าหมายโดยนำเสียง ข้อมูล ข้อเสนอ ความ ต้องการของเขามาเป็นองค์ประกอบสำคัญในการวางแผนการทำงาน

3. สรุป

โมเดลนวัตกรรมกระบวนการทำงานกับคนจน 1:5 สะท้อนถึงการ สร้างขึ้นใหม่ผ่านกระบวนการแลกเปลี่ยนความเห็น การถกเถียงเพื่อหา แนวทางการแก้ไขปัญหาความยากจน ในรูปแบบใหม่ร่วมกันบนพื้นฐาน ของการมีส่วนร่วมระหว่างกลุ่มคนยากไร้ อาสาสมัครชุมชน และนักวิชาการ โดยการแก้ไขปัญหาความยากจนนั้น ได้เชื่อมโยงเข้ากับชีวิตประจำวันของ คนจนผ่านการระดมทรัพยากร สอดคล้องกับประเด็นที่ Mellucci (1996) ได้กล่าวไว้ว่าชุมชนนั้นต้องมีความเป็นพลวัต มีการเคลื่อนไหวตลอดเวลา ไม่ตายตัวหรือแน่นิ่งแข็ง ชุมชนถูกสร้างขึ้นใหม่อยู่เสมอๆ ผ่านการแลกเปลี่ยนต่อรอง เพื่อให้เกิดการช่วยเหลือกัน การตัดสินใจร่วมกัน การเห็น ตัวตนของกันและกัน สิ่งเหล่านี้คือปรากฏการณ์ในชีวิตประจำวัน ซึ่งการ สร้างความเป็นชุมชนเช่นนี้ ถือเป็น การสร้างอัตลักษณ์ร่วมของชุมชนเพื่อ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

เอกสารอ้างอิง

- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2555). **ถกความคิดสังคมนิยมในสังคมไทย**. เชียงใหม่. โคชยันมีเดียทิม.
- Bauman, Z. (2001). **Community: Seeking Safety in an Insecure World**. Cambridge. Blackwell.
- Dworkin, R. A. (1985). **Matter of Principle**. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press,
- Frazer, N. (1997). **Justice Interruptus: Critical Reflections on the "Postsocialist" Condition**. New York. Routledge.
- Melucci, A. (1996). **Challenging Codes: Collective Action in the Information Age**. Cambridge: University Press.
- O' Hearn, D and Munck, R. (2001). **'Critical Development Theory'**. 2nd edition. New York: Zed Books Ltd.
- Putnam, R. D. (1993). **Making democracy work. Civic traditions in modern Italy**. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R.D. (1994). **Social Capital and Public Affairs. Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences, 47 (8), 5-19.**
- Rawls, J. (1971). **A theory of justice**. Belknap Press/Harvard University Press.
- Taylor, Charles. (1992). "Politics of recognition" in A. Gutmann ed., **Multiculturalism**. Princeton: Princeton University Press.
- Touraine, A. (1995). **Critique of Modernity**. Oxford. Westview Press.

บทส่งท้าย

คนจนจะต้องไม่ถูกทิ้งข้างหลัง:
ความท้าทาย โอกาส และความยั่งยืน

บทส่งท้าย

คนจนจะต้องไม่ถูกทิ้งข้างหลัง: ความท้าทาย โอกาส และความยั่งยืน

กนกวรรณ มะโนรัมย์

ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ

ปาริชาติ ภิญโญศรี

หนังสือเล่มนี้พยายามบอกกล่าวผู้อ่าน ในการทำความเข้าใจความยากจนและคนจนและวิธีการเข้าถึงคนจนด้วยแง่มุมใหม่ๆ ผ่านประสบการณ์ทำวิจัยปีแรกของ “โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่และแก้ไขปัญหาความยากจนแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำอำเภอนาจเจริญ” ที่ดำเนินการระหว่างกลางปี 2563 ถึงกลางปี 2564 ซึ่งการเปลี่ยนแปลงวิธีการทำงานในระดับพื้นที่และการเปลี่ยนวิธีคิดและมุมมองต่างๆ ต่อความจนมีความสำคัญต่อการพัฒนาพื้นที่และทิศทางการพัฒนา การทำความเข้าใจความหมายและมุมมองต่อความยากจนและคนจนดังกล่าวอีกทั้งการเข้าถึงคนจน ซึ่งพอสรุปให้เห็นภาพดังนี้

ประการแรก “ความยากจน” คือการเมือง (Poverty as politics)

เพราะมิได้มีความหมายตรงตัวหรือตรงไปตรงมาแต่อย่างใด หากทว่า เต็มไปด้วยการสร้างค่านิยมที่หลากหลายมิติและซับซ้อน ขึ้นกับว่าใครคือผู้นิยามและใครมีอำนาจเหนือในการใช้ค่านิยมเพื่อกำหนดนโยบาย เครื่องมือและมาตรการเพื่อลดความยากจน อีกทั้งการหาข้อมูลเกี่ยวกับคนจน ว่า เป็นใคร อยู่ที่ไหน ทำอะไร มีความต้องการอะไรในชีวิต พยายามส่งสารออกมาว่าคนจนมองเห็นความยากจนของตนเองอย่างไร พวกเขาต้องเผชิญกับความยากจนอย่างไร อีกทั้งมีความฝันและความหวังท่ามกลางความทุกข์ยาก ความพยายามในการต่อสู้ดิ้นรนภายใต้ข้อจำกัดและพันธนาการต่างๆ รอบตัวเพื่อให้ตนเองอยู่รอด พร้อมกับความพยายามในการยื่นหยัดในศักดิ์ศรี และพลังของคนจนเอง ในฐานะมนุษย์คนหนึ่งที่มีคุณค่าและความหมาย ซึ่งทีมวิจัยได้ข้อสรุปว่า “คนจนคือพลัง” หรือการมองเห็นคนจนอย่างไรจากสายตาของคนหลายๆ คน

หรือหลายๆ องค์การหรือแม้แต่คนในบางกลุ่มด้วยกันเองที่มองเห็นว่า “คนจนคือภาระ” ทีมวิจัยจึงเห็นภาพภาพการทับซ้อนหรือเหลื่อมซ้อนรวมทั้งคู่ตรงข้ามของความเป็น “คนจน” อันได้แก่ ภาพ “คนจนคือพลังและคนจนคือภาระ” อยู่ตลอดเวลา ดังนั้น การทำความเข้าใจความยากจนจะต้องเข้าใจจากพื้นที่และบริบททางสังคมเศรษฐกิจการเมืองของพื้นที่เป็นตัวตั้งมากขึ้นเพื่อลดหรือหลีกเลี่ยงการพัฒนาเพื่อลดความยากจนแบบสั่งการลงมาอย่างที่คุณชินหรือที่ทีมวิจัยเรียกว่า “การพัฒนาแบบตัดเสื้อโหล” แต่ควรเน้นให้คนจนมีสิทธิมีเสียงได้พูดและแสดงออกมาถึงปัญหาความทุกข์ยาก และความต้องการหรือที่ทีมวิจัยเรียกการพัฒนาแนวนี้ว่า “การพัฒนาแบบวัดตัว”

ประการที่สอง ความอิทธิพลที่เหลือของการพัฒนากับการแก้ไขความยากจนที่ฝ่าข้ามด้วยการมองเห็นศักยภาพของความจน ภายใต้ข้อจำกัดบางประการ การขจัดความยากจน (End poverty) เป็นเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals: SDGs) อันดับแรกที่ว่าด้วยการลดความยากจนทั้งทางเศรษฐกิจ และความยากจนในมิติอื่นๆ ด้วย ตามการนิยามของแต่ละประเทศ เป็นที่ยอมรับกันว่า การพัฒนาของประเทศไทยที่ผ่านเน้นมิติด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก ซึ่งทำให้เกิดการพัฒนาอย่างไม่สมดุลและละเลยการทำความเข้าใจปัญหาความยากจนที่มีมิติเชิงลึก ในขณะที่โครงการพัฒนาของภาครัฐหลายโครงการก็มีเจือปนไขว่คว้ามากมาย และกลายเป็นปัญหาเชิงระบบที่ทำให้คนจนไม่สามารถเข้าถึงโครงการพัฒนาดังกล่าว กลายเป็นความอิทธิพลที่เหลือของการพัฒนา และทำให้การมองปัญหาความยากจนเน้นไปที่การสงเคราะห์เป็นหลัก ทั้งที่คนจนหลายกลุ่มมีพลังมีศักยภาพที่จะก้าวผ่านความยากจนได้โดยไม่ต้องพึ่งพารัฐมากนัก แต่คนจนก็มีข้อจำกัดภายในเพื่อระบบสังคมการเมืองและวัฒนธรรม มิได้เปิดโอกาสให้คนจนมีเสรีภาพและทรัพยากรที่พอเพียงต่อการก้าวพ้นออกจากความยากจนโดยง่าย แม้ว่า ภายในชุมชนจะมีเครือข่ายความช่วยเหลือทางสังคมวัฒนธรรมและเศรษฐกิจมาก่อนหน้าแล้วก็ตาม

ประการที่สาม การใช้ข้อมูลการนำมาใช้เป็นฐานการกำหนดนโยบาย ต้องบูรณาการข้อมูลเชิงลึกสู่การแก้ไขปัญหาความยากจนไม่พึ่งฐานข้อมูลขนาดใหญ่ (Big data) เพียงอย่างเดียว อันได้แก่ ข้อมูลของ TPMAP ที่เป็นการรวบรวมคนจนจากฐานข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) ของกรมพัฒนาชุมชน และการลงทะเบียนคนจนเพื่อได้รับบัตรสวัสดิการแห่งรัฐของกระทรวงการคลัง และข้อมูลจากการสำรวจผ่านกรอบคิดทุนห้าด้าน (กายภาพ มนุษย์ ธรรมชาติ สังคม และการเงิน) ของโครงการวิจัยนี้ ทีมวิจัยเห็นว่า ข้อมูลดังกล่าวนี้จำเป็นต้องมีการวิเคราะห์และประกอบสร้างเพิ่มเติม ด้วยข้อมูลเชิงลึก (Deep date) ผ่านการใช้เครื่องมือการวิจัยเชิงคุณภาพ ได้แก่ การจัดประชุมกลุ่มย่อยรวมทั้งการสนทนากลุ่มย่อย เพื่อให้ได้ข้อมูลคนจนระดับจังหวัดและชุมชน การเคาะประตูบ้านคนจน สังเกตการณ์พร้อมทั้งสอบถามการจัดทำเส้นประวัติศาสตร์และการทำแผนผังครอบครัว ตามแนวทางการศึกษาเชิงมานุษยวิทยา

ข้อมูลแบบ Big data และ Deep data นำมาผสมผสานเพื่อจัดระดับความช่วยเหลือให้ชัดเจนและตรงจุดและมีความลุ่มลึกรอบด้านมากขึ้นอีกทั้งสะท้อนความแตกต่างหลากหลายของความยากจนตามบริบทพื้นที่และกลุ่มคน ตัวอย่างเช่น กลุ่มเปราะบางคนชรา ผู้พิการ ที่ต้องได้รับการสงเคราะห์เพียงอย่างเดียวหรือไม่ หรือแม้จะเป็นกลุ่มคนชราหรือพิการแต่มีศักยภาพที่ยังทำงานเลี้ยงชีพตนเองได้ หรือแม้จะมีการศึกษาที่ไม่สูงแต่เขาเป็นคนจนจริงหรือไม่โดยจะเห็นว่าหากคนจนเป็นกลุ่มคนชราที่ได้รับเงินสวัสดิการรัฐเงินที่ได้ก็ไม่ไ้เพียงพอในการเลี้ยงชีพในแต่ละเดือน โดยในปัจจุบันพบว่าคนจนสามารถเลี้ยงชีพให้อยู่ได้พอกินหากมีเงินอย่างน้อย 3,000 บาทต่อเดือนต่อคน ซึ่งการแก้ไขปัญหาคนจนจำเป็นจะต้องมีการจำแนกแยะแยะกลุ่มที่ให้ความช่วยเหลือและสร้างระบบเพื่อให้ความช่วยเหลือตามศักยภาพหรือกรณีคนจนเมืองที่ไม่มีทรัพยากรธรรมชาติที่พอจะสามารถพึ่งพาได้ ต้องหาอยู่หากินจากการเก็บขยะ หรือ ขายขนมตามสถานีขนส่ง หรือกลุ่มคน

ที่มีหนี้เป็นจำนวนมาก คนเหล่านี้พยายามดิ้นรนเพื่อหารายได้โดยการทำงานหนักมากกว่า 10 ชั่วโมงเพื่อหารายได้อันน้อยนิดเป็นต้น ดังนั้นการทำงานกับคนจนจึงไม่เหมารวมว่า ปัญหาความยากจนเกิดจากความเกียจคร้านหรือการทำตัวเองให้กลายเป็นคนจนเพียงอย่างเดียว ซึ่งเป็นโจทย์ใหญ่ที่ภาครัฐไม่ควรมองข้าม

ประการที่สี่ รัฐก็พยายามทำงานแก้จนภายใต้ข้อจำกัดเชิงโครงสร้างที่เผชิญอยู่ งานวิจัยพบว่า การก้าวข้ามโครงสร้างการทำงานของภาครัฐที่ปิดกั้น ไม่ให้เจ้าหน้าที่ทำงานออกนอกกรอบการทำงานในรูปแบบเดิมท่ามกลางการทำงานของโครงการในช่วงแรกจึงมักจะได้ยินคำว่า “เจ้าหน้าที่งานเยอะ” “ไม่มีเวลา” “แค่ทำโครงการที่มีอยู่ก็แย่แล้ว” “รอนายสั่ง” เป็นต้น ซึ่งเป็นความท้าทายสำคัญในการเปิดมุมมองของการทำงานภาครัฐ เพื่อทะลุข้อจำกัดต่างๆ ในการแก้ไขปัญหาความยากจน อย่างไรก็ตาม จากการทำงานร่วมกับภาครัฐที่ทำงานด้านการแก้ไขปัญหาความยากจน พบว่าเจ้าหน้าที่รัฐสามารถปรับวิธีการทำงานให้เป็นการทำงานเชิงรุก และเข้าถึงคนจนได้อย่างมีประสิทธิภาพแม้ว่าจะมีข้อจำกัดเชิงระบบ โดยด่านแรกในการทำงานคือ “การมีใจ” ในการช่วยเหลือคนจน ซึ่งเป็นแรงผลักดันที่ทำให้บุคลากรหาวิธีการและบริหารจัดการเวลาในการทำงานเชิงรายละเอียดในการช่วยเหลือคนจน และพบว่าการทำงานดังกล่าวสามารถทำให้เจ้าหน้าที่เข้าถึงกลุ่มคนจนเป้าหมายได้แม่นยำมากกว่าวิธีการทำงานแบบเดิมที่ผ่านมา โดยไม่ทำงานดังกล่าวเป็นภาระที่เพิ่มมากขึ้น การปรับวิธีคิดและรูปแบบการทำงานที่ยืดหยุ่นภายในสำนักงาน จึงเป็นปัจจัยสำคัญสู่ความสำเร็จของการทำงาน งานวิจัยนี้พบว่า การพัฒนาที่ผ่านมา เชื่อว่าการพัฒนาเศรษฐกิจจะทำให้เกิดห่วงโซ่ทางการเงินที่คนจนจะได้รับประโยชน์ เช่น การเป็นแรงงานในระบบเศรษฐกิจ หรือการพัฒนาระบบเกษตรกรรมของคนรากหญ้า ซึ่งคนจนก็ยังไม่ได้รับประโยชน์จากระบบเศรษฐกิจดังกล่าว ด้วยข้อจำกัดที่ภาครัฐ

บางส่วนไม่เข้าใจปัญหา ไม่สามารถก้าวข้ามข้อจำกัดต่างๆ และข้อจำกัดเชิงโครงสร้างที่ไม่เอื้อให้คนจนเข้าถึงทรัพยากรที่จำเป็นในการพัฒนาตนเอง ตัวอย่างจากการทำงานเพื่อค้นหาคนจนและทำความเข้าใจคนยากจน ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าความพยายามในการพึ่งพาตนเองของคนจน ทำให้หลายคนต้องอพยพไปทำงานต่างถิ่นและทำให้เข้าไม่ถึงรัฐสวัสดิการ

ดังนั้น การสร้างความร่วมมือฉันท “มิตร” ที่เป็นท่าทีที่สำคัญในการทำงานร่วมกัน ที่แสดงถึงการแสดงถึงความเท่าเทียมและการเห็นคุณค่าของกันและกัน การเปิดโอกาสให้คนจนได้แสดงความเห็นและไม่ใช้วิธีการที่กลายเป็นอำนาจที่กดทับคนจนไว้ จะทำให้เห็นแนวทางการพัฒนาและเข้าใจปัญหาความยากจนได้ชัดเจนขึ้น โดยการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือการเปลี่ยนแปลงวิธีการในการเข้าใจปัญหาคนจนโดยการ “ฟังให้มากขึ้น” มากกว่าการสั่งการเพียงอย่างเดียว

ประการที่ห้า บทบาทของมหาวิทยาลัยและหน่วยงานให้ทุนในการเสริมหนุนและพัฒนาพื้นที่และความท้าทาย งานวิจัยนี้เห็นว่าการวางบทบาทการทำงานของมหาวิทยาลัย ในการพัฒนาศักยภาพหน่วยงานพื้นที่ชุมชน โดยการกำหนดบทบาทในรูปแบบ Outside in ในฐานะที่เลี้ยงโดยไม่เป็นผู้ลงมือทำงานเองแต่ให้ชุมชนเป็นผู้พัฒนาตนเอง สนับสนุนให้เกิดการพัฒนานวัตกรรม โดยใช้ความรู้ของนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยและบุคลากรจากแหล่งทุนในฐานะที่ปรึกษาโครงการเพื่อหนุนเสริมครัวเรือนกลุ่มเป้าหมายองค์กรและเครือข่ายในจังหวัดเดิมที่มีอยู่ในจังหวัด (Inside out) นอกจากนี้ การพัฒนาศักยภาพของบุคลากรภาครัฐ โดยการเรียนรู้ร่วมทำให้บุคลากรเข้าใจวิธีการทำงานและสามารถประยุกต์ในการทำงานอื่นได้ ซึ่งทีมวิจัยเห็นว่าจะเป็นแนวทางสำคัญในการทำให้พื้นที่ที่สามารถพัฒนาตนเองได้ ซึ่งการเรียนรู้ร่วมกัน ไม่ใช่แค่การเดินทางไปในพื้นที่เพื่อเยี่ยมชมเท่านั้น แต่ต้องมีการสะท้อน (Reflexibility) ประเด็นที่ได้เรียนรู้ไม่ว่าจะเป็นความรู้สึกสุขทุกข์

การแก้ปัญหาและหาทางออก ดังที่บางคนที่เป็นอาสาสมัครในชุมชนที่ได้ร่วมงานกับมหาวิทยาลัยในโครงการวิจัยนี้ พูดว่า “ทำงานกับคนจนมานานก็เพิ่งเห็นความจน” ถือเป็นเสียงหนึ่งจากบุคลากรในองค์กรชุมชน ที่ทำงานพัฒนาพื้นที่อย่างยาวนานและทำงานร่วมมือกับมหาวิทยาลัยอย่างเต็มที่ เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นท่าทีความเปลี่ยนแปลงท่าทีในการทำงานและความพร้อมในการหาทางออกใหม่ๆ ในการพัฒนาพื้นที่

นอกจากนี้ ทีมวิจัยพบความท้าทายที่สำคัญคือ การเปลี่ยนวิถีคิดและวิธีการทำงานแบบเดิมๆ ต่อมุมมองความจนของหน่วยงานองค์กรต่างๆ ทั้งภาครัฐ ภาคประชาชน และเยาวชนวัยรุ่นในพื้นที่ ภายใต้บริบทความจนที่เปลี่ยนแปลงไปและมีความยืดหยุ่นและเปิดรับวิธีการทำงาน โดยใช้หลักการการเรียนรู้ร่วมรับฟังความเห็นกันและกัน และเน้นให้เกิดประโยชน์ต่อผู้ที่ต้องการแก้ไขปัญหาอย่างแท้จริง อีกทั้ง การเปลี่ยนวิถีคิดของคนจนที่หวังพึ่งพารัฐเพียงอย่างเดียวโดยเปิดโอกาสใหม่ๆ ในการพึ่งตนเองให้กลุ่มคนจนและลุกขึ้นมาแก้ไขปัญหาของตนเอง ก็คงเป็นความท้าทาย ที่สำคัญสู่การแก้ไขปัญหาความยากจนให้เกิดความยั่งยืนในอนาคต

ประการที่หก พลังของคนรุ่นใหม่ในการทำงานประเด็นความยากจน
 ทีมวิจัยเชื่อว่า คนในพื้นที่ได้แก่คนหนุ่มสาวไม่เพียงเป็นพลังเชื่อมโยงการทำงานกับคนจนและภาคส่วนอื่น แต่เป็นการเรียนรู้อันสำคัญที่เป็นรากฐานทางแนวคิดและประสบการณ์เกี่ยวกับความยากจน และการทำงานกับคนจน เพราะทีมวิจัยพบว่า คนหนุ่มสาวที่เกิดและเติบโตในจังหวัดอำนาจเจริญที่เข้ามามีบทบาทในการเก็บข้อมูลคนจน เข้าร่วมประชุมกับทีมวิจัยและภาคส่วนต่างๆ อีกทั้ง การทบทวนหลังการทำงานนั้นเห็นความสำคัญของการแก้ไขปัญหาความยากจนจากมุมมองของคนจนเป็นตัวตั้งในการพัฒนา เพราะการเห็นด้วยตาและสัมผัสกับคนจนผ่านการเคาะประตูบ้านคนจนทำให้เยาวชนคนหนุ่มสาวเกิดคำถามสำคัญๆ ต่อประเด็นความจนที่เกิดขึ้นในพื้นที่อย่างน่าสนใจทั้งเชิงแนวคิดและกระบวนการทำงานกับคนจน

เกี่ยวกับผู้เขียน

เกี่ยวกับผู้เขียน

รองศาสตราจารย์ ดร.กนกวรรณ มะโนรัมย์

อาจารย์ประจำสาขาวิชาการศึกษาพัฒนาสังคม คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ

อาจารย์ประจำสาขาวิชาการศึกษาพัฒนาสังคม คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ณัฐชวัล โภคาพานิชวงษ์

อาจารย์ประจำสาขาวิชาการศึกษาพัฒนาสังคม คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

อาจารย์รัช มณีผ่อง

อาจารย์ประจำสาขาวิชาการศึกษาพัฒนาสังคม คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จันทรา ธนะวัฒนาวงศ์

อาจารย์ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

ดร.พิสมัย ศรีเนตร

อาจารย์ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

ดร.ศิริสุตา แสนอิ้ว

อาจารย์ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

พญ.ปาริชาติ ภิญโญศรี

อาจารย์ วิทยาลัยแพทยศาสตร์และการสาธารณสุข
มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

ศิริศักดิ์ คชสวัสดิ์

นักวิจัยอิสระ ผู้ช่วยนักวิจัยโครงการวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่และแก้ไข
ปัญหาความยากจนแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำจังหวัดอำนาจเจริญ

พงษ์เทพ บุญกล้า

นักวิจัยอิสระ ผู้ช่วยนักวิจัยโครงการวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่และแก้ไข
ปัญหาความยากจนแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำจังหวัดอำนาจเจริญ

กัญญณัช กุศลการณ์

นักวิจัยอิสระ ผู้ช่วยนักวิจัยโครงการวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่และแก้ไข
ปัญหาความยากจนแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำจังหวัดอำนาจเจริญ

ปาริยา เทียงกระโทก

นักวิจัยอิสระ ผู้ช่วยนักวิจัยโครงการวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่และแก้ไข
ปัญหาความยากจนแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำจังหวัดอำนาจเจริญ

